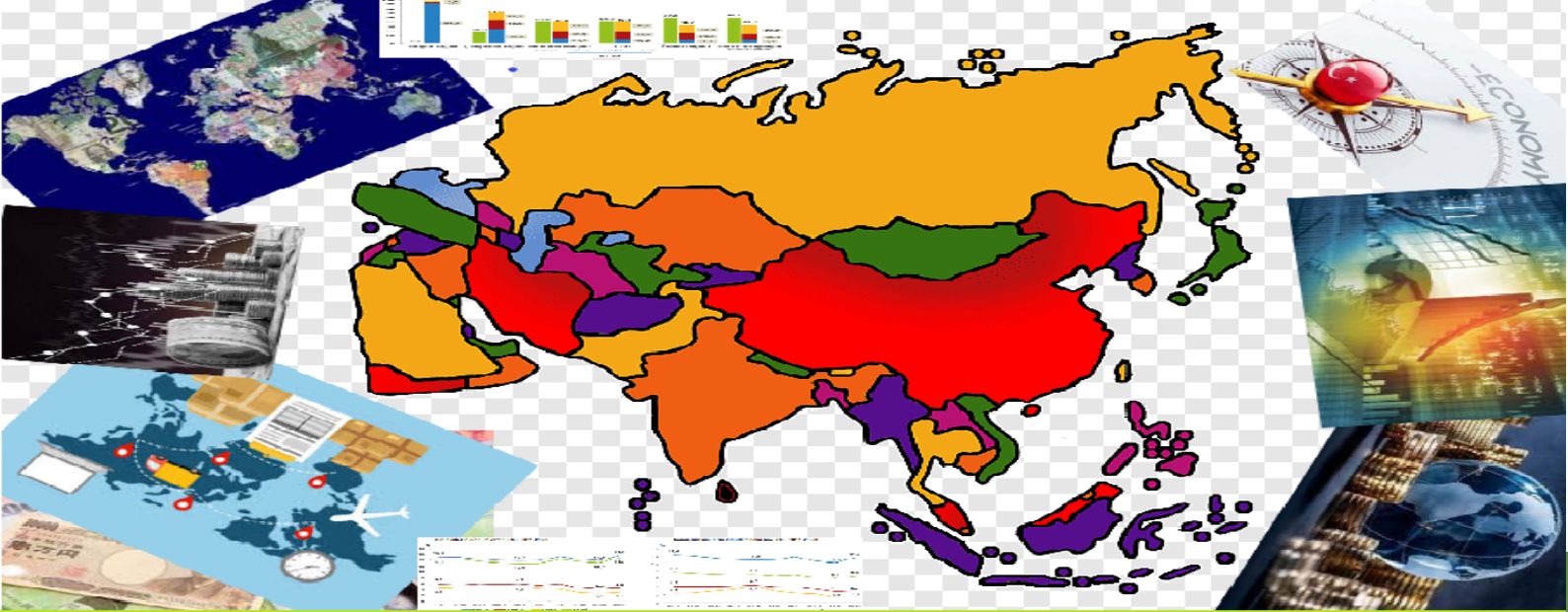




# INTERNATIONAL ASIAN ECONOMY AND SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS



**10 DECEMBER 2023  
ONLINE  
BAKU/ AZERBAIJAN**



**DECEMBER 10, 2023**

**Baku/Azerbaijan**

**PROCEEDINGS BOOK**

**Editors: Dr. Nurhodca Akbulayev  
Lect. Erdem HILAL**

**www.asiascience.org  
ISBN-978-605-72558-1-5**



# INTERNATIONAL ASIAN ECONOMY AND SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

December 10, 2023

Baku, Azerbaijan

## PROCEEDINGS BOOK

By Aysima International Publish Houses®  
(The Licence Number of Publicator: 2022/66224)  
TURKEY TR  
E-posta: aysimayayin@gmail.com  
www.aysimayayin.com/www.europescience.org

**Editors: Dr. Nurhodca Akbulayev**  
**Lect. Erdem HILAL**

All rights of this book belong to AYSIMA. It may not  
be copied or reproduced without permission. Legal and ethical responsibility of  
the works in the book belongs to the authors.  
Aysima International Publish House -2023©

**Yayın tarihi:22.12.2023**  
**ISBN– 978-605-72558-2-2**

---

---

# **CONFERENCE ID**

---

---

## **CONFERENCE TITLE**

# **INTERNATIONAL ASIAN ECONOMY AND SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS**

## **DATE & PLACE**

**December 10, 2023  
Baku, Azerbaijan**

## **ORGANIZATION COMMITTEE HEAD**

**PROF. DR. MEHMET YÜCE**

Azerbaijan State Economic University, Dean of the Faculty of Economics of the Turkish  
World

## **EVALUATION CRITERIA**

All applications have undergone a double-blind peer review process

## **CONFERENCE LANGUAGES**

Turkish and English languages,

## **PRESENTATION TYPE**

**ORAL/VIRTUAL PRESENTATION**

**NUMBER of ACCEPTED PAPERS-45**

**NUMBER of REJECTED PAPERS-7**

**PARTICIPANTS COUNTRY: 5**

Azerbaijan -39, England-1, India-1, Indonesia-1, Turkey 3

**\*Double blinded evaluation process**

# **ORGANIZING COMMITTEE**

---

---

## **Prof. Dr. Mehmet YÜCE**

Azerbaijan State Economic University, Dean of the Faculty of Economics of the Turkish World

## **Prof. Dr. Mücahit ÇELİK**

Adiyaman University Faculty of Economics and Administrative Sciences

## **Prof. Dr. Süleyman GÖKSOY**

Duzce University, Faculty of Education, Department of Education Sciences

## **Prof. Dr. Handan Asude BAŞAL**

Bursa Uludag University Faculty of Education Department of Basic Education

## **Prof. Dr. Nimet Haşıl KORKMAZ**

Bursa Uludag University Faculty of Sport Sciences

## **Prof. Dr. HÜLYA ÇİÇEK**

Gaziantep University Faculty of Medicine Department of Biochemistry

## **Prof. Dr. Nuri Murat YAĞMURLU**

Inonu University, Faculty of Arts and Sciences, Mathematics, Applied Mathematics

## **Dr. Yusif Aliyev**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC) Deputy Dean of the Faculty of Economics of the Turkic World

## **Lect. Günel Aliyeva**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Baş Müəllim

## **Öğr.Gör. Dr. Nurhodca Akbulayev**

Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

## **Prof. Dr. Toloqon Omoshev**

International University named after K.Sh. Toktomamatov. Republic of Kyrgyzstan, Jalal-Abad

## **Assoc.Prof. Desislava VARADZHAKOVA**

National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography – Bulgarian Academy of Sciences

## **Assoc. Prof. Kristina Martinova GARTSIYANOVA**

National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences- Hydrology and Water Management Research Center

## **Assoc.Prof. Sadia AMEEN**

Jeonbuk National University Advanced Materials and Devices Laboratory

---

---

## **SCIENCE AND ADVISORY BOARD**

---

### **Assoc. Prof. Elchin Eyvazov**

Azerbaijan State Institute of Economics UNEC Dean of the Faculty of Economics

### **Assoc. Prof. Sugra Humbatova**

Azerbaijan State Institute of Economics UNEC Head of the "Economics" department

### **Assoc.Prof. Elshan Mammadov Qardashkhan**

Azerbaijan State Institute of Economics UNEC Head of the PUBLIC ADMINISTRATION AND SOCIAL INNOVATIONS department

### **Prof. Dr. Mehmet YÜCE**

Azerbaijan State Economic University, Dean of the Faculty of Economics of the Turkish World

### **Prof. Dr. Mücahit ÇELİK**

Adıyaman University Faculty of Economics and Administrative Sciences

### **Prof. Dr. Süleyman GÖKSOY**

Duzce University, Faculty of Education, Department of Education Sciences

### **Prof. Dr. Handan Asude BAŞAL**

Bursa Uludag University Faculty of Education Department of Basic Education

### **Prof. Dr. Nimet Haşıl KORKMAZ**

Bursa Uludag University Faculty of Sport Sciences

### **Prof. Dr. HÜLYA ÇİÇEK**

Gaziantep University Faculty of Medicine Department of Biochemistry

### **Prof. Dr. Nuri Murat YAĞMURLU**

Inonu University, Faculty of Arts and Sciences, Mathematics, Applied Mathematics

### **Prof.Dr. Rashad Muradov**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

### **Prof. Dr. Toloqon Omoshev**

International University named after K.Sh. Toktomamatov. Republic of Kyrgyzstan, Jalal-Abad

### **Assoc.Prof. Aqil MAMMADOV**

Azerbaijan State Economic University, Faculty of Economics of the Turkish World

### **Assoc.Prof. Desislava VARADZHAKOVA**

National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography – Bulgarian Academy of Sciences

### **Assoc.Prof. Gülnare AZİZOVA**

Azerbaijan State Economic University, Faculty of Economics of the Turkish World

### **Assoc. Prof. Kristina Martinova GARTSIYANOVA**

National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences- Hydrology and Water Management Research Center

### **Assoc.Prof. Mehmet AYTEKİN**

Gaziantep University FEAS Department of Business Administration

### **Assoc.Prof. Mehmet CIRANOĞLU**

Bursa Uludag University Inegol Faculty of Business Administration

### **Lect. Günel Aliyeva**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Baş Müəllim

### **Assoc.Prof. Sadia AMEEN**

Jeonbuk National University Advanced Materials and Devices Laboratory

**Assoc.Prof. Mehmet TAN**

Siirt University Department of Sociology

**Assoc. Prof. Raqif Gasimov**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

**Assoc.Prof. Oktay QULIYEV**

Azerbaijan State Economic University, Faculty of Economics of the Turkish World

**Assoc. Prof. Sudabe Salihova**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

**Assoc. Prof. Muhammet FIRAT**

Firat University Department of Sociology

**Assoc. Prof. Gadir Bayramli**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

**Assoc.Prof. Yunus Ekici**

Osmaniye Korkutata University, Faculty of Kadirli Social and Human Sciences,  
Department of Information and Records Management

**Assist. Prof. BAYRAM ÖZBEY**

Gaziantep University Faculty of Law Public Law

**Assist. Prof. Battal GÖLDAĞ**

İnönü University Malatya OSB Vocational School

**Assist. Prof Kamil Hakan DERİN**

Adıyaman University, Gölbaşı Vocational School

**Assist. Prof. Burcu DOĞAN**

Adıyaman University Besni Vocational School

**Assist. Prof. Mariam Ibrahim HAMOOD**

University of Kufa, Faculty of Administration and Economics

**Assoc. Prof. Pınar ÇİÇEKOĞLU ÖZTÜRK**

Muğla Sıtkı Koçman University, Fethiye Health Sciences Faculty

**Dr. Sakina Babashova**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

**Dr. Olena SIERIKOVA**

National University of Civil Defence, Department of Applied Mechanics and  
Environmental Protection Technologies

**Dr. Teymur Sarkhanov**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

**Dr. Talha USMAN**

Aligarh Muslim University, Department of Applied Mathematics

**Dr. Metanet Mammadova**

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

**Öğr.Gör. Dr. Nurhodca Akbulayev**

Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti

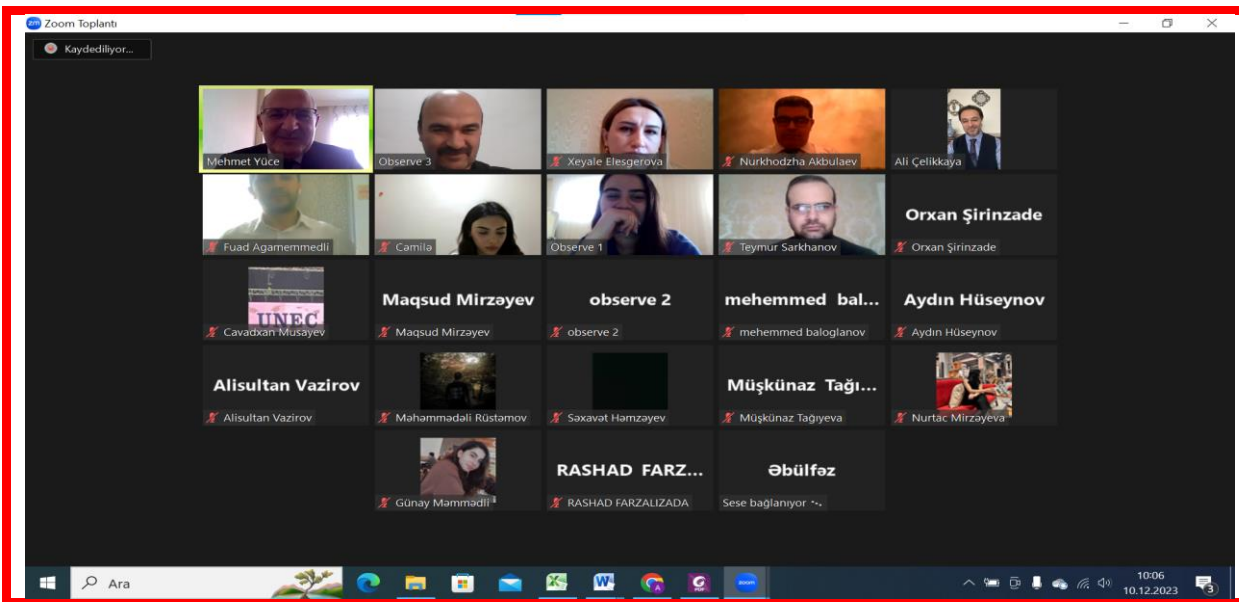
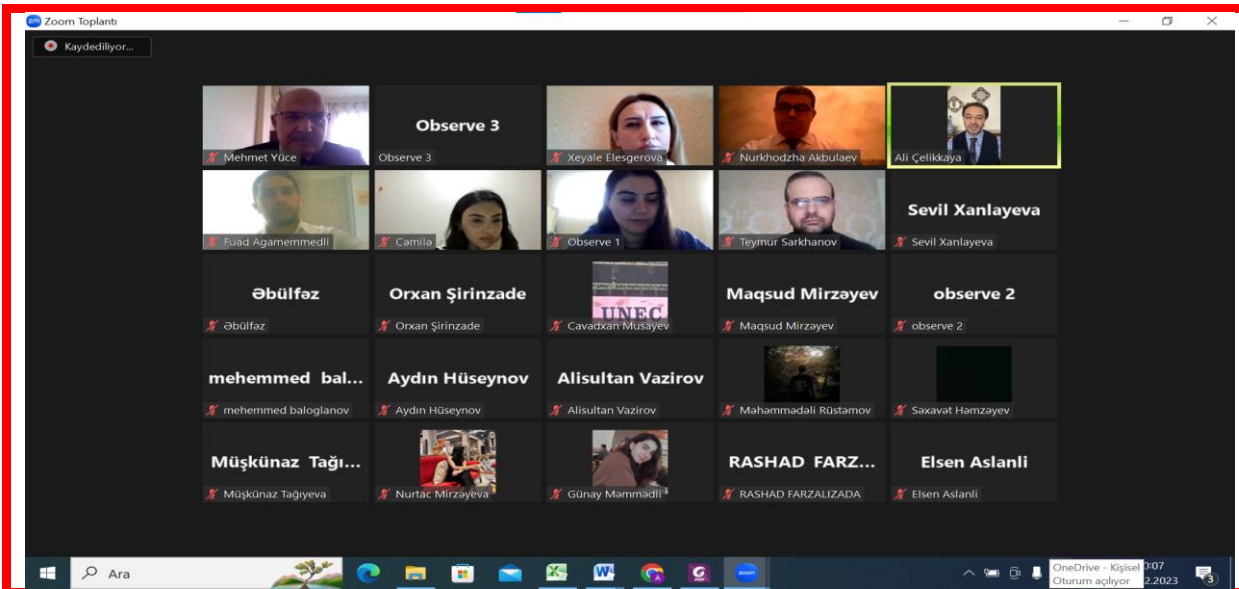
**Lect. İbrahim UZUNOĞLU**

İnönü University School of Foreign Languages

**Lect. Günel Aliyeva**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Baş Müəllim

# PHOTO GALLERY



Zoom Toplantı

Müşkünaz Tağı... RASHAD FARZ... Elsen Aslanli Aytac Rzayeva

Müşkünaz Tağıyeva Nurtac Mirzayeva Günay Mammədli RASHAD FARZALIZAD... Elsen Aslanli Aytac Rzayeva

Kaydediliyor...

Nurkhodzha Akbulayev

Sesi aç Videoyu Başlat Güvenlik Katılımcılar Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Sonlandır

Ara 10:34 10.12.2023

Zoom Toplantı

Kaydediliyor...

Ali Çelikkaya	Fuad Agamemmedli	Maqşud Mirzayev	Mehmet Yüce	Xeyale Elesgerova
Teymur Sarkhanov	Observe 1	observe 2	Aydın Hüseynov	Orxan Şirinzade
Cəmilə	Sevil Xanlayeva	Əbülfəz	mehemmed bal...	Alisultan Vazirov
Mahammadali Rüstamov	Saxavat Hamzayev	Müşkünaz Tağı...	Nurtac Mirzayeva	Günay Mammədli
RASHAD FARZ...	Elsen Aslanli	Aytac Rzayeva	1905 Mesimli	Memmedzade...

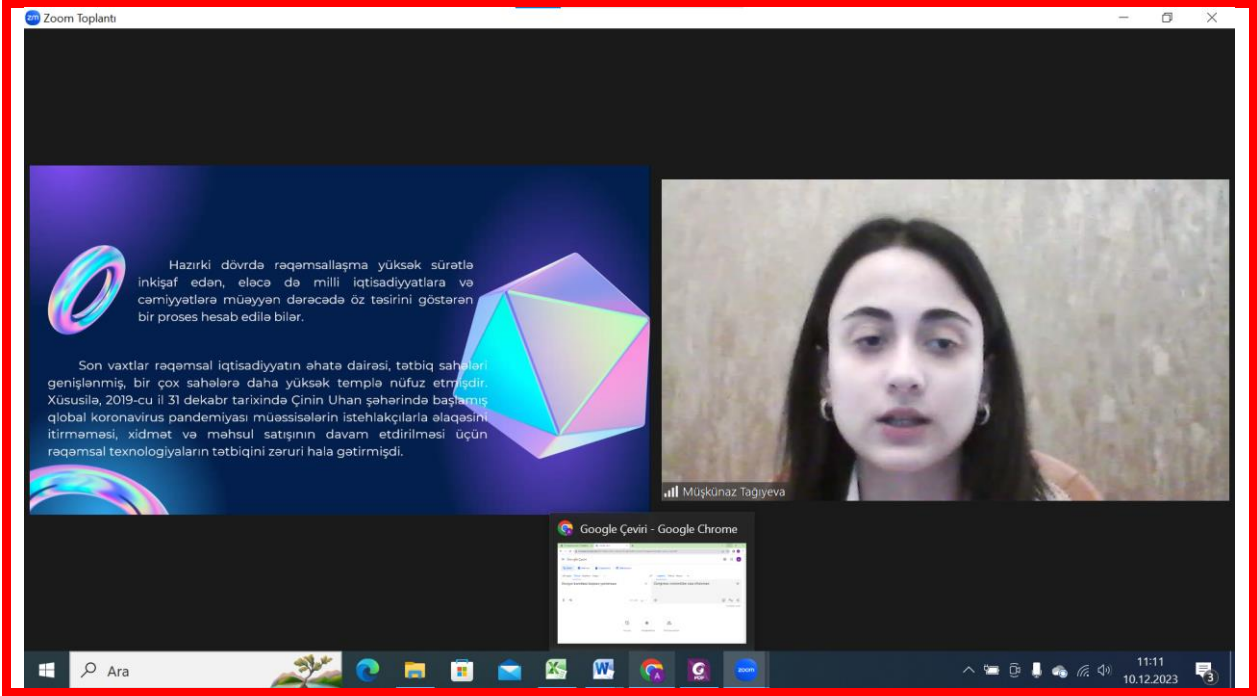
Ara 10:23 10.12.2023

Kaydediliyor...

Hall_3 Teymur Sarkhanov	Erdem Hilal	Hall_3 Rashad Farzalizada, UNEC 132
Nurtac Mirzayeva	Emin Mammadov	Aytac Rzayeva
zehra	Müşkünaz Tağıyeva	Günay Mammədli



Zoom Toplantı



Hazirki dövrdə rəqəmsallaşma yüksək sürətlə inkişaf edən, eləcə də milli iqtisadiyyatlara və cəmiyyətlərə müəyyən dərəcədə öz təsirini göstərən bir proses hesab edilə bilər.

Son vaxtlar rəqəmsal iqtisadiyyatın əhatə dairəsi, tətbiq sahələri genişlənməmiş, bir çox sahələrə daha yüksək tempə nüfuz etmişdir. Xüsusilə, 2019-cu il 31 dekabr tarixində Çin Uhan şəhərində başlamış global koronavirus pandemiyası müəssisələrin istehlakçılarla əlaqəsini itirməməsi, xidmət və məhsul satışının davam etdirilməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini zəruri hala gətirmişdi.

Müşkünaz Tağıyeva

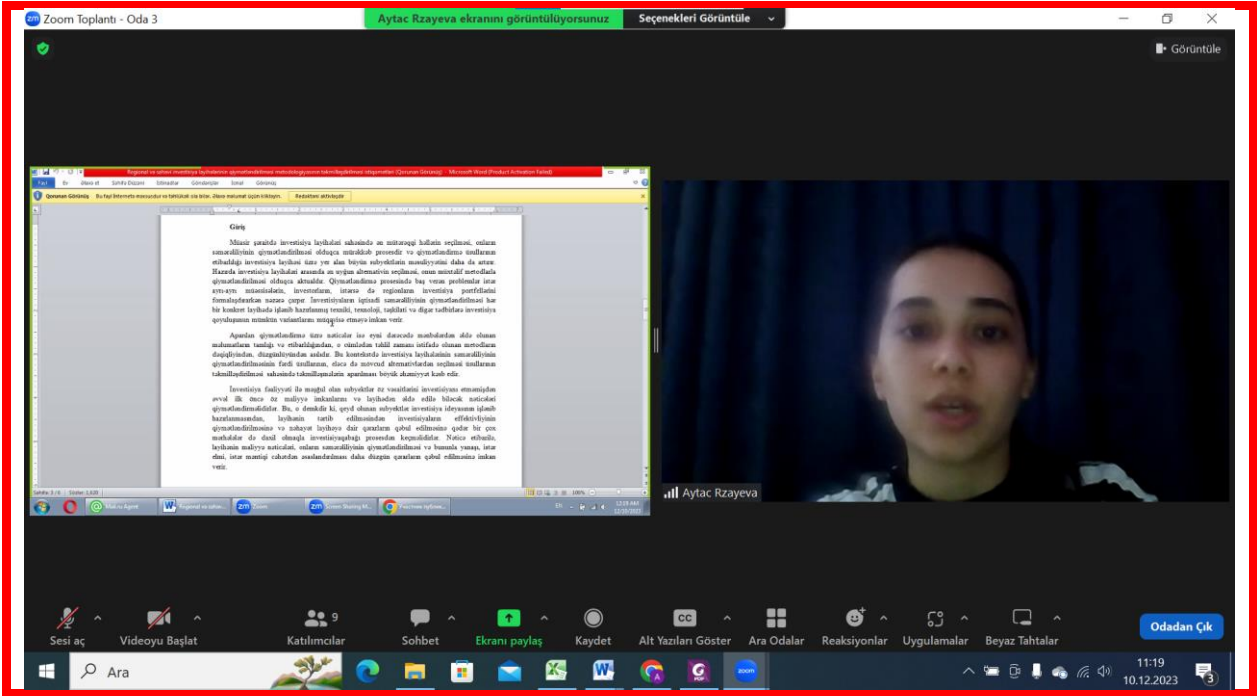
Google Çeviri - Google Chrome

Ara

11:11  
10.12.2023

Zoom Toplantı - Oda 3

Aytac Rzayeva ekranını görüntülüyorsunuz Seçenekleri Görüntüle



Görüntüle

İnvestisiya

Müəssisələrin investisiya layihələrində əsas rolunu oynayaraq, onların inkişafını təmin etməklə yanaşı, həm də onların inkişafını sürətləndirir. Bu prosesdə investisiya layihələrinin icrasına əsas rolunu oynayaraq, onların inkişafını sürətləndirir. Bu prosesdə investisiya layihələrinin icrasına əsas rolunu oynayaraq, onların inkişafını sürətləndirir.

Aytac Rzayeva

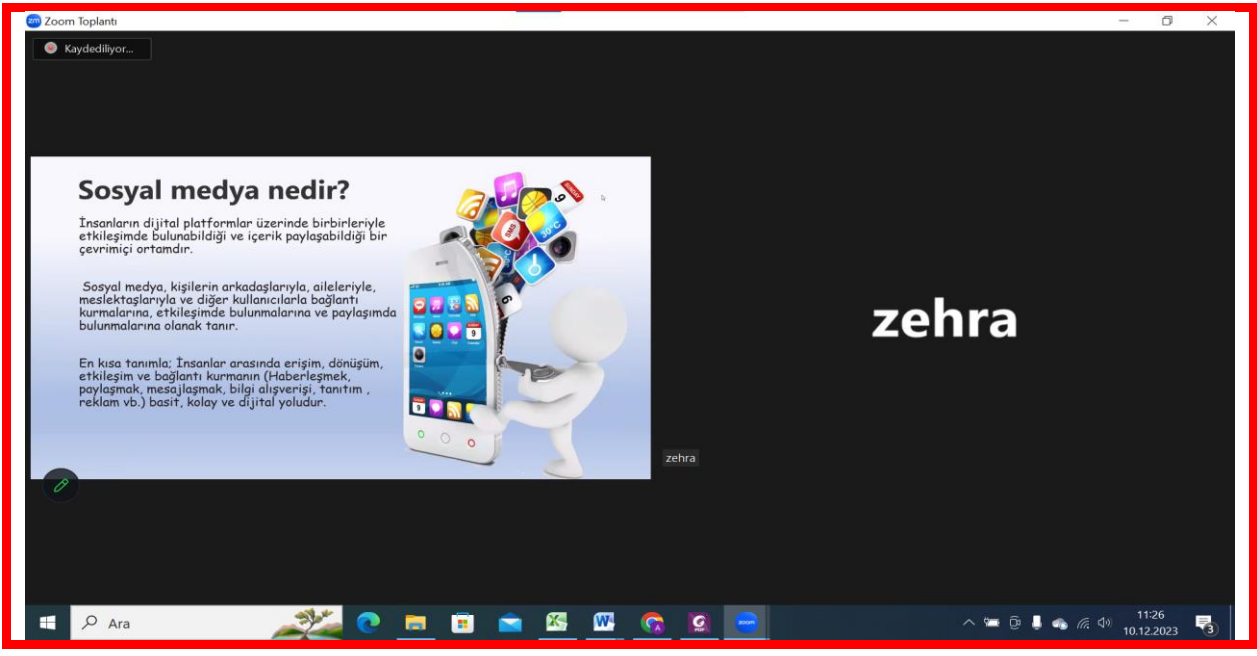
Sesi aç Videoyu Başlat Katılımlar Sohbet Ekranı paylaş Kaydet Alt Yazıları Göster Ara Odalar Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Odadan Çık

Ara

11:19  
10.12.2023

Zoom Toplantı

Kaydediliyor...



**Sosyal medya nedir?**

İnsanların dijital platformlar üzərində bir-birləriylə əlaqədə olmaqları və məlumat paylaşdıqları bir çevrəni qurur.

Sosyal medya, insanların bir-birləriylə əlaqədə olmaqları və məlumat paylaşdıqları bir çevrəni qurur. Bu, insanların bir-birləriylə əlaqədə olmaqları və məlumat paylaşdıqları bir çevrəni qurur.

En qısa təriflə: İnsanlar arasında əlaqə, dönüşüm, əlaqə və əlaqə qurma (Həbarət etmək, paylaşmaq, mesajlaşmaq, bilgi alış-veriş, tanıtım, reklam vb.) asan, asan və asan yoldur.

zehra

zehra

Ara

11:26  
10.12.2023

Zoom Toplantı

Kaydediliyor...

1 / 9

İşe Alım Sürecinde Eşitlik ve Adil Değerlendirme: Aday Değerlendirmesinde Önyargısız Yaklaşımlar

Emin Mammadov

11:36  
10.12.2023

Zoom Toplantı - Oda 3

Müşkünaz Tağı... zehra Hall\_3 Rashad F... Nurtac Mirzayeva Günay Mammadli Emin Mammadov

Kaydediliyor...

Emin Mammadov

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Alt Yazıları Göster Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

11:41  
10.12.2023

Zoom Toplantı

Kaydediliyor...

PLAN

- 01 → Yapay Zekânın İKY'de kullanımı
- 02 → Yapay Zekâ Destekli İşe Alım Süreçleri
- 03 → Performans Yönetiminde Yapay Zekâ Uygulamaları
- 04 → Çalışan Gelişimi ve Yapay Zekâ Teknolojileri

Günay Mammadli

11:42  
10.12.2023

Zoom Toplantı

Kaydediliyor...

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Öğrenci: Mirzayeva Nurtac  
Başlık: Sürdürülebilir Kalkınma ve İnsani Gelişim Sorunları

Nurtac Mirzayeva

11:48  
10.12.2023

Kaydediliyor...

Nurtac Mirzayeva ekranını görüntüyorsunuz

Seçenekleri Görüntüle

Görüntüle

Nurtac Mirzayeva

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Alt Yazıları Göster Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

Kaydediliyor...

mehemmed baloglanov ekranını görüntüyorsunuz

Seçenekleri Görüntüle

Görüntüle

Paylaşılan içerik ekranınıza sığdırdı. Orjinal boyutu görmek için menüde "Orjinal boyut" a tıklayın.

BİRİNCİ PETROL KRİZİ: 1973-1974

mehemmed baloglanov

Camilo Hall 1

Hall-1 Memmedzade ...

Mahammadali Rüstam...

Sessize al Videoyu Durdur Katılımcılar Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Alt Yazıları Göster Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

Kaydediliyor...

EMERGING TRENDS IN CANCER THERAPY: 3D CELL CULTURE SOLUTIONS AND BLADER CANCER THERAPEUTIC CHALLENGES

JAYADURKA  
FACULTY OF PHARMACY, BHARATI INSTITUTE OF HIGHER EDUCATION AND RESEARCH, CHENNAI, INDIA  
jayadurka@gmail.com

Erdem Hilal

Erdem Hilal

Hall 5, Maqsud Mirzayev

Orxan Şirinzade...

Orxan Şirinzade Hall -4

H-5, JJAYADUR...

Kayıt

Başlık eklemek için tıklayın

**təşəkkürlər ...  
kardəş ölkə**

Engin Derman Hall 1

Kaydediliyor...

Hall 5, Xeyalə Etesgerova ekranını görüntüləyirsiniz

Seçenekleri Görüntüle

Matematik ve mantıktaki ilerlemelerin bir sonucu olan Yapay Zekâ (AI), açık bir bilim alanını temsil eder. Evrensel olarak kabul edilen bir tanımı olmamasına rağmen yapay hem canlı hem de cansız olgulara ilişkin anlayışından yararlanır. En karmaşık yapay arasında bilgi tabanları, çıkarım alt sistemleri, açıklama alt sistemleri, bilgi edinme diyalog işlemcileri gibi temel bileşenlerden oluşan uzman sistemler yer alır. Bu karmaşık araştırma ve geliştirmesinin karmaşık doğasının altını çiziyor.

Erdem Hilal

Erdem Hilal

Hall 5, Xeyalə Etesgerova

observe 2

observe 2

Huseyn Gasimz...

Huseyn Gasimzada

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar 10 Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Alt Yazıları Göster Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

Zoom Toplantı

Erdem Hilal Observe 1 Vasif Aliyev

Erdem Hilal HALL-1, İmangulu Mur... Observe 1 Mahammadali Rüstam... Sakavat Hamzayev Vasif Aliyev

Kayıt

Engin Derman Hall 1

Windows Taskbar: Ara, 12:37, 10.12.2023

Kayıt Engin Derman Hall 1 ekranını görüntüleyorsunuz Seçenekleri Görüntüle Görüntüle

Türkçe'de Türk Dünyası Üzerine Yazılmış Tarihleri Bakışınımı Analizi.pdf - PowerPoint

### Kavramsal Çerçeve

Dünyanın en köklü kavimlerinden olan Türkler, doğuda Japon denizinden, batıda Baltık denizine; kuzeyde Güney Sibirya'dan güneyde Hindistan'a, Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına kadar olan sahada yaşamaktadırlar. Kısaca Orta Asya olarak nitelendirilen bu coğrafya, geçmişten günümüze Türklere ev sahipliği yapmış, Doğu ile Batı kültürleri arasında köprü görevi görmüştür.

Engin Derman Hall 1

Zoom Controls: Sessize al, Videoyu Başlat, Katılımcılar (8), Sohbet, Ekranı paylaş, Kaydet, Alt Yazıları Göster, Ara Odalar, Reaksiyonlar, Uygulamalar, Beyaz Tahtalar, Odadan Çık

Zoom Toplantı - Oda 1

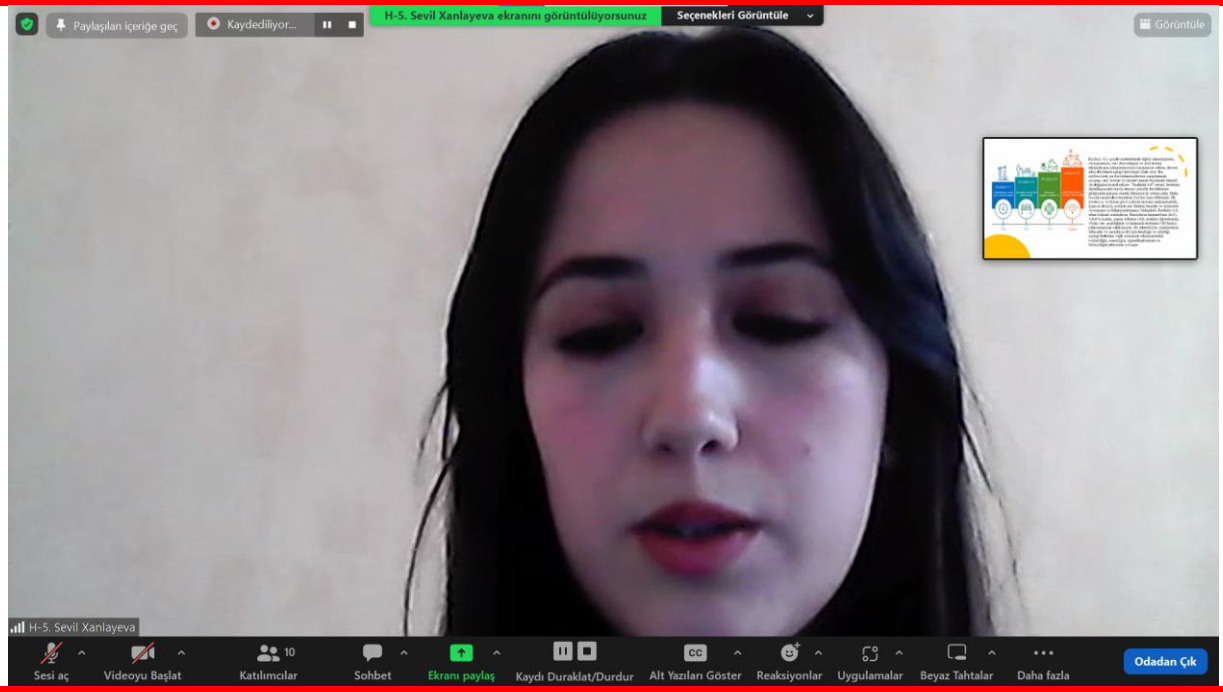
HALL-1, İmangulu Murad... Observe 1 Mahammadali Rüstam... Sakavat Hamzayev Vasif Aliyev Engin Derman Hall 1

Kayıt

HALL-1, İmangulu Muradzade

Windows Taskbar: Ara, 12:47, 10.12.2023

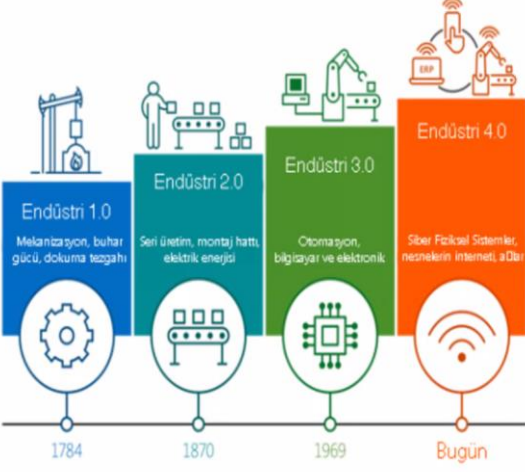
Paylaşılabilir içeriğe geç Kaydediliyor... H-5. Sevil Xanlayeva ekranını görüntüleyorsunuz Seçenekleri Görüntüle Görüntüle



H-5. Sevil Xanlayeva

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar 10 Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Alt Yazıları Göster Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık

Kaydediliyor... H-5. Sevil Xanlayeva ekranını görüntüleyorsunuz Seçenekleri Görüntüle Görüntüle



**Endüstri 1.0**  
Mekanizasyon, buhar gücü, dokuma tezgahı  
1784

**Endüstri 2.0**  
Seri üretim, montaj hattı, elektrik enerjisi  
1870

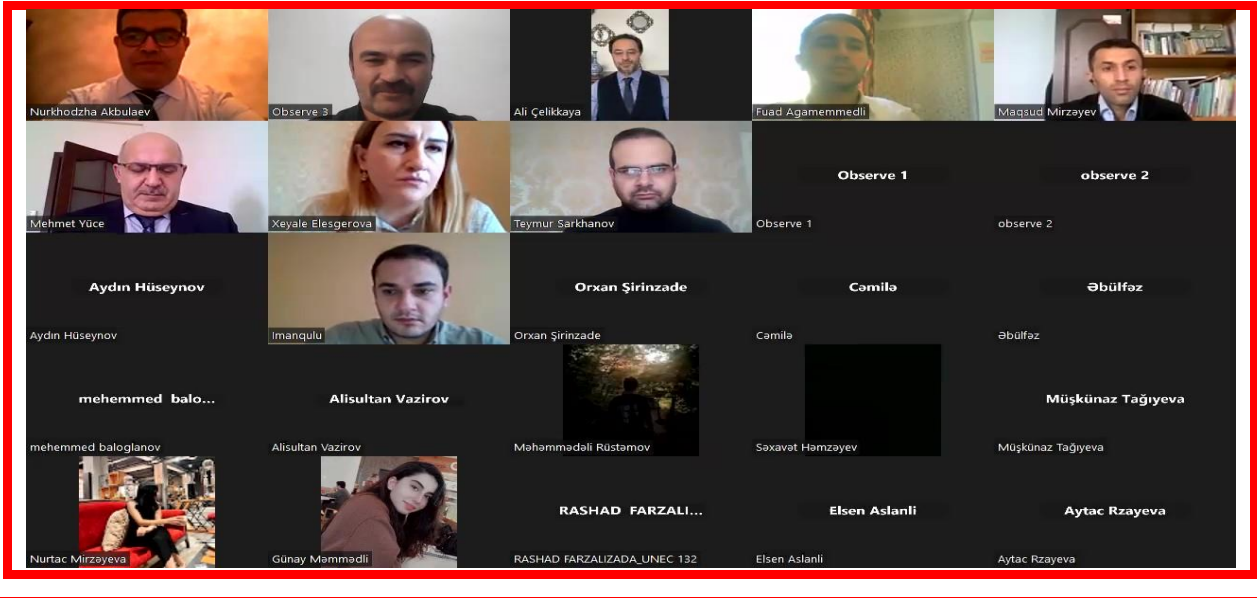
**Endüstri 3.0**  
Otomasyon, bilgisayar ve elektronik  
1969

**Endüstri 4.0**  
Siber Fiziksel Sistemler, Nesnelerin İnterneti, AI  
Bugün

Endüstri 4.0, çeşitli endüstrilerde dijital teknolojilerin, otomasyonun, veri alışverişinin ve ileri üretim tekniklerinin entegrasyonu ile karakterize edilen dördüncü sanayi devrimini ifade eder. Endüstrilerin en ileri teknolojilerden yararlanması, çalışma, mal üretme ve hizmet sunma biçiminde bir değişimi temsil ediyor. "Endüstri 4.0" terimi, üretimin dijitalleşmesini teşvik etmeye yönelik bir hükümet girişiminin parçası olarak Almanya'da ortaya çıktı. Daha önceki sanayi devrimlerinin üzerine inşa edilmiştir: İlk devrim su ve buhar gücü yoluyla üretimi makineleştirdi, ikincisi elektrik yoluyla seri üretimi başlattı ve üçüncüsü otomasyon ve bilgisayarlaşmayı birleştirdi. Endüstri 4.0, siber-fiziksel sistemlerin, Nesnelerin İnterneti'nin (IoT), bulut bilişimin, yapay zekanın (AI), makine öğreniminin, büyük veri analitiğinin ve katmanlı üretimin (3D baskı) yakınsamasına odaklanıyor. Bu teknolojiler, makinelerin, ürünlerin ve insanların iletişim kurduğu ve işbirliği yaptığı birbirine bağlı sistemleri etkinleştirerek verimliliğin, esnekliğin, kişiselleştirmenin ve üretkenliğin artmasına yol açar.

H-5. Sevil Xanlayeva

Sesi aç Videoyu Başlat Katılımcılar 10 Sohbet Ekranı paylaş Kaydı Duraklat/Durdur Alt Yazıları Göster Reaksiyonlar Uygulamalar Beyaz Tahtalar Daha fazla Odadan Çık



Nurkhodzha Akbulayev Observe 3 Ali Çelikkaya Fuad Agamemmedli Maqsoud Mirzayev

Mehmet Yüce Xeyale Elesgerova Teymur Sarkhanov Observe 1 observe 2

Aydın Hüseyinov Orxan Şirinzade Cemila Əbülfəz

Aydın Hüseyinov İmanqulu Orxan Şirinzade Cemila Əbülfəz

mehmed balo... Alisultan Vazirov Müşkünaz Tağıyeva

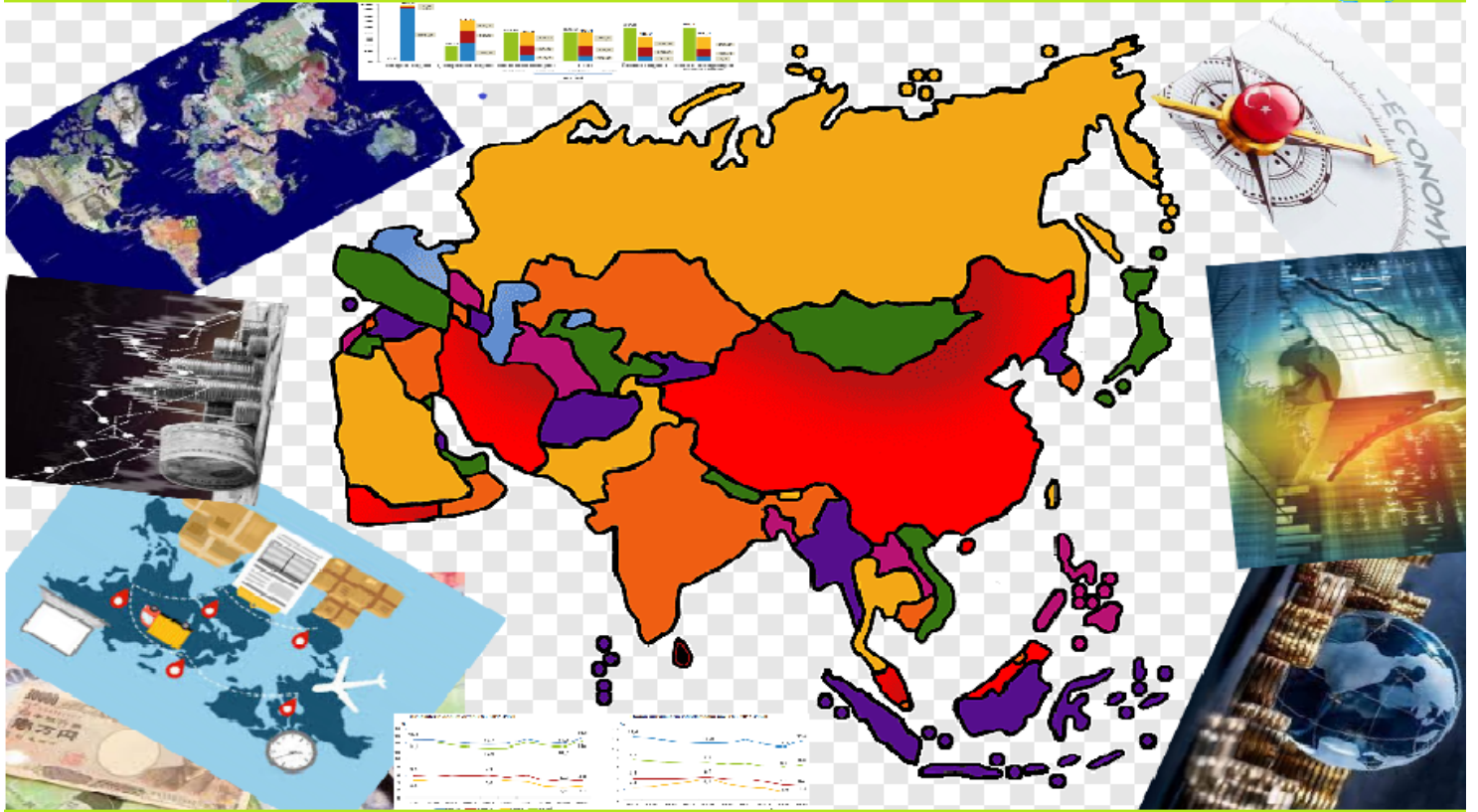
mehmed baloglanov Alisultan Vazirov Məhəmmədəli Rüstəmov Səxavət Həmzəyev Müşkünaz Tağıyeva

Nurtac Mirzayeva Günay Məmmədli RASHAD FARZALI... Elsen Aslanli Aytac Rzayeva

Nurtac Mirzayeva Günay Məmmədli RASHAD FARZALIZADA\_UNEC\_132 Elsen Aslanli Aytac Rzayeva



# INTERNATIONAL ASIAN ECONOMY AND SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS



**10 DECEMBER 2023  
ONLINE  
BAKU/ AZERBAIJAN**

**Prof. Dr. Mehmet YÜCE**

Azerbaijan State Economic University, Dean of the Faculty of Economics of the Turkish World  
CHAIRMAN OF THE CONGRESS ORGANIZING BOARD

## OPENING CEREMONY

Baku Local Time: 11:00

### **Davetli Konuşmacılar**

Prof.Dr. Ali Çelikkaya  
Eskişehir Osmangazi University  
Prof. Dr. Mehmet YÜCE

Azerbaijan State Economic University, Dean of the Faculty of Economics of the Turkish World  
Chairman Of The Congress Organizing Board

Dr. Nurhodca Akbulayev

Azerbaijan State Economic University, Vice Chairman Of The Congress Organizing Board

**Zoom:**

**Time : 10 DECEMBER 2023 11:00 Bakü, Tiflis, Erivan**

<https://us06web.zoom.us/j/84750314730?pwd=KaaOzGNRn29Dopkm2pAJ76RYbyCCS2.1>

**MEETING ID: 847 5031 4730 PASSWORD: 214188**



# 2023 DECEMBER INTERNATIONAL ASIAN ECONOMY AND SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

## IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

## Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

## ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildirimler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

## Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,  
**exp. H- 1, Adem DENİZ**

**CONGRESS LANGUAGES: English and All Turkish Dialects**





10.12.2023 / HALL-1



Baku Local Time: 11:30–13:30



Zoom Meeting ID: 847 5031 4730 Password: 214188

## HEAD OF SESSION: İmanqulu Muradzade

Authors	Affiliation	Presentation title
Aydın HÜSEYNOV, Orkhan SHIRINZADE	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Probing the European Union's Ties with Russia: An In-Depth Study of Economic Sanctions
Sakhavat Hamzayev	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	ABD-Çin Ticaret Savaşlarının Dünya Ekonomisine Etkileri
Aysu Mammadzada	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Kripto Paraların Makroekonomik Etkileri: Kripto Paraların Geleneksel Finansal Piyasalar ve Para Politikaları Üzerindeki Etkileri
Elşen Aslanlı	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Yeşil Enerji: Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Teknolojileri ve Bunların Ekonomiye Etkisi
Cemile Nesirova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Eğitim ve Teknolojik İlerleme: Eğitimin Teknolojik Gelişmelere Olan Etkisi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolü
Cavadxan Musayev	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Blockchain Teknolojisi ve Kripto Paraların Ekonomi Üzerindeki Etkisi
Mahammad Baloghlanov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar: Değişimler ve Enerji Piyasalarına Etkileri
Mahammadali Rustamov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	100 YILLIK KÜRESELLEŞMEYİ DURDURAN COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA VE AZERBAIJAN EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Fuad AGHAMAMMADLI	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Ülkenin rekabet gücünü artırmaya yönelik ulusal politikalar: Azerbaycan Örneği
Engin Derman	Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi,	Azerbaycan Turizmi Üzerine Sistemik Bir Derleme
Engin Derman	Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi,	Türkiye'de Türk Dünyası Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

10.12.2023 / HALL-2



Baku Local Time: 11:30–13:30



Zoom Meeting ID: 847 5031 4730 Password: 214188

### HEAD OF SESSION: Fuad Ağamammadli

Authors	Affiliation	Presentation title
Ali Huseynov, Ayxan Əliyev, Mirhüseyn Mammadov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	2022 Futbol Şampiyonasının Katara Ekonomik Etkisi
Aysu Qasımzade, Fidan Muradova, Nermin Elekberova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Kurtarılmış topraklarda turizmin gelişmesi ve bunun Azerbaycan ekonomisine etkisi
Cəbiyeva Nəzrin, Əsgərova Nərmin, Zülfüqarova Duyğu	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Zengezur Koridorunun Açılması Azerbaycan Ekonomisini Nasıl Etkiler
Anar Gurbanli	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Customer purchasing behaviour
Hüseyn Qasımzade	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Finansal Teknolojilerin (Fintech) Geleceği ve Finans Sektöründeki Değişimler
Alisultan Vezirov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Dünyada Finansal Krizler: Sebepleri, Etkileri ve Çözümleri
Fidan İszadə Nizami	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	PETROL VE DOĞAL GAZ ÜRETİM VE TÜKETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜME İLE İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ
Alabbas Azadov Agarza, Akbarov Abulfaz Igrar	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Rəqəmsallaşma iqtisadiyyatın maliyyə sektorunda meqatrend kimi
Nurkhodzha AKBULAEV, Xeyal ZEYNALOV	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	KARABAĞ BÖLGESİNDE YENİ GİRİŞİM İMKANLARININ MALİ AÇIDAN İNCELENMESİ
Rana Soltanova	University of Leicester (UoL),	PETROL VE DOĞALGAZ GELİRLERİNİN DEVLET BÜTÇESİNE ETKİSİ
Toğrul Məsimli	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	2024 ve Sanal Dünya: Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojilerinin Geleceği



10.12.2023 / HALL-3



Baku Local Time: 11:30–13:30



Zoom Meeting ID: 847 5031 4730 Password: 214188

**HEAD OF SESSION: Dr. Teymur Sarkhanov**

Authors	Affiliation	Presentation title
Hümbətova Suqra, Tağıyeva Müşkünaz Şahin	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Rəqəmsallaşmanın əmək bazarına təsir
Quliyev İbrahim Qədim, Rzayeva Aytac Dəyanət	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Regional və sahəvi investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri
Zehra Abbasova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Sosyal Medya və Tükətici Satın Alma Davranışları
Gurban Gurbanov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Girişimsel Liderlik İle İç Girişimci Davranışı İlişkisinde Yetkinliğin Aracı Rolü
Gunay Mammadli	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zeka Kullanımı
Rəşad Fərzəlizadə	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Yapay Zekanın İşsizlik Üzerine Etkileri: Olumlu ve Olumsuz Sonuçların Değerlendirilmesi
Emin Məmmədov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	İşe Alım Sürecinde Eşitlik ve Adil Değerlendirme: Aday Değerlendirmesinde Önyargısız Yaklaşımlar
İlkin Aslan	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Küresel Krizlerin Yönetim Stratejileri
Sadiqova Ülkər Fərhad qızı	Azerbaycan Turizm ve Menecment Üniversitesi (ATMU),	Organizasyonel değişimin genel yönetim stratejisi üzerindeki etkisi.
Nurtac Mirzəyeva	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Sürdürülebilir Kalkınma ve İnsani Gelişim Sorunları

10.12.2023 / HALL-4



Baku Local Time: 14:30–16:30



Zoom Meeting ID: 847 5031 4730 Password: 214188

### HEAD OF SESSION: Maqsud Mirzayev

Authors	Affiliation	Presentation title
Elmira Ferzeliyeva	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Çocuk Odaklı Turistik Aktivitelerin Turizm Gelirine Katkısı
Khambatova Gulnare	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Azerbaycan'da Spor Turizmi ve potansiyelinin değerlendirilmesi
Ahmet NECİM, İnan KESKİN, Metehan Alp MEMİŞ	Karabük University, Faculty of Engineering, Department of Civil Engineering,	Effect of Thermal Effect on Atterberg Limits; A Case of Bentonite-Sand Mixed Soil
Yusif ALİYEV	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	AZERBAIJAN BELEDİYELERİNDE HALKLA İLİŞKİLER BİRİMİNE DUYULAN İHTİYACI BELİRLEMeye YÖNELİK ARAŞTIRMA
Yuvaraj AR, J.Jayadurka, Elavarasi E, M.Vasanthkumar, R. Srinivasan	Faculty of pharmacy, bharath institute of higher education and research chennai.	EMERGING TRENDS IN CANCER THERAPY: 3D CELL CULTURE SOLUTIONS AND BLADER CANCER THERAPUTIC CHALLENGES
Maqsud Mirzayev	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	SON SINIF ÖĞRENCİLERİN KARIYER BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRK DÜNYASI İKTİSAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ
Khayala Alasgarova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ ve Büyük Veri
Muhammad KURNIAWAN, Hendri Hermawan ADİNUGRAHA	Postgraduate Master in Sharia Economics, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan,	DEVELOPMENT OF SHARIA BANKING INFORMATION TECHNOLOGY IN INDONESIA
Sevil Xanlayeva	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Endüstri 4.0 ve İşletmeler: Teknolojik Dönüşümün Önemi ve Etkileri
Agshin Abbaszada	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Azerbaycan'da şarap turizmi ve potansiyeli
Mahammad Azizov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Azerbaycanda Festival Turizmi
Farid Karimli	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Azerbaycanda Sağlık Turizmi
İbrahim Əskərov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY) Faktörlerinin Yatırım Kararı Verme Üzerindeki Etkisi: Küresel Finansal Piyasaların Kapsamlı Analizi

# CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Aydın Hüseynov, Orkhan Şirinzadə	Probing The European Union's Ties With Russia: An In-Depth Study Of Economic Sanctions	1
Sakhavat Hamzayev	Abd-Çin Ticaret Savaşlarının Dünya Ekonomisine Etkileri	8
Aysu Mammadzadə	Kripto Paraların Makroekonomik Etkileri: Kripto Paraların Geleneksel Finansal Piyasalar Ve Para Politikaları Üzerindeki Etkileri	13
Elşen Aslanlı	Yeşil Enerji: Yenilenebilir Enerji Kaynakları Ve Teknolojileri Ve Bunların Ekonomiye Etkisi	20
Cemile Nesirova	Eğitim Ve Teknolojik İlerleme: Eğitimin Teknolojik Gelişmelere Olan Etkisi Ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolü	25
Cavadxan Musayev	Blockchain Teknolojisi Ve Kripto Paraların Ekonomi Üzerindeki Etkisi	30
Mahammad Baloghlanov	Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar: Değişimler Ve Enerji Piyasalarına Etkileri	35
Mahammadali Rustamov	100 Yıllık Küreselleşmeyi Durduran Covid-19 Pandemisinin Dünya Ve Azerbaycan Ekonomisi Üzerindeki Etkisi	41
Fuad AGHAMAMMADLI	Ülkenin Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Ulusal Politikalar: Azerbaycan Örneği	50
Engin Derman	Azerbaycan Turizmi Üzerine Sistemantik Bir Derleme	56
Engin Derman	Türkiye'de Türk Dünyası Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi	60
Ali Huseynov, Ayxan Əliyev, Mirhüseyn Mammadov	2022 Futbol Şampiyonasının Katara Ekonomik Etkisi	66
Aysu Qasımzadə, Fidan Muradova, Nermin Elekberova	Kurtarılmış Topraklarda Turizmin Gelişmesi Ve Bunun Azerbaycan Ekonomisine Etkisi	69
Cəbiyeva Nəzrin, Əsgərova Nərmən, Zülfüqarova Duyğu	Zengezur Koridorunun Açılması Azerbaycan Ekonomisini Nasıl Etkiler	74
Anar Gurbanlı	Customer Purchasing Behaviour	79
Hüseyn Qasımzadə	Finansal Teknolojilerin (Fintech) Geleceği Ve Finans Sektöründeki Değişimler	86
Alisultan Vezirov	Dünyada Finansal Krizler: Sebepleri, Etkileri Ve Çözümleri	91
Fidan İsazadə Nizami	Petrol Ve Doğal Gaz Üretim Ve Tüketiminin Ekonomik Büyüme İle İlişkisinin Ekonometrik Analizi	96
Alabbas Azadov Agarza, Akbarov Abulfaz İgrar	Rəqəmsallaşma İqtisadiyyatın Maliyyə Sektorunda Meqatrend Kimi	104
Nurkhodzha AKBULAEV, Xeyal ZEYNALOV	Karabağ Bölgesinde Yeni Girişim İmkanlarının Mali Açidan İncelenmesi	108
Rana Soltanova	Petrol Ve Doğalgaz Gelirlerinin Devlet Bütçesine Etkisi	109
Toğrul Məsimli	2024 Ve Sanal Dünya: Sanal Gerçeklik Ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojilerinin Geleceği	110
Hümbətova Suqra, Tağıyeva Müşkünaz Şahin	Rəqəmsallaşmanın Əmək Bazarına Təsir	116
Quliyev İbrahim Qədim, Rzayeva Aytac Dəyanət	Regional Və Sahəvi İvestisiya Layihələrinin Qiymətləndirilməsi Metodologiyasının Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri	120
Zehra Abbasova	Sosyal Medya Ve Tüketici Satın Alma Davranışları	123

# CONTENTS

WRITER/S	ARTICLE	PAGE
Gurban Gurbanov	Girişimsel Liderlik İle İç Girişimci Davranışı İlişkisinde Yetkinliğin Aracı Rolü	128
Gunay Mammadli	İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zeka Kullanımı	129
Rəşad Fərzəlizadə	Yapay Zekanın İşsizlik Üzerine Etkileri: Olumlu Ve Olumsuz Sonuçların Değerlendirilmesi	134
Emin Məmmədov	İşe Alım Sürecinde Eşitlik Ve Adil Değerlendirme: Aday Değerlendirmesinde Önyargısız Yaklaşımlar	139
İlkin Aslan	Küresel Krizlerin Yönetim Stratejileri	143
Ülkər Sadıqova	Organizasyonel Değişimin Genel Yönetim Stratejisi Üzerindeki Etkisi.	145
Nurtac Mirzəyeva	Sürdürülebilir Kalkınma Ve İnsani Gelişim Sorunları	151
Elmira Ferzeliyeva	Çocuk Odaklı Turistik Aktivitelerin Turizm Gelirine Katkısı	158
Khambatova Gulnare	Azerbaycan'da Spor Turizmi Ve Potansiyelinin Değerlendirilmesi	164
Ahmet NECİM, İnan KESKİN, Metehan Alp MEMİŞ	Effect Of Thermal Effect On Atterberg Limits; A Case Of Bentonite-Sand Mixed Soil	169
Yusif ALİYEV	Azerbaycan Belediyelerinde Halkla İlişkiler Birimine Duyulan İhtiyacı Belirlemeye Yönelik Araştırma	177
Yuvaraj AR, J.Jayadurka, Elavarasi E, M.Vasanthkumar, R Srinivasan	Emerging Trends In Cancer Therapy: 3d Cell Culture Solutions And Blader Cancer Theraputic Challenges	178
Magsud Mirzayev	Son Sınıf Öğrencilerin Kariyer Beklentilerinin İncelenmesi: Türk Dünyası İktisat Fakültesi Örneği	179
Khayala Alasgarova	Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ Ve Büyük Veri	180
Muhammad KURNIAWAN, Hendri Hermawan ADİNUGRAHA	Development Of Sharia Banking Information Technology In Indonesia	183
Sevil Xanlayeva	Endüstri 4.0 Ve İşletmeler: Teknolojik Dönüşümün Önemi Ve Etkileri	187
Agshin Abbaszadə	Azerbaycan'da Şarap Turizmi Ve Potansiyeli	192
Mahammad Azizov	Azerbaycanda Festival Turizmi	193
Farid Karimli	Azerbaycanda Sağlık Turizmi	199
İbrahim Əskərov	Çevresel, Sosyal Ve Yönetişim (ÇSY) Faktörlerinin Yatırım Kararı Verme Üzerindeki Etkisi: Küresel Finansal Piyasaların Kapsamlı Analizi	200



## Probing the European Union's Ties with Russia: An In-Depth Study of Economic Sanctions

*MSc. Aydın Huseynov, Lect. Orkhan Shirinzade*

*Azerbaijan States Economics University (UNEC), ORCID-0009-0003-5761-4599, ORCID-0000-0003-0597-8887*

### ABSTRACT

The study is structured into three critical sections, each offering a distinct perspective on the evolving relationship. The first section, "Historical Evolution of EU-Russia Relations," meticulously examines the historical context and the evolutionary trajectory of the relationship. It provides insightful analysis, tracing the origins and development of diplomatic, economic, and geopolitical ties between the EU and Russia. The second segment, "Justification and Implementation of Economic Sanctions against Russia," meticulously dissects the rationale behind the EU's imposition of economic sanctions on Russia. It evaluates the factors and circumstances that led to their implementation, shedding light on the diplomatic and geopolitical motivations behind this crucial decision. The study assesses the impact of economic sanctions on Russia following its invasion of Ukraine in the section titled "Evaluation of the Effects of Economic Sanctions on Russia after its invasion of Ukraine." It rigorously analyzes the repercussions of these sanctions on Russia's economy, geopolitics, and overall stance on international relations. This conceptual study provides a comprehensive and nuanced analysis of the EU-Russia relationship, highlighting both the challenges and potential future prospects. It serves as a valuable resource for scholars, policymakers, and individuals interested in understanding the complex dynamics between these influential geopolitical entities.

**Keywords:** EU – Russia relation, EU's sanctions on Russia, The result of EU's sanctions on Russia

### Introduction

The complex and multifaceted relationship between the European Union (EU) and Russia stands as a focal point in global geopolitics, marked by a tapestry of historical, political, and economic intricacies. As the world witnesses evolving power dynamics, the nature of interactions between these influential entities has come under intense scrutiny. The conceptual article "Future Prospects and Challenges in the European Union's Relations with Russia" aims to dissect this intricate relationship, offering insights into its evolution and forecasting potential trajectories.

Beginning with an exploration of the historical evolution of EU-Russia relations, this article delves into the roots and evolution of their interactions. From historical alliances to geopolitical rivalries, the nuanced historical context provides a foundation to comprehend the contemporary landscape of this dynamic association.

Subsequently, the article examines the rationale and execution behind the EU's implementation of economic sanctions against Russia. This analysis provides critical insights into the diplomatic, economic, and geopolitical motivations guiding the EU's decisions, shaping the narrative of their relationship.

Furthermore, a comprehensive evaluation of the effects of economic sanctions on Russia after its invasion of Ukraine forms a pivotal segment of this article. By scrutinizing the socio-economic impacts, geopolitical shifts, and the resilience displayed by Russia in response to these sanctions, this evaluation sheds light on the intricate repercussions of such measures on bilateral ties. This study sets out to unravel the layers of complexities embedded within the EU-Russia relationship, paving the way for a deeper understanding of its challenges and opportunities. Through this exploration, it seeks to offer a roadmap for envisioning potential future trajectories and navigating the complexities that define the relationship between the European Union and Russia in an ever-evolving global landscape.

### Historical Evolution of EU-Russia Relations

The relationship between the European Union (EU) and Russia stands as a complex tapestry woven through centuries, marked by periods of collaboration, contention, and transformation. Understanding the historical evolution of these relations is crucial to decipher the contemporary geopolitical landscape. The roots of EU-Russia relations trace back to pre-Soviet times when European states and the expansive Russian Empire engaged in various forms of diplomacy, trade, and cultural exchanges. These interactions were characterized by both cooperation and conflict. While cultural and economic exchanges flourished, geopolitical differences and territorial disputes often strained relations. Following World War II, Europe faced a division marked by the emergence of the Soviet Union as a superpower and the subsequent Cold War. The Iron



Curtain divided Europe ideologically and politically, leading to a standoff between the Western Bloc led by the United States and the Eastern Bloc under Soviet influence. This era defined EU-Russia relations predominantly by ideological animosity, proxy conflicts, and geopolitical tension (Haukkala, 2015; Moshes, 2009).

The collapse of the Soviet Union in 1991 reshaped the dynamics between the EU and Russia. The birth of the Russian Federation marked a new chapter in their relations, marked by attempts at cooperation, economic transition, and the EU's support for democratic reforms in Eastern Europe. However, this period also witnessed challenges such as economic instability, disputes over the EU's eastward expansion, and struggles to establish a new geopolitical equilibrium. The 21st century witnessed a mix of cooperation and contention between the EU and Russia. Energy interdependence initially fostered collaboration, yet disputes over gas supplies and pipelines strained relations. Geopolitical tensions surged following conflicts in Ukraine and Georgia, leading to diplomatic rifts, sanctions, and mutual distrust. The EU's concerns over human rights violations, democratic principles, and Russia's annexation of Crimea further exacerbated the divide (Nitoiu, 2014; Schmitz, 2017).

In hindsight, the historical evolution of EU-Russia relations is a tale of multifaceted interactions influenced by geopolitics, ideologies, economic interests, and cultural exchanges. From periods of cooperation to confrontations, the relationship between these entities remains crucial in shaping regional and global geopolitics. Understanding this historical context is pivotal in navigating the complexities and uncertainties that define the current state of EU-Russia relations and envisaging potential future scenarios.

### **Justification and Implementation of Economic Sanctions against Russia**

In the realm of global politics, economic sanctions have emerged as a tool of diplomatic pressure, often employed to address international disputes and influence the behavior of nations. One such case that has garnered significant attention in recent times is the imposition of economic sanctions against Russia. These measures have been implemented by various countries and international bodies in response to Russia's actions in Crimea, Ukraine, and other geopolitical events. This article delves into the justification behind these sanctions, their implementation, impact, effectiveness, and the consequential outcomes (Doraev, 2015; Horvathy, 2018; Pomeranz, 2017).

#### *The Justification behind Economic Sanctions*

The imposition of economic sanctions against Russia stemmed from its annexation of Crimea in 2014 and its subsequent involvement in the conflict in Eastern Ukraine. The international community, led by the United States and the European Union, deemed these actions a violation of international law and Ukraine's territorial integrity. Consequently, to exert pressure on Russia and encourage a change in its behavior, economic sanctions were imposed as a means of punishment and deterrent. The key justifications for these sanctions include: Violation of International Law: Russia's annexation of Crimea was perceived as a violation of international law, specifically the principle of territorial integrity and sovereignty of nations. This unilateral action sparked global condemnation and led to the imposition of sanctions as a means to rectify this breach and dissuade further such violations (Hufbauer, 2020; Sarkhanov ve Huseynli, 2023; Bogdanova, 2021).

Support for Ukrainian Sovereignty: The economic sanctions were aimed at supporting Ukraine's sovereignty and independence, deterring further Russian aggression, and promoting a peaceful resolution to the conflict in Eastern Ukraine. They were intended to pressure Russia into complying with international norms and respecting Ukraine's borders (Iriarte vd., 2022).

Discouraging Aggressive Behavior: The sanctions served as a tool to discourage aggressive behavior by Russia in the region and deter similar actions in the future. The hope was that economic consequences would prompt a reevaluation of policies and actions by the Russian government.

#### *Implementation of Economic Sanctions*

The implementation of economic sanctions against Russia involved a series of measures targeting key sectors of its economy, individuals, and entities associated with the government. The sanctions were primarily focused on (Olena, 2020; Lekhadia, 2015):

**Financial and Banking Restrictions:** Measures included restrictions on access to international financial markets for Russian banks and limitations on transactions involving certain Russian entities, thus impeding their ability to raise capital and conduct business globally.





**Trade and Export Controls:** Sanctions involved limitations on exports and imports with Russia, especially in sectors like energy, defense, and technology. This was intended to weaken Russia's economic capabilities and limit its access to advanced technologies crucial for its industries.

**Asset Freezes and Travel Bans:** Individuals and entities associated with the Russian government were subjected to asset freezes and travel bans, limiting their ability to move funds and travel freely abroad. This aimed to isolate key figures from the international community and reduce their global influence.

**Energy Sector Sanctions:** Targeted measures against Russia's energy sector, including restrictions on technology transfers and investments, aimed to reduce its capability to explore and extract oil and gas, impacting its crucial revenue source.

#### *Impact and Effectiveness of Economic Sanctions*

The impact and effectiveness of economic sanctions against Russia have been subjects of debate among policymakers and analysts. Several points highlight the outcomes of these measures (Khmeleva, Tyukavkin, and Sivirdova, 2017; Neuwirt ve Sveticinii, 2015):

**Economic Consequences:** The sanctions had a tangible effect on Russia's economy, contributing to a decline in its GDP growth rate, a weakened currency, and reduced foreign investment. The restrictions on access to international financial markets and technology hampered the development of certain industries.

**Geopolitical Dynamics:** The sanctions strained relations between Russia and Western countries, fostering an atmosphere of hostility and mistrust. However, they also galvanized Russia to strengthen ties with alternative partners, such as China and certain non-Western nations, reducing the isolationist impact.

**Limited Policy Change:** Despite the economic strain, the sanctions did not lead to a significant shift in Russia's policies concerning Ukraine or Crimea. Instead, they hardened Russia's stance, fostering a narrative of external aggression and justifying domestic policies to counter perceived threats.

**Adaptation and Mitigation:** Russia responded by implementing countermeasures, seeking alternative trade partnerships, and investing in domestic industries to mitigate the impact of sanctions. This adaptability mitigated some economic repercussions, albeit with varying success.

#### *Consequential Outcomes and Future Considerations*

The prolonged imposition of economic sanctions against Russia has produced significant consequential outcomes and raises questions about their long-term efficacy (Galbert, 2015; Fabre, 2018):

**Humanitarian Impact:** There are concerns about the unintended humanitarian consequences of sanctions, affecting ordinary citizens in Russia. The economic strain, though aimed at the government, often trickles down, impacting the general populace.

**Strategic Repercussions:** The enduring nature of the sanctions has led to a reassessment of global power dynamics, encouraging Russia to seek alliances with non-Western powers and promoting a multipolar world order.

**Reevaluation of Sanctions as a Tool:** The mixed success of sanctions against Russia prompts a reevaluation of their efficacy as a diplomatic tool. The need for a balanced approach that considers both the intended impact and unintended consequences is crucial.

The imposition of economic sanctions against Russia was motivated by justifications centered on upholding international law, supporting Ukraine's sovereignty, and deterring aggressive behavior. However, the impact and effectiveness of these measures have been complex, yielding both intended economic repercussions and unintended geopolitical consequences. As the geopolitical landscape continues to evolve, a nuanced understanding of the ramifications of economic sanctions and their limitations is crucial for shaping future foreign policy decisions.

#### **Evaluation of the Effects of Economic Sanctions on Russia after its invasion of Ukraine**

The invasion of Ukraine by Russia in 2014 led to a series of economic sanctions imposed by various countries and international bodies. These measures aimed to punish Russia for its actions, deter further aggression, and encourage a change in its behavior. This article delves into the evaluation of the effects these economic sanctions have had on Russia, encompassing their impact on the economy, geopolitical consequences, adaptive measures taken by Russia, and the broader implications for international relations. Russia's annexation of Crimea and subsequent involvement in Eastern Ukraine violated international law and sparked condemnation from the global community. In response to Russia's actions, economic sanctions were levied by the United States, the European Union, and other nations. These sanctions were designed to



inflict economic pain on Russia, hoping to influence its policies and actions in the region (Tutar vd., 2022; Astrov, Grievson, Kochney, 2022)

## *Economic Impact of Sanctions on Russia*

**GDP and Economic Growth:** The sanctions have had a notable impact on Russia's economy, contributing to a decline in GDP growth rates. Restrictions on access to international financial markets and limitations on technology transfers have hindered various sectors, affecting growth prospects.

**Currency Devaluation and Inflation:** The Russian ruble experienced significant devaluation due to sanctions, leading to inflationary pressures. Reduced access to foreign investment and financial markets weakened the currency's stability, affecting purchasing power domestically.

**Energy Sector Woes:** Sanctions targeting Russia's energy sector, particularly in oil and gas, posed challenges to exploration, development, and investment. However, Russia adapted by seeking alternative markets and partners, mitigating some effects on its energy exports.

**Capital Flight and Investment:** The economic sanctions contributed to capital flight from Russia, as investors sought more stable markets. Foreign direct investment declined significantly, impacting long-term economic prospects and development projects (Mbah ve Wasum, 2022).

## *Geopolitical Consequences and Adaptation by Russia*

**Strained Relations with the West:** The imposition of sanctions strained Russia's relations with Western countries, fostering a climate of mistrust and hostility. However, it also pushed Russia to strengthen ties with alternative partners, such as China and non-Western nations, reducing its dependence on the West.

**Countermeasures and Mitigation:** Russia responded to sanctions by implementing countermeasures, including import substitutions, seeking new trade partnerships, and investing in domestic industries. These adaptive measures aimed to mitigate the impact of sanctions on its economy.

**Perception of External Threats:** Sanctions reinforced the narrative of external threats, allowing the Russian government to justify policies that emphasize sovereignty and security, thereby consolidating domestic support (Gaur, Settles, Vaatanen, 2023).

## *Humanitarian Concerns and Unintended Consequences*

**Impact on Ordinary Citizens:** While sanctions aimed to target the Russian government and elites, their impact often trickled down to ordinary citizens. Economic hardships, job losses, and reduced access to certain goods affected the population, raising humanitarian concerns. **Unintended Consequences:** The sanctions' unintended consequences, including the burden on civilians and the reinforcement of anti-Western sentiment, raised questions about their humanitarian implications and long-term efficacy (Hose, 2023).

## *Broader Implications for International Relations*

**Reassessment of Diplomatic Tools:** The mixed success of sanctions against Russia prompted a reassessment of the efficacy of economic sanctions as a diplomatic tool. Policymakers globally are reevaluating the balance between intended impact and unintended consequences. **Shaping Global Power Dynamics:** The enduring imposition of sanctions led to a reevaluation of global power dynamics. Russia's pivot towards non-Western alliances and the promotion of a multipolar world order highlights shifts in international relations.

The economic sanctions imposed on Russia following its invasion of Ukraine have indeed had a significant impact on its economy, geopolitical dynamics, and international relations. While the sanctions exerted pressure on Russia and incurred economic costs, they also led to unintended consequences, including humanitarian concerns and the reconfiguration of global alliances.

As the geopolitical landscape continues to evolve, a nuanced understanding of the multifaceted effects of economic sanctions on Russia is imperative. Balancing the intended punitive measures with considerations for humanitarian impacts and long-term consequences remains a critical aspect of shaping future foreign policy decisions and international relations (Davis, 2016).

## **Future Prospects and Challenges in the European Union's Relations with Russia**

The relationship between the European Union (EU) and Russia has long been marked by a combination of cooperation, mutual dependence, and geopolitical tensions. As two significant geopolitical entities sharing a border and intertwined economic interests, their interactions hold substantial implications for both regional and global stability. However, recent events and ongoing geopolitical shifts have placed this relationship at a critical juncture, raising questions about future prospects and challenges that will shape their interactions in the years ahead.



The history of EU-Russia relations is multifaceted, characterized by periods of collaboration, estrangement, and tense cooperation. The end of the Cold War ushered in hopes of increased cooperation and economic integration between Europe and Russia. However, the annexation of Crimea in 2014 strained relations significantly, leading to the imposition of sanctions by the EU and heightening geopolitical tensions (Lavrov, 2013; Sarkhanov ve Muradzada, 2023).

#### *Current Dynamics*

Presently, the relationship between the EU and Russia is marked by a delicate balance between cooperation and confrontation. Energy interdependence, particularly in the natural gas sector, remains a key factor binding their economies together. Nevertheless, geopolitical differences, human rights concerns, and divergent approaches to regional conflicts, such as Ukraine and Syria, continue to strain their relations.

#### *Challenges in Energy Dependence*

One of the critical challenges in the EU-Russia relationship is the dependency of several EU member states on Russian energy resources. While this interdependence provides economic benefits, it also creates vulnerabilities and potential leverage for Russia in geopolitical disputes. Efforts to diversify energy sources and enhance energy security within the EU have been ongoing, aiming to reduce reliance on Russian imports (Shaw, 2013).

#### *Geopolitical Frictions*

Geopolitical tensions stemming from conflicts in Ukraine and differences over Eastern Europe's geopolitical orientation have been significant factors influencing the strained relations between the EU and Russia. The EU's support for Ukraine's sovereignty and territorial integrity clashes with Russia's interests in maintaining influence in the region, contributing to ongoing disputes and mistrust.

#### *Human Rights and Democratic Values*

Fundamental differences in approaches to human rights and democratic values also pose challenges to EU-Russia relations. The EU has consistently raised concerns regarding human rights violations and the suppression of dissent in Russia. These differences in values have contributed to a lack of mutual understanding and hindered efforts to deepen cooperation on various fronts (Timmins, 2004).

#### *Future Prospects*

The future of EU-Russia relations is uncertain, influenced by numerous geopolitical, economic, and societal factors. Several possible scenarios could unfold, ranging from increased confrontation and further estrangement to a gradual thaw in relations (Belkin, 2008).

#### *Scenario 1: Escalation and Increased Confrontation*

If geopolitical tensions continue to escalate, it could lead to a further deterioration of relations between the EU and Russia. Escalating conflicts in regions of mutual interest, coupled with a lack of diplomatic breakthroughs, might result in more stringent sanctions and increased geopolitical polarization.

#### *Scenario 2: Pragmatic Engagement and Cooperation*

Despite existing tensions, both the EU and Russia have shared interests in areas such as trade, energy, and security. A pragmatic approach involving dialogue and cooperation on common challenges like climate change, counterterrorism, and trade could pave the way for a more constructive relationship, albeit with limitations and cautious optimism.

#### *Scenario 3: Strategic Realignment and Reconciliation*

Under certain circumstances, a strategic realignment and reconciliation between the EU and Russia could occur. A shared understanding of mutual benefits in trade, investments, and security could lead to a gradual normalization of relations, although such a scenario would require substantial compromises and shifts in geopolitical strategies.

The future prospects of the European Union's relations with Russia are complex and uncertain, influenced by a multitude of geopolitical, economic, and ideological factors. Navigating these challenges will require a delicate balance between safeguarding EU interests, upholding fundamental values, and engaging in pragmatic diplomacy. The coming years will be pivotal in determining the direction and nature of this crucial relationship, with implications that extend far beyond the borders of Europe (Glasl, 1982).

#### **Conclusion**

Ultimately, this conceptual work navigates the complex terrain of EU-Russia dynamics and results in a multifaceted understanding of their evolving relationship. Examination through the lens of historical evolution reveals the complex interplay of diplomatic maneuvers, economic ties, and geopolitical shifts that shape their interactions over time.



The analysis of the EU's justification and implementation of economic sanctions against Russia offers a critical perspective on the geopolitical strategies used by the EU and their impact on bilateral relations. Additionally, a meticulous assessment of the effects of these sanctions following Russia's invasion of Ukraine provides a comprehensive perspective on the socio-economic repercussions Russia faces. This in-depth study highlights the challenges and complexities inherent in the EU-Russia relationship and illuminates the complexities that define their interaction. While the article acknowledges the negativities and tensions that have characterized recent interactions, it also points to potential avenues for future collaboration and engagement. In the face of evolving global dynamics, the need for nuanced diplomacy, dialogue and strategic recalibration to improve stability and mutual understanding between the European Union and Russia emerges as a necessity. Ultimately, the article serves as a roadmap advocating thoughtful navigation of future prospects for a more stable geopolitical landscape and collaborative efforts to overcome challenges in their relationship.

## Kaynakça

1. Astrov, V., Grievesson, R., Kochnev, A., Landesmann, M., & Pindyuk, O. (2022). *Possible Russian invasion of Ukraine, scenarios for sanctions, and likely economic impact on Russia, Ukraine and the EU* (No. 55). Policy Notes and Reports.
2. Belkin, P. (2008). The European Union's energy security challenges. *Connections*, 7(1), 76-102.
3. Bogdanova, I. (2021). Targeted economic sanctions and WTO law: Examining the Adequacy of the National Security Exception. *Legal Issues of Economic Integration*, 48(2).
4. Davis, C. M. (2016). The Ukraine conflict, economic–military power balances and economic sanctions. *Post-Communist Economies*, 28(2), 167-198.
5. De Galbert, S. (2015). A Year of Sanctions against Russia—Now What. *A Report of the CSIS Europe Program*.
6. Doraev, M. (2015). The memory effect of economic sanctions against Russia: Opposing approaches to the legality of unilateral sanctions clash again. *U. Pa. J. Int'l L.*, 37, 355.
7. Fabre, C. (2018). *Economic statecraft: Human rights, sanctions, and conditionality*. Harvard University Press.
8. Gaur, A., Settles, A., & Vääänen, J. (2023). Do Economic Sanctions Work? Evidence from the Russia-Ukraine Conflict. *Journal of Management Studies*.
9. Glasl, F. (1982). The process of conflict escalation and roles of third parties. In *Conflict management and industrial relations* (pp. 119-140). Dordrecht: Springer Netherlands.
10. Haukkala, H. (2015). From cooperative to contested Europe? The conflict in Ukraine as a culmination of a long-term crisis in EU–Russia relations. *Journal of contemporary European studies*, 23(1), 25-40.
11. Horvathy, B. (2018). Diverging Narratives of Economic Sanctions: Some Observations on the EU Sanctions against Russia. *EU Law Journal*, 3(2), 15-22.
12. Hosoe, N. (2023). The cost of war: Impact of sanctions on Russia following the invasion of Ukraine. *Journal of Policy Modeling*, 45(2), 305-319.
13. Hufbauer, G. C., & Jung, E. (2020). What's new in economic sanctions? *European economic review*, 130, 103572.
14. Hufbauer, G. C., & Jung, E. (2021). Economic sanctions in the twenty-first century. *Research Handbook on Economic Sanctions*, 26-43.
15. Iriarte Ángel, J. L., Linnikov, A. S., Sereda, A. V., & Minakov, A. S. (2022). Current ways to protect the rights and ensure the economic security of Russian individuals and legal entities in the context of international economic sanctions. *Finance: Theory and Practice*, 2022, 26 (1), pp. 198-214.
16. Khmeleva, G. A. E., Tyukavkin, N. M., Sviridova, S. V., & Chertopyatov, D. A. (2017). Cluster development of the region on the basis of innovation under the sanctions (case study of the petrochemical complex in the Samara oblast). *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 10(5), 83-98.
17. Lavrov, S. (2013). Russia-EU: prospects for partnership in the changing world. *J. Common Mkt. Stud.*, 51, 6.
18. Lekhadia, R. (2015). Can the West justify its sanctions against Russia in terms of world trade and law? *Indian J. Int'l Econ. L.*, 7, 151
19. Mbah, R. E., & Wasum, D. F. (2022). Russian-Ukraine 2022 War: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9(3), 144-153.
20. Moshes, A. (2009). EU-Russia relations: unfortunate continuity. *European issues*, 129, 24.
21. Neuwirth, R. J., & Svetlicinii, A. (2015). The economic sanctions over the Ukraine conflict and the WTO: 'Catch-XXI' and the revival of the debate on security exceptions. *Journal of World Trade*, 49(5).
22. Nitoiu, C. (2014). EU–Russia relations: Between conflict and cooperation. *International Politics*, 51(2), 234-253.
23. Olena, S. (2020). Economic sanctions against Russia: assessing the policies to overcome their impact. *Экономика региона*, 16(4), 1115-1131.
24. Pomeranz, L. (2017). Economic sanctions as a political instrument in international relations: the case of the Russian Federation.
25. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2023). The importance of energy reserves in the Caspian Sea basin in the energy security policy of the European Union. *Multidisciplinary Reviews*, 6(1), 2023004-2023004.
26. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The Place of Gulf Basin Energy Resources in EU Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68.
27. Schmitz, J. (2017). *The future of EU–Russia relations: case study about the EU as defence actor* (Bachelor's thesis, University of Twente).



28. Shaw, T. M. (2013). The European Union neighbourhood: challenges and opportunities.
29. Timmins, G. (2004). Coping with the new Neighbours: The evolution of European Union policy towards Russia. *Perspectives on European Politics and Society*, 5(2), 357-374.
30. Tutar, H., Sarkhanov, T., & Guliyeva, N. (2022). Eastern mediterranean area in energy security of the European Union: From sea border issues to economic conflicts of interest. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(1), 332-341.





## ABD-Çin Ticaret Savaşlarının Dünya Ekonomisine Etkileri

*MSc. Sakhavat Hamzayev*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0002-3381-7140*

### Özet

Makale, ticaret savaşı kavramını inceleyerek başlamakta ve küresel düzeydeki ekonomik etkilere odaklanmaktadır. Makale, bu ticaret savaşlarının dünya ekonomisine olan maliyetini, özellikle ticaretteki gerilimlerin ve gerginliklerin yol açtığı ekonomik zorlukları ele almaktadır. ABD ve Çin arasındaki ticari gerilimler, fikri mülkiyet hakları ihlalleri ve ticarete adil olmayan uygulamalar gibi unsurlar üzerinde durarak ticaret ilişkilerindeki gerginlikleri derinlemesine inceler. Ayrıca, ABD ve Çin arasındaki ticari çatışmanın geliştirilmesine yönelik seçenekleri de tartışır. Makale, bu çatışmanın dünya ekonomisine olan geniş kapsamlı etkilerini anlamak için önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Ticaret savaşlarının jeopolitik ve stratejik boyutları, ekonomik etkilerin ötesinde uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri de vurgular. Bu makale, ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşlarının daha geniş bir anlayışını sunarak, bu büyük ölçekli savaşların küresel ekonomi üzerindeki derin etkilerini okuyucuya sunmayı amaçlamaktadır.

**Anahtar kelimeler:** ABD-Çin ticaret savaşları, ticaret, dünya ekonomisi

### Effects of US-China Trade Wars on the World Economy

#### Abstract

The article begins by examining the concept of trade war and focuses on the economic effects on a global level. The article discusses the cost of these trade wars to the world economy, especially the economic difficulties caused by trade tensions and tensions. It examines tensions in trade relations in depth, focusing on factors such as trade tensions between the USA and China, intellectual property rights violations and unfair trade practices. It also discusses options for developing the trade conflict between the United States and China. The article provides an important conceptual framework for understanding the far-reaching effects of this conflict on the world economy. The geopolitical and strategic dimensions of trade wars also highlight the dynamics in international relations beyond economic effects. This article aims to provide the reader with a broader understanding of the trade wars between the United States and China, providing the reader with the profound effects of these large-scale wars on the global economy.

**Keywords:** US-China trade wars, trade, world economy

#### Giriş

2018'in başlarında ABD, çamaşır makineleri, güneş panelleri, çelik ve alüminyum gibi birkaç büyük ithal ürüne yönelik gümrük vergilerini artırdı. Her ne kadar bu tarifelerde menşey ayırımı yapılmısa da ABD ticaret politikalarının Çin'i hedef aldığı çok geçmeden anlaşıldı. ABD daha sonra 2018 ile 2019 yılları arasında Çin'den gelen binlerce ürüne yönelik gümrük vergilerini artırdı ve sonuçta bu ülkeden yaklaşık 350 milyar dolarlık ithalat hedeflendi. Çin, çeşitli tarife dalgalarına misilleme yaparak yaklaşık 100 milyar dolarlık ABD ihracatını hedef aldı. İki taraf, Ocak 2020'de daha fazla tarife artışını durdurmak için bir anlaşma imzaladı ancak mevcut tarifeler 2021 itibarıyla yürürlükte kaldı. Ticaret savaşı, özellikle ABD ticaret politikası tarihindeki en büyük ve en ani değişikliklerden biri olarak öne çıkıyor. ABD, dünya çapında tarife indirimlerinin yönlendirilmesinde tarihsel olarak öncü bir rol oynamıştır. Ticaret politikaları ve uluslararası anlaşmalar bağlamında, ABD'nin geçmişteki etkisi, küresel ticaretin düzenlenmesi ve serbestleştirilmesi konusundaki öncülüğüyle belirginleşir. Özellikle geçmiş dönemlerde, ABD'nin serbest ticaretin teşviki, tarife indirimlerinin sağlanması ve uluslararası ticaretin genişlemesi için çabaları, dünya ticaret sisteminin gelişiminde belirleyici olmuştur (Şanlı ve İsmet, 2020; Ertürk, 2017).

Ticaret savaşı ilerledikçe ekonomistler savaşın ekonomik etkilerini değerlendirmeye çalıştı. Bu makale bu çabaları gözden geçirmekte ve öğrendiklerimizi sentezlemektedir. Araştırma, uluslararası ekonomideki iki temel soruyu büyük ölçüde araştırdı: Ticaret engellerinin toplam refah sonuçları nelerdir? Bu toplam değişiklik bir ülke içinde nasıl dağıtılıyor? Ticaret savaşının toplam etkilerini değerlendirmek için standart ticaret modelleri, tarifelerin ithalat fiyatlarına yansımalarının çok önemli bir bileşen olduğunu ortaya koyuyor (Kaya, 2018; Topsoy, 2023). Önceki literatürden ve Amerika Birleşik Devletleri ve Çin ekonomilerinin fiyatları etkileyecek kadar büyük olduğu varsayımı göz önüne alındığında, tarifelerin tam olarak yansıtılmamasını beklemek doğal olurdu (yani, tarifeleri uygulamadan önce ithalat fiyatlarının tarifelerle



birlikte düşer). Buna karşılık ampirik çalışma, ihracatçı ülkelere veya tarifelere farklı şekilde maruz kalan ürünlere bakıldığında, tarifelerin tarife dahil ithalat fiyatlarına tam olarak yansıtıldığını (yani tarife dahil ithalat fiyatları tarife değişiklikleriyle bire bir arttı) buldu. Bu bulgunun olası açıklamalarını tartışıyoruz. Toplam etkiler aynı zamanda ihracat fiyatları yoluyla gerçekleşen üretici etkilerine ve tarife gelirlerindeki değişikliklere de bağlıdır. Bu bileşenleri tahmin eden yaklaşımları gözden geçiriyoruz.

### **Ticaret Savaşı Kavramı**

Uluslararası iktisat teorisinde hâkim görüş serbest ticaretin ulusların refahını maksimize edeceği yönündedir. Gerek Adam Smith tarafından ortaya koyulan Mutlak Üstünlükler Teorisi gerekse daha sonra David Ricardo tarafından ileri sürülen Mukayeseli Üstünlükler Teorisi, serbest ticaret görüşünün temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu teoriler özünde, kendinden önceki Merkantilist görüşe eleştiriler getirmiş, inanılan aksine korumacılığın dünya kaynaklarının kullanımında ve dağılımında etkinliği ve verimliliği sağlayamadığı ve ekonomilere zarar verdiği görüşünü ileri sürmektedirler. Genel olarak bu görüşün kuvvetli savunucularının başında İkinci Dünya Savaşına kadar İngiltere bulunmuş, daha sonra ABD bu sancağı devralmıştır. Bu süreçte her iki ülkede de, yerli malların kullanımını teşvik etmesi için ithalata yönelik kota uygulamaları ve gümrük vergilerinin yükseltilmesi gibi koruyucu önlemler dile getirilse de, bu ülkelerdeki hâkim görüş serbest ticaret yanlısı olmuştur. Ticaret savaşı ile bir ülkenin çeşitli sebeplerle ithalatına kısıtlama getirmesi sonucunda onunla ticaret yapan partnerinin benzer bir yolu seyrederek ona misilleme yapması ve o ülkeden ithalatında gümrük vergisi, kota ve diğer benzeri uygulamalara başvurması kastedilmektedir. Bu uygulama ile birlikte ülkeler arasındaki ticaret hacmi git gide daralmaktadır. Fakat geçmişte yaşanan örnekler, korumacılığın kısa vadede ülkelerin yararına olabileceğini gösterse bile, uzun vadede ülke ekonomilerinin daralmasına ve krizlere yol açtığını göstermektedir (Aşkın vd., 2011; Oğlakkaya, 2021).

Tarihte ticaret savaşlarının genel sebebinin, devletlerin kendi çıkarlarını düşünerek uyguladıkları ekonomi politikaları olduğu görülmektedir. Bu savaşlar insanlık tarihi boyunca genellikle gelişmiş ülkeler arasında ortaya çıksalar bile, savaşların sonuçlarının yarattığı tahribatın büyük çoğunluğunun, fiili savaşlarda olduğu gibi az gelişmiş ve yoksul toplumları etkilediği görülmektedir (Batbaylı ve Doğan, 2021; Dirican, 2020).

### **Ticaret Savaşlarının Dünyaya Maliyeti**

Uluslararası ticarete liberal bir perspektiften bakıldığında karşılaştırmalı üstünlük yoluyla refah kaynağı olan uluslararası ticaret, çatışmalardan dolayı refah kaybıdır. Serbest ticaret alanında pek-çok çalışması bulunan Krugman dâhil birçok serbest ticaret savunucusu, ABD başkanı Donald Trump tarifelerini “kendi ayağına kurşun sıkma” olarak yorumlamışlardır çünkü gümrük tarifelerinden dolayı küresel fiyatlar yükselecektir ardından alüminyum ve çelik ithalatındaki ek vergiler araba fiyatlarını yükseltecektir ve bu sektörde çalışanların ücretleri de olumsuz yönde etkilenecektir. Klasik İktisat Teorisi’ne göre ticaret savaşları üç sebepten dolayı ülkelerin refahını düşürücü bir olaydır. Birincisi, korumacılık bağlamındaki tarifeler ithal edilen ürünleri daha pahalı hale getirir ve böylelikle tüketicilerin alım gücü düşer. İkincisi, örneğin demir ve çelik ürünlerini ara mal olarak kullanan ABD ‘li yerel üreticilerin üretim maliyeti artar (Mattoo ve Staiger, 2020; Makarov vd., 2020). Fakat yerli üreticiler ürün fiyatlarını pahalılaştırarak bu maliyetin üstesinden gelebiliyorlarsa bu sefer bu maliyet yine tüketicilere yüklenecektir. Üçüncüsü ise tarifelere maruz kalan ülke tarafından yapılan misillemeler yerli ürünlere olan dış talebi düşürür ve dış talebi azaltır, üretimi düşürür. Genel olarak ticaret savaşları ticaret hacmini düşürür, fiyatları arttırır ve üretimi düşürür. Bu olumsuz etkiler korumacılığın olumlu etkilerinden daha ağır basar ve küresel boyutta bakıldığında Ticaret Savaşları refahı azaltıcı role sahiptirler. IMF'nin Nisan 2018 Dünya Ekonomik Görünümü raporuna göre (IMF World Economic Outlook) artan ticaret gerginlikleri ile küresel ticaret büyüme hacmi tahmini olarak 2020 yılına kadar %0,5 düşecektir. Bu rakam gelişmiş ülkeler için %0,7 dir. Uluslararası ticaret politikasının en kötü senaryosu dünya ticaretinin yok olmasıdır. Dünya ticaretinin negatif etkilendiği durumlardan biri 1930 yılındaki Smoot-Hawley tarifeleridir. Smoot-Hawley tarifelerinin günümüzdeki ticaret savaşlarıyla benzerlik gösteren tarafı, tarifelerin aynı amaçla konulmasıydı. Bu amaç ise Amerikan iş ve gelirlerinin korunması amaçlıdır. Fakat hem günümüzdeki ticaret savaşları hem de geçmişteki Smoot-Hawley tarifeleri diğer ülkeler tarafından misillemelerle karşılandığı için ticaret savaşları başlamıştır ve 1930 yılında dünya ticaretinin çökmesinin bir sebebi de Smoot-Hawley tarifeleri olduğundan günümüzdeki tablo geçmiş hatırlatmaktadır. Trump’ın ‘Ticaret Savaşları iyidir’ cümlesi başta ABD’nin yararına görünen bu savaşın esasında ABD için çok ta iyi olmadığı görünmektedir. 2018 Nisan ayında InvestMine araştırma şirketinin verilerine göre tarifelerin ardından alüminyum fiyatları ABD’de yaklaşık % 10 artmıştır. ‘Kendi ayağına kurşun sıkma’ deyimini bu olay için söylenebilir. Esasında, diğer ülkelere dokunan savaşın zararı ABD’ye de dokunmuştur.



Fakat ABD'nin pazarlık gücünden veya üstünlüğünden dolayı Çin'in zararı ABD'den daha fazladır. Ayrıca, Fitch Kredi derecelendirme kuruluşuna göre, ticaret savaşlarından dolayı küresel büyüme 2019 yılında yüzde 2,8'e gerileyecektir (Kaya, 2018; Freeman, 2004; Baghirov vd., 2022).

Ticaret savaşları dünya genelinde ekonomik istikrarsızlığa ve yüksek maliyetlere yol açabilir. Enerji kaynakları bu savaşların odak noktalarından biri haline gelmiş durumda çünkü bu kaynaklar, bir ülkenin ekonomik büyümesi, endüstriyel üretimi ve tüketimini doğrudan etkiler. Ticaret savaşlarındaki gümrük vergileri, kısıtlamalar ve ticaret engelleri, enerji kaynaklarının ithalatı ve ihracatını da olumsuz etkileyebilir. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi ana enerji kaynakları, uluslararası ticarete büyük bir rol oynar. Bu kaynaklara yönelik ticaret savaşları, fiyat dalgalanmalarına, arz kısıtlamalarına ve tedarik zincirlerinde belirsizliğe yol açabilir. Bunun sonucunda, enerji fiyatlarındaki artışlar ve kaynakların tedarikinde yaşanan sorunlar, tüketicilere ve endüstriyel sektörlere maliyetleri artırabilir. Ayrıca, ticaret savaşları ve bu savaşların etkisi altındaki enerji kaynakları, uluslararası ilişkileri de gerer. Kaynaklara erişimde yaşanan anlaşmazlıklar veya kısıtlamalar, ülkeler arası gerginliklere neden olabilir ve jeopolitik gerilimlere yol açabilir (Sarkhanov ve Huseynli, 2022).

Enerji, dünya ticaret savaşlarının merkezinde stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu savaşlar, petrol, doğalgaz ve diğer enerji kaynaklarının kontrolü üzerinde yoğunlaşmış durumda. Ülkeler, enerji arzının güvence altına alınması ve kendi enerji kaynaklarını koruma çabalarıyla, ticarete ve uluslararası ilişkilerde giderek artan bir rekabet içine girmektedir. Enerji kaynaklarının güvenliği ve erişimi, bir ülkenin ekonomik gücü ve uluslararası etkinliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, enerji kaynaklarına erişimde yaşanan rekabet, ülkeler arasında gerilimlere ve çatışmalara da zemin hazırlayabilir. Bu nedenle, enerji politikaları ve uluslararası ticaret ilişkileri arasındaki dinamik denge, küresel siyasetin anahtar bir unsuru haline gelmiştir (Sarkhanov, 2022; Sarkhanov ve Muradzada, 2023). Sonuç olarak, ticaret savaşlarının enerji kaynakları üzerindeki etkisi hem ekonomik hem de politik açıdan oldukça büyük olabilir. Bu durum, ülkeler arası ilişkilerde belirsizlik yaratabilir ve küresel ekonomiyi olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, enerji kaynaklarına yönelik ticaret savaşlarının, uluslararası toplum için ciddi maliyetlere ve istikrarsızlığa yol açabileceği konusunda dikkat gerekmektedir.

#### **ABD ve Çin Arasındaki Ticari Gerilimler**

ABD-Çin ticaret savaşları, başlangıcında ABD ve Çin arasında gerilimin arttığı bir dönemi yansıtır. ABD, Çin'in politika ve ticaret uygulamaları nedeniyle duyduğu endişeleri öne sürerek ilk adımları atmıştır. Özellikle, ABD'nin fikri mülkiyet hakları ihlalleri ve ticarete adil olmayan uygulamalar konusundaki iddiaları, iki ülke arasındaki gerilimi yükseltmiştir. ABD'nin 2018'de çelik ve alüminyum ürünlerine getirdiği tarifeler, bu gerilimi artırmış ve daha geniş bir ticaret savaşının başlamasına zemin hazırlamıştır. Çin ise ABD'nin bu hamlelerine karşılık vermiş ve Amerikan ürünlerine yönelik tarifeleri artırarak misilleme yapmıştır. Bu durum, ticaret engellerinin yükselmesine ve uluslararası ticaretin ciddi bir şekilde etkilenmesine neden olmuştur. ABD'nin fikri mülkiyet hakları konusundaki endişeleri ve Çin'in ticaret politikalarına karşı alınan önlemler, ticaret savaşlarının ilk aşamasını oluşturmuştur, bu da uluslararası ticaretin dengesini ciddi şekilde etkilemiştir (Park, 2020; Bekkers ve Schroeter, 2020; Zeng vd., 2022; Eşin, 2023).

#### **Ticaret İlişkilerindeki Gerginlikler**

ABD-Çin ticaret savaşlarının ilk aşamasında, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde belirgin bir gerilim yaşanmıştır. ABD'nin fikri mülkiyet hakları ihlalleri ve adil olmayan ticaret uygulamaları konusundaki endişeleri, ticaretteki gerginliği artırmış ve ticaret savaşlarının fitilini ateşlemiştir. Özellikle, ABD'nin Çin'in teknoloji transferine zorlaması ve fikri mülkiyet haklarına saygı göstermediği iddiaları, ABD yönetimini endişelendirmiştir. ABD şirketlerinin Çin'deki faaliyetleri sırasında yaşanan fikri mülkiyet haklarına yönelik saldırılar, gerilimi tırmandırmıştır. Bu durum, ABD'nin çelik ve alüminyum gibi ürünlere yönelik tarife uygulamalarını başlatmasıyla daha da derinleşmiştir. ABD'nin, Çin'in bu ürünleri artan miktarda ihraç etmesinden kaynaklanan endişeleri, ticaret politikalarını değiştirmeye yöneltmiştir. Çin de buna karşılık vererek Amerikan ürünlerine tarife uygulamış ve ticari gerilimi daha da artırmıştır. Bu karşılıklı tarife uygulamaları, ticaret savaşlarını tetikleyerek her iki ülkenin ticaret dengesini etkilemiştir. Ticaret engelleri ve misillemeler, ABD ve Çin arasında ciddi bir ticari gerilimin doğmasına neden olmuştur. Bu dönemde, ABD'nin Çin ile yaşadığı ticaret ilişkilerindeki gerginlikler, ticaret savaşlarının başlamasına yol açmış; fikri mülkiyet hakları ihlalleri, adil olmayan ticaret uygulamaları ve tarife politikaları, ticarete derin bir gerilim oluşturmuştur ve bu durumun sonuçları küresel ticaretin dengesini ciddi şekilde etkilemiştir (Qiu ve Wei, 2019; Eşin, 2023).





## ABD ile Çin arasındaki ticari çatışmanın geliştirilmesine yönelik seçenekler

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başkanlık seçimleri öncesinde, Amerikan baskısının devam etmesi muhtemeldir. Bu çatışmanın daha da tırmanması, küresel ekonominin bölgeselleşmesinde bir ivme yaratabilir. ABD'nin durdurduğu Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı sürecine karşın, Çin, ABD'nin katılmadığı Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) gibi alternatif anlaşmalardan vazgeçmemiştir. Bu durum, Çin'in ilerlemesinin, diğer savunmasız ülkelerin Çin merkezli uluslararası üretim zincirlerine daha fazla bağımlı hale gelmesiyle, büyük ekonomik güçler arasındaki mücadelenin en çok zarar görenlerinin bu ülkeler olması gerçeğini kolaylaştırmaktadır. Ancak, baskının hafifletilmesi ve karşılıklı tavizler yoluyla bir ateşkes sağlanması durumunda, Amerika ve Çin ekonomilerinin birbirine yüksek derecede bağımlı olması göz önüne alındığında, karşılıklı ticaret hacminde artış ve hem ABD'de hem de iş faaliyetlerinde kısa vadeli bir canlanma olasılığı gözlemlenebilir. Bununla birlikte, ABD yönetimi radikal bir tutum sergilemeye devam ediyor ve Amerikan şirketlerinin üretimini Çin'e kaydırmalarına karşı çıkıyor. ABD yetkilileri, bu şirketlerin Çin'deki üretimlerinin, Çin'in askeri ve ekonomik gücünü daha da artırmak için kullanılacağını iddia ederek, bu tür şirketlere devlet ihaleleri verilmesini yasaklamayı planlıyor. Ancak, Amerikan şirketleri, ABD hükümetinin taleplerine rağmen Çin'deki üretimlerini kendi ülkelerine aktarma konusunda bir niyet göstermiyor. Örneğin, Amerikan Ticaret Odası'nın yaptığı ankete katılan 200'den fazla üreticiden yalnızca yüzde dördü işlerini ABD'ye taşımak istediklerini belirtti (Litvinov, 2020).

### Sonuç

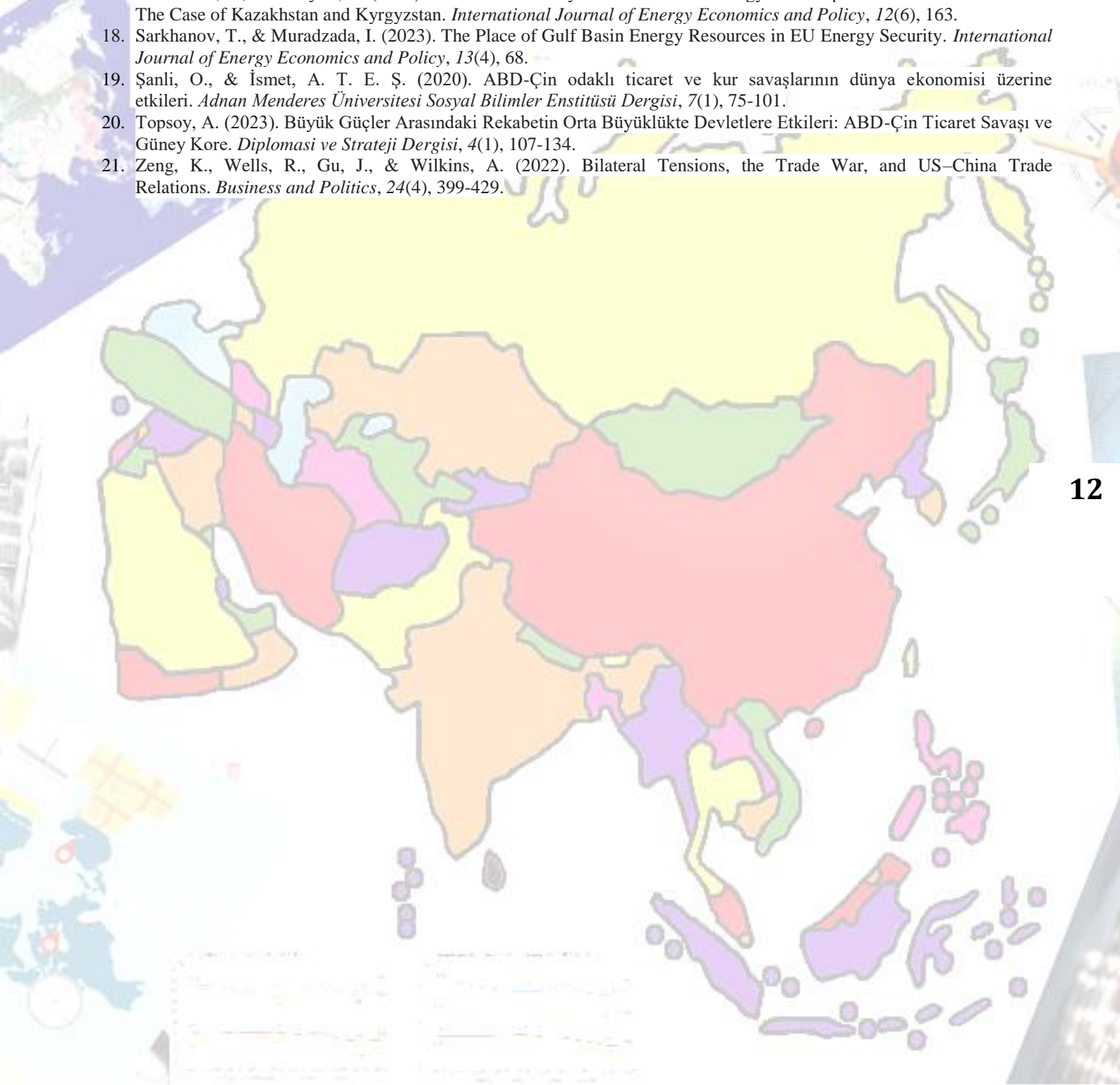
8 Mart 2018'de ABD'nin Çin'e karşı uyguladığı çelik ve alüminyum ithalatına yönelik korumacı önlemler, küresel düzeyde öngörülemeyen sonuçlar doğurmuştur. Bu önlemlerin Türkiye'ye etkisi ve Türkiye'nin tepkisi üzerine odaklanan bu çalışma, ticaret savaşlarının Trump tarafından ABD'nin yeniden yapılandırılması veya "yeniden harika yapılması" argümanı ile kullanıldığını ele almaktadır. ABD'nin Çin'e karşı duyduğu dış ticaret açığı, istihdam endişesi, ulusal güvenlik kaygıları ve Çin'in küresel hedefleri, özellikle "Made in China 2025" ve "Tek Kuşak Tek Yol" gibi projeler, ABD yönetimi tarafından ekonomik tehdit olarak algılanmış ve bu durum korumacılık politikalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ticaret savaşları, öncelikle Çin'le ticaret hacmi Çin kadar yüksek olmayan ülkeleri de etkilemiş ve tarifelere maruz bırakmıştır, Türkiye gibi. Bu çalışma, ekonomik bir bakış açısıyla yaklaşırken, bazı siyasi olayların (örneğin Papaz Andrew Brunson olayı gibi) ticaret savaşlarının içine çekildiğini göstermektedir, bu da siyasi dinamiklerin ekonomik tartışmaların içine girdiğini vurgular. ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşları, sadece iki ülke arasında değil, küresel ekonomi üzerinde de önemli etkilere sahip olmuştur. Bu savaşların ayrıntılı analizi, ekonomik boyutun ötesinde jeopolitik ve stratejik dinamikleri de ortaya koymuştur ve bu süreçte Rusya'nın rolü de dikkate değerdir. Rusya'nın bu ticaret savaşlarındaki pozisyonu ve stratejik hamleleri, küresel ticaret ve ilişkiler açısından önemlidir ve bu analiz, Rusya'nın uluslararası ticaret sistemi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Genel olarak, ticaret savaşları küresel ekonominin karmaşıklığını vurgulamakta ve uluslararası ilişkilerdeki büyük ölçekli savaşların etkilerine ışık tutmaktadır.

### Kaynaklar

1. Aşkın, A., Nehir, S., & Vural, S. Ö. (2011). Tarihsel süreçte girişimcilik kavramı ve gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*.
2. Baghirov, A., Aliyeva, B., & Sarkhanov, T. (2022). Investigation of Economic Factors Influencing GDP: An Empirical Study on European Countries. *International Journal of Economics and Management Systems*, 7.
3. Batbayli, Ş., & Doğan, B. Ö. (2021). Ticaret savaşlarının ekonomik yansımaları üzerine ampirik bir analiz: ABD-ÇİN örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 17-36.
4. Bekkers, E., & Schroeter, S. (2020). *An economic analysis of the US-China trade conflict* (No. ERSD-2020-04). WTO Staff Working Paper.
5. Dirican, C. (2020). Ticaret Savaşları Sonrasında Bitcoin Ve Güvenli Yatırım Ürünleri (Limanları) Arasındaki İlişkinin Markov Rejim Değişim Modeli İle İncelenmesi. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 7(1), 54-65.
6. Ertürk, N. (2017). Ticaret savaşları ve dünya ekonomisine etkileri. *Fiscaoeconomia*, 1(2), 88-112.
7. Eşin, R. (2023). *Abd-Çin Ticaret Savaşları ve Ticaret Savaşında Rusya'nın Rolü* (Doctoral dissertation, International Dublin University).
8. Freeman, R. B. (2004). Trade wars: The exaggerated impact of trade in economic debate. *World Economy*, 27(1), 1-23.
9. Kaya, M. (2018). ABD-Çin ticaret savaşları ve Türkiye. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 18-30.
10. Litvinov, E. A. (2020). Prospects and possible consequences of the US-China trade war. *Rossiyskiy vneshneekonomicheskiy vestnik*, (10), 42-49. (Литвинов, Е. А. (2020). Перспективы и возможные последствия торговой войны США и Китая. *Российский внешнеэкономический вестник*, (10), 42-49.)
11. Makarov, V., Wu, J., Wu, Z., Khabriev, B., & Bakhtizin, A. (2020). World trade wars: scenario calculations of consequences. *Herald of the Russian academy of sciences*, 90, 88-97.
12. Mattoo, A., & Staiger, R. W. (2020). Trade wars: What do they mean? Why are they happening now? What are the costs?. *Economic Policy*, 35(103), 561-584.



13. Oğlakkaya, M. S. (2021). *Amerika Birleşik Devletleri ile Çin'in korumacılık politikalarının Oyun Teorisi yaklaşımına göre analizi* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
14. Park, S. (2020). Trade conflict between the US and China: what are the impacts on the Chinese economy. *International Organisations Research Journal*, 15(2), 153-168.
15. Qiu, L. D., & Wei, X. (2019). China–US trade: implications on conflicts. *China Economic Journal*, 12(2), 175-194.
16. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
17. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2022). Econometric Analysis of Renewable Energy Consumption and Economic Growth: The Case of Kazakhstan and Kyrgyzstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(6), 163.
18. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The Place of Gulf Basin Energy Resources in EU Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68.
19. Şanlı, O., & İsmet, A. T. E. Ş. (2020). ABD-Çin odaklı ticaret ve kur savaşlarının dünya ekonomisi üzerine etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 75-101.
20. Topsoy, A. (2023). Büyük Güçler Arasındaki Rekabetin Orta Büyüklükte Devletlere Etkileri: ABD-Çin Ticaret Savaşı ve Güney Kore. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 4(1), 107-134.
21. Zeng, K., Wells, R., Gu, J., & Wilkins, A. (2022). Bilateral Tensions, the Trade War, and US–China Trade Relations. *Business and Politics*, 24(4), 399-429.





## Kripto Paraların Makroekonomik Etkileri: Kripto Paraların Geleneksel Finansal Piyasalar ve Para Politikaları Üzerindeki Etkileri

*MSc. Aysu Mammadzada*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0006-2291- 3208*

### ÖZET

Bu çalışma, kripto paraların geleneksel finansal piyasalar ve para politikaları üzerindeki makroekonomik etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kripto paralar, son yıllarda giderek daha fazla dikkat çeken bir varlık sınıfı olmuştur ve finansal sisteme olan etkileri giderek artmaktadır. İlk olarak, kripto paraların geleneksel finansal piyasalar üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu kapsamda, kripto para piyasalarının volatilitesi, likiditesi ve entegrasyonu geleneksel piyasalarla incelenmiştir. Ayrıca, yatırımcıların kripto paralara olan ilgisi ve bu ilginin geleneksel varlık sınıflarına etkisi analiz edilmiştir. Daha sonra, kripto paraların para politikaları üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, merkez bankalarının para politikalarını şekillendirme sürecinde kripto paraların rolü incelenmiş ve kripto paraların para arzı ve talebine olan etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, kripto paraların düzenlenmesi ve vergilendirilmesinin ekonomi üzerindeki etkileri üzerine odaklanılmıştır. Regülasyonların ve vergilendirme politikalarının kripto para piyasalarına olan etkileri, finansal istikrar ve yatırımcı güveni açısından ele alınmıştır. Sonuç olarak, kripto paraların geleneksel finansal piyasalar ve para politikaları üzerindeki etkileri oldukça geniş bir perspektiften değerlendirilmiş ve bu etkilerin finansal sistemdeki değişimlere ve gelecekteki ekonomik politikalara nasıl yansıtılabileceği tartışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Kripto, blockchain, ekonomik etkiler, teknolojik gelişmeler

### Cryptocurrencies: The Impact of Cryptocurrencies on Traditional Financial Markets and Monetary Policies

13

### ABSTRACT

This study aims to examine the macroeconomic effects of cryptocurrencies on traditional financial markets and monetary policies. Cryptocurrencies have emerged as an increasingly prominent asset class in recent years, with their effects on the financial system growing. Firstly, the impact of cryptocurrencies on traditional financial markets is discussed, considering the volatility, liquidity, and integration of cryptocurrency markets with traditional markets. Additionally, the study analyzes investors' interest in cryptocurrencies and its influence on traditional asset classes. Subsequently, the focus shifts to the effects of cryptocurrencies on monetary policies. In this context, the role of cryptocurrencies in shaping central banks' monetary policies is examined, and their impacts on money supply and demand are evaluated. The study also concentrates on the economic effects of regulating and taxing cryptocurrencies. The impacts of regulations and taxation policies on cryptocurrency markets are discussed in terms of financial stability and investor confidence. In conclusion, the effects of cryptocurrencies on traditional financial markets and monetary policies are assessed from a broad perspective, and the discussion extends to how these effects might manifest in changes to the financial system and future economic policies.

**Keywords:** Cryptocurrency, blockchain, economic effects, technological developments

### Giriş

Kripto para birimlerinin ortaya çıkışı, finans dünyasında bir paradigma değişimini tetikledi ve geleneksel para ve finansal sistemler kavramlarına meydan okuyan, devrim niteliğinde merkezi olmayan bir dijital varlık sınıfını tanıttı. Son yıllarda, kripto para birimlerinin katlanarak büyümesi ve yaygın şekilde benimsenmesi, ekonomistler, politika yapımcılar, yatırımcılar ve daha geniş finans topluluğu arasında, bunların geleneksel finansal piyasalar ve para politikaları üzerindeki derin etkileri konusunda yoğun tartışmaları ateşledi (Kavanagh ve Dylan-Ennis, 2020).

Bu kavramsal çalışma, kripto para birimlerinin küresel ekonomik manzaraya getirdiği çok yönlü dinamikleri ve makroekonomik sonuçları ele alıyor. Bu konuşma boyunca, kripto para birimlerinin ekonomik temellerini anlamak, bunların önemini, işleyişini ve yerleşik finansal çerçeveler üzerindeki potansiyel sonuçlarını incelemek için gerekli olan temel unsurları araştırıyoruz. Çalışmada ilk bölüm, kripto para birimlerinin



temel özünde gezinerek, onların tanımlayıcı özelliklerini ve kripto para birimi borsalarının ticaretini ve likiditesini kolaylaştırmadaki önemli rolünü aydınlatıyor. Temel soruyu ele alıyor: Bu platformların operasyonel mekanizmasına ışık tutarken, kripto para borsası neden bu kadar önemli?

Çalışma, tüccarların ve yatırımcıların kripto para piyasasında dikkate alması gereken kritik hususları inceliyor ve bu değişken ancak gelecek vaat eden alanda etkili bir şekilde gezinmek için karmaşıklıkları ve önemli noktaları açıklığa kavuşturuyor. Piyasadaki volatilité ve dalgalanmaların ardındaki mekanizmaları açığa çıkararak, kripto para birimi değerlemelerinin yükselişini ve düşüşünü tetikleyen faktörleri ortaya çıkararak ekonomik dinamiklerine dair içgörüler sunuyor. Bu çalışmanın odak noktalarından biri, kripto para birimlerini güçlendiren temel teknoloji olan blockchain sistemini ele alıyor. SWOT analizinde özetlenen güçlü ve zayıf yönleri değerlendirerek, bu dijital varlıkların doğal potansiyelleri ve sınırlamalarına ilişkin kapsamlı bir görünüm sağlar.

Bu çalışma, kripto para birimlerinin ekonomik etkilerine dair bütünsel bir anlayış sağlamaya, onların dönüştürücü potansiyelini, doğasında var olan zorlukları ve geleneksel finansal piyasalar ve para politikalarıyla karmaşık etkileşimlerini keşfetmeye çalışmaktadır. Bu yönleri inceleyerek, kripto para birimlerinin şekillendirdiği ekonomik manzarayı çevreleyen söyleme katkıda bulunmayı ve bunların daha geniş makroekonomik etkilerine dair içgörüler sunmayı amaçlıyoruz.

### **Kripto Para**

Kripto para, kriptografi adı verilen matematiksel teknikler kullanılarak güvenli bir şekilde finansal işlemleri gerçekleştirmek amacıyla tasarlanmış dijital veya sanal bir varlıktır (Nakamoto, 2008). Kripto paralar, merkezi bir otorite olmaksızın çalışan ve genellikle blok zincir teknolojisi üzerine inşa edilmiş sistemler tarafından desteklenir. Kripto paralar genellikle merkezi bir otoriteye, bankaya veya devlete bağlı olmadan çalışan sistemlerdir. Bu, kullanıcıların doğrudan eşler arası (peer-to-peer) işlemler gerçekleştirebilmelerini sağlar. Çoğu kripto para, işlemleri şeffaf ve değiştirilemez bir şekilde kaydetmek için blok zincir adı verilen bir yapıyı kullanır (Antonopoulos, 2014). Blok zincir, tüm kullanıcıların katkıda bulunduğu bir dağıtık bir defterdir. Bitcoin, Ethereum, Ripple ve Litecoin gibi birçok farklı kripto para birimi bulunmaktadır ve her biri farklı amaçlar için tasarlanmıştır. Kripto paralar, genellikle dijital varlık olarak depolanabilir, çeşitli işlemlerde kullanılabilir ve bazı durumlarda geleneksel para birimlerine çevrilebilir. Cryptography, bilgilerin ve verilerin güvenli bir şekilde tanımlanması, kontroledilmesi, kaydedilmesi ve transfer işlemlerinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesiamacıyla kullanılan bir bilim dalıdır. Kriptografi terimi, Yunanca "gizli" anlamına gelen "kryptos" kelimesi ve "yazmak" anlamına gelen "graphien" kelimesinden türetilmiştir. Kriptografi, matematiksel yöntemler kullanarak verileri şifreleyen ve kodlayan birdisiplindir. Bu sayede, verilerin güvenli bir şekilde korunması sağlanır ve sadece belirlenmiş kişiler tarafından şifreleri çözülerek okunabilir hale getirilir (Al-Shammaa, 2008). Kriptografi, günümüzde özellikle internet teknolojileri ve dijital iletişimlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, bir web sitesine girilen kullanıcı adı ve şifrenin şifrelenerek gönderilmesi, banka işlemlerinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi, eposta trafiğinin şifrelenmesi gibi birçok alanda kriptografi önemli bir rol oynamaktadır.

Kripto para birimi, merkez bankalarından ve hükümetlerden bağımsız olarak çalışan, merkezi olmayan bir dijital para birimi paradigmasını tanıtarak, geleneksel finansal sistemlerden devrim niteliğinde bir ayrılığı temsil etmektedir. Kriptografiyle güvence altına alınan bu dijital varlıklar, büyük ilgi uyandırdı ve bunların doğası, mekanizmaları ve daha geniş etkileri hakkında sorular ortaya çıktı. Bu bilimsel araştırma, kripto para birimlerinin temel yönlerini ele alıyor, teknolojik temellerine, çalışma mekanizmalarına, ekonomik önemine ve finansal ortam üzerindeki potansiyel etkilerine ışık tutuyor. Aşağıda kripto parayla ilgili bazı bilgiler yer almaktadır (Kavanagh ve Dylan-Ennis, 2020; Srokosz ve Kopciaski, 2015; Luchkin vd., 2020; Claeys, Demertzis & Efstathiou, 2018):

**Kripto Para Biriminin Temelleri:** Özünde, kripto para birimi, finansal işlemleri güvence altına almak, yeni birimlerin oluşturulmasını kontrol etmek ve varlık transferlerini doğrulamak için kriptografik ilkelerden yararlanan bir dijital veya sanal para birimi biçimidir. Merkezi otoritelere dayanan fiat para birimlerinin aksine, kripto para birimleri blockchain teknolojisi gibi merkezi olmayan ağlar üzerinde çalışır ve aracılara ihtiyaç duymadan eşler arası işlemlere olanak tanır.

**Blockchain Teknolojisi:** Çoğu kripto para biriminin temel taşı, bir bilgisayar ağı üzerindeki tüm işlemleri kaydeden dağıtılmış bir defter teknolojisi olan blockchain'dir. Zincirdeki her blok, bir önceki bloğun kriptografik karmasını içerir, böylece değişmezlik ve şeffaflık sağlanır. Bu merkezi olmayan ve kurcalamaya karşı dayanıklı sistem, katılımcılar arasında güveni kolaylaştırarak güvenli ve doğrulanabilir işlemlere olanak tanır.



*Kripto Para Mekanizmaları ve Madencilik:* Yeni kripto para birimi birimleri genellikle madencilik olarak bilinen bir süreç aracılığıyla oluşturulur. Madenciler karmaşık matematik bulmacalarını çözmek, blok zincirindeki işlemleri doğrulamak ve kaydetmek için hesaplama gücünü kullanır. Bu süreç sadece yeni paralar üretmekle kalmıyor, aynı zamanda ağın bütünlüğünü ve güvenliğini de sağlıyor.

*Ekonomik Önem ve Pazar Dinamikleri:* Kripto para birimlerinin yükselişi, değişken fiyat dalgalanmalarının olduğu dinamik bir piyasayı ateşledi. Piyasa talebi, düzenleyici gelişmeler, teknolojik gelişmeler ve yatırımcı duyarlılığı gibi faktörler, kripto para birimi değerlemelerini büyük ölçüde etkilemektedir. Kripto para borsaları, çeşitli dijital varlıkların satın alınması, satılması ve ticareti için platform görevi göerek piyasa likiditesine ve fiyat keşfine katkıda bulunur.

*Zorluklar ve Fırsatlar:* Kripto para birimleri sayısız potansiyel sunarken aynı zamanda zorluklarla da karşı karşıyadır. Enerji yoğun madencilik süreçleriyle ilgili mevzuat belirsizliği, güvenlik açıkları, ölçeklenebilirlik sorunları ve çevresel kaygılar temel zorluklar arasındadır. Bununla birlikte, kripto para birimlerinin arkasındaki yenilikçi teknoloji, finansal katılım, verimli sınır ötesi işlemler, merkezi olmayan uygulamalar (dApp'ler) ve finansın ötesinde çeşitli sektörlerde potansiyel ilerlemeler için fırsatlar sunuyor.

*Gelecek Perspektifleri ve Etkisi:* Kripto para birimlerinin geleceği aktif bir araştırma ve tartışma alanı olmaya devam ediyor. Bazıları, kripto para birimlerinin küresel finasta daha önemli bir rol oynamasıyla ana akım benimsemeye doğru devam eden bir evrim öngörüyor. Diğerleri, mevcut kısıtlamaları gidermek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için düzenleyici çerçevelere, ölçeklenebilirlik çözümlerine ve teknolojik gelişmelere duyulan ihtiyacı vurguluyor.

COVID-19 salgını, finansal piyasalarda belirsizlik yaratarak kripto para gibi alternatif yatırım araçlarına olan ilgiyi artırdı. Bu süreçte, volatilitate artışıyla birlikte kripto para piyasalarında daha fazla dalgalanma yaşandı (Ajayi vd., 2020). Kripto para birimi, finansal ortamda yıkıcı bir gücü temsil ediyor, geleneksel para kavramlarına meydan okuyor ve yeni teknolojik çözümler sunuyor. Blockchain teknolojisinin sağladığı merkezi olmayan yapısı, çeşitli sektörlerde finansal yenilik ve dönüştürücü etkiler vaat ediyor. Ancak, gelişen bu ekosistemin karmaşıklıklarının üstesinden gelmek, ekosistemin mekanizmalarının, fırsatlarının, zorluklarının ve finansın geleceğine yönelik daha geniş etkilerinin dengeli bir şekilde anlaşılmasını gerektirir. Kriptografi alanında kullanılan algoritmaların güvenliği sürekli olarak test edilmekte ve geliştirilmektedir. Ancak, kriptografi sistemleri tamamen güvenli olmadığı için, sürekli olarak yeni yöntemler geliştirilerek güvenliği arttırmak gerekmektedir.

### **Kripto para borsasının önemi çalışma şekili**

Kripto borsaları, kripto paraların alınıp satılabildiği platformlardır ve kripto ekosisteminin önemli bir parçasını oluştururlar. Kripto borsaları, kullanıcıların çeşitli kripto paraları anında alıp satabilmelerini sağlar. Bu, piyasaların likiditesini artırır ve kullanıcıların istedikleri varlıkları uygun fiyatlarla elde etmelerine olanak tanır ve arz ve talep dengesine dayalı olarak kripto varlıkların fiyatlarının belirlendiği yerlerdir. Bu fiyatlar, genellikle borsalardaki ticaret faaliyetleri ve piyasa katılımcılarının duyarlılıkları tarafından etkilenir. Ancak, kripto borsalarının güvenlik ve regülasyon konularında riskler taşıdığı da unutulmamalıdır. Kullanıcılar, güvenilir ve lisanslı borsaları seçmeli ve özel anahtarlarını güvenli bir şekilde saklamalıdır (Cheah, Mishra ve Parhi, 2019).

Kripto para borsaları, reel para birimleri veya kripto para birimi ile kripto para alış veya satış işlemleri yapabildiğiniz platformlardır (Catalini ve Gans, 2018). Kripto para borsaları, birer değişim siteleri olarak çalışır ve kullanıcılara reel para varlıklarını istedikleri kripto para birimine çevirme veya kripto varlıklarını farklı bir kripto para birimine veya reel para birimine çevirme olanağı sağlar. Kripto para borsaları, geleneksel borsa sistemine benzer bir çalışma sistemine sahiptir. Ancak, kendi banka ve kripto para borsası hesapları üzerinden yatırımlarını yapabileme avantajı sunar, böylece aracı kuruma ihtiyaç duyulmaz. Bu borsalarda işlemler, borsa kullanıcıları arasında gerçekleşir. Reel para birimi ile alış yapmak isteyen kullanıcı, kripto para birimini reel para birimi ile takas etmek isteyen başka bir kullanıcıdan alır. Kripto para birimleri, fiziksel karşılığı olmayan sanal para birimleridir ve bu nedenle kripto para satın alma işlemleri yalnızca internet siteleri üzerinden yapılabilmektedir (Narayanan vd., 2016). Kripto para borsaları, işlem yaptıkları varlık türlerine ve hitap ettikleri kullanıcı türüne göre çeşitlilik gösterir. Reel para birimleri ile işlem yapılabilen borsalar olduğu gibi, sadece kripto para birimleri ile işlem yapılabilen borsalar da bulunmaktadır. Bu borsalarda genellikle belli kripto paralarla işlem yapılmakta ve farklı kripto paralar arasında takas imkanı sunulmaktadır. Kripto para borsaları, bölgesel veya global hizmet sağlama noktasında müşteriye göre ikiye ayrılabilir. Bölgesel borsalar, belirli bir coğrafi bölgeye hizmet verirken, global



borsalar herhangi bir bağılayıcılık olmaksızın dünya genelinde işlem yapma olanağı sunar. Global borsaların birçoğu reel para birimleri ile işlem imkanı sunmamaktadır.

### **Kripto Para Piyasası**

Kripto paraların fiyatları anlık olarak değişebilir, bu durum yüksek kazanç veya kayıplara yol açabilir. Bu oynaklık, yatırımcıların risk yönetimine öncelik vermesini gerektirir (Narayanan vd., 2016). Kripto para piyasası haftanın her günü, günün her saati açık olup fiyatlar farklı zaman dilimlerinde değişebilir. Bu nedenle, yatırımcılar sürekli piyasa takibi yapmalıdır (Yermack, 2015). Kripto paraların düzenlenmesi ülkeden ülkeye farklılık gösterir ve bazı ülkelerde yasaklanabilir. Yatırımcılar, yatırım yapmadan önce kripto paraların yasal durumu hakkında bilgi edinmeli ve piyasanın düzenlenmeme riskini göz önünde bulundurmalıdır. Yasal bir sorun durumunda koruma sağlanmayabilir. Bu noktalar, kripto para piyasasının belirgin özellikleri ve riskleri hakkında yatırımcılara rehberlik etmekte ve bilinçli bir şekilde işlem yapmalarına yardımcı olmaktadır.

Kripto para piyasası, arz-talep dengesine göre yükselir veya düşer. Talep arttığında, fiyatlar artarken talep azaldığında, fiyatlar da azalır. Kripto paraların arkasındaki teknoloji sürekli gelişmektedir. ("Crypto Market Drivers: What Makes Cryptocurrencies Go Up?") Yeni kripto paralar, yeni özellikler, yeni protokoller, yeni algoritmalar gibi teknolojik gelişmeler kripto paralara olan ilgiyi artırabilir. Kripto paralar hakkında medyada veya sosyal medyada çıkan haberler, yorumlar, analizler, spekülasyonlar kripto paralara olan talebi etkileyebilir. Olumlu haberler kripto paralara olan talebi artırabilirken olumsuz haberler kripto paralara olan talebi azaltabilir (Bashynska, 2019).

Kripto para piyasası, sürekli değişen ve dinamik bir yapıya sahip. Kripto para birimlerinin fiyatları, arz-talep dengesi, haberler, duyurular, regülasyonlar ve diğer faktörlere bağlı olarak sürekli olarak dalgalanıyor. Bu durum, yatırımcılar ve regülatörler için hem fırsatları hem de zorlukları beraberinde getiriyor (Bashynska vd., 2019). Kripto paralar, daha güvenli, şeffaf, hızlı ve maliyet etkin bir ödeme sistemi sunarak insanlar ve kurumlar için çeşitli avantajlar sağlıyor. Akıllı sözleşmeler, merkezizsiz uygulamalar, oyunlar, sanal gerçeklik, sanat ve benzeri platformlar aracılığıyla yeni ekonomik modeller ve iş alanları oluşturuyor. Ancak, bu avantajlarla birlikte kripto para piyasası, gelecekte daha fazla inovasyon, rekabet, katılım ve değer yaratma potansiyeli taşıdığı gibi birçok risk ve zorlukla da karşılaşabilir (Cheah, Mishra ve Parhi, 2019).

2023'ün ilk çeyreğinde yaşanan büyük yükselişin ardından kripto para piyasası, nisan ayında başlayan bir düzeltme hareketiyle sarsıldı. Yüksek volatilité, siber saldırılar, yasal belirsizlik ve çevresel etki gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalan kripto paraların regülasyonu ise halen tartışmalı bir konu. Bazı ülkeler kripto paraları yasaklarken, bazıları tanımaya ve düzenlemeye çalışıyor. Kripto para piyasası, gelecekte daha fazla denetim, uyum, eğitim ve iş birliği gerektirebilir. Finansal teknolojinin önemli bir gelişmesi olan kripto para piyasası, geleneksel finansal sistemlere alternatif bir seçenek sunuyor. Ancak stratejinizi belirlerken dezavantajları da göz önünde bulundurmak, olası kayıpları minimize etmenize yardımcı olacaktır (Thakur ve Verma, 2022; Baranovskyi, 2023; Przyłuska-Schmitt, Jegorow ve Bučková, 2023).

### **Blockchain sitemi**

Blok zinciri teknolojisi, şeffaf bilgi paylaşımına olanak tanıyan gelişmiş bir veritabanı mekanizmasıdır. Bu teknoloji, bir işletme ağında bulunan verileri bloklarda depolayarak bir zincir oluşturur. Blok zinciri, verilerin ağda görüş birliği olmadan silinemediği veya değiştirilemediği için kronolojik bir tutarlılık sağlar. Bu özellik, siparişleri, ödemeleri, hesapları ve diğer işlemleri izlemek için değiştirilemeyen bir kayıt defteri oluşturmayı amaçlar. Sistemde, yetkisiz işlem girdilerini engelleyen ve bu işlemlerin ortak görüntülenmesinde tutarlılık sağlayan yerleşik mekanizmalar bulunmaktadır. Blok zinciri teknolojisinin, özellikle finansal işlemlerde, güvenilir ve şeffaf bir kayıt sağlamak amacıyla kullanılması, geleneksel veritabanı zorluklarını aşmada önemli bir rol oynar. Bu teknoloji, gayrimenkul satışı gibi durumlarda güvenilir bir kayıt tutulmasını ve yasal belirsizlikleri azaltmayı hedefler (Baran, 1964).

Bu noktada, Satoshi Nakamoto tarafından yayımlanan "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System" makalesi, blok zinciri teknolojisinin temelini atmış ve dijital para birimi Bitcoin'i tanıtmıştır (Nakamoto, 2008). Bu kaynak, blok zinciri teknolojisinin ortaya çıkışı ve nasıl çalıştığına dair temel prensipleri açıklamaktadır. Blok zinciri, işlemleri merkezi olmayan bir şekilde kaydederek, herkesin aynı bilgiye sahip olduğu ve bu bilginin değiştirilemez olduğu bir yapı sunar. Bu durum, gayrimenkul satışı gibi işlemlerde taraflar arasındaki yasal belirsizlikleri azaltır ve güvenilir bir kayıt sağlar.



Geleneksel veritabanı teknolojileri, finansal işlemlerin kaydı açısından çeşitli zorluklar içermektedir (Ateş, 2016). Örneğin, gayrimenkul satışında, para el değiştikten sonra mülkiyetin alıcıya geçişi gibi durumlarda bireysel olarak yapılan parasal kayıtlara güvenmek riskli olabilir. Satıcı, parayı almış olsa bile ödeme olmadığını iddia edebilirken, alıcı da parayı ödemiş olsa bile ödeme yapmadığını iddia edebilir. Bu yasal belirsizlikleri aşabilmek için güvenilir bir üçüncü tarafın işlemleri denetlemesi ve doğrulaması gereklidir. Ancak, bu merkezi otoritenin varlığı işlemi karmaşıklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda tek bir noktada toplanmış bir güvenlik riski de yaratır. Eğer merkezi veritabanının güvenliği tehlikeye girerse, her iki taraf da olumsuz etkilenebilir (Awataguchi ve Nagase, 2020). Blok zinciri, işlemlerin kaydedilebileceği merkezi olmayan, değiştirilemez bir sistem oluşturarak bu sorunları azaltır. Gayrimenkul satışı senaryosunda, blok zinciri her biri için ayrı bir defter oluşturur; tüm işlemler her iki tarafça onaylanmalı ve her iki defter de gerçek zamanlı olarak otomatik olarak güncellenir. Geçmiş işlemlerdeki herhangi bir değişiklik, tüm defterin bozulmasına yol açar. Blok zinciri teknolojisinin bu özellikleri, çeşitli sektörlerde kullanılmasına ve dijital para birimleri gibi inovasyonlara öncülük etmesine olanak tanımıştır.

### Kripto Paralar için SWOT anizi ve ekonomik etkileri

SWOT analizi, bir iş, proje, ürün veya bu durumda kripto para birimleri gibi belirli bir konunun iç güçlü ve zayıf yönlerini ve dış fırsat ve tehditlerini değerlendirmek için kullanılan bir stratejik planlama aracıdır. Kripto para birimleriyle ilgili güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri özetleyen bir SWOT analizi yapıldığında aşağıdaki bilgiler ortaya çıkmaktadır (Wilson, 2019; Mirzayi ve Mehrzad, 2017; Billah ve Atbani, 2019; Pieczulis ve Tadjanskaitė, 2019):

Tablo 1. Kripto Paraların için SWOT analizi

Güçlü yönler	Zayıf yönler
<p>Merkezi Olmayanlaştırma: Kripto para birimleri, blockchain gibi merkezi olmayan ağlar üzerinde çalışarak araçlara olan ihtiyacı ortadan kaldırır ve eşler arası işlemleri mümkün kılar. Bu ademi merkezilik, şeffaflığı, güvenliği ve merkezi otoritelerin sansürüne veya kontrolüne karşı direnci sağlar.</p> <p>Güvenlik: Kripto para birimleri, işlemleri güvenli ve kurcalanmaya karşı dayanıklı hale getiren kriptografik teknikler kullanır. Blockchain teknolojisinin değişmezliği ve şeffaflığı, sağlam güvenlik önlemlerine katkıda bulunur.</p> <p>Erişilebilirlik ve Kapsayıcılık: Kripto para birimleri, geleneksel bankacılık hizmetlerine erişimi olmayan bireylere finansal katılım sunar. Sınırsız işlemleri kolaylaştırarak internet erişimi olan herkesin küresel ekonomiye katılmasına olanak tanıyorlar.</p> <p>Yenilik ve Teknolojik Gelişmeler: Kripto para birimlerinin temelinde yatan blockchain teknolojisi, finansın ötesinde yeniliği ateşledi. Merkezi olmayan uygulamaların (dApp'ler), akıllı sözleşmelerin ve tedarik zinciri yönetimi, oylama sistemleri ve daha fazlası gibi çeşitli sektörlerdeki potansiyel kullanım durumlarının geliştirilmesine yol açtı.</p>	<p>Volatilité ve Spekülasyon: Kripto para piyasaları oldukça değişkendir ve hızlı fiyat dalgalanmalarına eğilimlidir. Bu oynaklık yatırımcılar için risk oluşturuyor ve kripto para birimlerinin bir değişim aracı veya değer saklama aracı olarak istikrarını baltalıyor.</p> <p>Düzenleyici Belirsizlik: Çeşitli yargı bölgelerinde açık ve tutarlı düzenlemelerin bulunmaması kullanıcılar, işletmeler ve yatırımcılar için belirsizlik yaratır. Düzenleyici değişiklikler veya yasaklar, kripto para birimlerinin yasallığını ve benimsenmesini etkileyebilir.</p> <p>Ölçeklenebilirlik Sorunları: Bazı kripto para birimleri, ağ tıkanıklığı dönemlerinde düşük işlem hızlarına ve yüksek ücretlere yol açan ölçeklenebilirlik zorluklarıyla karşı karşıyadır. Bu, günlük işlemlerde verimliliklerini engeller.</p> <p>Çevresel Etki: Bazı kripto para birimleri tarafından kullanılan İş Kanıtı (PoW) mutabakat mekanizmaları önemli miktarda hesaplama gücü gerektirir ve önemli miktarda enerji tüketir. Bu durum çevresel sürdürülebilirlik konusunda endişeleri artırıyor.</p>
Fırsatlar	Tehditler



**Finansal Yenilik:** Kripto para birimleri, daha hızlı, daha ucuz ve daha kapsayıcı finansal hizmetler sunarak geleneksel finansal sistemleri alt üst etme fırsatları sunuyor ve potansiyel olarak dünya çapında banka hesabı olmayan veya banka hesabı olmayan nüfusa fayda sağlıyor.

**Küresel Benimseme:** İşletmeler ve kurumlar tarafından artan kabul, kripto para birimlerinin günlük işlemler, yatırımlar ve enflasyona karşı korunma amacıyla daha geniş çapta benimsenmesine yol açabilir.

**Teknolojik Gelişmeler:** Devam eden araştırma ve geliştirme çabaları, ölçeklenebilirlik, birlikte çalışabilirlik ve güvenlik konularını ele almayı, daha verimli ve çok yönlü blockchain çözümlerinin gelişimini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

**Yatırımın Çeşitlendirilmesi:** Kripto para birimleri portföy çeşitlendirmesi için yeni bir varlık sınıfı sunarak geleneksel pazarların ötesinde alternatif yatırım fırsatları arayan yatırımcıları cezbetmektedir.

**Düzenleyici Zorluklar:** Hükümetler tarafından uygulanan katı düzenlemeler veya yasaklar, kripto para birimlerinin kullanımını ve geliştirilmesini kısıtlayabilir, bunların benimsenmesini ve pazar büyümesini etkileyebilir.

**Güvenlik Kaygıları:** Borsalara veya cüzdanlara yapılan hack saldırıları da dahil olmak üzere siber güvenlik tehditleri, kripto para birimlerinin ve blockchain ağlarının bütünlüğü ve güvenilirliği açısından risk oluşturur.

**Piyasa İstikrarsızlığı:** Piyasa duyarlılığı, teknolojik güvenlik açıkları veya makroekonomik olaylar gibi dış faktörler, kripto para birimi fiyatlarını ve piyasa güvenini önemli ölçüde etkileyebilir.

**Rekabet Ortamı:** Yeni kripto para birimlerinin ve teknolojilerin sürekli ortaya çıkması, yoğun rekabet yaratarak pazarda parçalanmaya ve belirsizliğe yol açabilir.

Bu SWOT analizi, kripto para birimlerini çevreleyen temel güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler hakkında genel bir bakış sunarak, bunların çok yönlü doğasını ve içinde faaliyet gösterdikleri karmaşık ortamı vurgular.

**Kaynak:** Wilson (2019); Mirzayi ve Mehrzad (2017); Billah ve Atbani (2019); Pieczulis ve Taujanskaitė (2019).

## **Kripto paraların ekonomik etkisi**

Finansal açıdan Bitcoin, geleneksel para birimleri gibi değişim ortamı, değer ölçüsü, ertelenmiş ödeme standardı ve değer deposu olarak işlev görmekte ve bu özellikleriyle finans piyasalarında derin etkilere neden olmaktadır (Aygün ve İlhan, 2018). Bitcoin'in özellikle 7 gün 24 saat işlem olanağı, düşük komisyon maliyetleri ve hızlı işlem gerçekleştirme avantajları, kripto paraların, özellikle de Bitcoin'in finans sektöründe tercih edilmesine yol açmıştır (Popper, 2016). Klasik finansal araçlar kullanan şirketler, Bitcoin'in sunduğu üstünlükler karşısında iş modellerinde değişikliklere gitmek durumunda kalmışlardır. Bitcoin, finansal piyasalarda en yoğun olarak kullanılan sanal para birimidir ve dünya genelinde giderek daha fazla ilgi görmektedir (Aygün, ve İlhan, 2018). Bu dijital varlık, hızlı işlem gerçekleştirme, düşük maliyet ve az risk gibi avantajlarla öne çıkmasının yanı sıra, finansal piyasalardaki geleneksel yapıları da sarsarak değişime öncülük etmektedir. Bitcoin'in hala yeni bir varlık olması, yasal bir konumunun belirsiz olması ve yasadışı işlemlerde potansiyel kullanım riskine rağmen, küresel çapta tercih edilen bir sanal para birimi haline gelmiştir. Bu eğilimin arkasındaki ana etkenler, Bitcoin'in sağladığı hız, düşük maliyet ve az risk gibi avantajlarıdır (Ateş, 2016).

## **Sonuç**

Kripto paraların başarısının temelinde yatan neden, Blok-Zincir teknolojisinin sunduğu avantajlardır. OECD tarafından geleceğin teknolojileri arasında gösterilen bu inovasyon, kripto paraların ötesinde birçok alanda kullanılabilir. Kripto paralar, ödeme aracı ve yatırım-tasarruf aracı olarak benimsenerek dijital değerlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Kripto ticaretlerin gerçekleştiği borsaların işlem hacimleri ve ciroları, ekonomik açıdan dikkate değer boyutlarda olup, 800 milyar dolarlık piyasa büyüklüğü kripto paraların ekonominin önemli bir parçası haline geldiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, kripto paraların devlet denetimi ve kontrolü altına alınabilmesi, kazançların vergilendirilebilmesi ve uygun şartları taşıyan kripto ticaret platformlarının teşvik edilmesi gibi çalışmalar öne çıkmaktadır. Günümüzde, denetim ve güvence eksikliği bulunan bu teknolojiye yoğun ilgi görmesi, bu talebin düşük engellenme olasılığına işaret etmektedir. Bu nedenle, kripto paralara yönelik ılımlı politikalar geliştirmek, bu piyasada yer alan ülkelerin önemli bir pay elde etmelerine olanak tanıyabilir. Ancak, bu konuda yasaklama yoluna gidilerek ticaretin yasa dışı yollarla yapılmasına neden olan ülkelerin politikaları önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır.

## **Kaynakça**

1. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
2. Antonopoulos, A. M. (2014). *Mastering Bitcoin: Unlocking digital crypto-currencies*. O'Reilly Media, Inc, Boston.
3. Ateş, B. A. (2016). Kripto para birimleri, bitcoin ve muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366.





4. Aygün, M., & İlhan, G. O. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Blokzinciri üzerine görüşleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9(16), 908-932.
5. Baran, P. (1964). On distributed communications networks. *IEEE transactions on Communications Systems*, 12(1), 1-9.
6. Baranovskyi, O., Kuzheliev, M., Zherlitsyn, D., Serdyukov, K., & Sokyrko, O. (2023). Cryptocurrency market trends and fundamental economic indicators: correlation and regression analysis.
7. Bashynska, I., Malanchuk, M., Zhuravel, O., & Olinichenko, K. (2019). Smart solutions: Risk management of crypto-assets and blockchain technology. *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET)*, (10 (2)), 1121-1131.
8. Billah, M. M. S., & Atbani, F. M. (2019). SWOT analysis of cryptocurrency an ethical thought. *Journal of Islamic Banking & Finance*, 36(1).
9. Cheah, E. T., Mishra, T., Parhi, M., & Zhang, Z. (2018). Long memory interdependency and inefficiency in Bitcoin markets. *Economics Letters*, 167, 18-25.
10. Claeys, G., Demertzis, M., & Efstathiou, K. (2018). *Cryptocurrencies and monetary policy* (No. 2018/10). Bruegel Policy Contribution.
11. Insights, G. L. (2020). Blockchain and cryptocurrency regulation 2021 Japan.
12. Kavanagh, D., & Dylan-Ennis, P. (2020). Cryptocurrencies and the emergence of blockocracy. *The Information Society*, 36(5), 290-300.
13. Luchkin, A. G., Lukasheva, O. L., Novikova, N. E., Melnikov, V. A., Zyatkov, A. V., & Yarotskaya, E. V. (2020, August). Cryptocurrencies in the global financial system: problems and ways to overcome them. In *Russian Conference on Digital Economy and Knowledge Management (RuDECK 2020)* (pp. 423-430). Atlantis Press.
14. Mirzayi, S., & Mehrzad, M. (2017, October). Bitcoin, an SWOT analysis. In *2017 7th International Conference on Computer and Knowledge Engineering (ICCKE)* (pp. 205-210). IEEE.
15. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized business review*.
16. Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2021). Bitcoin and cryptocurrency technologies. *Curso Elaborado Pela*, 1(1), 1-308.
17. Pieczulis, I., & Taujanskaitė, K. (2019, May). Analysis of cryptocurrencies market: current situation, tendencies of household investment and future forecasting. In *International Scientific Conference „Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering“*.
18. Popper, N. (2016). *Digital Gold* ([edition unavailable]). HarperCollins. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/593960/digital-gold-pdf> (Original work published 2016)
19. Przyłuska-Schmitt, J., Jegorow, D., & Bučková, J. (2023). The Dynamics of Cryptocurrency Price Volatility in the Face of the Crisis on the Example of Bitcoin and Ethereum. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H-Oeconomia*, 57(2), 101-113.
20. Srokosz, W., & Kopciński, T. (2015). Legal and economic analysis of the cryptocurrencies impact on the financial system stability. *Journal of Teaching and Education*, 4(2), 619-627.
21. Thakur, A., & Verma, R. (2022). An Empirical Three Phase Analysis of Crypto Market.
22. Wilson, C. (2019). Cryptocurrencies: the future of finance?. *Contemporary Issues in International Political Economy*, 359-394.
23. Yermack, D. (2015). Is Bitcoin a real currency? An economic appraisal. In *Handbook of digital currency* (pp. 31-43). Academic Press.



## Yeşil Enerji: Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Teknolojileri ve Bunların Ekonomiye Etkisi

*MSc. Elşen Aslanlı*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0005-9746-7874*

### ÖZET

Çalışma, yenilenebilir enerji kaynakları ve bunların ekonomi üzerindeki etkilerine dair kapsamlı bir inceleme sunuyor. Yenilenebilir enerjiye geçiş odaklanan makalede, bu değişimi engelleyen çeşitli engeller irdeleniyor ve olası çözümler öneriliyor. İlk olarak, yenilenebilir enerji kaynaklarına genel bir bakış sunarak bunların önemini vurguluyor. Rüzgâr ve güneş enerjisindeki potansiyeli ve teknolojik gelişmeleri inceleyerek bunların uygulamalarını ve gelecek beklentilerini vurguluyor. Makale, hidroelektrik enerjinin sürdürülebilir bir kaynak olduğunun altını çiziyor ve enerji dönüşümündeki zorlukları araştırıyor. Özellikle yenilenebilir enerjiye geçişte karşılaşılan engelleri ele alarak teknolojik sınırlamalara, altyapı gereksinimlerine ve ekonomik engellere değiniyor. Ayrıca çalışma, teknolojideki yenilikleri, gelişmiş altyapı gelişimini ve yenilenebilir enerjinin benimsenmesi için ekonomik teşvikleri önererek bu zorlukları hafifletmek için anlayışlı öneriler sunmaktadır. Bu çalışma, çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları ve bunların ekonomik etkilerine ilişkin analizleri birleştirerek, sürdürülebilir bir enerji geleceğine geçişi hızlandırmak için engelleri tasvir ederken ve uygulanabilir çözümler sunarken bütünsel bir bakış açısı sunmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Yeşil enerji, enerji kaynakları, çevre, doğal kaynaklar

### Green Energy: Renewable energy sources and technologies and their impact on the economy

### ABSTRACT

The study provides a comprehensive review of renewable energy sources and their impact on the economy. Focusing on the transition to renewable energy, the article examines various obstacles hindering this change and suggests possible solutions. First, it provides an overview of renewable energy sources, highlighting their importance. It examines the potential and technological developments in wind and solar energy, emphasizing their applications and future expectations. The article underlines that hydroelectric energy is a sustainable source and explores the challenges in energy transition. It specifically addresses the obstacles encountered in the transition to renewable energy, touching on technological limitations, infrastructure requirements and economic obstacles. Additionally, the study provides insightful recommendations to alleviate these challenges by recommending innovations in technology, improved infrastructure development, and economic incentives for the adoption of renewable energy. By combining analyzes of various renewable energy sources and their economic impacts, this study offers a holistic perspective while depicting barriers and providing feasible solutions to accelerate the transition to a sustainable energy future.

**Keywords:** Green energy, energy resources, environment, natural resources

### Giriş

Yeşil enerji, günümüzün ve geleceğin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir çözüm olarak ön plana çıkan bir konudur. Enerji, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının tartışılmasında önemli bir faktördür. Farklı bir enerji türü, genellikle kömür, petrol, doğal gaz vb. içeren fosil bazlı enerjidir. Bir diğer tür ise yeşil enerjidir. Bilindiği gibi fosil enerji kaynakları yenilenemez (Dinçer, 1999; Sarkhanov ve Huseynli, 2022). Yeşil enerji arzı ve ilerlemesi için sürdürülebilir enerji stratejilerinin gerekliliğini açıklamak ve ortaya çıkarmak için öncelikle fosil yakıtların temel olumsuz etkilerinin tanıtılması gerekmektedir. Yeşil ekonominin amacı, doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde yöneterek çevresel sürdürülebilirliği artırmak ve ekonomik kalkınmayı sosyal adaletle birleştirerek sağlamaktır.

Bu çalışma, yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini vurgulayarak, bu kaynakların teknolojik gelişmelerini, ekonomiye etkilerini ve enerji dönüşümü sürecindeki fırsatları ele almaktadır. Çalışma, yenilenebilir enerji kaynaklarına genel bir bakışla başlamaktadır. Yenilenebilir enerji, doğanın sınırsız kaynaklarından elde edilen enerji türlerini ifade eder. Bu bağlamda, rüzgar, güneş, hidroelektrik ve diğerleri gibi çeşitli kaynakların incelenmesi, bunların temel özellikleri, potansiyelleri ve mevcut kullanım durumları makalenin odak noktasını oluşturmaktadır. Rüzgar enerjisi, günümüzde hızla gelişen bir alandır ve makalede bu kaynağın potansiyeli ve teknolojik gelişmeleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Özellikle rüzgar türbinlerindeki teknolojik ilerlemeler, bu alandaki potansiyeli daha da artırmaktadır.



Güneş enerjisi, enerji üretimindeki geleceği parlak olan bir diğer alandır. Çalışma, güneş enerjisinin mevcut uygulamalarını ele alırken, gelecekteki potansiyelini ve teknolojik yenilikleri de değerlendirmektedir. Güneş panellerindeki verimlilik artışı ve maliyetlerin düşmesi, bu enerji kaynağının daha geniş bir kullanımını teşvik etmektedir. Hidroelektrik enerji, uzun süredir sürdürülebilir bir enerji kaynağı olarak bilinmektedir. Çalışma, hidroelektrik enerjinin avantajlarını, sınırlamalarını ve gelecekteki rolünü analiz etmektedir. Bu kaynağın çevresel etkileri ve verimliliği, enerji üretimindeki önemini belirlemede kritik bir rol oynamaktadır. Enerji dönüşümü, mevcut enerji sistemlerinin yenilenebilir enerjiye geçişini içerir. Çalışmada, bu dönüşüm sürecindeki fırsatlar ve zorluklar ele alınmakta, mevcut enerji altyapısının dönüşümünde karşılaşılan engeller ve çözüm önerileri detaylı bir şekilde incelenmektedir.

### **Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Bir Genel Bakış**

#### ***Yenilenebilir Enerji Nedir?***

Yenilenebilir enerji, sürekli olarak tükenmeyen enerji kaynaklarını kullanır - doğa - güneş, rüzgar, su, Dünyanın ısı ve bitkiler. Yenilenebilir enerji teknolojileri bu yakıtları kullanılabilir enerji biçimlerine düzenler; çoğunlukla elektrik, aynı zamanda ısı, kimyasallar ve ya mekanik güç. Teknolojik gelişmeler, sanayileşme ve dünya ahalisinde artış enerjiye olan talebi hızlıca arttırmaktadır. Üretim üzere temel girdi gibi enerji, toplumların yaşayış seviyesinin yükselmesi için gerekli bir unsur olup, günlük hayatta hemen hemen her alanda kullanılmaktadır (Sarkhanov ve Muradzada, 2023; Ataman, 2007). Kısaca, iş yapabilme beceriyi olarak tanımlanan enerji, mekanik (potansiyel ve kinetik), ısı, elektrik, kimyasal ve nükleer gibi farklı türlerde bulunabilmekte, uygun yöntemlerle bir türden diğerine dönüşebilmekte olup, farklı şekillerde sınıflandırılabilir.

#### ***Neden Yenilenebilir Enerji Kullanmalı?***

Bugün öncelikle evlerimizi ısıtmak, enerji tüketmek ve arabalarımıza yakıt sağlamakdan dolayı fosil yakıtları kullanıyoruz. Enerji ihtiyacımızı karşılamak için kömür, petrol ve doğal gaz kullanmak daha verimlidir, ancak bu yakıtlardan Dünya üzerinde sınırlı miktarda bulunmaktadır. Bunları oluşturduklarından çok daha hızlı kullanıyoruz. Sınırsız fosil yakıt kaynağımız olsa bile yenilenebilir enerji kullanmak çevre için daha iyidir. Yenilenebilir enerji teknolojilerini sıklıkla “temiz” veya “yeşil” olarak adlandırırız çünkü çok az kirletici madde üretirler. Ancak fosil yakıtların yakılması atmosfere sera gazları göndererek güneşin ısınımsı hapseder ve küresel ısınmaya katkıda bulunur (Sarkhanov, 2022; Erdal, 2012). Yüzyıllardır İklim bilimcileri genellikle Dünya'nın ortalama sıcaklığının geçmişte arttığı konusunda hemfikirdir. Bu eğilim devam ederse deniz seviyeleri yükselecek ve bilim insanları sel, sıcak hava dalgaları, kuraklık ve diğer aşırı hava koşullarının daha sık meydana gelebileceğini öngörüyor (Küleki, 2009). Hava kirliliği astım gibi hastalıklara katkıda bulunur. Asit yağmuru kükürt dioksitten ve nitrojen oksitler bitkilere ve balıklara zarar verir. Azot oksitler de duman oluşumuna katkıda bulunur.

#### ***Rüzgar Enerjisi: Potansiyeli ve Teknolojik Gelişmeler***

Modern rüzgar enerjisi teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte rüzgar enerjisi teknolojisindeki eğilimler ve potansiyel zorluklar kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Önümüzdeki 2-3 yıl içerisinde Dikey Eksenli Rüzgar Türbini'nin (VAWT) rüzgar enerjisi teknolojisine hakim olabileceği tahmin edilmektedir. VAWT daha az arazi alanı gerektirir ve aynı alanı kullanır; muadillerine göre daha fazla rüzgar enerjisi üretme kapasitesine sahiptir. Balık Okulu Konsepti'nin etkin ve başarılı bir şekilde uygulanmasıyla rüzgar enerjisi teknolojisinin daha da ileriye götürülmesi mümkün. Son 3-4 yılda rüzgar türbini kapasitesi yaklaşık 30-40 kat artırıldı. Rüzgar enerjisi kapasitesinin artmasıyla birlikte enerji depolama sistemine olan talep de önemli ölçüde arttı. Birçok enerji depolama sisteminin yanı sıra yakıt hücreleri ve piller, yenilenebilir enerji sistemlerindeki talebi karşılama konusunda en umut verici iki cihazdır. Rüzgar enerjisi teknolojisi kendi kendine kurulmuş ancak henüz tam olarak olgunlaşmamıştır ve dolayısıyla rüzgar enerjisinin maliyetini azaltmak için iyileştirmelerin gerekli olduğu birçok alan bulunmaktadır (Şenel ve Erdem, 2015).

Rüzgar enerjisi teknolojisi gelişiminde ortaya çıkan trendlere küresel bir genel bakış sunuyor. Yapılan araştırma: teknolojik araştırma ve rüzgar enerjisi yöntemlerinin bibliyografik bir incelemesi; bu sektördeki teknolojilerin mevcut panoramasını sunan bir patent analizi; rüzgar türbinlerinin teknolojik gelişiminin haritalanması ve gelecekteki trendlere ilişkin bir öneri. Patent analizi, 2003'ten 2012'ye kadar 25.644 patent tescilli tespit etti; bu, General Electric ve Mitsubishi gibi şirketlerin önemli ölçüde temsil edildiği ABD ve Çin'de bir büyüme eğilimi gösteriyor. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından tanımlandığı üzere, patent başvurularına odaklanan bilgi alanları makine mühendisliğini; aydınlatma; ısıtma; silahlar; patlatma; ve elektrik. Eğilimler, geleceğin rüzgar türbinlerinin muhtemelen dikey ve senkronize olacağını, türbin yüksekliğinin 194 m'den, rotor çapının ise 164 m'den büyük olacağını ve bir rüzgar türbininin gücünün 10



MW'ı aşacağını gösteriyor (Şenol, 2017). Kanatlarda kullanılan malzemeler ise grafen gibi düşük yoğunluk ve yüksek direnç özelliklerine sahip nanomalzemeler olacak. Rüzgar türbini kuleleri, çelik ve betonu birleştiren hibrit bir malzemeye sahip olacak

### **Güneş Enerjisi: Uygulamaları ve Geleceği**

Nüfus patlaması ve teknolojik gelişmeler nedeniyle dünyanın enerji talebi hızla artıyor. Bu nedenle karşındaki yıllarda ortaya çıkacak enerji talebi için güvenilir, uygun maliyetli ve kalıcı yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek önemlidir. Güneş enerjisi, başka yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra, enerji krizlerinde uzun vadeli sorunları yönetmek için umut verici ve ücretsiz olarak temin edilebilen bir enerji kaynağıdır. Enerjiye olan talebin yüksek olması, ana enerji kaynağı olan fosil yakıtların sınırlı olması ve diğer kaynakların yüksek fiyata olması nedeniyle güneş enerjisi endüstrisi tüm dünyada istikrarlı bir şekilde gelişmektedir (Bayramli ve Sarkhanov, 2021; Rüstemli ve Dinçer, 2011). Gelişimini hızlandırmak için yapılan uzun agresif araştırmalardan sonra artık daha uygun maliyetli olduğundan, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumunu geliştirmek ve pek çok yoksul insanın yaşamını sürdürmek için bir araç haline geldi. Güneş enerjisi endüstrisi, diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına kıyasla kullanılabilirlik, maliyet etkinliği, erişilebilirlik, kapasite ve daha verimli olmak açısından üstün olduğundan, gelecekteki enerji talebi için kesinlikle en iyi seçenek olacaktır.

### **Hidroelektrik Enerji: Sürdürülebilir Bir Enerji Kaynağı**

Hidroelektrik enerji olarak da bilinen hidroelektrik, hizmet verdiği topluluklara birçok avantaj sunmaktadır. Hidroelektrik ve pompalı depolama, temel güç, depolama ve esneklik hizmetlerini sağlayarak iklim değişikliğine karşı mücadelemizde önemli bir rol oynamaktadır.

Hidroelektrik enerji olarak da bilinen hidroelektrik, hizmet verdiği topluluklara birçok avantaj sunmaktadır. Hidroelektrik ve pompalı depolama, temel güç, depolama ve esneklik hizmetlerini sağlayarak iklim değişikliğine karşı mücadelemizde çok önemli bir rol taşımaktadır. Hidroelektrik enerji, son zamanlarda yenilenebilir ve temiz enerjinin önemli bir geleceğin kaynağı olarak yer almaktadır. Hidroelektrik enerjinin berpa olunan bir enerji olarak avantajı, ihmal edilebilir miktarda sera gazı üretmesi, büyük miktarda elektriği düşük maliyetle depolaması ve tüketici talebini karşılayacak şekilde ayarlanabilmesidir (Bozkurt ve Tür, 2015; Yüksel, 2010). Ancak bu asil vizyon, hızlı kentleşme gelişimi ve havza çevresindeki artan insan faaliyetleri nedeniyle daha da zorlayıcı hale geliyor. Çok sayıda çalışma, jeoloji, zemin eğimleri, iklim, drenaj yoğunluğu ve insan faaliyetleri gibi rezervuardaki canlı depolama kaybına yol açan çeşitli faktörlerin bulunduğunu göstermiştir.

Rezervuarda özellikle hidroelektrik amaçlı çökelti birikmesi, su depolama hacminin azalması nedeniyle birçok önemli kaygıya yol açmaktadır; bu durum, insan nüfusunun ve mülklerinin güvenliğini doğrudan etkileyen mansap yönündeki taşkın riskindeki artışı da içermektedir ve yalnızca enerji gelirinde değil, ekonomik kayıplara da katkıda bulunmaktadır. üretiminin yanı sıra rezervuar restorasyon çalışmaları için de büyük sermaye ve bakım maliyeti söz konusudur. Bir hidroelektrik rezervuarın sedimantasyon veya siltasyon sonucu işlevsel kapasitesinin kaybolması durumunda, hem ekonomik hem de çevresel etkiler ortaya çıkabilir (Kaygusuz, 2002; Dursun ve Gokcol, 2011).

### **Enerji Dönüşümü: Fırsatlar ve Zorluklar**

Enerji dönüşümü, geleneksel enerji kaynaklarından yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş sürecini ifade eder. Bu dönüşüm, çevresel sürdürülebilirlik, enerji güvenliği ve ekonomik kalkınma gibi birçok faktörü içerir (Xie, 2016; Sarkhanov ve Huseynli, 2023; Belet, 2016). İşte enerji dönüşümünün fırsatları ve zorlukları:

**Fırsatlar:** Sürdürülebilir Enerji Kaynakları, İnovasyon ve Teknolojik Gelişmeler, Yeşil İstihdam Olanakları, İklim Değişikliğiyle Mücadele.

**Zorluklar:** Altyapı ve Yatırım, Enerji Depolama Sorunları, Toplumsal Kabul ve Politik Direniş, Enerji Güvenliği ve Arz Sorunları, Geçiş Sürecinde İstihdam Kayıpları.

Dünya ekonomisinin hızla gelişmesiyle birlikte enerji krizi ve çevre sorunları insanlığın karşı karşıya olduğu iki önemli sorun haline gelmiştir. Yenilenebilir ve temiz enerjinin geliştirilmesi ve kullanılması, enerji krizinin ve çevre sorunlarının baskısını hafifletmenin etkili bir yoludur. Güneşten günlük olarak alınan enerji, dünyanın bir yıl boyunca ihtiyaç duyduğu enerjinin tamamını sağlamaya yeterlidir (Adams, 2015; Lu vd., 2023) ve dünyaya ulaşan güneş enerjisinin yaklaşık %80'i okyanuslar tarafından emilmektedir (Wang vd., 2020). . Bu nedenle okyanus enerjisi, kaynaklarının bol olması, temiz ve istikrarlı olması nedeniyle büyük ilgi görmüştür. Okyanus enerjisi, okyanus termal enerjisi, tuzluluk enerjisi, gelgit enerjisi, akıntı



enerjisi ve dalga enerjisine ayrılabilir. Yukarıdaki okyanus enerjisi türleri, geleneksel fosil enerjiye alternatif olarak kullanılma potansiyeline sahiptir.

Ekonomik kalkınma ve nüfus artışıyla birlikte insanın enerji talebi artmaya devam edecek ve bu da OTEC teknolojisinin uygulanması ve geliştirilmesine fırsatlar ve zorluklar getirecek. Bu nedenle, OTEC teknolojisinin araştırma durumu ve pratik uygulama gereklilikleri göz önüne alındığında, aşağıdaki hususların gelecekte daha fazla araştırılması gerekmektedir. OTEC teknolojisinin geliştirilmesindeki en büyük sorun düşük enerji dönüşüm verimliliğidir. Bunun nedeni, OTEC teknolojisinin enerji dönüşüm verimliliğinin, soğuk deniz suyu ile sıcak deniz suyu arasındaki küçük sıcaklık farkıyla sınırlı olmasıdır. Yüzeyle sıcak deniz suyu ile derin soğuk deniz suyu arasındaki sıcaklık farkı tropik bölgelerde bile yalnızca 20C civarındadır (Metin, 2023).

### **Yenilenebilir Enerjiye Geçişte Karşılaşılan Engeller ve Çözüm Önerileri**

Isıtma, soğutma ve ulaşımda daha az büyüme yaşanırken, yenilenebilir enerji sektöründeki artım, elektrik enerjisi alanında yoğunlaşmaya devam ediyor. Elektrik, küresel enerji kullanımının sadece 1/5 oluşturmaktadır, ulaşım ve ısıtma alanlarındaki yenilenebilir enerjilerin rolü enerji geçiş için esas önemini halen korumaktadır. 2018 yılı Küresel olarak bakıldığında 100% yenilenebilir enerjiye geçişte istikrarlı bir profil oluşturmuştur (Ming vd., 2013; Xin vd., 2022).

2017 yılına karşılaştırmada 180 GW yenilenebilir enerji ekledi ve dolayısıyla yenilenebilir enerjiye geçişte ilerleme kaydeden ülke sayısı arttı. Dünya çapında 2018 yılında enerji sektöründe yaklaşık 11 milyon istihdam sağlandı. Yenilenebilir enerjiler ve enerji verimliliğine geçiş konusunda ilerleme kaydedilmesine rağmen küresel olarak Dünya Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinin ve Paris Anlaşmasının gerisinde kalıyor. Fosil yakıtlar tüketimdeki artışa bağlı olarak küresel enerji kaynakları karbondioksit (CO<sub>2</sub>) emisyonları 2018 yılında %1,7 yükseldi. Fosil yakıtın kullanımı ise 2017 yılından bu yana artış gösterdi (Al-Shetwi, 2022).

Burada Engeller ve Çözüm Önerileri uygun olarak gösterilmiştir:

**Engel:** Yenilenebilir enerji sistemlerinin başlangıç yatırım maliyetleri, geleneksel enerji kaynaklarına kıyasla yüksek olabilir. Enerji depolama sorunları ve yenilenebilir enerji kaynaklarının belirli bölgelere yayılması nedeniyle iletim hatlarının yetersiz olması diğer engellerdendir. Uzun vadeli politika belirsizliği, yatırımcıların güvenini zedeler. Yenilenebilir enerji teknolojilerinin gelişimi, özellikle depolama teknolojilerindeki ilerlemeler, hala devam etmektedir.

**Çözüm:** Devlet teşvikleri, vergi indirimleri, düşük faizli krediler ve hibe programları gibi finansal teşvik mekanizmaları kullanılabilir. Ayrıca, teknolojik ilerlemeler ve ölçek ekonomisi ile maliyetlerin düşmesi beklenir. Enerji depolama teknolojilerine yatırım yapılmalı ve altyapı geliştirilmelidir. Akıllı şebekeler, enerji depolama sistemleri ve daha etkin iletim hatları konusundaki teknolojik gelişmeler desteklenmelidir (Kocalar, 2019; Heiskanen vd., 2022). İstikrarlı düzenlemeler ve uzun vadeli enerji politikaları oluşturulmalıdır. Politika yapıcılar, yenilenebilir enerjiye geçişte teşvik eden net hedefler belirlemelidir. Araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) yatırım yapılmalıdır. Yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesi için kamu-özel sektör işbirlikleri teşvik edilmelidir.

### **Sonuç**

Bu çalışma, yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojilerinin ekonomi üzerindeki etkilerini inceledik. Yenilenebilir enerji kaynakları, çevre dostu ve sürdürülebilir enerji çözümleri olarak öne çıkıyor.

Çalışmamız, enerji dönüşümünün getirdiği fırsatlar ve zorlukları da ele alarak, yeşil enerjiye geçişin ekonomik boyutunu irdeledi. Yeşil enerjinin ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceği, istihdam yaratabileceği ve enerji maliyetlerini düşürebileceği konularına odaklandık.

Sonuç olarak, uluslararası hükümet politikalarının ve işbirliğinin, yeşil enerjiye geçiş sürecinde kritik bir rol oynadığını vurguladık. Paris Anlaşması gibi küresel taahhütlerin yanı sıra, hükümet teşvikleri ve düzenlemelerin yeşil enerji alanında önemli bir katalizör olduğunu gördük.

Yeşil enerji, hem çevresel sürdürülebilirlik hem de ekonomik kalkınma açısından önemli bir strateji olarak öne çıkıyor. Bu makale, gelecekteki enerji ihtiyaçlarımızı karşılamak ve sürdürülebilir bir dünya inşa etmek adına yeşil enerjiye yapılan yatırımların önemini vurgulamaktadır. Gelecek nesillere daha temiz bir çevre ve enerji güvenliği sağlamak için yeşil enerjiye geçiş, küresel bir öncelik olmalıdır.

### **Kaynaklar**



1. Adams II, T. A. (2015). Future opportunities and challenges in the design of new energy conversion systems. *Computers & Chemical Engineering*, 81, 94-103.
2. Al-Shetwi, A. Q. (2022). Sustainable development of renewable energy integrated power sector: Trends, environmental impacts, and recent challenges. *Science of The Total Environment*, 822, 153645.
3. Ataman, A. R. (2007). Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynakları.
4. Bayramli, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
5. Belet, N. (2016). Avrupa Enerji Birliği (AEB) ve Türkiye’nin Bölgesel Enerji Hub’ı Olabilirliği: Fırsat ve Zorluklar European Energy Association (EEA) and Turkey's Regional “Energy Hub” Possibility: Opportunities and Challenges.
6. Bozkurt, S., & Tür, R. (2015). Dünyada ve Türkiyede Hidroelektrik Enerji, Gelişimi ve Genel Değerlendirme. Su Yapıları Sempozyumu Kitabı. Antalya, 322-330.
7. Dursun, B., & Gokcol, C. (2011). The role of hydroelectric power and contribution of small hydropower plants for sustainable development in Turkey. *Renewable Energy*, 36(4), 1227-1235.
8. Erdal, L. (2012). Türkiye’de yenilenebilir enerji yatırımları ve istihdam yaratma potansiyeli. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 171-181.
9. Heiskanen, E., Happonen, J., Matschoss, K., & Mikkonen, I. (2022). Learning from failures-Encouraging lesson-sharing in the Finnish energy transition. *Energy Research & Social Science*, 90, 102676.
10. Kaygusuz, K. (2002). Sustainable development of hydroelectric power. *Energy sources*, 24(9), 803-815.
11. Kocalar, Ö. Ü. A. C. (2019). Elektrik Enerji Şebekesi Yük Sorunlarına Yenilenebilir Enerjiye Geçişte Yeni Nesil Yazılım Çözümleri İle Önlemler: Geri Ödeme Verisinin Ölçümü ve Yönetimi. *Sciences*, 5(21), 1139-1158.
12. Külekçi, Ö. C. (2009). Yenilenebilir enerji kaynakları arasında jeotermal enerjinin yeri ve Türkiye açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 83-91.
13. Lu, N., Zhang, M., Jing, X., Zhang, P., Zhu, Y., & Zhang, Z. (2023). Electrospun Semiconductor-Based Nano-Heterostructures for Photocatalytic Energy Conversion and Environmental Remediation: Opportunities and Challenges. *Energy & Environmental Materials*, 6(2), e12338.
14. Metin, K. (2023). *Türkiye’nin Dalga Enerjisi Potansiyeline Coğrafi Bir Bakış: Muhtemel Sahaların Değerlendirilmesi* (Doctoral dissertation).
15. Ming, Z., Ximei, L., Na, L., & Song, X. (2013). Overall review of renewable energy tariff policy in China: Evolution, implementation, problems and countermeasures. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 260-271.
16. Rüstemli, S., & Dinçer, F. (2011). Van İli Elektrik Enerjisi Üretiminde Güneş Enerjisinin Mevcut Durumu ve Geleceği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 22-33.
17. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan’s Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
18. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2022). Econometric Analysis of Renewable Energy Consumption and Economic Growth: The Case of Kazakhstan and Kyrgyzstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(6), 163.
19. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2023). The importance of energy reserves in the Caspian Sea basin in the energy security policy of the European Union. *Multidisciplinary Reviews*, 6(1), 2023004-2023004.
20. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The Place of Gulf Basin Energy Resources in EU Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68.
21. Şenel, M. C., & Erdem, K. O. Ç. (2015). Dünyada ve Türkiye’de rüzgar enerjisi durumu-Genel değerlendirme. *Mühendis ve Makina*, 56(663), 46-56.
22. Şenol, Ü. (2017). *Rüzgar enerjisi ve rüzgar enerjisi potansiyelinin yapay sınır ağırları yöntemiyle tahmini* (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
23. Wang, D. Q., Yan, B. H., & Chen, J. Y. (2020). The opportunities and challenges of micro heat piped cooled reactor system with high efficiency energy conversion units. *Annals of Nuclear Energy*, 149, 107808.
24. Xie, J., & Xie, Y. (2016). Transition metal nitrides for electrocatalytic energy conversion: opportunities and challenges. *Chemistry—A European Journal*, 22(11), 3588-3598.
25. Xin, Y., Bin Dost, M. K., Akram, H., & Watto, W. A. (2022). Analyzing Pakistan’s Renewable Energy Potential: A Review of the Country’s Energy Policy, Its Challenges, and Recommendations. *Sustainability*, 14(23), 16123.
26. Yüksel, I. (2010). Hydropower for sustainable water and energy development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(1), 462-469.



## Eğitim ve Teknolojik İlerleme: Eğitimin Teknolojik Gelişmelere Olan Etkisi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolü

*MSc. Cemile Nesirova*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0003-2156-6038*

### ÖZET

Çalışma eğitim ve teknolojik ilerlemenin birbirini nasıl etkilediğini, ekonomik büyüme üzerindeki rollerini ve bu etkileşimin toplumsal kalkınmaya olan katkılarını vurgulamaktadır. Bu çalışma, eğitim ve teknoloji arasındaki bu ilişkinin önemini anlatarak, politika yapıcılar ve ilgili paydaşlar için bu alandaki stratejik önemi vurgular. Eğitim ve teknolojik ilerleme, ekonomik büyüme ve gelişmenin temel taşıyıcıları arasında kritik bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Eğitim, bireylerin beceri ve yetkinliklerini geliştirerek, teknolojik ilerlemeye olan katkısını artırırken; teknolojik ilerleme de eğitim alanında yeni fırsatlar sunarak, ekonomik büyümeyi destekler. Bu çalışma, eğitim ile teknolojik ilerleme arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin ekonomik büyüme üzerindeki rolünü anlamak için bir perspektif sunmaktadır. Eğitim, teknolojiye olan erişimi artırabilir ve bu da bilgi ve beceri tabanlı ekonomilerde rekabet avantajı sağlayabilir. Aynı zamanda, teknolojik ilerleme eğitim süreçlerini dönüştürerek daha etkili ve erişilebilir bir eğitim ortamı yaratma potansiyeline sahiptir. Eğitim ile teknoloji arasındaki sinerji, insan sermayesini artırabilir ve bu da iş gücü verimliliği ve inovasyonu teşvik edebilir. Nitelikli eğitim, yeni teknolojilerin anlaşılması, benimsenmesi ve geliştirilmesinde kritik bir role sahiptir. Bu da ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılarak toplumların refah düzeyini artırabilir. Çalışmada yöntem olarak literatür taramasından faydalanılmıştır. Bulgular, eğitim ve teknolojik ilerleme arasındaki ilişkinin, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir. İyi tasarlanmış eğitim politikaları ve teknolojik yeniliklerin entegrasyonu, toplumların rekabet gücünü artırabilir ve daha adil bir ekonomik büyüme sağlayabilir.

**Anahtar kelimeler:** Eğitim, ekonomi, yatırım, gelişme, yenilikçilik

25

## Education and Technological Progress: The Impact of Education on Technological Developments and its Role on Economic Growth

### ABSTRACT

The study emphasizes how education and technological progress affect each other, their role on economic growth, and the contributions of this interaction to social development. This study explains the importance of this relationship between education and technology, emphasizing the strategic importance in this field for policy makers and relevant stakeholders. Education and technological progress reflect a critical relationship between the main drivers of economic growth and development. While education improves individuals' skills and competencies and increases their contribution to technological progress; technological progress supports economic growth by providing new opportunities in education. This study provides a perspective to understand the interaction between education and technological progress and the role of this interaction on economic growth. Education can increase access to technology, which can provide a competitive advantage in knowledge and skills-based economies. At the same time, technological progress has the potential to create a more effective and accessible educational environment by transforming educational processes. Synergy between education and technology can increase human capital, which in turn can promote workforce productivity and innovation. Quality education has a critical role in understanding, adopting and developing new technologies. This can increase the welfare of societies by making economic growth sustainable. Literature review was used as a method in the study. Findings show that the relationship between education and technological progress is vital for economic growth and development. The integration of well-designed education policies and technological innovations can increase the competitiveness of societies and ensure more equitable economic growth.

**Keywords:** Education, economy, investment, development, innovation

### GİRİŞ

Hızlı teknolojik gelişmeler ve dinamik bir küresel ekonomi ile karakterize edilen bir çağda, eğitim, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı, toplumsal evrimi yönlendiren önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Eğitim ve teknolojik yenilik arasındaki iç içe geçmiş ilişki, yalnızca öğrenme



ortamını yeniden şekillendirmekle kalmadı, aynı zamanda küresel ölçekte sosyo-ekonomik kalkınmanın desteklenmesinde de etkili oldu. Bu kavramsal makale, eğitimin teknolojik gelişmeler üzerindeki derin etkisini ve ekonomik büyümeyi teşvik etmedeki vazgeçilmez rolünü incelemeye ve aydınlatmaya çalışmaktadır. Dijital öğrenme araçlarının ve eğitim alanındaki yeniliklerin gelişimi, geleneksel öğretim metodolojilerinde devrim yarattı. En son teknolojilerin entegrasyonu daha erişilebilir, kişiselleştirilmiş ve etkileşimli öğrenme deneyimlerini kolaylaştırdı. Bu yönü inceleyerek bu makale, dijital araçların eğitim sonuçlarını iyileştirme ve bireyleri modern iş gücünün taleplerine hazırlama konusundaki dönüştürücü potansiyelini açıklamayı amaçlamaktadır (Ognjen, Stanko ve Milenko, 2019; Çalışkan, 201).

Ayrıca ekonomik büyüme ile eğitim kalitesi arasındaki simbiyotik ilişkinin eleştirel bir incelemesi yapılacaktır. Yüksek kaliteli eğitim, bireyleri yalnızca gerekli becerilerle donatmakla kalmaz, aynı zamanda yenilikçiliği ve üretkenliği de teşvik eder. Bu makale, iyi eğitilmiş bir halkın sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmedeki önemli rolünü vurgulayarak, eğitim kalitesi ile ekonomik ilerleme arasındaki incelikli bağlantıları incelemeyi amaçlamaktadır. Bilgi çağında eğitim, teknolojik gelişmelerle iç içe geçerek öğrenme paradigmasını yeniden tanımlıyor. Makale, teknolojik gelişmelerle bütünleşen eğitim yaklaşımlarının, hızla gelişen dijital ortamda gezinmek için gerekli olan bilgi ve beceri setlerinin edinilmesini nasıl şekillendirdiğini araştıracaktır. Eğitimin teknolojik gelişmelerle sentezi, bireyleri inovasyonun yönlendirdiği birbirine bağlı bir dünyada başarılı olmaya hazırlamak için zorunlu hale geldi.

Çalışma, toplumsal ilerlemenin temel taşı olarak eğitime yapılan yatırımın önemini altını çizecektir. Kaynakların eğitim altyapısına, eğitim programlarına ve araştırma ve geliştirme girişimlerine tahsis edilmesi, insan sermayesinin desteklenmesi ve ekonomik refahın artırılmasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu çalışma, sosyal kalkınma ve ekonomik ilerleme için katalizör olarak eğitime yapılan yatırımın önemli rolüne ışık tutacaktır.

## **Dijital Öğrenme Araçları ve Eğitimde Yenilikler**

Son yıllarda, pandemi döneminin ardından öğrenciler ve öğretmenler, günlük yaşamlarında dijital öğrenme ve öğretme araçlarına daha fazla başvurmaya başladılar. Bu eğilim, 21. yüzyılın dijital yaşamının gerektirdiği becerileri geliştirmek ve nesiller boyu sürekli öğrenmeyi desteklemek amacıyla dijital öğrenme ve öğretme araçlarını kullanmayı içerir (Goryacheva ve Kartavtseva, 2021). Ne var ki, mevcut eğitim sistemleri genellikle öğrencileri, teknoloji kullanımına uygun şekilde hazırlamak konusunda yeterince etkili değildir. Bu sebeple, yeni nesil öğrencilerin başarılı bir şekilde öğrenme ve öğretme süreçlerinde ilerleyebilmeleri için dijital öğrenme ve öğretme araçlarını öğrenmek ve etkin bir şekilde kullanmak son derece önemlidir. Bu beceriler, onların hem öğrenme süreçlerini zenginleştirecek hem de dijital çağın gerektirdiği adaptasyon kabiliyetini artıracaktır (Joosten, Lee-McCarthy, Harness ve Paulus, 2020). Dijital öğrenme ve öğretme araçlarına birkaç örnek:

**Online Eğitim Platformları:** Udemy, Coursera, Khan Academy gibi çevrimiçi platformlar, geniş bir ders ve eğitim materyali kataloğu sunar.

**Eğitim Yönetim Sistemleri (LMS):** Moodle, Canvas, Blackboard gibi platformlar, öğretmenlerin ders içeriği oluşturmasına, ödevleri yönetmesine ve öğrencilerle etkileşimde bulunmasına olanak tanır.

**Video Konferans Araçları:** Zoom, Microsoft Teams, Google Meet gibi araçlar, canlı dersler, web seminerleri ve sanal sınıf ortamları için kullanılır.

**E-kitaplar ve E-okuma Platformları:** Kindle, iBooks, Google Kitaplar gibi platformlar, dijital kitaplar ve yayınlar sunarak öğrencilere erişilebilirlik sağlar.

**Öğrenme Yönetim Sistemleri (LRS):** Öğrencilerin ve öğretmenlerin öğrenme verilerini izlemelerine ve analiz etmelerine olanak tanır. Örneğin, xAPI gibi.

**Adaptive Learning Tools:** Öğrencinin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş içerik sunan adaptif öğrenme yazılımları, öğrenmeyi optimize etmek için kullanılır.

**Quiz ve Sınav Araçları:** Quizlet, Kahoot, Quizizz gibi platformlar, interaktif quizler, sınavlar ve öğrenme oyunları oluşturmak için kullanılır.

**Eğitici Uygulamalar:** Duolingo, Rosetta Stone gibi dil öğrenme uygulamaları, mobil cihazlar üzerinden eğlenceli bir şekilde öğrenmeyi destekler.

**Eğitim Simsülasyonları ve Sanal Gerçeklik:** Öğrencilere belirli konseptleri deneyimlemelerini sağlayan eğitim simülasyonları ve VR uygulamaları, öğrenmeyi daha etkileşimli hale getirir.

**Online Beyin Fırtınası ve İşbirliği Araçları:** Miro, Google Jamboard gibi platformlar, öğrencilerin çevrimiçi olarak birlikte çalışmalarını ve fikirlerini paylaşmalarını sağlar.





Bilimsel literatürü geniş çapta aramanın kolay bir yolunu sağlar. Makale, tez, kitap vb. Pek çok farklı disiplin ve kaynak üzerinden araştırma yapılabilir. Profil oluşturabilmek için en az bir yayın yapılmış olmalıdır. Bu öğrenme ve öğretme aracı üniversitelerdeki akademik derslerde, bilimsel çalışmalarda, makalelerde vb. kullanılmaktadır. Google bursu yayınlamak isteyenler ve akademisyenler için uygundur. Google Akademik, tüm akademik literatürü tek bir yerden araştırmanıza, çalışmalarını, yayınları, alıntılarını ve yazarları keşfetmenize, kütüphane ve web sitesinden tüm belgelere erişmenize, herhangi bir araştırma alanındaki en son gelişmeleri takip etmenize ve yayına kimin atıfta bulunduğunu kontrol etmenize olanak tanır. Açık bir yazar profili. Sonuç olarak bu aracın birçok farklı faydaya sahip olduğu görülmektedir (Veletsianos,2016).

### **Ekonomik Büyüme ile Eğitim Kalitesi Arasındaki İlişki**

Küreselleşme ve uluslararası ticaret, ülkelerin ve ekonomilerinin sürekli olarak birbirleriyle rekabet etmelerini gerektirmektedir. Ekonomik olarak başarılı olduğu düşünülen ülkeler, diğer ekonomilere kıyasla rekabetçi ve karşılaştırmalı avantajlara sahip olacaklardır. Bir ülkenin işgücü ve eğitimi, bir ülkenin ekonomisinin ne kadar iyi performans göstereceğini belirleyen temel faktörlerdir. Birçok ülke, bilim ve teknoloji gibi yeni sektörlerde çalışabilecek çalışanları eğiten bir eğitim sisteminin geliştirilmesine daha fazla önem vermektedir. Bunun temel nedeni, gelişmiş ülkelerde eski endüstrilerin artık pazar hakimiyetlerini kaybederek rekabet avantajına sahip olmadıklarıdır. Eğitimli çalışanların oranı arttıkça, eğitimli işçiler okuryazarlık ve eleştirel düşünme gerektiren görevleri daha verimli bir şekilde yerine getirebildikleri için ülke ekonomisi daha üretken hale gelmektedir. Nüfusun çoğunun okula gittiği ve mezun olduğu ülkelerde, daha az eğitimli işçilere sahip ülkelere kıyasla daha hızlı ekonomik büyüme görülmektedir. On dokuzuncu yüzyıldan önce, insan sermayesine sistematik yatırımın hiçbir ülkede özellikle önemli olduğu düşünülüyordu. Okullaşma, iş başında eğitim ve diğer benzer yatırım türlerine yapılan harcamalar oldukça küçüktü. Bu durum, bu yüzyılda bilimin yeni malların ve daha verimli üretim yöntemlerinin geliştirilmesine uygulanmasıyla birlikte, önce Büyük Britanya'da ve daha sonra yavaş yavaş diğer ülkelerde kökten değişmeye başladı (Hanushek ve Woessmann,2010).

Geçtiğimiz on yıllarda Orta Doğu'da temel eğitime erişimde olağanüstü artışlara tanık olduk. Pek çok ülke artık orta ve yüksek öğretime erişimi daha da artırmanın ve her düzeyde sunulan eğitimin kalitesinde çarpıcı iyileştirmeler sağlamanın eşiğindedir. Giderek artan sayıda öğrenci temel eğitimini tamamladıkça, onların daha üst düzeyde eğitime olan talepleri de aynı şekilde artıyor. Kadınlar ev dışında çalışsa da çalışmasa da, kızların ve kadınların eğitimi, muhtemelen gelişmekte olan bir ülkenin yapabileceği en etkili yatırımdır. Daha iyi aile sağlığı ve beslenmesi, daha iyi doğum aralığı, daha düşük bebek ve çocuk ölümleri ve çocukların eğitimsel kazanımlarının artması dahil olmak üzere ailelere çok sayıda olumlu kazanç sağlar. Orta Doğu'daki ülkeler, üretilen mallar açısından dünya pazarlarına giderek daha fazla entegre oluyor. Bu pazarlarda ve küreselleşen hizmet pazarlarında rekabet edebilme yetenekleri, rekabete katacakları insan sermayesinin mükemmelliğine bağlı olacaktır. Tüm vatandaşların eğitimi ve sayısal bilgi sahibi olmasını, birçoğunun temel seviyenin ötesinde geniş bir yelpazede problem çözme becerilerine sahip olmasını ve bazılarının birinci sınıf mesleki becerilere sahip olmasını sağlamak, yeni müfredatı, gelişmiş öğretmen programlarını ve daha üst düzey bilişsel becerileri teşvik eden akademik yöntemleri gerektirecektir (Hanushek ve Woessmann, 2007).

### **Bilgi Çağında Eğitim: Teknolojik gelişmelerde Bütünleşen Öğrenme Yolları**

Eğitim, toplum, kültür ve verimlilik artışının bütünleşmesine yardımcı olan vazgeçilmez bir parça olarak değerlendirilmekte, bu nedenle eğitim dünyadaki her insanın temel hakkı olarak belirlenmekte ve öğrencilerin öğrenebileceği yeni veri, içerik ve uygulamalarla güvenilir yeni öğretim sistemlerinin hayata geçirilmesi sağlanmaktadır. İhtiyaç, bilgi aktarımı ve geleceğe yönelik çalışmalara hazırlıklı olmalıdır (Cogburn,1998).

Eski dönemlerde bilgi elde etmek,internet alternatifi ve teknolojinin gelişmemesi nedeniyle birebir öğrenim daha üstün tutulurken, son yıllarda ise uzaktan,online eğitim ve sertifika programları daha tercih ediliyor. 1980'li yıllardan itibaren eğitim ve teknoloji arasında yoğun bir etkileşim başlamıştır.İnternetin yaygın olduğu günümüzde bilgiye ulaşmak çok kolay ve hızlı bir şekil aldı.Hepimiz eğitim ve öğretim hayatının içindeyiz. Bu süreçte dünya da çok hızlı şekilde değişmeye devam etmekte. Bu değişimi tetikleyen en önemli unsurun başında teknolojik gelişmeler geliyor.Teknolojinin gelişmesiyle artık bireysel olarak öğrenme ve öğrenebilme yeteneği artıyor,herkes kendine uygun bir şekilde ve rahatında öğrenebiliyor.Teknolojin gelişmesi sayesinde internet üzerinden girdiğimiz online eğitimler sayesinde, bir dersi,aynı hocayı bir kaç kişi aynı anda dinleye bilir,ders esnasında kimse sizi bölmüyor,anlamadığınızı



zaman durdurub tekrar izleye biliyor ve ya anlamadığınız zaman başka bir siteden farklı bir öğretmeni dinleyib konuyu aydınlata biliyorsunuz. Teknolojinin irellemesi yapay zeka,akıllı telefon, bilgisayar, tablet v.b hem öğrencilerin hemde öğretmenlerin işini kolaylaştırdı.Bilgisayar,akıllı tahtalar ve tablet sayesinde ağır çantalar taşımaktan kurtulan çocuklar okula daha rahat gidip gelmekte,derslerdeki görsel anlatımlar sayesinde dersleri daha iyi anlamakta ve yaratıcı yönleri de gelişmektedir. Ayrıca derslerde kullandıkları ses kayıt cihazı ile dersleri daha iyi takip edebilmektedirler.Teknolojinin irellemesi sayesinde bireyler kendi kişisel gelişimini daha kolaylıkla artıra bilir ve farklı eğitimlere,online eğitimlere,canlı derslere katılıb sertifikalar ala bilir(Aslan, Huh, Lee, ve Reigeluth,2011).

### **Eğitimde Yatırımın Önemi: Toplumsal Gelişimde ve Ekonomik İlerlemede Eğitim Odağı**

Eğitime yatırım yaptığınızda, esasen kişisel ve kolektif gelişim için sağlam bir altyapı oluşturursunuz. Bu sadece beceri kazanmakla ilgili değil, eleştirel düşünmeyi, yaratıcılığı ve daha geniş bir perspektifi geliştirmekle ilgilidir. Eğitim, gelecekte verimlilik ve kazanma kapasitesini artırma, daha fazla gelir, daha fazla mal ve hizmetten yararlanma biçiminde faydalar sağladığı için yatırım özelliği göstermektedir. Eğitimin başladığı dönemden, eğitim tamamlanıncaya kadar yapılan tüm harcamalar, uzun dönemde kişisel kazanç ve milli gelir üzerindeki etkileri nedeniyle bir yatırım unsuru olmaktadır. Dolayısıyla, eğitime yapılan yatırımlar arttıkça hem ulusal gelirden hem de bireylerin kazançlarında artık olmaktadır (Psacharopoulos ve Woodhall,1993).

Dinamik, büyüyen ekonomimizle ilgili birçok paradoks ve bulmaca, insan yatırımı dikkate alındığında çözülebilir. Önemsiz olmasa da küçük olanları çizerek başlayayım. Çiftlik insanları tarım dışı işlere girdiklerinde, aynı ırk, yaş ve cinsiyetteki sanayi işçilerinden önemli ölçüde daha az kazanırlar. Benzer şekilde beyaz olmayan şehirliler erkekler, işsizlik, yaş, şehir büyüklüğü ve bölgedeki farklılıkların etkilerine ödenek verildikten sonra bile beyaz erkeklerden çok daha az kazanırlar. Kazançlardaki bu farklılıklar, eğitimdeki karşılık gelen farklılıklara yakından karşılık geldiğinden, birinin diğerinin bir sonucu olduğunu şiddetle öne sürerler.Ekonomik büyüme, değişen iş fırsatlarına uyum sağlamak için işçilerin çok fazla iç göçünü gerektirir. Genç erkekler ve kadınlar yaşlı işçilerden daha kolay hareket eder. Elbette bu ekonomik açıdan mantıklı böyle bir göçün maliyetlerinin bir tür insan yatırımı olduğunu kabul ettiğinde. İnsanların önünde, böyle bir yatırımla gerçekleştirebilecekleri yaşlı işçilerden daha fazla yıl var. Bu nedenle, hareket etmelerini ekonomik olarak avantajlı hale getirmek için daha az ücret farkı gerekir veya farklı bir ifadeyle gençler, göç yatırımlarından yaşlılara göre daha yüksek bir getiri bekleyebilirler. Bu farklılık, genç ve yaşlı insanlar arasındaki sosyolojik farklılıklara itiraz gerektirmeden seçici göçü açıklayabilir.

Eğitime yatırım yapmak çok yönlü bir yaklaşımı içerir. Okullar, erişilebilir kaynaklar ve iyi eğitilmiş eğitimciler için yeterli finansman anahtardır. Teknoloji entegrasyonu, burslar ve ders dışı etkinliklere destek de önemli bir etki yaratabilir. Bu sadece parayla ilgili değil, olumlu bir öğrenme ortamı yaratmak ve bir merak kültürünü teşvik etmek de aynı derecede önemlidir. Eğitime yatırım yapmanın avantajları; iyi bir gelecek, bilim ve teknolojinin üretimi, uzmanlaşmış eğitim, hızlı teknolojik ilerlemeler, yenilikler ve bu yenilikleri kullanabilecek bilgi ve beceriye sahip işgücü yetiştirmek lazım.Bu konuda da eğitime yatırım yapmanın ne kadar önemli olduğunu açıklıyor (Dickens, Sawhill ve Tebbs, 2006).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki hayat standardı farklılığı giderek artmaktadır. Ülkeler arasındaki bu ekonomik farklılığın en temel nedeni eğitimidir. Buna neden olan sebeplerden biri de gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere kıyaslamada eğitime daha çok yatırım yapmasıdır. Eğitime yatırım yapmak bir ülkenin gelişimine büyük katkı sağlar. Eğitime yatırım yapan ülkeler sürekli olarak yeni ve yenilikçi eğitim teknolojileri ve yöntemleri geliştirir. Eğitime yatırım yapan bu ülkeler bu sayede eğitimdeki kalitesi ve başarısı artar (Keskin, 2011).

### **Sonuç**

Eğitim, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme arasındaki karmaşık ilişkinin araştırılması, eğitimin hem sosyal kalkınma hem de ekonomik ilerleme için katalizör olarak oynadığı önemli rolün altını çizmektedir. Bu kavramsal makale boyunca, bu simbiyotik bağlantının çeşitli boyutlarını ele aldık ve bunun dünya çapındaki toplumların geleceğini şekillendirmedeki derin etkisini tasvir eden temel yönler ışık tuttuk. Dijital öğrenme araçlarının ve yeniliklerin eğitim çerçevelerindeki gelişimi ve entegrasyonu, öğrenme ortamını dönüştürerek eğitimi daha erişilebilir, dinamik ve bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanmış hale getirdi. Bu değişim yalnızca öğrenme deneyimini geliştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bireylere giderek dijitalleşen bir dünyada başarılı olmak için hayati önem taşıyan becerileri edinme yetkisi veriyor.

Ek olarak, tartışmamız ekonomik büyüme ile eğitim kalitesi arasındaki içsel bağlantıyı vurguladı. İyi eğitilmiş bir halk, inovasyonun, üretkenliğin ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın arkasındaki itici güç



olarak hizmet vermektedir. Bu nedenle eğitime yatırım, yalnızca bir harcama olarak değil, aynı zamanda toplumun tüm katmanlarına yansıyan bir ilerleme döngüsünü teşvik ederek insan sermayesine yapılan bir yatırım olarak da ortaya çıkıyor. Ayrıca bilgi çağında eğitimin teknolojik gelişmelerle yakınlaşması, dönüştürücü öğrenme paradigmasının yolunu açmıştır. Teknolojiyi eğitim metodolojilerine entegre etmek yalnızca bilginin nasıl elde edildiğini yeniden tanımlamakla kalmadı, aynı zamanda modern dünyanın karmaşıklıklarıyla başa çıkmak için gerekli becerilerin gelişimini de hızlandırdı. Daha da önemlisi, eğitime yatırım yapmanın önemi abartılamaz. Eğitim altyapısına, öğretmen eğitimine, müfredat geliştirmeye ve araştırma girişimlerine yönelik yeterli kaynaklar, toplumsal ilerlemeleri yönlendirebilecek ve ekonomik büyümeyi teşvik edebilecek yetenekli bireylerin yetiştirilmesinin temelini oluşturur.

Bu araştırmayı sonlandırdığımızda, eğitimin toplumsal kalkınmanın ve ekonomik ilerlemenin dayanak noktasında durduğu açıkça ortaya çıkıyor. Etkisi endüstrilere, ekonomilere ve toplumlara yayılarak ulusların gelecekteki yörüngesini şekillendiriyor. Toplumlar, eğitimin dönüştürücü gücünün farkına vararak, öğrenme yaklaşımlarında yeniliği teşvik ederek, herkes için kaliteli eğitim sağlayarak ve eğitim girişimlerine yatırımlara öncelik vererek, kapsayıcı kalkınma ve sürdürülebilir refah için bir katalizör olarak eğitimin gerçek potansiyelinden yararlanabilirler. Temelde eğitim, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı, toplumları, bilginin yalnızca kişisel ilerleme için bir araç değil, aynı zamanda kolektif ilerleme ve toplumsal refah için bir temel taşı olduğu bir geleceğe doğru yönlendiren bir yol gösterici görevi görüyor. Bu sinerjiyi benimsemek, gelecek nesiller için daha adil, müreffeh ve yenilikçi bir dünyaya giden yolu sunuyor.

## Kaynaklar

1. Aslan, P., Ha, Y., Lee, D. ve Reigeluth, CM (2011). Bilgi çağı eğitim paradigmasında kişiselleştirilmiş bütünlük eğitim sistemlerinin rolü. *Çağdaş Eğitim Teknolojisi*, 2 (2), 95-117.
2. Cogburn, D.L. (1998, October). Globalization, information, education and training in the information age. In *International forum for information and certification* (Vol. 23, pp. 23-29). International Federation.
3. Dickens, W.T., Sawhill, I.V. ve Tebbs, J. (2006). Erken eğitime yatırım yapmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri (s. 1-26). Washington, DC: Brookings Enstitüsü.
4. Goryacheva, E. and Kartavtseva, O. (2021). Innovations in education in the distance education process based on digital technologies. In *E3S Conference Network* (Vol. 273, p. 12114). EDP Sciences.
5. Hanushek, E.A. and Woessmann, L. (2010). Education and economic growth. *Economics of education*, 60(67), 1.
6. Hanushek, E.A. and Wößmann, L. (2007). The role of education quality in economic growth. *World Bank policy research working paper*, (4122).
7. Joosten, T., Lee-McCarthy, K., Harness, L., and Paulus, R. (2020). *Digital Learning Innovation Trends*. Online Learning Consortium.
8. Keskin, A. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
9. Psacharopoulos, G. and Woodhall, M. (1993). *Education for development*. Oxford: Oxford University Press.
10. Veletsianos, G. (Ed.). (2016). *Emergence and innovation in digital learning: Foundations and applications*. Athabasca University Press.
11. Ognjen, E., Stanko, S., & Milenko, K. (2019). Education, technological changes and economic development of Bosnia and Herzegovina. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 7(2), 77-86.
12. Çalışkan, H. K. (2015). Technological change and economic growth. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 649-654.



## Blockchain Teknolojisi ve Kripto Paraların Ekonomi Üzerindeki Etkisi

*MSc. Cavadxan Musayev*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0008-9648-5263*

### ÖZET

Bu çalışma, blockchain teknolojisinin ve kripto para birimlerinin geleneksel finansal kurumlar üzerindeki etkisini araştırıyor. Söylemin ilk bölümü, blockchain teknolojisinin temel kavramlarını ve merkezi olmayan çerçevesini açıklıyor. Daha sonra, bu teknolojinin finans sektöründe kullanımına ilişkin bir inceleme yapılarak, dönüştürücü değişimin katalizörü olarak ayırt edici özellikleri vurgulanıyor. Bu çalışma, kripto para birimlerinin ortaya çıkışı ve ekonomik çerçevedeki önemine odaklanmaktadır. Çalışma, Bitcoin ve Ethereum gibi önde gelen kripto para birimlerinin yanı sıra DeFi (merkezi olmayan finans) girişimlerine odaklandı. Analiz, DeFi'nin geleneksel bankacılık ve finansal araçlara alternatif sağlama kapasitesinin altını çizdi. Bu makale, kripto para birimlerinin ekonomi üzerindeki daha geniş etkilerini incelemektedir. Bu tartışma, para politikası üzerindeki etkileri, sınır ötesi ödemelerdeki olası faydalar, finansal erişilebilirlik ve bankacılık hizmetleri dahil olmak üzere çeşitli sorunları kapsamaktadır. Ayrıca, kripto para birimlerinin doğasında var olan volatilité ve düzenleyici çerçevelerin bulunmaması gibi potansiyel tehlikeler de vurgulandı. Sonuç olarak, çalışma, blockchain teknolojisinin ve kripto para birimlerinin ekonomi üzerindeki etkisini değerlendirirken, düzenlemelere bağlı kalmanın ve geleneksel finans kurumlarına uymanın önemini vurgularken, bu teknolojilerin getirdiği yeni gelişmeleri de kabul ediyor. Mevcut analiz, bu alanda daha fazla araştırmanın gerekli olduğunu öne sürüyor ve gelecekteki potansiyel ilerlemelerin dikkatle izlenmesinin önemini vurguluyor. Kullanıcının metni akademik anlamda yeniden yazılacak herhangi bir bilgi sağlamamaktadır.

**Anahtar kelimeler:** blockchain teknolojisi, kripto paralar, ekonomik etkiler

### The Impact of Blockchain Technology and Cryptocurrencies on the Economy

### ABSTRACT

This study investigates the impact of blockchain technology and cryptocurrencies on conventional financial institutions. The initial section of the discourse elucidates the fundamental concepts and decentralized framework of blockchain technology. Subsequently, an examination is conducted on the utilization of this technology within the financial sector, highlighting its distinctive characteristics as a catalyst for transformative change. This study centers around the emergence of cryptocurrencies and their significance within the economic framework. The study focused on prominent cryptocurrencies like Bitcoin and Ethereum, as well as DeFi (decentralized finance) initiatives. The analysis underscored the capacity of DeFi to provide an alternative to conventional banking and financial instruments. The present paper examines the broader implications of cryptocurrencies on the economy. This discussion encompasses various problems, including their influence on monetary policy, possible benefits in cross-border payments, financial accessibility, and banking services. Furthermore, the potential hazards associated with cryptocurrencies, such as their inherent volatility and the absence of regulatory frameworks, were also emphasized. Consequently, when assessing the impact of blockchain technology and cryptocurrencies on the economy, the research underscores the significance of adhering to regulations and complying with conventional financial institutions, whilst acknowledging the novel advancements introduced by these technologies. The present analysis suggests that further investigation is warranted in this domain, emphasizing the importance of vigilantly monitoring potential forthcoming advancements. The user's text does not provide any information to be rewritten in an academic manner.

**Key words:** blockchain technology, cryptocurrencies, economic effects

### GİRİŞ

Modern teknolojinin hızla gelişen ortamında, çok az yeniliğin blockchain kadar derin bir sismik etkisi oldu. Blockchain, Bitcoin gibi kripto para birimlerini destekleyen temel teknoloji olarak kökeninin ötesinde, başlangıçtaki amacını aşarak birçok sektörde dönüştürücü potansiyele sahip yeni bir merkezi olmayan çözümler çığını müjdelledi.



Bu kavramsal çalışma, çeşitli sektörler üzerindeki derin etkisini araştırarak, blockchain teknolojisinin kripto para birimleri alanının ötesindeki geniş kapsamlı etkisini araştırıyor. Temel ilkeleri ve işlevlerinden finans dünyası üzerindeki yıkıcı etkisine kadar blockchain, dijital para birimleri için basit bir defterden daha fazlası olduğunu kanıtladı. Merkezi olmayan, değişmez ve şeffaf yapısı, geleneksel modellere meydan okuyan ve endüstrilerin çalışma şeklini yeniden tanımlayan bir devrimi ateşledi.

Bu çalışma, blockchain teknolojisinin temel ilkelerini ve işleyişini inceleyerek, bu yeniliğin çeşitli sektörlerde devrim yaratmasını sağlayan karmaşık mekanizmaları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Dahası, kripto para birimlerinin finansal alanda tetiklediği dönüştürücü değişimi inceliyor, başlattıkları dalgalanma etkisini ortaya koyuyor ve geleneksel finansal sistem ve uygulamaların yeniden değerlendirilmesine yol açıyor.

Çalışma, finansın ötesinde, ekonomik sürdürülebilirliğe ve kripto para birimlerinin gelecekteki beklentilerine uzanıyor ve bunların benimsenmesinin ve evriminin küresel ekonomik manzarayı nasıl şekillendirebileceğini açıklıyor. Son olarak makale, blockchain'in diğer sektörlerle entegrasyonunun sonuçlarını öngörüyor ve blockchain'in süreçleri kolaylaştırma, güvenliği artırma ve benzersiz verimlilik ve güveni teşvik etme potansiyelini vurguluyor.

### **Blockchain Teknolojisinin Temel İlkeleri ve İşleyişi**

Günümüzde dijitalleşmenin hız kazandığı bir çağda, finansal işlemlerden sağlık sektörüne, lojistikten akıllı şehir uygulamalarına kadar birçok alanda kullanılan blockchain teknolojisi, temel işleyiş prensipleriyle birçok dönüşümü beraberinde getiriyor.

Blockchain'in temel taşı, dağıtık bir defter (ledger) üzerine kuruludur. Bu defter, bir ağdaki tüm katılımcılar arasında paylaşılır ve her bir katılımcının güncel verilere eş zamanlı erişimine olanak tanır. Bu, verilerin tek bir merkezi otoritede değil, tüm ağ üzerinde eş zamanlı olarak güncellenmesini sağlar (Rauchs vd., 2018; Karaoğlan ve Bilgin, 2018).

Blockchain, verileri bloklar halinde gruplandırır ve her bir blok, bir öncekine referans içerir. Bu referanslar, blokları birbirine bağlar ve bir zincir oluşturur. Blokların birbirine bağlı olması, verilerin kronolojik sırayla ve geriye dönük olarak değiştirilmesini zorlaştırarak güvenliği artırır.

Blockchain'in güvenliği, kriptografi kullanılarak sağlanır. Her blok, içindeki verileri benzersiz bir şekilde temsil eden bir kriptografik hash içerir. Bu, verilerin bütünlüğünü korur ve herhangi bir değişikliği tespit etmeyi kolaylaştırır.

Blockchain, merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan çalışan bir sistemdir. Katılımcılar arasındaki güveni artırmak ve kontrolü dağıtmak için tasarlanmıştır. Bu sayede, verilerin tek bir merkezi noktada kontrol edilemeyecek kadar dağıtılmış olması sağlanır (Pilkington, 2016).

Yeni blokların eklenmesi öncesinde ağdaki katılımcılar arasında bir konsensüs sağlanır. Bu, genellikle madencilik, Proof of Work (PoW) veya Proof of Stake (PoS) gibi algoritmalar aracılığıyla gerçekleşir. Bu mekanizmalar, sahtekarlıkları önler ve güvenilirliği artırır.

Blockchain teknolojisinin bu temel ilkeleri, güvenilir, şeffaf ve merkezi olmayan bir yapı sağlamak için bir araya gelir. Bu teknoloji, finans, sağlık, lojistik ve birçok sektörde daha etkili ve güvenilir işlemleri mümkün kılar. Gelecekteki potansiyeli ise bu temel ilkelerin daha geniş bir şekilde benimsenmesiyle şekillenecektir (Григорьев, 2019).

### **Kripto Paraların Finansal Dünyada Yarattığı Değişim**

Geleneksel finansal sistemlere bir meydan okuma olarak ortaya çıkan kripto paralar, son yıllarda finansal dünyada radikal bir değişim yaratmıştır. Bitcoin, Ethereum, Ripple gibi kripto paralar, finansın temel dinamiklerini sarsarak özellikle aşağıdaki alanlarda önemli dönüşümlere yol açmıştır (Жигас и Кузьмина, 2023).

Kripto paraların en önemli etkilerinden biri, merkezi olmayan finans (DeFi) kavramının yükselmesidir. Geleneksel finansal araçlara olan bağımlılığı azaltan DeFi, kullanıcıların doğrudan kripto paralar üzerinden borç alma, kredi verme, likidite sağlama ve diğer finansal işlemleri gerçekleştirmelerine olanak tanır. Bu, finansal hizmetlere erişimi genişletirken, aracıları ortadan kaldırarak daha şeffaf ve etkili bir sistem sunar.

Kripto paralar, geleneksel varlık sınıflarıyla rekabet eder hale gelmiştir. Bitcoin gibi dijital varlıklar, geleneksel yatırım portföylerine alternatif olarak görülmekte ve birçok yatırımcı tarafından güvenli liman olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, tokenizasyon sayesinde, gayrimenkul gibi geleneksel varlıkların dijitalleştirilmesi ve parçalanması mümkün olmuştur.



Kripto paralar, sınır ötesi ödemelerde ve transferlerde hızlı ve düşük maliyetli bir alternatif sunar. Geleneksel banka sistemleri tarafından gereken süre ve masrafların azaltılması, özellikle uluslararası ticaret ve para transferlerinde işlemleri hızlandırırken maliyetleri düşürür.

Bazı ülkeler, kendi dijital para birimlerini oluşturarak kripto paralara yanıt vermiştir. Merkezi Banka Dijital Paraları (CBDC'ler), geleneksel para birimlerinin dijital versiyonlarıdır ve bu da kripto paralara olan ilgiyi artırırken, merkezi bankaların dijital ekonomide daha fazla rol oynamasına olanak tanır.

Finansal dünyada kripto paraların yükselişi, regülasyon kurumlarını ve hükümetleri bu yeni varlık sınıfına yaklaşmaya zorlamıştır. Regülasyon çabaları, kripto paraların kullanımını güvenli hale getirme amacını taşıırken, bu varlık sınıfının uzun vadeli sürdürülebilirliği için önemlidir.

Sonuç olarak, kripto paralar finansal dünyada köklü bir değişimi tetiklemiştir ve bu trendin önümüzdeki yıllarda daha da güçlenmesi beklenmektedir. Ancak, bu değişimle birlikte ortaya çıkan zorluklar ve riskler de dikkate alınmalıdır (Corbet vd., 2019).

### **Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Kripto Paraların Geleceği**

Kripto paraların yükselişi, finansal dünyada köklü değişikliklere neden olurken, ekonomik sürdürülebilirlikle ilgili önemli soruları da gündeme getiriyor (Ajayi vd., 2020). Bu dijital varlıkların geleceği, ekonomik sürdürülebilirlik ilkelerine nasıl uygun hale getirilebilir ve kripto paralar, küresel ekonomik sistem içinde nasıl bir rol oynayabilir?

Özellikle Bitcoin madenciliği, yüksek enerji tüketimiyle eleştirilmektedir. Bu, kripto paraların çevresel etkilerini ve enerji sürdürülebilirliği konularını gündeme getirir. Gelecekteki kripto projelerinin, enerji dostu alternatifler üzerinde çalışması ve çevresel etkilerini minimize etmesi gerekebilir.

Kripto paralar, finansal hizmetlere erişimi genişletme potansiyeli taşır. Özellikle dünya genelinde bankacılık sistemlerine erişimi olmayan büyük bir nüfus için, kripto paralar finansal katılımı artırabilir. Ancak, bu süreçte insan haklarına saygı ve güvenlik endişeleri de göz önünde bulundurulmalıdır (Brownlee and Stemplowska, 2015).

Kripto paraların geleceği, regülasyonların nasıl şekilleneceğine bağlıdır. Regülasyonlar, bu yeni varlık sınıfını daha güvenilir hale getirmek amacıyla oluşturulmalıdır. Ancak, aşırı regülasyonlar da inovasyonu kısıtlayabilir. Dengeli bir yaklaşım bulunmalıdır.

Kripto paraların geleceği, finansal istikrar konusundaki endişeleri de içermelidir. Volatiliteler, özellikle yatırımcılar ve finansal kuruluşlar için belirsizlik yaratmaktadır. Kripto paraların daha geniş bir kabul görmesi için bu dalgalanmaların kontrol altına alınması gerekebilir.

Gelecekteki kripto projelerinin ekonomik sürdürülebilirlik ilkelerine daha fazla odaklanması bekleniyor. Daha enerji verimli algoritmalar, çevresel dostu madencilik yöntemleri ve finansal katılımı artırmak için tasarlanmış projeler, sektörün gelişimini etkileyebilir.

Sonuç olarak, kripto paraların geleceği, ekonomik sürdürülebilirlikle uyumlu bir şekilde şekillenmelidir. Bu, teknolojinin getirdiği avantajları korurken, küresel ekonomik sistem içinde sürdürülebilir ve etik bir yer bulmasını sağlayacaktır. Ancak, bu süreçte dikkatlice yönetilmesi gereken birçok zorluğun da üstesinden gelinmelidir.

### **Blockchain Teknolojisinin Diğer Sektörlere Etkisi**

Blockchain teknolojisi, başlangıçta kripto paraların temeli olarak ortaya çıksa da, günümüzde birçok sektörde devrim niteliğinde değişikliklere yol açan bir inovasyon kaynağı olmuştur. Finans dünyası dışında, sağlık, lojistik, enerji ve daha birçok sektör, blockchain'in benzersiz avantajlarından faydalanmaya başlamıştır.

Blockchain, sağlık sektöründe hasta verilerinin güvenli ve şeffaf bir şekilde paylaşılmasına olanak tanır. Bu, hastaların tıbbi geçmişlerine daha kolay erişim sağlarken, aynı zamanda sağlık hizmeti sağlayıcıları arasında etkili bir iletişimi destekler. Sağlık verilerinin güvenliği ve bütünlüğü, blockchain'in kriptografik özellikleri sayesinde artar (Özyürek, 2021).

Blockchain, lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde şeffaflık ve izlenebilirlik sağlar. Ürünlerin üretim aşamaları, nakliye süreçleri ve depolama koşulları, blok zincir üzerinde kaydedilerek sahtecilikle mücadelede etkili bir çözüm sunar. Bu, tüketicilere ürünlerin tam geçmişini görmeleri konusunda güven verir.

Enerji sektöründe, blockchain, enerji ticareti ve dağıtımında devrim yaratır. Akıllı sözleşmeler aracılığıyla enerji alım satım süreçleri otomatikleştirilebilir, mikro şebekeler oluşturulabilir ve enerji tüketimini daha verimli bir şekilde yönetmek mümkün olabilir. Bu, enerji sektöründe daha sürdürülebilir ve etkili uygulamaların geliştirilmesine olanak tanır.



Eğitimde blockchain, öğrenci kayıtlarının güvenli bir şekilde saklanmasını sağlar. Diplomalar, sertifikalar ve diğer öğrenci bilgileri, merkezi olmayan bir veritabanında saklanarak sahteciliği önler ve işverenlere güvenilir bilgiler sunar. Ayrıca, öğrencilere kişiselleştirilmiş eğitim planları sunmak için kullanılabilir.

Blockchain, gayrimenkul işlemlerini daha şeffaf ve güvenilir hale getirir. Mülkiyet belgeleri, kira sözleşmeleri ve tapu kayıtları, blockchain üzerinde güvenli bir şekilde depolanabilir. Bu, emlak işlemlerinde dolandırıcılık riskini azaltır ve taraflar arasındaki güveni artırır.

Sanat dünyasında blockchain, eserlerin sahipliğini ve tarihçesini güvence altına alabilir. Sanatçılar, eserlerinin taktit edilmediğinden emin olabilir, koleksiyonerler ise sahip oldukları eserlerin otantikliğini doğrulayabilirler. Ayrıca, sanatçılara eserlerini doğrudan alıcılarla buluşturan yeni dağıtım modelleri de mümkün olabilir.

Sonuç olarak, blockchain teknolojisinin diğer sektörlerde etkisi giderek genişlemekte ve bu teknoloji, birçok sektörde daha güvenli, şeffaf ve etkili işlemlerin gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Gelecekte, bu eğilimlerin artarak devam etmesi ve yeni kullanım alanlarının keşfedilmesi beklenmektedir (Knezevic, 2018).

## Sonuç

Blockchain teknolojisinin çeşitli endüstriler üzerindeki etkisinin araştırılması, yenilik ve bozulmaya ilişkin ilgi çekici bir anlatıya ışık tutuyor. Blockchain'in kripto para birimlerinin ötesindeki etkisine ilişkin bu kavramsal makaleyi sonlandırdığımızda, bu devrim niteliğindeki teknolojinin dönüştürücü potansiyelinin ilk uygulamasının çok ötesine geçtiği açıkça ortaya çıkıyor. Blockchain'in temel ilkelerinin ve işleyişinin açıklanması, onun merkezi olmayan, şeffaf ve değişmez doğasını anlamının temelini oluşturur. Bu temel, sektörlerde geleneksel sistemleri yeniden tasarlama, verimliliği, güvenliği ve güveni benzeri görülmemiş şekillerde artırma gücü veriyor.

Kripto para birimlerinin finans dünyasında başlattığı derin değişim muazzam oldu. Bu dijital varlıklar geleneksel finansal modellere meydan okuyor, yerleşik sistemlerin yeniden değerlendirilmesini teşvik ediyor ve işlemlere, yatırımlara ve varlık yönetimine yeni yaklaşımların önünü açıyor. İleriye baktığımızda, ekonomik sürdürülebilirlik ve kripto para birimlerinin gelecekteki yörüngesi hakkındaki tartışmalar, bu dijital para birimlerinin potansiyel olarak küresel ekonomileri yeniden şekillendirebileceği değişen bir manzaraya işaret ediyor. Düzenleyici çerçeveler, teknolojik gelişmeler ve yaygın benimseme gibi faktörler kaçınılmaz olarak bunların gidişatını ve daha geniş ekonomi üzerindeki etkilerini şekillendirecektir. En önemlisi, gerçek potansiyel, blockchain teknolojisinin çeşitli endüstrilere entegrasyonunda yatmaktadır. Sağlık ve tedarik zinciri yönetiminden eğlence ve ötesine kadar, blockchain'in değişmez, şeffaf ve merkezi olmayan doğası, paydaşlar arasında verimlilik kazanımları, artırılmış güvenlik ve artırılmış güven vaat ediyor.

Özünde, bu keşif, blockchain'in çeşitli endüstriler üzerindeki etkisinin, kripto para birimlerini çevreleyen ilk heyecanı aştığı umut verici bir ufku ortaya çıkarıyor. Bu teknolojinin yenilikçi uygulamalarının endüstrilerde devrim yaratma, yeniliği teşvik etme ve birden fazla sektörde etkileşim, işlem yapma ve güvenme şeklimizi yeniden şekillendirme vaadini taşıdığı bir paradigma değişiminin altını çiziyor. Blockchain'in çeşitli alanlara entegrasyonu tanımlanan yeni bir çağın eşliğinde dururken, aksama ve olumlu değişim potansiyeli sınırsızdır. Bu, sektörlerin bu teknolojiyi benimsemesi, onun dönüştürücü gücüne uyum sağlaması ve şeffaflığın, güvenliğin ve verimliliğin inovasyon ve ilerlemenin temel taşları olduğu bir geleceği şekillendirmek için işbirliği yapmasına yönelik bir davettir.

## Kaynaklar

1. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
2. Brownlee, K., & Stemplowska, Z. (2015). Financial inclusion, education and human rights. *Microfinance, rights and global justice*, 47-62.
3. Corbet, S., Lucey, B., Urquhart, A., & Yarovaya, L. (2019). Cryptocurrencies as a financial asset: A systematic analysis. *International Review of Financial Analysis*, 62, 182-199.
4. Göktaş, P., & Berkay, A. (2021). Endüstri 4.0 İle Beraber Blok Zincir (Blockchain) Teknolojisi, Bitcoin Ve Sanal Paraların Gelecekteki Olası Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(3), 279-293.
5. Karaoğlan, S., Tayfun, A., & Bilgin, O. (2018). Türkiye'de kripto para farkındalığı ve kripto para kabul eden işletmelerin motivasyonları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 15-28.
6. Knezevic, D. (2018). Impact of blockchain technology platform in changing the financial sector and other industries. *Montenegrin Journal of Economics*, 14(1), 109-120.



7. Özyürek, H. (2021). Blockchain teknolojisinin mevcut ve muhtemel kullanım alanları. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 31-50.
8. Pilkington, M. (2016). 11 Blockchain technology: principles and applications. *Research handbook on digital transformations*, 225(2016).
9. Rauchs, M., Glidden, A., Gordon, B., Pieters, G. C., Recanatini, M., Rostand, F., ... & Zhang, B. Z. (2018). Distributed ledger technology systems: A conceptual framework. *Available at SSRN 3230013*.
10. Григорьев, В. В. (2019). Технология блокчейн как фактор роста экономики России. *Россия: тенденции и перспективы развития*, (14-1), 486-491.
11. Жигас, М. Г., & Кузьмина, С. Н. (2023). Криптовалюты как направление развития мирового финансового рынка. *Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление*, (1), 71-91.







## Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar: Değişimler ve Enerji Piyasalarına Etkileri

*MSc. Mahammad Baloghlanov*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0007-2980-786X.*

### ÖZET

Bu makale, petrol fiyatlarının tarih boyunca yaşadığı önemli dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların enerji piyasaları üzerindeki etkilerini incelemektedir. İlk olarak, birinci petrol krizi (1973-1974) ve ardından gelen ikinci petrol krizi (1978-1979) incelenerek, petrol fiyatlarındaki ani yükselişlerin ve arz kesintilerinin ekonomik ve politik sonuçları ele alınmaktadır. Üçüncü petrol krizi (1990-1991) ve daha yakın tarihli 2015 petrol krizi de bu analize dahil edilmiştir. Makale, bu krizlerin, uluslararası ilişkilerdeki değişiklikleri, enerji politikalarını ve küresel ekonomiyi nasıl etkilediğini irdelemekte; ayrıca, enerji piyasalarında istikrarın sağlanması ve alternatif enerji kaynaklarına yönelme konularında önerilerde bulunmaktadır. Bu analiz, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların geçmişteki etkilerini anlamak ve gelecekteki benzer durumlara karşı stratejiler geliştirmek adına önemli bir bakış sunmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** petrol fiyatları, enerji, enerji piyasaları

### Fluctuations in Oil Prices: Changes and Implications for Energy Markets

#### ABSTRACT

This article examines the significant fluctuations in oil prices throughout history and the effects of these fluctuations on energy markets. First, the economic and political consequences of sudden increases in oil prices and supply disruptions are discussed by examining the 1<sup>st</sup> oil crisis (1973-1974) and the subsequent 2<sup>nd</sup> oil crisis (1978-1979). The 3<sup>rd</sup> oil crisis (1990-1991) and the more recent 2015 oil crisis are also included in this analysis. The article examines how these crises affect changes in international relations, energy policies and the global economy; It also makes suggestions on ensuring stability in energy markets and turning to alternative energy sources. This analysis provides an important perspective to understand the past effects of oil price fluctuations and to develop strategies against similar situations in the future.

**Keywords:** oil prices, energy, energy markets

#### Giriş

Petrol, dünya ekonomisinin belkemiğini oluşturan temel bir kaynaktır ve küresel enerji talebinin büyük bir kısmını karşılamaktadır. Ancak, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, uzun yıllardır ekonomik istikrarı etkileyen ve uluslararası ilişkileri şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Bu makale, petrol fiyatlarında tarihsel olarak görülen önemli dalgalanmaları, özellikle birinci petrol krizi (1973-1974), ikinci petrol krizi (1978-1979), üçüncü petrol krizi (1990-1991) ve daha yakın tarihli 2015 petrol krizi gibi dönemleri inceleyerek, bu dalgalanmaların enerji piyasaları üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin ekonomik, politik ve stratejik boyutlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. 1970'lerin başlarında, dünya petrol piyasası ciddi bir sarsıntı yaşadı. Birinci petrol krizi, Arap ülkelerinin petrol üretimini ve ihracatını azalttığı, dolayısıyla da petrol fiyatlarının aniden yükseldiği bir dönemi işaret eder. Bu krizin temel nedeni, İsrail'in Arap devletleriyle yaşadığı savaflara destek veren ülkelerin ambargo uygulamasıydı. Ardından, 1978-1979'daki ikinci petrol krizi, İran'daki devrim ve İran-İrak savaşı gibi bölgesel olaylar nedeniyle yaşandı ve petrol arzında büyük bir kesintiye yol açtı (Sarkhanov ve Muradzada, 2023; Sarkhanov ve Huseynli, 2022; Roeder, 2005; Ilie, 2006).

1990'larda, Körfez Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i işgali gibi olaylar, üçüncü petrol krizine yol açtı ve petrol fiyatlarında olağanüstü dalgalanmalara sebep oldu. Bu krizler, dünya ekonomisini büyük ölçüde etkiledi ve enerji politikalarının yeniden değerlendirilmesine neden oldu. Yakın zamanlarda, 2015 petrol krizi, aşırı üretim ve düşen talep gibi faktörlerden kaynaklandı ve petrol fiyatlarında büyük bir düşüşe sebep oldu, bu da ekonomilerde dengesizliklere yol açtı.

Bu krizlerin enerji piyasaları ve küresel ekonomi üzerindeki etkileri derin ve uzun vadeli olmuştur. Bu makale, bu tarihsel krizlerin nedenlerini, sonuçlarını ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların enerji piyasaları, uluslararası ilişkiler ve ekonomik istikrar üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini detaylı bir şekilde ele alacaktır. Ayrıca, enerji piyasalarında istikrarın sağlanması ve alternatif enerji kaynaklarına yönelme konularında çözüm önerilerini tartışarak, gelecekteki benzer durumlar için stratejiler geliştirmeyi



amaçlamaktadır. Bu analiz, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların geçmişteki ve gelecekteki önemini anlamak adına kritik bir bakış sunmaktadır.

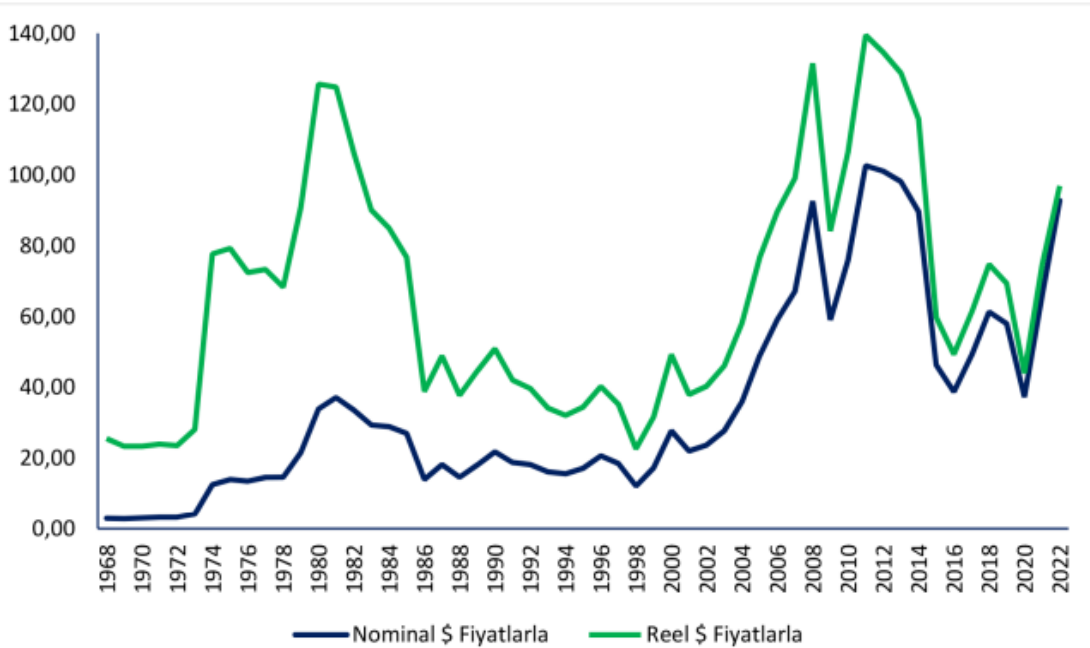
### Birinci Petrol Krizi: 1973-1974

Petrol krizi, genellikle azalan arzla birlikte gelen petrol fiyatlarında ani bir artıştır. Petrol, gelişmiş endüstriyel ekonomiler için ana enerji kaynağını sağladığından, bir petrol krizi küresel ekonomi genelinde ekonomik ve siyasi istikrarı tehlikeye atabilir. OPEC'in başarısı, 1970'lerin başlarında ortaya çıktı, çünkü artan petrol talebi üretimi aştı. Dahası, üreten ülkeler her geçen gün daha fazla taviz istemeye başladı. Libya'da gerçekleşen askeri darbenin ardından iktidarı devralan Muammer el-Kaddafi, %20'lik bir fiyat artışı ve karları %55-%45 olarak paylaşma anlaşması elde etti. Bu hamle, artan petrol fiyatlarına ve ihraç eden ülkelerin karına yol açtı (Ilie, 2006; Cohen, 2021).

Petrol piyasası giderek daraldıkça, Arap dünyası petrolü ekonomik ve politik hedeflerine ulaşmak için bir silah olarak kullanmaya başladı. Bu, özellikle Ekim 1973'te Mısır ve İsrail arasındaki savaş sırasında gerçekleşen petrol ambargosu ile başarıldı. Suudi Arabistan, fiyatın düşmesini durdurmak için üretimi artırmayı reddetti, ancak ABD'nin Arap davasını desteklemesi durumunda üretimi artırabileceğini belirtti. Arap petrol bakanlıkları, politik hedeflerine ulaşmak için bir ambargo koymaya karar verdiler. Üretim aylık %5 azaltılacaktı, Batı vazgeçene kadar. Arap devletlerine "dostane" bir tutum sergileyen ülkeler etkilenmeyecekti. Başkan Nixon, İsrail'e 2.2 milyar dolarlık askeri yardım önerdiğinde, Arap ülkeleri ambargoyu ABD'ye (daha sonra Hollanda, Portekiz ve Güney Afrika'ya genişletildi) karşı koydu (Painter, 2014; Domonos, 2023).

Resmi petrol fiyatı OPEC üyeleri tarafından 11.65 dolar/varil olarak belirlendi. Fiyat artışı, petrol tarihinde eşi benzeri görülmemiştir, varil başına 3 dolarda 11.65 dolara kadar yükseldi. Ambargo derin bir dünya ekonomik durgunluğuna neden oldu. Arap ambargosu, Amerikan petrol üretiminin azaldığı, talep ve ithalatın arttığı bir dönemde uygulandı (Ilie, 2006). OPEC üretiminin azalması, dünya genelinde minimal fazla üretim kapasiteleri ile birlikte piyasada petrol sıkıntısına ve dolayısıyla fiyat artışına neden oldu. OPEC'in ambargodan önceki üretim seviyesine döndüğü 1972 ile 1975 arasındaki dönemde, tüketiciler benzin için ortalama olarak %57 daha fazla ödedi (Gustafson, 1985; Arihan, 2021).

Petrol fiyatlarındaki bu artışın ilk etkisi, petrol ithalatçısı ülkelere petrol ihraç eden ülkelere doğru oluşan bir gelir transferidir (Madureira, 2014). Petrol fiyatlarının dörde katlanmasının sonucu olan petrol faturaları için bütün ülkeler dolar aramaya başlamışlardır. 1973'ten 1979'a kadar az gelişmiş ülkelerin borçları üç kat, on yıl içinde ise beş kat artmıştır. Asıl kırılma az gelişmiş ülkelerde yaşanmıştır. Çünkü ödemeler bilançosu fazla veren petrol ihracatçısı ülkeler, fazla dolarlarını gelişmiş ülkelerin, özellikle ABD'nin bankalarına yatırarak, farkında olmadan bu ülkelerin ödemeler bilançosundaki açıkları finanse etmişlerdir (Parlar, 2003; Zulkifli ve Haqem, 2022).



Şekil 1. Petrol fiyatları (1968-2022). Kaynak: Yeter (2023)

Dünya'da etkisinin hissedildiği kriz, literatürde stagflasyon olarak nitelenen birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin yüksek enflasyon altında ekonomik durgunluğa girmelerine yol açmıştır. Bu durum petrol



ithalatçısı konumunda olan ülkelerde üretim maliyetlerini artırırken enflasyonist etki bırakmasının yanı sıra artan dış borç yükü nedeniyle borç krizlerine de yol açmıştır. Diğer taraftan petrol ihracatçısı konumunda olan az sayıdaki ülkede artan petrol fiyatları ile dış ticaret fazlası ve gelir artışı elde etmişlerdir (Yeter, 2023; Sarkhanov, 2022). Meydana gelen durgunluk nedeniyle, ABD'de şirket iflasları yüzde 30'un, İngiltere'de ise yüzde 60'ın üzerine çıkmıştır. Bu iflas dalgası tüm dünya üzerinde birçok banka ve parasal kuruluşu yok etmiştir (Labbate, 2014; Arihan, 2021).

Ambargodan sonra enerjiyi korumak ve alternatif enerji kaynaklarına geçmek için önemli çabalar harcandı. Bu ambargonun bir sonucu olarak, ABD ve diğer 20 ülke tarafından 1974'te Uluslararası Enerji Ajansı'nın kurulması da gerçekleşti. Bu Ajans'ın amacı, petrol arzını güvence altına almaktır. Bu nedenle, üye ülkeler, petrol arzının kesilme durumlarında gerekli stratejik rezervleri oluşturmak için planlar geliştirdiler. Ambargoyu takip eden yıllarda, petrol piyasa sasını dengelemek amacıyla yasa da iyileştirildi (Ilie, 2006; Türk, 2014).

### İkinci Petrol Krizi: 1978-1979

İran Devrimi, beş yıl içinde dünyayı sarsan ikinci petrol şokunu tetikledi. İran'ın petrol sahalarında grevler 1978 sonbaharında başladı ve Ocak 1979'a gelindiğinde ham petrol üretimi günde 4,8 milyon varile kadar düştü ki bu o dönemdeki dünya üretiminin yaklaşık %7'sine denk geliyordu. Diğer üreticiler bir kısmını telafi etmeyi başarsa da, net olarak tedarik kaybı yaklaşık %4 ila %5 civarındaydı. Bununla birlikte, petrol fiyatları hızla yükseldi, 1979'un ortalarında varil başına 13 dolar olan fiyatlar, 1980'in ortalarında 34 dolara çıktı (Gross, 2019; Galpern & Keefer, 2013).

Üretim kaybı önemliydi, ancak ham petrol alıcıları arasındaki panik fiyatları etkileyen önemli bir faktördü. Alıcılar, krizin sadece kötüleşeceğinden, dini temelcilik ve milliyetçiliğin bölgedeki diğer petrol üreten ülkelere yayılacağından ve sürekli artan petrol talebinin fiyatı devamlı olarak yükselteceğinden endişe ediyordu. Sonuç olarak, ham petrol alıcıları sadece mevcut talebi karşılamak için değil, aynı zamanda ham petrol stoklarını artırdılar, bu da kıtlığı derinleştirdi ve fiyatları daha da yükseltti. Panik alım, gerçek kıtlığı iki katına çıkardı. Spot piyasada petrol, varil başına 50 dolara kadar satıldı (Domonkos, 2023; Hamilton, 2013).

Benzin üzerindeki fiyat kontrolleri, fiyatların yükselerek talebi sınırlamasına izin vermediği için sıkıntıları daha da kötüleştirdi. Kontroller, rafinerilere benzin fiyatlarını her ay önceki ayın ham petrol fiyatına göre artırma izni veriyordu. Yükselen fiyat ortamında, fiyat kontrolleri rafinerilere benzin saklamaya ve daha sonra daha yüksek fiyatlarla satmaya teşvik ediyordu, bugün satmak yerine. Sıkıntıları daha da kötüleştiren bir diğer faktör, federal hükümetin talep koşullarına göre benzin dağıtımına izin vermeyen bir tahsis sistemi olmasıydı. Bazı eyaletler ayrıca sürücülere bir seferde sadece 5 dolarlık benzin almasına izin veren bir politika belirledi, bu da daha sık alışveriş yapmalarını ve neredeyse daha uzun kuyruklar oluşmasını sağladı (Ikenberry, 1986; Barsky & Kilian, 2002).

Ayrıca, 1979'da İran devrimini takiben petrol fiyatlarının yükselmesiyle derin bir mali kriz ortaya çıktı; bu da ABD hükümetini ve Batı ülkelerini enflasyonu kontrol etmek ve bütçe açığını azaltmak için kemer sıkma önlemleri almaya zorladı. Amerika Birleşik Devletleri, bu dönemde çift haneli enflasyon oranları yaşadı ve 1979'da %13,3'e ulaştı. ABD Federal Rezervi (FED), faiz oranlarını artırarak sıkı bir para politikası uyguladı. 1970'lerin sonunda ucuz kredi ortadan kayboldu ve faiz oranları %14-16'ya yükseldi. Uluslararası para piyasalarından yeni krediler almak zorlaştı. Sonuç olarak, bölgenin neredeyse tüm ülkeleri borç tuzağına düştü. 1980'lerin başında, Macaristan, Polonya, Romanya ve Bulgaristan büyük miktarda borç biriktirmişti, bu borçlar 10 ila 30 milyar dolar arasında değişiyordu (Domonkos, 2023; Hamilton, 2013).

1979 Enerji Krizi, küresel ekonomiler üzerinde derin bir etki bıraktı ve hâlâ bugün hissedilen kalıcı bir miras bıraktı. Petrol fiyatlarının hızla yükselmesi ve kaynakların azalması, dünya genelindeki ülkelerin ekonomik sonuçlarla başa çıkmak zorunda kalmalarına neden oldu. Kriz, petrol bağımlı ekonomilerin savunmasızlığını ortaya koyarak çeşitlenme ve enerji bağımsızlığı ihtiyacını vurguladı. Bu ekonomik çalkantıdan birkaç önemli etki ortaya çıktı (Domonkos, 2023):

**Durgunluk:** Yüksek petrol fiyatları ve enflasyonun birleşimi, işletmelerin artan maliyetleri absorbe etmeye çalıştığı ve tüketicilerin harcamalarını kısma eğiliminde olduğu küresel bir durgunluğa yol açtı. Petrole bağımlı olan, özellikle taşımacılık ve imalat gibi endüstriler, özellikle sert bir şekilde etkilendi. İşsizlik oranları yükseldi ve birçok ülkede ekonomik büyüme durma noktasına geldi.

**Enerji Koruma ve Verimlilik:** Enerji krizi, enerji tasarrufu ve verimlilik önlemlerine yeniden odaklanmayı tetikledi. Hükümetler ve bireyler enerji tasarrufu uygulamalarına öncelik vermeye başladı, evleri yalıtıma,



toplu taşımayı kullanmak ve daha yakıt verimli araçlara geçmek gibi önlemler. Bu zihniyet değişikliği, yenilenebilir enerji teknolojilerinde ve alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesinde ilerlemeye yol açtı.

### Üçüncü Petrol Krizi: 1990-1991

1980'lerin sonlarına gelindiğinde, dünya çapındaki ekonomik ortam yılda yaklaşık %4'lük büyüme oranları ve 1989'da hacim açısından yaklaşık %6,4'lük uluslararası ticaretin etkisiyle şekilleniyordu. Bu dönemde dünya genelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları sürekli olarak arttı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik koşullar da farklı değildi. 1988 ve 1989'da ekonomik büyüme oranı %3,5 ile %4 arasında gerçekleşirken, tüketici fiyatları 1989'da %4,8'e yükseldi. İşsizlik, 1983'te %9,6'nın üzerinde seyreden seviyeden, 1989'da %5,2'ye düştü (Ditté & Roell, 2006; Foster, 1996; Etkin, 2001).

Bu dönemde ve 90'ların başında siyasi koşullar açıkça üç temel faktörle karakterize ediliyordu: 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Doğu ile Batı arasındaki Soğuk Savaş'ın sona ermesine yol açtı; Orta Avrupa'daki birçok sosyalist devletin demokrasiye geçiş süreci ve eski Sovyetler Birliği'nin çöküşü. Bu gelişmelerin derin siyasi ve ekonomik etkileri oldu. 1990'ların başında bir diğer ana faktör, Kuveyt'e yapılan Irak işgalidir. Bu şiddetli işgalin birkaç nedeni vardı. Saddam Hüseyin, Kuveyt'in her zaman Irak'ın bir parçası olduğunu ve ülkenin eyaletlerinden biri olduğunu iddia etse de, gerçek nedenler çok yönlüydü (Ditté & Roell, 2006; Irons vd., 2000):

- İki ülke tarafından iddia edilen Kuveyt-Irak sınır bölgesindeki petrol stokları (Irak, Kuveyt'i petrol "çalmakla" suçladı).
- Komşu İran ile uzun ve maliyetli savaşın ardından yüksek finansal yükten muzdarip olan Irak'ın zayıf ekonomik koşulları.
- Stratejik nedenler.

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesiyle, piyasalar paniğe kapılarak, Irak veya Kuveyt'ten gelen petrol arzının tehdit edilebileceği ve petrol sıkıntısı yaşanabileceği endişesiyle tepki gösterdi. Ayrıca, ABD'nin bu eylemi tolere etmeyeceğini açıklamasıyla birlikte, Körfez bölgesinde savaş endişesi fiyatları etkiledi. Ve nihayet, dünya petrol rezervlerinin %60'tan fazlasının bu bölgede yoğunlaşmış olması nedeniyle, yalnızca %20'den fazla rezervlere sahip olan komşusu Suudi Arabistan'ı etkileyebilecek büyük bir silahlı çatışma korkusu vardı. Petrol fiyatı böylece Temmuz 1990'da varil başına 16.54 dolar iken Ekim'de 32.88 dolara fırlayarak, sadece iki ay içinde %100 arttı. Piyasalardaki petrol spekülasyonları da etkili oldu. Savaş yılında, dünya genelinde GSYİH büyümesi 1991'de %2,5'ten %0,8'e düştü. Bu düşük seviyede kaldı ve ancak 1994'te %2,2'ye iyileşti. Dünya genelinde mal ticareti ihracatı yıllık %4 civarında bir büyüme oranında istikrarlı kaldı. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1991'de GSYİH, 1990'da %1,9 artışın ardından %0.17 daraldı. Bir yıl sonra, ABD ekonomisi %3 civarındaki büyüme oranlarına geri döndü. ABD'deki özel tüketim benzer bir gelişim gösterdi. Aynı zamanda, savaş öncesinde %5,4 olan enflasyon oranı, 1992'ye kadar hafifçe %3'e düştü. İşsizlik oranı 1990'da %5,6 iken, 1992'de %7,5'e yükseldi. 1990'dan 1992'ye kadar doğrudan yabancı sermaye girişleri negatif oldu (Ditté & Roell, 2006; Marty vd., 1999; Reed, Turner & Odulo, 1994).

Bu dönemde ABD'deki aylık petrol tüketimi etkilenmemiş gibi görünse de, Avrupa OECD ülkelerindeki petrol tüketimi Eylül'e kadar sadece hafifçe düştü. Bu noktada mevsimsel faktörler göz önüne alınmalıdır. Bu sırada, Amerika'nın liderliğindeki BM koalisyonu, Kuveyt'i özgürleştirmek ve durumu restore etmek için büyük bir askeri operasyon hazırlığına girdi. İlk nedenin ötesinde, stratejik etkiler ve Körfez bölgesinde güç dengesinin kaybı korkusu da gelişmeleri etkileyen faktörlerdi. "Çöl Fırtınası Operasyonu" Ocak 1991'de başladı. ABD liderliğindeki koalisyon kuvvetleri, ezici ateş gücü ve teknolojik üstünlükle durumu restore etti ve Irak askeri güçlerini mağlup etti. Savaş, 28 Şubat 1991'de sona erdi. Fiyat, yükseldiği kadar hızlı bir şekilde savaş öncesi seviyeye döndü. Nisan 1991'de, fiyat savaştan öncekiyle neredeyse aynı olan 18.32 dolara ulaştı (Sarkhanov ve Huseynli, 2023; Gronwald, 2016).

### 2015 Petrol Krizi

Petrol endüstrisi genellikle patlama ve çöküşlerle şekillenir. Genellikle talebin arızı aştığı küresel ekonomik güç dönemlerinde fiyatlar artar. Ters durumda, talebin arızı aştığı dönemlerde fiyatlar düşer. Bu arada, petrol arzı ve talebi bir dizi önemli faktör tarafından yönlendirilir (Tarver, 2015; Mikhaylov, 2019):

- ABD dolarının değerindeki değişiklikler
- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) politika değişiklikleri
- Petrol üretimi ve stok seviyelerindeki değişiklikler
- Küresel ekonominin durumu
- Uluslararası anlaşmaların uygulanması (veya çökmesi)



Özellikle, 2015 tarihi, tüm bu beş faktörün fiyatları tarihi düşük seviyelere göndermek için bir araya gelebileceği ilginç bir örnek sunmaktadır. O dönemde, ham petrol fiyatı bir yıldan daha kısa bir sürede yarıdan fazla düşerek, son küresel ekonomik durgunluktan bu yana görülmemiş düşük seviyelere ulaştı. 2014 ortalarından 2016'nın başlarına kadar olan petrol fiyatlarındaki düşüş, petrol ihracatçısı ekonomilerde geniş kapsamlı ve uzun vadeli etkilere neden oldu. Petrol ihracatçısı birçok gelişmekte olan ekonomiden (%70'ten fazla), 2015 ve 2016'da yavaşlayan büyümeyi kaydetti; bu dönemde birçok ülke tüketimde (örneğin, Nijerya, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Venezuelalı Bolivarcı Cumhuriyet) ve yatırımda (örneğin, Angola, Rusya, Venezuela) çöküşle karşı karşıya kaldı. Ticaret dengesi şokları, özellikle genellikle diğer emtia ihracatçılarına göre daha az çeşitlenmiş olan petrol ihracatçısı ülkeler için, hem gerçek hem de potansiyel çıktı büyümesini etkileyebilir (Tsai, 2015).

Küresel büyüme, zayıflayan küresel ticaret, EMDE'lere sınırlı sermaye akışları ve emtia fiyatlarında geniş tabanlı zayıflık nedeniyle 2014 ve 2015'te %2,8'den, 2016'da kriz sonrası düşük seviyede %2.4'e kadar ılımlı bir seyir izledi. Petrol ihraç eden ekonomilerdeki hükümet harcamalarında, iç talepte ve ithalatta ani bir daralma bazı sönümleme etkilerine neden oldu, ancak petrol fiyatlarındaki düşüş sırasında ve sonrasında küresel büyümenin hayal kırıklığı yaratan en önemli faktör, petrol ithal eden EMDE'lerde ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde başarısız bir toparlanma idi. Petrol ithalatçıları arasındaki büyüme hayal kırıklıkları, 2017'de geniş tabanlı bir döngüsel toparlanmanın başlamasıyla kısmen tersine döndü (Oyeranmi, 2020). Ancak, birçok petrol ihraç eden EMDE ülkesinde tahmin düşüşleri devam etti. Genel olarak, küresel büyüme 2014-17 döneminde yılda ortalama %0,2 puan kadar aşırı tahmin edildi; bunun %40'ı petrol ihraç eden EMDE'lerden, %34'ü petrol ithal eden EMDE'lerden ve geri kalanı ise gelişmiş ekonomilerden kaynaklanıyordu.

### Sonuç

Bu çalışma, petrol fiyatlarındaki önemli dalgalanmaların enerji piyasaları üzerindeki etkilerini incelemiş ve çeşitli dönemlerde yaşanan petrol krizlerinin derinlemesine analizini sunmuştur. Birinci, ikinci ve üçüncü petrol krizlerinin (sırasıyla 1973-1974, 1978-1979 ve 1990-1991) enerji piyasalarına etkileri incelenmiş, bu krizlerin dünya ekonomisine olan yansımaları ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Ayrıca, 2015 yılında yaşanan petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan değişimler ve küresel enerji piyasalarındaki dengelerdeki kaymalar ele alınmıştır. Bu analizler ışığında, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomi, siyaset ve enerji güvenliği üzerindeki derin ve karmaşık etkilerinin anlaşılması için önemli bir bakış açısı sunulmuştur. Gelecekteki enerji politikalarının oluşturulmasında ve enerji piyasalarının yönetiminde bu tür dalgalanmaların göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle, yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji verimliliği gibi alanlara yapılan yatırımların, enerji piyasalarındaki istikrarı artırabileceği ve enerji arz güvenliği açısından önemli bir adım olabileceği belirtilmiştir. Bu çalışma, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların sadece enerji sektörüyle sınırlı kalmayıp, küresel ekonomi ve siyaset üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini anlamak için bir başlangıç noktası olabilir.

### Kaynakça

1. Arihan, C. (2021). Oil Crisis (Oil Price Revolution) of 1973 and the United States' Response to the Crisis: The International Energy Agency. *Journal of Management Policy & Practice*, 22(1).
2. Barsky, R. B., & Kilian, L. (2002). Oil and the macroeconomy since the 1970s. *Journal of Economic Perspectives*, 18(4), 115-134.
3. Cohen, J. (2021). The First Oil Shock? Nixon, Congress, and the 1973 Petroleum Crisis. *The Journal of the Middle East and Africa*, 12(1), 49-68.
4. Ditté, P., & Roell, P. (2006). Past oil price shocks: Political background and economic impact. Evidence from three cases. *Institut für Strategie-Politik-Sicherheits-und Wirtschaftsberatung (ISPSW) website*.
5. Domonkos, E. (2023). The impacts of the 1973 and 1979 oil crisis on Central and Eastern European countries. *GRADUS*, 10(1).
6. Domonkos, E. (2023). The impacts of the 1973 and 1979 oil crisis on Central and Eastern European countries. *GRADUS*, 10(1).
7. Etkin, D. S. (2001, March). Analysis of oil spill trends in the United States and worldwide. In *International oil spill conference* (Vol. 2001, No. 2, pp. 1291-1300). American Petroleum Institute.
8. Foster, A. J. (1996). Price discovery in oil markets: a time varying analysis of the 1990–1991 Gulf conflict. *Energy Economics*, 18(3), 231-246.
9. Galpern, S. G., & Keefer, E. C. (Eds.). (2013). *Energy Crisis, 1974-1980* (Vol. 10865). Foreign Relations of the United States.
10. Gronwald, M. (2016). Explosive oil prices. *Energy Economics*, 60, 1-5.
11. Gross, S. (2019). What Iran's 1979 revolution meant for US and global oil markets.
12. Gustafson, T. (1985). The Origins of the Soviet Oil Crisis, 1970–1985. *Soviet Economy*, 1(2), 103-135.
13. Hamilton, J. D. (2013). Historical oil shocks. In *Routledge handbook of major events in economic history* (pp. 239-265). Routledge.



14. Ikenberry, G. J. (1986). The irony of state strength: comparative responses to the oil shocks in the 1970s. *International Organization*, 40(1), 105-137.
15. Ilie, L. (2006). Economic considerations regarding the first oil shock, 1973-1974.
16. Irons, D. B., Kendall, S. J., Erickson, W. P., McDonald, L. L., & Lance, B. K. (2000). Nine years after the Exxon Valdez oil spill: effects on marine bird populations in Prince William Sound, Alaska. *The Condor*, 102(4), 723-737.
17. Labbate, S. (2014). Energy and transatlantic relations: The attempts to establish a European energy policy on the eve of the 1973 oil crisis. *JEIH Journal of European Integration History*, 20(1), 97-120.
18. Madureira, N. L. (2014). Waiting for the energy crisis: Europe and the United States on the eve of the first oil shock. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 70-93.
19. Marty, G. D., Okihiro, M. S., Brown, E. D., Hanes, D., & Hinton, D. E. (1999). Histopathology of adult Pacific herring in Prince William Sound, Alaska, after the Exxon Valdez oil spill. *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 56(3), 419-426.
20. Mikhaylov, A. (2019). Oil and gas budget revenues in Russia after crisis in 2015. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(2), 375.
21. Oyeranmi, O. S. (2020). Crisis and reform in the Nigerian oil industry, 1999-2015. *KIU Journal of Social Sciences*, 6(1), 275-288.
22. Painter, D. S. (2014). Oil and geopolitics: The oil crises of the 1970s and the cold war. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 186-208.
23. Parlar, S. (2008). *Barbarlığın kaynağı petrol*. Bağdat Yayınları.
24. Reed, M., Turner, C., & Odulo, A. (1994). The role of wind and emulsification in modelling oil spill and surface drifter trajectories. *Spill Science & Technology Bulletin*, 1(2), 143-157.
25. Roeder, J. L. (2005). What we learned from the oil crisis of 1973: A 30-year retrospective. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 25(2), 166-169.
26. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
27. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2022). Econometric Analysis of Renewable Energy Consumption and Economic Growth: The Case of Kazakhstan and Kyrgyzstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(6), 163.
28. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2023). The importance of energy reserves in the Caspian Sea basin in the energy security policy of the European Union. *Multidisciplinary Reviews*, 6(1), 2023004-2023004.
29. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The Place of Gulf Basin Energy Resources in EU Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68.
30. Tarver, E. (2015). 4 Reasons why the price of crude oil dropped. *Investopedia*, 22, 2015.
31. Tsai, C. L. (2015). How do US stock returns respond differently to oil price shocks pre-crisis, within the financial crisis, and post-crisis?. *Energy Economics*, 50, 47-62.
32. Türk, H. (2014). The oil crisis of 1973 as a challenge to multilateral energy cooperation among Western industrialized countries. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 209-230.
33. Yeter, F. (2023). Türkiye'de Petrol Fiyatlarının İhracat Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 135(266), 111-128.
34. Zulkifli, N., & Haqem, D. (2022). The Opec Oil Shock Crisis (1973): An Analysis. *Asian Journal of Research in Business and Management*, 4(1), 136-148.



## 100 YILLIK KÜRESELLEŞMEYİ DURDURAN COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA VE AZERBAIJAN EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

*MSc. Mahammadali Rustamov*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0006-6647-3590*

### Özet

Covid-19 salgını hızla bir sağlık krizinden küresel bir ekonomik soruna dönüştü ve bir asırdan fazla süredir biriken küreselleşme ivmesini sekteye uğrattı. Çalışmamız bu devasa değişimi irdeliyor. Başlangıçta Covid-19'un gelişiminin ve ekonomik krize dönüşmesinin izini süren çalışma, salgının dünya ekonomisi üzerindeki muazzam etkisini mercek altına alıyor. İlgi çekici rakamlar sunarak, salgının dalgalanma etkilerinin sarsıcı sonuçlarına ışık tutuyor ve küresel olarak çeşitli sektörler ve ekonomiler üzerindeki çok yönlü etkilerini özetliyor. Özellikle Azerbaycan ekonomisine odaklanan makale, salgının kesin etkisini gösteren sayısal göstergelerin incelendiği bir bölüme doğru ilerliyor. İstatistiksel verilerin incelikli bir incelemesi yoluyla, salgının Azerbaycan'daki temel ekonomik yönler üzerindeki sonuçlarını ifade ediyor. Bu bölüm, salgının GSYİH, ticaret, istihdam oranları ve diğer önemli ekonomik ölçütler üzerindeki etkisini gösteren, bu benzeri görülmemiş krizin ortasında ülke ekonomisinin karşılaştığı zorlukların ayrıntılı bir resmini çizen kapsamlı bir sayısal dosya işlevi görüyor. Çalışma, küresel ve yerel sonuçları yan yana getirerek, salgının hem dünya hem de Azerbaycan ekonomileri üzerindeki dönüştürücü etkisinin daha geniş anlatısını aydınlatıyor ve derin etkisine dair bütünsel bir anlayış sağlıyor.

**Anahtar Kelimeler:** Küreselleşme, Ekonomik Kriz, Pandemi, Finansal Krizler, Covid-19, Hükümet Politikaları

## The Impact of COVID-19 Pandemic on Globalization and the Economies of Azerbaijan: The End of 100-Year Globalization

41

### Abstract

The Covid-19 pandemic has rapidly transformed from a health crisis into a global economic problem, disrupting the globalization momentum that has accumulated over more than a century. Our study examines this monumental change. The study, which initially traces the development of Covid-19 and its transformation into an economic crisis, examines the enormous impact of the epidemic on the world economy. Providing compelling figures, it sheds light on the staggering consequences of the pandemic's ripple effects and outlines its multifaceted impacts on various sectors and economies globally. Focusing specifically on the Azerbaijani economy, the article moves towards a section examining numerical indicators that show the precise impact of the epidemic. Through a nuanced examination of statistical data, it expresses the consequences of the epidemic on key economic aspects in Azerbaijan. This section serves as a comprehensive numerical dossier showing the impact of the pandemic on GDP, trade, employment rates and other key economic metrics, painting a detailed picture of the challenges facing the country's economy amid this unprecedented crisis. By juxtaposing global and local consequences, the study illuminates the broader narrative of the pandemic's transformative impact on both the global and Azerbaijani economies and provides a holistic understanding of its profound impact.

**Keywords:** Globalization, Economic Crisis, Pandemic, Financial Crises, COVID-19, Government Policies

### Giriş

2019 yılının sonlarında Covid-19 salgınının başlangıcı, modern tarihte çok önemli bir an oldu ve sağlık açısından acil bir durumdan hızla ekonomik bir çalkantıya dönüşen benzeri görülmemiş bir küresel krizi hızlandırdı. Bu kavramsal makale, pandemi, küreselleşmenin aniden durması ve hem küresel hem de Azerbaycan'ın ekonomik manzarasında tanık olunan derin etkiler arasındaki karmaşık etkileşimi incelemeyi amaçlıyor.

Kovid-19'un gelişimsel seyri ve hızlı bir şekilde ekonomik krize dönüşmesiyle başlayan ilk bölümde, salgının ortaya çıkışı ve küresel ekonomik düzen üzerindeki kademeli etkileri ele alınıyor. Virüsün sınırlar arasında ışık hızıyla yayılması, karantinalar, ticari aksamalar ve yaygın ekonomik duraklamalardan oluşan bir domino etkisi yarattı ve yüzyıllık bir küreselleşme dönemini öngörülemez bir boşluk içinde özetledi.



Pandeminin küresel etkisine ilişkin anlatının ötesine geçen sonraki bölüm, salgının dünya ekonomisi üzerindeki etkisini tanımlayan sayısal dokuyu titizlikle inceliyor. Bu bölüm, istatistiksel rakamların prizmasıyla salgının temel ekonomik göstergeler üzerindeki yansımalarının şaşırtıcı genişliğini ve derinliğini özetliyor ve küresel ekonomik varlıkların deneyimlediği kargaşa ve dönüşümlerin resmini canlı bir şekilde çiziyor.

Ancak bu kavramsal yolculuğun odak noktası, salgının bu bölgesel bağlamdaki spesifik etkilerini tasvir eden incelikli göstergeleri inceleyerek Azerbaycan ekonomisinin mikrokozmosunda birleşiyor. Bu makale, GSYİH daralmalarını, istihdam dalgalanmalarını, ticaret aksaklıklarını ve sektörel zorlukları gösteren rakamları derinlemesine inceleyerek, salgının yol açtığı benzeri görülmemiş aksamanın ortasında Azerbaycan'ın karşılaştığı karmaşık ekonomik karmaşıklıklar ağını ortaya çıkarmayı amaçlıyor.

### **Covid-19'un Gelişimi ve Ekonomik Krize çevrilişi**

Covid-19, ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktı ve hızla küresel bir salgına dönüştü. Salgın, hava yoluyla kolayca bulaşması ve belirti göstermeyen kişiler tarafından da yayılabilmesi nedeniyle kontrol altına alınması zor bir hal aldı. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edildikten sonra, pek çok ülke çeşitli önlemler almaya başladı.

Azerbaycan, Covid-19'un yayılmasını önlemek amacıyla sıkı tedbirler almıştır. Sosyal mesafe, karantina önlemleri ve kapsamlı test uygulamaları gibi adımlarla salgının kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Ancak, bu tedbirlerin ekonomik sonuçları da göz ardı edilemez. Özellikle turizm, ulaştırma ve perakende gibi sektörlerde ciddi daralmalar yaşanmıştır. Covid-19, Azerbaycan'a ilk olarak 2020'nin başlarında ulaştı. Hükümet, salgının yayılmasını önlemek amacıyla hızla önlemler almaya başladı. Sınırların kapatılması, ulusal ve uluslararası seyahat kısıtlamaları, sosyal mesafe kuralları ve karantina uygulamaları gibi tedbirler, salgının yayılma hızını kontrol altına almaya yönelik ilk adımlardı. Covid-19'un küresel ekonomiye olan etkileri, tedarik zinciri kesintilerinden işletme kapanmalarına, işsizlik artışından ekonomik durgunluğa kadar geniş bir yelpazede görülmüştür. Dünya genelinde birçok ülke, ekonomik teşvik paketleri açıklamak zorunda kalmış ve merkez bankaları genişlemeci politikalara yönelmiştir (Aghamammadli, 2021 Tutar ve Sarkhanov, 2022; Buczynski, 2020). Azerbaycan, enerji kaynaklarına dayalı ekonomisiyle önemli bir oyuncu olmasına rağmen, düşen petrol fiyatları ve pandeminin etkileriyle karşı karşıya kalmıştır. Turizm ve dış ticaretteki daralmalar, ülkenin ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir. Azerbaycan hükümeti, ekonomiyi canlandırmak ve işsizlikle mücadele etmek adına çeşitli önlemler almıştır (Halıcı, 2022).

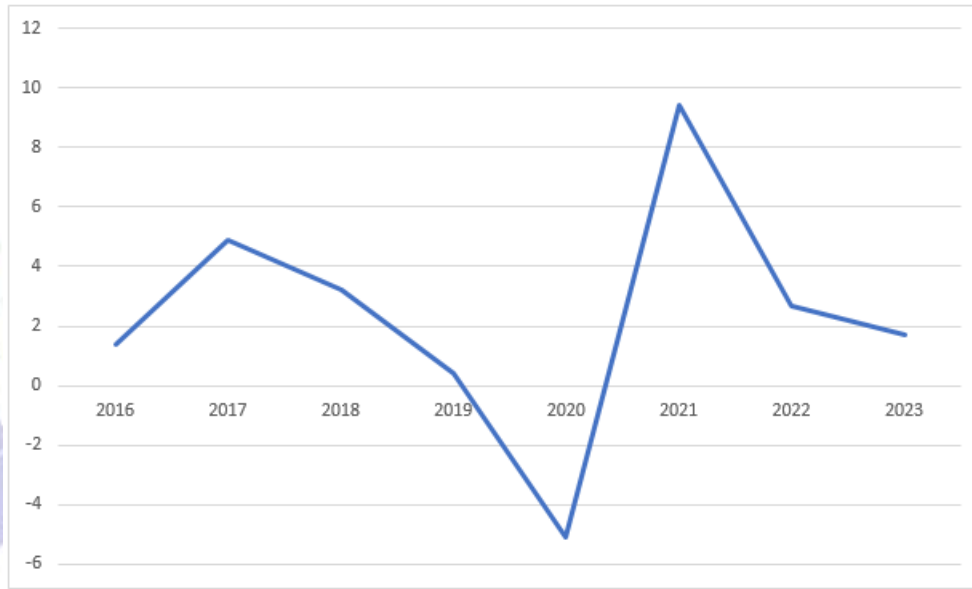
### **Covid-19 Pandemisinin Dünya Ekonomisi Üzerindeki Rakamlarla Etkisi**

COVID-19 pandemisi, dünya ekonomisinde şok dalgaları yarattı ve yaklaşık bir yüzyılın en büyük küresel ekonomik krizini tetikledi. Kriz, ülkeler arasında ve ülkeler içinde eşitsizliğin dramatik bir şekilde artmasına neden oldu. Veriler, krizden toparlanmanın, başlangıçtaki ekonomik etkileri kadar düzensiz olacağını göstermektedir; gelişmekte olan ekonomiler ve ekonomik olarak dezavantajlı grupların, pandemi kaynaklı gelir kayıplarını ve geçim kaynaklarını geri kazanmaları için çok daha fazla zaman ihtiyaç duyacaklarına işaret etmektedir (Ajayi vd., 2020).

Kriz, küresel yoksulluk ve eşitsizlik üzerinde dramatik bir etkiye sahipti. Küresel yoksulluk, bir jenerasyondan bu yana ilk kez arttı ve dezavantajlı nüfus arasındaki orantısız gelir kayıpları, ülkeler arasında ve ülkeler içinde eşitsizliğin dramatik bir şekilde artmasına neden oldu (Tutar ve Sarkhanov, 2020; Duran ve Acar, 2020; Tutar vd., 2023). Anket verilerine göre, 2020'de geçici işsizlik oranı, yalnızca ilköğretim eğitimini tamamlamış olan işçiler için tüm ülkelerin yüzde 70'inde daha yüksekti. Gelir kayıpları, gençler, kadınlar, kendi hesabına çalışanlar ve daha düşük düzeyde formal eğitim almış geçici işçiler arasında da daha büyüktü. Kadınlar, özellikle gelir ve istihdam kayıplarından etkilendi çünkü kapanma ve sosyal mesafe önlemlerinden daha fazla etkilenen sektörlerde istihdam edilme olasılıkları daha yüksekti (Jackson vd., 2020).

Covid-19 pandemisi öncesinde küresel ekonomi, 2017 yılındaki olumlu iktisadi performans dışında pek de parlak bir tablo sergilemiyordu. 2008 krizinin ardından geçen süreçte, beklenen ekonomik canlılığı elde edemeyen küresel ekonomi, Covid-19 pandemisiyle birlikte daha da sarsıldı. Yüksek küresel borç seviyeleri, artan ticaret gerilimleri, gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik istikrarsızlık, Brexit süreci, korumacı politikaların ağırlığının artması ve jeopolitik gerilimler, pandemi öncesinde dünya ekonomisini olumsuz etkilemişti. 2008 krizinden sonra beklenen potansiyel büyüme oranına ulaşamayan küresel ekonomi, Covid-19 pandemisiyle birlikte daha da sarsılarak zorlu bir sürece girmiştir. Pandemi dünya ticaretini daha önce hiç olmadığı kadar daraltmış, sınırların kapanması ve üretimin düşmesi ile ülkelerin GSYİH'da inanılmaz düşüşler olmuştur (Küçüköğlü, 2021).





**Şekil 1.** 2016-dan 2023-e kadar küresel ticaret hacminin yıllık değişimi (%).

**Kaynak:** Dünya Ticaret Örgütü

Şekil 1'de 2016'dan itibaren küresel ticaretin seyri ve geleceğe yönelik öngörüler gösterilmektedir. 2017 sonrasında küresel ticaret, daralmaya geçmiştir. 2019'da pandemi öncesi dönemde %0,2'lik düşük performans sergileyen küresel ticaret hacmi, Covid-19 pandemisi sırasında önemli bir düşüş yaşamıştır. Ülkelerin sınırları kapatması, uygulanan kısıtlamalar ve ortaya çıkan belirsizlik ortamı, üretim ve talepteki düşüşle birlikte küresel ticaret hacminin -%5,2 oranında daralmasına neden olmuştur. 2021'de kısıtlamaların kaldırılması ve genişletici politikaların etkisiyle beklenenden daha güçlü bir toparlanma yaşanmıştır. Ancak, 2022 ve 2023 için yapılan tahminlere göre küresel ticaret hacminde büyüme hızının önemli ölçüde düşeceği öngörülmektedir. Bunun arkasında, Ukrayna-Rusya savaşı, enerji fiyatlarının yükselmesi, uzun bir zamanın ardında dünya genelinde enflasyonun ortaya çıkması, geri çekilme politikaları ve ülkelerin ekonomik büyüme hızlarının azaltılması ile birlikte mal alımı talebinin azalması beklentisi bulunmaktadır (WTO, 2023). Dış ticaret hacminin azalması ile 1945'lerde yeniden başlayan ve 1980'lerde hızlanan küreselleşmenin de duraksaması anlamına gelir. Küreselleşmenin özellikle ekonomik boyutu dış ticaret hacminin azalmasıyla kendi kabuğuna çekilmiştir. Ekonomik çerçevede dünya ülkelerinin kendi içini çekilmesi ve daha çok iç üretime geçmesi siyasi anlamda da küresel dünyanın aslında o kadar da sınırsız olmadığını gösterdi (Baghirova ve Sarkhanov, 2023; Arnold, 2021). Avrupa Birliği gibi birlikteki ülkeler bile birbirleriyle olan sınırlarını kapatmıştır. Sonuçta bu dönemde Çin gibi ithal mallara bağımlılığın son derece az olduğu ülkeler krizden en az zararlı çıkmıştır. Örneğin dünya ekonomisi ile entegrasyonu oldukça fazla olan ve küresel dünyanın öncüleri diyebileceğimiz ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin 2020 yılında ekonomik olarak küçüldüğünü görmekteyiz (bkz. Şekil 2) (Baygül, 2020).



Şekil 2. Seçilmiş Ülkelerin 2018-2022 yılları arasındaki Reel GSYİH'ındaki değişimler.

Kaynak: IMF (2023)

Pandemi sürecinde, klasik ulus devlet yapısının güçlenmeye başlaması, ulus devletlerin bir süreliğine sınırlarını daha sıkı bir şekilde kontrol etme eğiliminde olmalarının bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa'da, AB'nin normalde uluslararası bir birlik olarak hareket ettiği birçok konuda, pandemi durumunda üye ülkelerin kendi kaderlerine terk edildiği gözlemlenmiştir. Alman Başbakanı Angela Merkel'in pandeminin başında yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında AB'ye dair bir vurgu yapmaması, bu dönemde ulus devletin öne çıkışının bir işareti olarak kabul edilebilir (Yeşilyurt, 2020).

Pandemiyle birlikte, örneğin Fransa ve Almanya arasında olduğu gibi, sınırlar aniden kapatılmış ve ulus devlet sınırları belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Polonya, İtalya ve İspanya gibi ülkelerdeki önde gelen politikacılar, AB'nin dayanışma sözü verme konusundaki başarısızlıklarını eleştirerek, kriz yönetiminde yaşanan aksaklıkların ulus devletlerin kontrolünü artıran bir etki olduğuna dikkat çekmişlerdir. Salgının küresel bir boyuta sahip olmasına rağmen, etkili önlemler alınması noktasında ulus devletler ön plana çıkmış durumdadır. Küresel politik-ekonomik düzen, korona virüs pandemisi tarafından derinden etkilenmiş ve bu durum, yeni bir küreselleşme biçiminin tartışılmasına neden olabilecek bir etki yaratmıştı (Yeşilyurt, 2020).

#### Covid-19 Pandemisinin Azerbaycan Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Rakamlarla Göstergeleri

Covid-19 krizine kadar ekonomik çeşitlilik konusunda beklenen ilerleme, petrol sektörü hariç diğer sektörlerde gerçekleşmemiştir (Sarkhanov, 2022; Huseynli, 2022). Bu nedenle, dünya piyasalarındaki petrol fiyatlarının hızlı bir şekilde düşmesi, iktisadi kriz dönemlerinde milli gelirin azalmasına yol açmaktadır. Tablo 1'de Azerbaycan ekonomisinin Covid-19 öncesi 10 yıllık bir seyri gösterilmiştir. 2010'ların başında petrol fiyatlarına bağlı olarak ekonomik göstergelerini iyileştirerek yükseltmeye başlayan Azerbaycan 2015 yılında devalüasyon ile tüm dinamiği yıkıldı. Bu tarihten sonra ülke çapında yapılan ekonomik önlemler ve hasar giderici tedbirler Azerbaycan ekonomisini 2016-2019 yılları arasında yeniden yükselme trendine sokmuştur. 2009-2015 yılları arasında yükseliş trendine giren Azerbaycan ekonomisi 2016 yılında ekonomik anlamda daralma yaşasa da, 2017 itibariyle temel makroekonomik göstergelerinin yükselerek iyileştiğini görmekteyiz. 2018 yılında Azerbaycan GSYİH'si 7.21% artarak yaklaşık 47,1 milyar dolara ulaşmıştı.

2014 itibariyle Azerbaycan GSYİH'nin yaklaşık 36,3% petrol ve doğalgaz sektörünün payına düşmüştür. 2017, 2018 ve 2019 yıllarında Azerbaycan petrol ve doğalgaz sektörünün GSYİH'nin payı sırasıyla 43%, 48% ve 45% olmuştur (Halıcı, 2022). Bu da Azerbaycan ekonomisinin 2015 krizinden sonra bile doğal kaynak temelli gelişimini devam ettirdiğini, bu sebeple de gelecekteki ekonomik krizler karşısında daha kırılabilir yapıya evrildiğini göstermektedir. Zira Azerbaycan bütçesinin (2019) genel yapısına baktığımızda 59% petrol ve doğalgaz sektörünün payının olduğunu görmekteyiz (Tablo 1).

#### Tablo1. Covid-19 Öncesi Azerbaycan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
GSYİH (milyon \$)	44,446.32	53,061.35	66,219.96	69,737.20	74,164.44	75,234.70	34,872.39	34,125.04	41,375.18	47,112.94	48,174.24

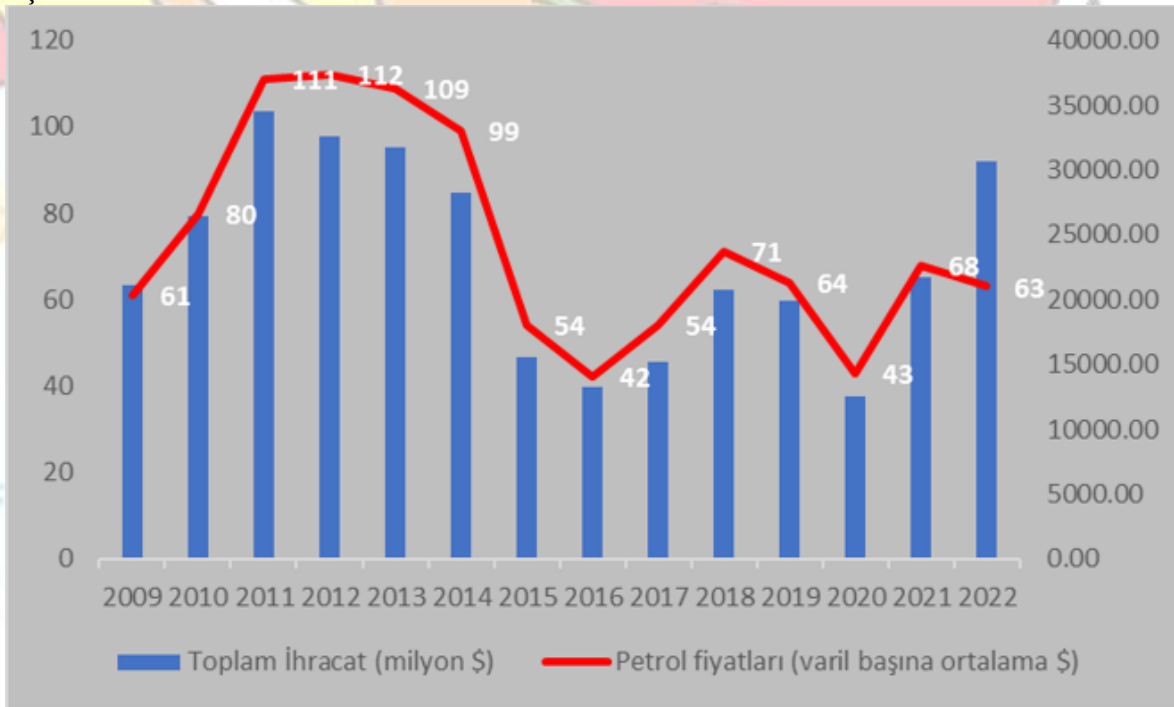


Enflasyon (%)	1.30	5.70	7.80	1.00	2.40	1.40	4.00	1.40	12.80	2.30	2.70
Enflasyon Hızı (%)	5.70	5.60	5.40	5.20	5.00	4.90	5.00	5.00	4.90	4.94	4.80
Bütçe Açıkları (milyon \$)	-222.22	-454.20	389.07	-171.97	449.71	-393.17	-183.72	138.70	-634.00	-131.06	-122.24
Doğrudan Yabancı Yatırım (\$)	5,468.60	8,247.80	8,673.90	10,314.00	10,540.90	11,697.70	10,719.10	10,161.10	9,120.50	8,236.50	7,129.10
İhracat (milyon \$)	21,096.82	26,476.03	34,494.88	32,634.04	31,702.95	28,259.63	15,586.05	13,210.51	15,152.06	20,793.77	19,868.26
İthalat (milyon \$)	6,513.88	6,745.60	10,166.47	10,417.47	10,320.59	9,332.00	9,773.63	9,004.18	9,037.32	10,952.44	11,335.32
Ticaret Dengesi (milyon \$)	14,582.95	19,730.42	24,328.41	22,216.57	21,382.35	18,927.63	5,812.42	4,206.34	6,114.74	9,841.33	8,532.94

**Kaynak:** Azerbaycan Merkez Bankası (CBA); Dünya Bankası; DSK; IMF.

2009 yılında 1,3% oranında ile seyreden enflasyon 2011'de 7,8%-e kadar yükselse de 2015 ekonomik krizinden sonra çok daha ciddi bir artış yaşadı. Azerbaycan ekonomisi, yüksek enflasyon oranlarıyla mücadele etmek için 2016 ve 2017 yıllarında parasal sıkılaştırma politikaları benimsemişti. Düşük gıda fiyatları ve istikrarlı döviz kuru gibi faktörlerin de etkisiyle, 2018 yılında ciddi bir düşüş yaşandı. 2018 yılında uygulanan parasal gevşeme politikalarına rağmen, enflasyon oranları nominal faiz oranlarının altında seyretti ve bu da reel faiz oranlarının yüksek kalmasına neden oldu. 2009 yılından sonra 2011 ve 2013 yılında bütçe fazlası veren Azerbaycan 2015'den sonra bir daha bunu tekrarlayamadı. Ekonomik yapılandırma için yapılan devlet harcamaları artması 2010 yılında bütçede 454 milyon dolar değerinde bir açığın oluşmasına neden oldu. 2015 yılında yaşanan ekonomik kriz ülkenin temel gelir kalemlerinden olan Petrol ve doğalgaz satışını derinden etkiledi. Azerbaycan, 2017 yılında 634 milyon dolarlık bir bütçe açığı yaşamasına rağmen, petrol ihracatındaki artış nedeniyle 2018 yılında bütçe gelirlerini artırarak bu açığı önemli ölçüde azaltmayı başarmıştır. Toplam ihracattaki artış da bu verileri destekler niteliktedir. 2017 yılından başlayarak Azerbaycan'ın Dış Ticaret Dengesi kriz sonrası petrol fiyatlarının da kısmen artmasıyla yükselişe geçmiştir. 2015 sonrası düşen petrol fiyatları, Azerbaycan ekonomisinde önemli bir daralmaya neden oldu ve yatırımcıların güvenini sarsarak yatırımların azalmasına yol açtı. Böylece 2014 yılında 11 milyar dolardan fazla olan Doğrudan Yabancı Yatırımlar 2019 yılında 7,1 milyara kadar azalmıştır. Azerbaycan'ın ihracatının büyük bir kısmını petrol ve gaz sektöründen elde ettiği gelirler oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatlarındaki değişkenlik, Azerbaycan'ın ihracat hacmini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Azerbaycan ekonomisinin dünyada oluşan kriz ortamından etkilenme derecesi bir bağlamda mevzu bahis krizin petrol fiyatları ve ihracatını etkilemesine bağlıdır. Şekil 3'de Azerbaycan'ın Covid-19 krizi öncesi ve sonrası dönemindeki toplam ihracatı ve petrol fiyatları (Azeri Light) ilerleyişi gösterilmiştir.

45



**Şekil 3.** Covid-19 Pandemisi Öncesi, Pandemi Dönemi ve Sonrasında Azerbaycan'ın Toplam İhracatı ve Petrol Fiyatlarının Seyri

**Kaynak:** Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası



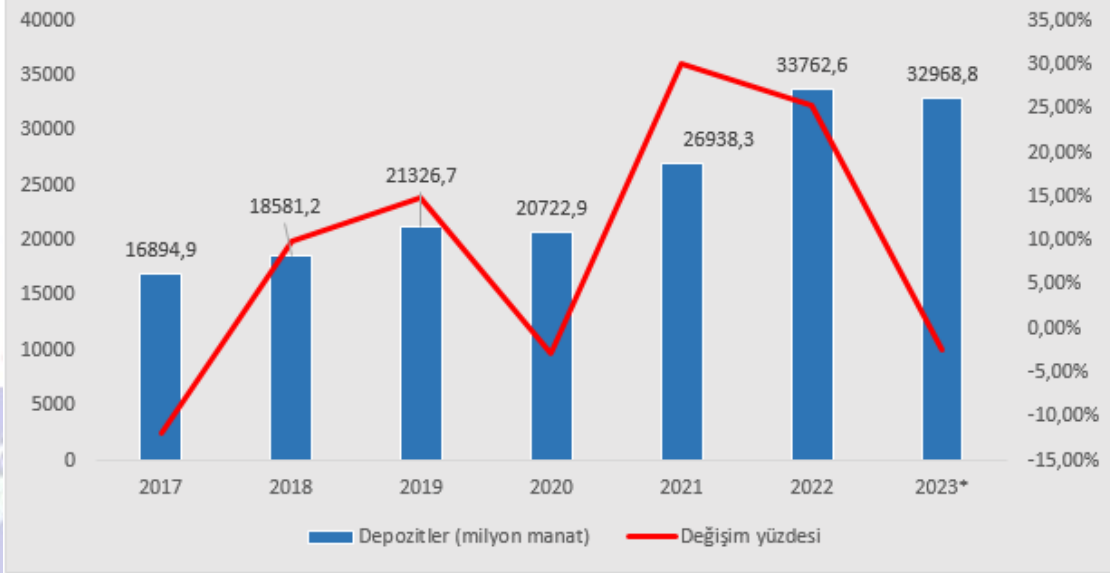
Şekil 3`deki verilerle özellikle petrol fiyatlarının yükseldiği dönemde Azerbaycan`ın toplam ihracatı artığını görmekteyiz. Covid-19 pandemisi öncesi yükseliş trendinde olan petrol fiyatları nedeniyle Azerbaycan ekonomisinin toplam ihracatı da artmıştır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıkması ile birlikte dünya genelinde uygulanan kısıtlama ve karantina önlemleri, petrol talebinde büyük bir düşüşe neden olmuştur ve bu durum, petrol fiyatlarında ciddi bir düşüşe sebep olmuştur. Bu nedenle ihracat 2020`nin ilk çeyreği ciddi bir düşüş yaşamaya başladı (Halıcı, 2022).

**Tablo 2.** Covid-19 Dönemi Azerbaycan`ın Temel Makroekonomik Göstergeleri (%)

	2020	2021	2022
GSYİH (milyon \$)	42693	54825,41	78721,06
Enflasyon (%)	2,8	6,7	12,2
İşsizlik (%)	7,2	6	5,9
Bütçe Açıkları (milyon \$)	-1020,35	-584,53	-825,18
Doğrudan Yabancı Yatırım (\$)	6125,4	7501,1	6275,9
Toplam İhracat (milyon \$)	12588,16	21692,28	30712,59
Toplam İthalat (milyon \$)	10076,56	10418,67	9534,544
Dış Ticaret Dengesi (milyon \$)	2511,59	11273,61	21178,05

**Kaynak:** Azerbaycan Merkez Bankası (AMB); Dünya Bankası; DSK; IMF.

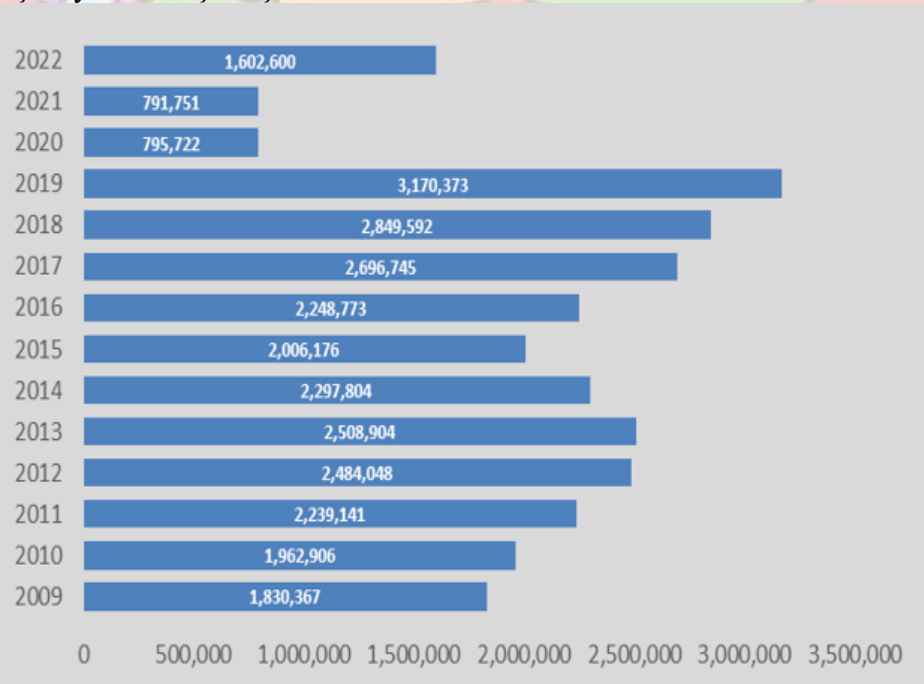
Petrol ve doğalgaz satışları Azerbaycan ihracatında 90%`a yakın bir paya sahip olduğu için bu düşüş tüm makroekonomik göstergeleri etkiledi. Azerbaycan Ekonomisi yalnız 2021 yılından sonra Rusya-Ukrayna savaşının da etkisi olduğu petrol fiyatlarındaki artışla toparlanmaya başladı. Tablo 2`de Covid-19 pandemisi dönemi ve sonrası Azerbaycan`ın emel makroekonomik göstergeleri verilmiştir. Bu tablodan da Azerbaycan`ın 2020`nin ilk çeyreğinden sonra iktisadi bir daralma yaşadığı görülmektedir. Şekil 1`den görüleceği üzere 2020 yılında petrol fiyatlarının düşmesiyle Azerbaycan GSYH`si 48 milyar dolar seviyesinden 42 milyar dolar seviyelerine kadar düşmüştür (ACMB, 2022). 2021 yılında, pandemi koşullarına uyum sağlamak için uygulanan iktisadi politikalar ve canlanan iktisadi faaliyetlerle birlikte, petrol fiyatlarındaki ciddi artışın etkisiyle GSYİH önemli ölçüde toparlanmış ve 54 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Pandemi öncesinde sabit ilerleyen enflasyon, oranlarının özellikle küresel enflasyonun etkisi ile 2021 yılında 6,7% oranına yükselmiştir. 2021 yılından sonra pandeminin neden olduğu küresel enflasyon azalmamış 2022 yılında ortalama 12,2% olmuştur. 2020 yılında pandeminin zararlarını azaltmak için Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası genişletici bir maliye politikası uygulamaya karar vermiştir. Yılın başında 7,25% olan politika faizi 2020 sonunda 6,25% olmuştur. Tüm bunların yanında hükümetin mali yardımlarıyla para arzı artmış ve enflasyonist bir ortama zemin hazırlamıştır. Pandeminin neden olduğu kısıtlayıcı uygulamalarla birçok işyeri geçici veya sürekli şekilde kapandığı için Azerbaycan`da işsizlik oranı artarak 2,4% oranında artarak 7,2% olmuştur. 2021 yılından başlayarak hükümetin uyguladığı tedbirler nedeniyle işsizlik oranı düşüş trendine girmiştir. Azerbaycan Devlet bütçesini en önemli yapı taşı olan petrol ihracatından elde edilen gelirden 37% bir azalma, bütçe açığını tarihte ilk kez 1 milyar doların üzerine çıkartmıştır (Halıcı, 2022). Son yıllarda Azerbaycan`da doğrudan yabancı yatırımların gerileme eğiliminde olduğunu görmekteyiz (ACMB, 2022). Pandeminin etkisiyle 2020 yılında yabancı yatırımlar 6 milyar dolar seviyesine düştü. 2021 yılında ise bir az iyileşerek 7,5 milyar dolar seviyesine yükseldi. Ancak 2015 krizinden sonra doğrudan yabancı yatırımlarda olan bu düşüş eğiliminin 2022`de de devam ettiğini görmekteyiz. Covid-19 pandemisi Azerbaycan bankacılık sektörünü de etkiledi. Özellikle Azerbaycan bankalarının kasasında bulunan nakitlerde bir azalma oldu. Ekonomide genellikle böyle krizler bankaların panik durumunda para çekme taleplerine yanıt verememesiyle sonuçlanır (Bernanke, Diamond ve Dybvig, 2022). Mart 2020`de dünya piyasalarındaki petrol fiyatlarının keskin düşüşü nedeniyle, Azerbaycan manatının değer kaybetme olasılığı arttı. Bu durum, insanların bir kısmının bankalardan para çekmelerine ve diğer bir kısmının da paralarını dolar olarak transfer etmelerine sebep oldu. Bir sonraki ay, 4 bankanın kapatılma kararıyla (2019 yılında 30 olan bankaların sayısı ise pandemi döneminde 4 bankanın iflas etmesiyle 26`a, 2022 yılında ise 25`e düştü) mevduat piyasası ikinci kez sarsıldı (ACMB, 2022). Tüm bu sarsılmalar sonucunda, geçen yıl mevduat yatırımında %3,2 oranında azalma yaşandı. 2019 yılında 21,3 milyar manat olan müşteri mevduatları 2020 yılında 20 milyar manat kadar düşmüştür. Ancak bu Azerbaycan devletinin yaptığı açıklamalar ve mevduatları güvence altına alması bu para çekilişini yukarıda bahsettiğimiz bankacılık krizine dönüştürmemiştir. 2021 ve 2022 yıllarında sırasıyla mevduatların tutarı artarak 26,9 ve 28,2 milyar manat seviyelerine kadar yükseldi (bkz. Şek. 4).



Şekil 4. 2017-2023 yıllarında bankacılık sektörünün mevduat portföyündeki değişimler.

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

Azerbaycan ekonomisi için turizm sektörü oldukça önemlidir. Petrol dışındaki sektörlere verilen önemle birlikte, turizm sektörü ülke ekonomisi için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Son yıllarda, özellikle 2009 yılından 2019 yılına kadar olan dönemde, ülkeye gelen turist sayısı sürekli bir artış göstermiştir. Bu trend, turizm sektörünün Azerbaycan ekonomisi için giderek daha önemli hale gelmesini sağlamaktadır. Özellikle 2010'ların başında turizmle yapılan yatırımlar meyvesini vermeye başlamış ve ilk kez 2 milyon kişinin üzerinde bir ziyaretçi sayısına ulaşılmıştır.



Şekil 5. Covid-19 Pandemisi Öncesi ve Pandemi Dönemi Azerbaycan'a Gelen Turist Sayısı (kişi). Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi

Şekil 5'den görüleceği üzere Azerbaycan'da 2009'dan 2022 yılına kadar gelen turistlerin sayısında artış trendi görülüyor. 2019 yılında ülkeye gelen turistlerin sayı rekor sayılabilecek 3 milyon 170 bin gibi önemli bir rakama ulaşmıştır. Azerbaycan'a gelen turist sayısında birinci sırada 932 bin kişi ile Rusya olurken, ikinci sırada 725 bin kişi ile İran bulunmaktadır. Pandemi sürecinde, ülkelerin sınırlarını kapatması ve insanların enfekte olma korkusu sebebiyle kendilerini izole etmeleri, turist sayısında keskin bir düşüşe neden olmuştur. Bu yüzden 2020 yılında turist sayısında da 75% oranında keskin bir düşüş gözlemlemekteyiz (ADİK, 2022). Turist sayının azalmasıyla turizm gelirleri 2020'de 5,4 kat düşerek 370 milyon dolar olmuştur. Şekil 5'den görüleceği üzere 2019 yılında Azerbaycan tarihinin en fazla turistini ağırlamıştır. Bu yıl ülke ekonomisi turizmden 2 milyar dolar gelir elde etmiştir. Covid-19 pandemisi, 2015 krizinden sonra olumlu gelişmeler kaydeden Azerbaycan turizm sektörünü önemli ölçüde sarsmıştır (ADİK, 2022).



## Sonuç

Kovid-19 salgınının, küreselleşmenin yüzyıldır süren istikrarlı ilerleyişini durdurarak eşi benzeri görülmemiş bir yıkıcı olduğu kanıtlandı. Bu kavramsal makale boyunca da incelendiği gibi, salgının bir sağlık krizi olarak ortaya çıkışından hızlı bir şekilde ekonomik felakete dönüşmesine kadar olan çok yönlü yolculuğu, dünya ve Azerbaycan ekonomileri üzerinde silinmez bir iz bıraktı (Erşen, 2020).

Bu çalışmanın ilk bölümü, Covid-19 virüsünün gelişimini titizlikle takip ederek, onun derin bir ekonomik krize dönüşmesini aydınlattı. Virüsün aniden ortaya çıkışı, hızla yaygın sağlık acil durumlarına yol açarak dünya çapında tecritler, tedarik zinciri kesintileri ve ekonomik duraklamalar gibi domino etkisi yarattı. Bu hızlı ve kararlı önlemler, halk sağlığı açısından hayati öneme sahip olmasına rağmen, küresel ekonomik sistemlerde sismik bir şok dalgasına neden oldu; ticareti, ticareti ve geçim kaynaklarını benzeri görülmemiş bir ölçekte felç etti.

Pandeminin dünya ekonomisi üzerindeki etkisine ilişkin istatistik ve rakamların derinlemesine incelendiği ikinci bölüm, salgının çeşitli ekonomik göstergeler üzerinden yarattığı şaşırtıcı bedele ışık tuttu. GSYİH büyüme oranlarındaki hızlı düşüşlerden artan işsizlik rakamlarına, düşen ticaret hacimlerinden endüstriyel üretimdeki ciddi aksaklıklara kadar salgının etkisi sektörler, bölgeler ve pazarlar genelinde yansıdı ve kasvetli bir ekonomik sıkıntı tablosu çizdi.

Ancak odak noktası bu kavramsal çalışmanın özüne, yani salgının Azerbaycan ekonomisi üzerindeki spesifik etkilerini belirleyen sayısal göstergelerin titizlikle incelenmesine kaydı. Bu bölüm yalnızca bir istatistik derlemesi değildi; benzeri görülmemiş zorluklarla karşı karşıya kalan bir ulusun dayanıklılığının ve uyum yeteneğinin bir kanıtı olarak hizmet etti. GSYİH daralmaları, enerji ve turizm gibi kilit sektörlerdeki dalgalanmalar, istihdam oranlarındaki dalgalanmalar ve uluslararası ticaretteki aksaklıklar, bu çalkantılı zamanlarda Azerbaycan'ın ekonomik manzarasının karşılaştığı karmaşık zorluklar ağını ortaya koyarak canlı bir şekilde tasvir edildi.

Ancak bu sıkıntılı manzaranın ortasında, dayanıklılık ve uyum sağlamanın parıltıları ortaya çıktı. Azerbaycan hükümetinin mali teşviklerden politika ayarlamalarına kadar uzanan hızlı tepkileri, salgının ekonomik etkilerini hafifletmeyi amaçlıyordu. Sağlık sistemlerini güçlendirmek ve ekonomik sektörleri çeşitlendirmek için uluslararası kuruluşlarla yapılan işbirlikçi çabalar ve yenilikçi stratejiler, bu çalkantılı sularda yön bulmaya yönelik proaktif bir yaklaşımın altını çizdi.

Sonuç olarak, bu makale boyunca kapsamlı bir şekilde incelenen Kovid-19 salgınının sonuçları, hem küresel ekonominin hem de Azerbaycan ekonomisinin gidişatını yeniden şekillendirdi. Bir yandan birbirine bağlı sistemlerin kırılabilirliğinin altını çiziyor, bir yandan da benzeri görülmemiş zorluklara karşı insanın verdiği tepkilerin doğasında var olan esneklik ve uyum sağlama yeteneğini aydınlatıyor.

Dünya yavaş yavaş toparlanmaya doğru ilerlerken, bu çığır açıcı yıkımdan alınan dersler, küresel ekonomik sistemleri güçlendirmek, dayanıklılığı artırmak ve gelecekteki belirsizlikler karşısında işbirliğini teşvik etmek için katalizör görevi görmelidir. İyileşmeye giden yolculuk uzun sürebilir, ancak bu aynı zamanda daha kapsayıcı, sürdürülebilir ve dirençli ekonomileri yeniden inşa etmek için bir fırsattır; bu, Covid-19 salgınının benzersiz destanının vurguladığı bir zorunluluktur.

## Kaynakça

1. Arnold, M. (2020). Coronavirus hit to eurozone economy set to dwarf financial crisis. *Financial Times*, May, 27.
2. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası, [www.cbar.az](http://www.cbar.az)
3. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, <https://www.stat.gov.az/>.
4. Baygül, S. (2020). Küreselleşme ve teknoloji üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 395-411.
5. Bernanke, B.; Diamond, D.; Dybvig, P. (2022). "The laureates explained the central role of banks in financial crises" The Nobel Prize in Economic Sciences 2022.
6. Buczynski, Richard (2020), "Globalization: Political, Cultural and Economic Dimensions". (Erişim: 3 Mart 2023 IBISWorld, <https://www.ibisworld.com/blog/globalization-part-1/99/1129/>).
7. Jackson, J. K., Weiss, M. A., Schwarzenberg, A. B., Nelson, R. M., Sutter, K. M., & Sutherland, M. D. (2020). Global economic effects of COVID-19.
8. Duran, M. S., & Mustafa, A. C. A. R. (2020). Bir virüsün dünyaya etkileri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
9. Dünya Bankası, <https://www.worldbank.org/>
10. Dünya Sağlık Örgütü, <https://www.who.int/>
11. Erşen, E. (2020). Koronavirüs, küreselleşme ve uluslararası sistem, U. Ulutaş. *COVID-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler*, 58-61.
12. Halıcı, S. K. (2022). Covid-19 Pandemisinin Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergelerine Etkisi. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 28-43.
13. Hamilton, S. M. (2008). *Globalization*. ABDO. Minnesota



14. IMF, <https://www.imf.org/>
15. Küçükoğlu, S. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Küresel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye’de Bankacılık ve Finans Sektörüne Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
16. Yeşilyurt, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu Mu? *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 424-435.
17. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2021). Covid-19 pandemisi ve azerbaycan turizmi: sektör temsilcisi görüşlerinin incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(1), 7-18.
18. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
19. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
20. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 465).
21. Tutar, H., Tuzcuoğlu, F., & Sarkhanov, T. (2023). A study on the relationship between the disorganization of labor and precarization. *Multidisciplinary Science Journal*, 5, 2023024-2023024.
22. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan’s Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
23. Huseynli, N. (2022). Impact of revenues from oil and non-oil sectors on the economic growth of Azerbaijan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(5), 31-35.
24. Aghamammadli, F. (2021). Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Küresel Rekabetçilik Durumunun WASPAS Yöntemiyle Değerlendirilmesi (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).





## Ülkenin rekabet gücünü artırmaya yönelik ulusal politikalar: Azerbaycan Örneği

*Lect. Fuad AGHAMAMMADLI*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC),. ORCID: 0000-0003-4671-7042*

### ÖZET

Benzersiz düzeyde küresel bağlantılılık ve karşılıklı bağımlılıkla karakterize edilen bir çağda, dünyanın her yerindeki uluslar, ekonomik büyümeyi ve yatırımları teşvik etmek, halklarının yaşam kalitesini artırmak ve rekabet avantajı elde etmek için güçlü bir şekilde çabalyorlar. Güçlü bir ulusal politikanın oluşturulması ve uygulanması, küresel alanda rekabet gücünü artırmak isteyen ülkeler için büyük önem taşıyor. Bu politikalar çok çeşitli alanları kapsamaktadır ve her bir politika ülkenin ekonomik çerçevesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bir ülkenin küresel alanda rekabet gücünün artması, çeşitli ulusal politikalara bağlanabilir. Bu politikalar, bireylerin büyümesine ve gelişmesine katkıda bulunan insan sermayesine, eğitime ve beceri gelişimine yatırımını kapsamaktadır. Ayrıca, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri aracılığıyla yeniliğin teşvik edilmesi, ekonomik rekabet gücünün artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sağlam altyapı temellerinin kurulması ve işletmeler için kolaylaştırılmış düzenleyici ortamların oluşturulması, ekonomik büyümenin kolaylaştırılması ve yatırımların çekilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Ayrıca, ülkelerin küresel pazarlarda yön bulmasını sağlayan etkili ticaret politikaları, rekabet gücünün artırılmasında etkili olmaktadır. Girişimciliği ve küçük işletmeleri desteklemek aynı zamanda yenilikçiliği ve istihdam yaratmayı teşvik ederek ekonomik rekabet gücüne de katkıda bulunur. Teknolojik gelişmeleri benimsemek, ülkelerin küresel rekabette ön sıralarda yer almasını sağladığı için bir diğer önemli husustur. Ayrıca, işgücü piyasası politikalarının değişen talep ve öncelikleri karşılayacak şekilde uyarlanması rekabet gücünün sürdürülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe öncelik vermek de önemlidir; çünkü bu, uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirliği sağlar ve bir ülkenin küresel sahnede itibarını artırır. Son olarak, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla finansal sistemlerin güçlendirilmesi, yatırımların çekilmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesi açısından hayati öneme sahiptir. Bu çalışma, Azerbaycan'ın ulusal politikalarının ülkenin küresel rekabet gücünü arttırmadaki önemli rolünü açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'ın uluslararası rekabet ortamında başarılı olma kapasitesini artırmak amacıyla politika oluşturmada kapsamlı ve stratejik bir yaklaşımın benimsenmesinin zorunluluğunun altını çiziyor.

**Anahtar Kelimeler:** Rekabet, Ulusal Politikalar, Ekonomik Büyüme, Küresel Rekabet, Rekabet Gücü

### National policies to increase the country's competitiveness: The Case of Azerbaijan

### ABSTRACT

In an era characterized by an unparalleled level of global interconnectedness and interdependency, nations throughout the globe are vigorously striving to acquire a competitive edge in order to stimulate economic expansion, entice investments, and enhance the quality of life for their populace. The establishment and implementation of a robust national policy holds significant importance for countries aspiring to enhance their competitiveness on the global stage. These policies encompass a wide range of domains, with each policy exerting a significant influence on the economic framework of the nation. The enhancement of a country's competitiveness on the global stage can be attributed to various national policies. These policies encompass investment in human capital, education, and skills development, which contribute to the growth and development of individuals. Additionally, the promotion of innovation through research and development (R&D) activities plays a crucial role in fostering economic competitiveness. Furthermore, the establishment of robust infrastructure foundations and the creation of streamlined regulatory environments for businesses are essential in facilitating economic growth and attracting investments. Moreover, effective trade policies that enable countries to navigate global markets are instrumental in enhancing competitiveness. Supporting entrepreneurship and small businesses also contribute to economic competitiveness by fostering innovation and job creation. Embracing technological advancements is another key aspect as it enables countries to stay at the forefront of global competition. Furthermore, adapting labor market policies to meet changing demands and priorities is crucial for maintaining competitiveness. Prioritizing environmental and social sustainability is also essential as it ensures long-term economic viability and enhances a country's reputation on the global stage. Lastly, strengthening financial systems to





ensure economic stability is vital for attracting investments and fostering sustainable economic growth. This study endeavors to elucidate the pivotal role of Azerbaijan's national policies in augmenting the nation's global competitiveness. Additionally, it underscores the imperative of adopting a comprehensive and strategic approach to policy formulation in order to enhance Azerbaijan's capacity to thrive in the international competitive landscape.

**Key Words:** Competition, National Policies, Economic Growth, Global Competition, Competitiveness

## Giriş

Küreselleşme ve birbirine bağlılığın tanımladığı bir çağda uluslar, küresel sahnede rekabet güçlerini artırmak için sürekli gelişen bir yarışa katılıyorlar. Uluslararası ticaret, teknoloji ve inovasyon ortamı son derece rekabetçidir ve ülkeleri kendilerini ileriye taşıyacak kapsamlı ulusal politikalar benimsemeye zorlamaktadır. Dünya giderek daha fazla entegre hale geldikçe, bir ulusun etkili bir şekilde rekabet edebilme yeteneği artık yalnızca ekonomik güç meselesi değildir; inovasyon, eğitim, altyapı ve düzenleyici çerçeveler gibi alanlara yayılan çok boyutlu bir zorluktur. Milletler, yalnızca mevcut zorlukları ele alan değil, aynı zamanda bunları geleceğe yönelik stratejik olarak konumlandıran politikaları formüle etme ve uygulama zorunluluğunun bilincindedir. Bu bağlamda araştırmada, rekabet gücünü artırmak için tasarlanan ulusal politikaların temel yönlerini incelenmektedir. Yenilik ekosistemlerinin teşvik edilmesinden eğitime yatırım yapılmasına, altyapının optimize edilmesinden düzenleyici ortamların düzenlenmesine kadar bu politikalar, bir ülkenin ekonomik dayanıklılığının ve refahının üzerine inşa edildiği temel görevi görmektedir.

Küresel rekabetin karmaşık dokusunda yol alırken, ulusal politikaların rolünü anlamak çok önemli hale geliyor. Bu bakımdan yapılan bu araştırma, çevikliğin, yenilikçiliğin ve uyarılana birliğin başarının para birimi olduğu bir ortamda ülkelerin yalnızca hayatta kalmak için değil aynı zamanda gelişmek için stratejik politika oluşturma sürecinden nasıl yararlanabileceğine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Ekonomik sınırların giderek daha geçirgen hale geldiği bir dünyada, uluslar kendilerini sürekli bir rekabet avantajı arayışı içinde buluyorlar. Yabancı yatırımı çekme, yenilikçiliği teşvik etme ve vasıflı bir iş gücü oluşturma zorunluluğu hiç bu kadar belirgin olmamıştı. Ulusal politikalar, bir ülkenin ekonomik ve sosyal yörüngesini şekillendiren, hızla değişen küresel manzaranın karmaşıklıklarında yol alma yeteneğini etkileyen yol gösterici bir pusula görevi görür. Rekabetçi ulusların temel taşı, yenilikçiliği teşvik etme kararlılıklarıdır. Araştırma ve geliştirmeyi teşvik eden, yeni girişimleri destekleyen ve teknolojinin benimsenmesini teşvik eden sağlam politikalar, yaratıcılık ve ilerleme kültürünü besler. Ülkeler inovasyon ekosistemlerini besleyerek kendilerini çığır açan fikirlerin merkezi olarak konumlandırıyor ve onları küresel endüstrilerde ön sıralara taşıyor. Ulusal politikaları ve bu politikaların rekabet gücünü artırmadaki rolünü araştırmaya başladığımızda, yolculuğun devam ettiğini kabul etmek çok önemlidir. Küresel arena dinamiktir ve uluslar önde kalabilmek için stratejilerini sürekli olarak uyarlamalı ve geliştirmelidir. Başarılı modelleri inceleyerek, aksiliklerden ders alarak ve yenilikçi yaklaşımları benimseyerek ülkeler sürdürülebilir büyüme ve refaha doğru bir rota çizebilirler.

Bu araştırma, ulusları ekonomik canlılığa ve sürdürülebilir büyümeye doğru iten stratejik girişimleri inceleyerek, bir ülkenin rekabet gücünü artırmada ulusal politikaların kritik önemini ortaya çıkarmaya yönelik bilgiler sağlamayı amaçlamaktadır.

## Rekabet gücü kavramı

Rekabetçilik fikri, küresel fırsatlar ve zorluklar eşliğinde ulusların, işletmelerin ve bireylerin hayatlarını şekillendiren yol gösterici bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır. Rekabetçilik, şirketleri mükemmelliğe doğru iten dinamik bir güçtür. Stratejik düşünmek, uyum sağlamak ve sürekli büyüme kararlılığı gerektirmektedir. Stratejik düşünme, rekabet gücünü etkiler. "Stratejinin özü, ne yapılmayacağını seçmektir" (Porter, 1996). Bu, kuruluşların güçlü yönlerine odaklanması ve uzun vadeli hedeflerine uygun bir yol çizmesi gerektiğini gösteriyor. Rekabet edebilirlik, zorluklarla aktif bir şekilde ilgilenmek ve amaçlı kararlar almayı gerektirmektedir. Rekabet edebilirlik bağlamında, yenilik dönüştürücü bir rol oynar. Albert Einstein, "zorluğun ortasında fırsat yatar" ifadesiyle sıkıntı ve yenilik arasındaki önemli ilişkiyi özetledi (Einstein, tarihsiz). Zorluklar, yaratıcılığı teşvik eder ve acil sorunları çözümlerin yanı sıra endüstrileri yeniden tanımlayan çözümler üretir. Yenilikçilik ise, geleneksel standartları ortadan kaldırma ve yeni mükemmellik standartları oluşturma yeteneği ile rekabetin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Rekabet alanında öğrenmek çok önemlidir. Teknoloji sektöründe önemli bir rol oynayan Bill Gates, "Başarıyı kutlamak iyidir, ancak başarısızlıktan alınacak derslere kulak vermek daha önemlidir" demiştir (Gates, 2019). Rekabet üstünlüğünü korumanın önemli bir parçası, olumlu veya zorlayıcı deneyimlerden öğrenme yeteneğidir. Hızla değişen bir



dünyada, varlıkların uyarılana bilirligi ve yeni keşfedilen bilgilerin entegrasyonu, sürdürülebilir başarı için gereklidir. Dünya çapında rekabet etmek için yalnızca kişisel yetenekler değil, aynı zamanda birlikte çalışan bir zihniyet de gereklidir. Hızlı gitmek istiyorsanız, yalnız kalmalısınız. "Uzağa gitmek istiyorsanız birlikte git" gibi atalar sözleri küresel arenada işbirliğinin önemini özetlemektedir. İnsanlar ve işletmeler, dünyanın birbirine bağlı doğasının farkındadır ve zorlukların birlikte üstesinden gelmek ve ortak güçlerden yararlanmak için birbirleriyle işbirliği yapmaya teşvik ediyor. Rekabetçilik bir varış noktası değildir; devam eden gelişme ve ilerleme yoludur. Bu bağlamda, Peter Drucker'ın "*geleceği tahmin etmenin en iyi yolu onu yaratmaktır*" fikri önemli bir rol oynamaktadır (Drucker, 1998). Rekabet gücünde olmak, geleceği aktif olarak şekillendirmek, pazar eğilimlerini tahmin etmek ve sürekli olarak yenilik yapmak anlamına gelir. Varlıkların yalnızca şu anda yaşamak için değil, aynı zamanda başarı ve ilerleme ile karakterize edilen bir geleceğin mimarlığını yapmak için çabaladığı, gelişen bir hikâyedir. Rekabet gücü, başarının büyük dokusunda işbirliği, strateji, yenilik ve öğrenmeyi içeren canlı bir iplik olarak ortaya çıkar. "Başarılı bir insanla diğerleri arasındaki fark, güç eksikliği veya bilgi eksikliği değil, daha ziyade irade eksikliğidir". Rekabetçilik sadece bir fikir değil, aynı zamanda bireyleri, işletmeleri ve ulusları büyümeye teşvik eden bir felsefedir. Katılımcıları kaderlerinin mimarlarına dönüştüren dinamik güçtür ve sıradanlığı aşan miraslar yaratmaktadır.

## 2. Literatür taraması

Rekabet edebilirlik, ekonomik refah ve küresel etki arayışında olan ülkeler için hayati önem taşımaktadır. Yapılan literatür taraması ile, bir ülkenin dünya çapında rekabet edebilirliğini artırmaya yardımcı olan temel devlet politikalarının kapsamlı bir anlayışının açıklanması hedeflenmektedir.

Porter (1990) ve Audretsch (1995) yaptığı çalışmalarda, rekabet gücünün artırılmasında yeniliğin kritik rolünü vurgulamaktadır. Bu bilim adamlarına göre yenilik kültürünü teşvik eden, araştırma ve geliştirmeye yatırım yapan ve teknoloji transferini destekleyen devlet politikaları, bir ülkenin rekabet avantajına önemli ölçüde katkıda bulunur.

Porter (1998) ve Audretsch (2018)'in yaptığı çalışmalarda yenilik kümelerinin ve teknoloji parklarının kurulması, teknolojik ilerlemelere elverişli bir ortam yaratmada kilit bir strateji olarak ortaya çıktığını savunmaktadır.

Hanushek ve Woessmann (2015) tarafından yürütülen bir diğer araştırmaya göre ise, bir ülkenin ekonomik rekabet gücü ile eğitim kalitesi arasındaki olumlu ilişkinin önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmadan geline sonuca göre insan sermayesi avantajı, her düzeyde eğitime öncelik veren ve beceri geliştirmeye odaklanan devlet girişimlerinin bir sonucudur.

Ergas (2000)'in yaptığı çalışmaya göre, rekabet gücü verimli altyapıya bağlıdır. Dijital bağlantı, enerji ve ulaşım gibi altyapıya öncelik veren hükümet politikaları, lojistik ve operasyonel verimliliğin artırılmasına yardımcı olacaktır ve altyapı yatırımları, ülkenin işletmeler açısından çekiciliğini artırmak ve ekonomik büyümeyi desteklemek açısından oldukça önemlidir.

(Krugman, 2008) çalışmasında, bir ülkenin küresel pazardaki rekabet gücünün büyük ölçüde ticaret politikaları tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır. Krugman bu çalışmasıyla ticaret politikalarının bir ülkenin rekabet avantajını önemli ölçüde etkilediğini vurgular. Uluslararası arenada rekabet gücünü artıran devlet stratejileri, ticaret engellerini azaltmaya, olumlu ticaret anlaşmaları müzakere etmeye ve ihracatı teşvik etmeye odaklanmaktadır.

(Djankov vd., 2002) çalışmasına göre, düzenleyici ortam, bir ülkenin iş ortamını ve rekabet gücünü etkileyen kritik bir faktördür. İş dünyası dostu bir düzenleyici çerçevenin önemini vurgulamaktadır. Bürokratik süreçleri kolaylaştıran, şeffaflığı artıran ve düzenleyici yükleri azaltan devlet politikaları, girişimcilik ve yatırıma elverişli bir ortam yaratılmasına katkıda bulunur.

Bu literatür taraması, rekabet gücünü artırmak için temel devlet politikalarının çok yönlü doğasına ışık tutmaktadır. Küresel rekabet gücünü artırmayı amaçlayan ülkeler için stratejik bir çerçeve, inovasyon, eğitim, altyapı, ticaret ve düzenlemeye odaklanan politikaların bütünlük bir yaklaşımı olarak ortaya çıkıyor. Akademik araştırmalar, bu politika alanlarının birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu gösteriyor ve sürdürülebilir rekabet gücüne ulaşmak için bütünsel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu gösteriyor. Mevcut literatür, uluslararası rekabetin sürekli değişen dinamiklerine uyum sağlamak ve etkili stratejiler geliştirmek için politika yapımcıların temelini oluşturmaktadır.

## 3. Ulusal Politikalar kavramı



Ulusal politikalar kavramı, bir ulusun gelişiminin karmaşık ağında ekonomik büyümenin, sosyal istikrarın ve uluslararası nüfuzun yörüngesini şekillendiren yol gösterici bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin kimliği ve geleceği, genellikle zorlukların üstesinden gelmek ve fırsatları yakalamak için hükümetler tarafından oluşturulan bu politikalarla şekillenmektedir. Söz konusu politikalar; stratejik politikalar yoluyla ekonomik refah, sosyal refah ve kapsayıcılık, çevresel sürdürülebilirlik, teknolojik yenilik ve araştırma ve dış ilişkiler ve diplomasi olarak açıklanabilmektedir.

Ekonomik refah, ulusal politikaların odak noktasıdır. Hükümetler, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, yatırım çekmek ve finansal sistemlerin istikrarını korumak için planlar yapmaktadırlar. Keynes ve Friedman gibi bilim adamları, para ve maliye politikalarının bir ülkenin ekonomik refahını nasıl etkilediğini derinlemesine incelemişlerdir (Mehar, 2023). Bu bağlamda ekonomik refahın, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi, ticari faaliyetleri teşvik eden vergi politikalarından enflasyonu yöneten para politikalarına kadar ulusal ekonomik stratejilere bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda ulusal politikalar, sosyal refah ve kapsayıcılığa yönelik ekonomik hususların ötesine uzanmaktadır. Sağlık, eğitim ve sosyal güvenlikle ilgili politikalar dayanıklı ve eşitlikçi bir toplum yaratmayı amaçlamaktadır. Rawls gibi sosyal teorisyenlerin çalışmaları, kaynakların ve fırsatların adil dağılımını sağlamada hükümetin rolünü vurgulamaktadır (Rawls, 1971). Örneğin ulusal sağlık politikaları yalnızca vatandaşların refahını etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda işgücü verimliliğine ve toplumsal istikrara da katkıda bulunuyor.

Küresel çevresel zorlukların damgasını vurduğu bir çağda, ulusal politikalar giderek daha fazla sürdürülebilirliğe odaklanmaktadır. Hükümetler iklim değişikliğini hafifletmek, doğal kaynakları korumak ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş için düzenlemeler ve teşvikler oluşturmaktadır. Paris Anlaşması, ulusal politikaları gezegenin daha büyük yararına uyumlu hale getirmeye yönelik küresel çabanın bir örneğini teşkil etmektedir. Sürdürülebilirliğin ulusal gündemlere entegrasyonu, çevre sağlığı ve ulusal refahın birbiriyle bağlantılı olduğunun kabulünü yansıtmaktadır. Ulusal politikalar aynı zamanda teknolojik yenilik ve araştırmayı teşvik etmede de önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler, rekabet gücünü artırmak için teknolojik gelişmelerin ön saflarında yer almanın önemini farkındadır. Araştırma ve geliştirmeyi, inovasyon ekosistemlerini ve teknoloji eğitimini destekleyen politikalar, bir ülkenin uzun vadeli dayanıklılığına ve küresel duruşuna katkıda bulunur. Romer gibi iktisatçıların çalışmaları, teknolojik ilerlemenin ekonomik büyümeyi yönlendirmedeki rolünün altını çizmektedir (Romer, 1990). Ulusal politikalar, bir ülkenin küresel sahnedeki konumunu etkilemek için yerel alanların ötesine uzanır. Dış politikalar ve diplomatik stratejiler uluslararası ilişkileri, ticari anlaşmaları ve işbirliklerini şekillendirir. Morgenthau gibi siyaset bilimcilerin çalışmaları, uluslararası ilişkilerdeki hassas güç ve çıkar dengesini vurgulamaktadır (Morgenthau, 1948). Bu alandaki ulusal politikalar, bir ülkenin ittifaklarını, küresel konulardaki duruşunu ve uluslararası örgütlerdeki rolünü belirlemektedir.

Ulusal kalkınma adına, ulusal politikalar ekonomik büyümeyi, sosyal refahı, çevre korumayı, teknolojik gelişmeyi ve küresel etkiyi koordine eden karmaşık notalar oluşturur. Hükümetler günümüz dünyasının karmaşıklıklarıyla yüzleşirken, ulusal politikaların oluşturulması ve uygulanması kritik öneme sahiptir. Bu süreç iktisatçıların, sosyal teorisyenlerin ve siyaset bilimcilerin görüşleri tarafından yönlendirilmektedir. Bu görüşler, ülke siyasetinin çeşitli yönlerini ortaya çıkaran kapsamlı bir bilgi kaynağı sağlıyor. Sonuç olarak, ülkelerin müreffeh ve sürdürülebilir bir geleceğe giden yolu çizmedeki başarısı, onların politikalarını toplumun değişen ihtiyaçlarına uyarlama, yenileme ve uyarlama becerilerine bağlı olmaktadır.

#### **4. Azerbaycanın rekabet gücünü artırma adına uygulamaları**

Doğu Avrupa ile Batı Asya'nın kavşağında yer alan Azerbaycan, stratejik konumu, doğal kaynakları ve uluslararası ilişkilere yönelik proaktif yaklaşımından yararlanarak küresel sahnede önemli bir oyuncu olarak ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın dünyadaki konumunu incelediğimizde birçok önemli soru ortaya çıkıyor. Bunlar; stratejik jeopolitik konum, ekonomik dayanıklılık ve çeşitlendirme, küresel enerji tedarikçisi, diplomasi ve uluslararası ilişkiler, kültürel miras ve yumuşak güç, zorluklar ve çatışma çözümü, gelecek hedefleri ve küresel katılım olarak açıklanmaktadır.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu onu büyük uluslararası koridorların kesişme noktasında konumlandırıyor ve Avrupa ile Asya arasındaki bağlantıları güçlendiriyor. Ülkenin stratejik konumu, onu bölgesel istikrar ve ekonomik işbirliğinde hayati bir oyuncu olarak konumlandırıyor. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında oynadığı önemli rolün başlıca örnekleridir. Ayrıca, tarihsel olarak petrol ve doğal gaz rezervleriyle bilinen Azerbaycan, hidrokarbonlara olan bağımlılığı azaltmak için aktif olarak ekonomik çeşitlendirme peşinde koşmaktadır. Ülke ekonomisi artık tarım, turizm ve teknoloji dâhil olmak üzere petrol dışı sektörleri de kapsıyor. Bu



çeşitlilik sadece ekonomik dayanıklılığı arttırmakla kalmıyor, aynı zamanda Azerbaycan'ı küresel ekonomiye çok yönlü katkıda bulunan bir ülke olarak konumlandırıyor. Azerbaycan'ın kilit bir enerji tedarikçisi olarak rolü, küresel enerji dinamikleri açısından hayati öneme sahiptir. Ülkenin petrol ve doğalgaz kaynakları, stratejik boru hattı projeleriyle birleşerek Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunuyor ve uluslararası enerji piyasalarının şekillenmesinde rol oynuyor. Azerbaycan küresel enerji girişimlerine aktif olarak katılarak diplomatik ve ekonomik bağlarını güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan, ortak zorlukları ele almak ve fırsatları yakalamak için bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla yakın ilişkiler kurarak proaktif bir diplomatik duruş sürdürüyor. Ülke, Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesidir. İleriye bakıldığında Azerbaycan, ekonomik reformlar, teknolojik ilerlemeler ve sürdürülebilir kalkınma yoluyla küresel varlığını daha da geliştirmeyi hedeflemektedir.

Ülkeler, ekonomik gücünü, yenilik yeteneklerini ve küresel duruşlarını güçlendirmek için stratejik olarak politikalar oluşturur ve uygular. Bu, küresel rekabet gücünün arttığı bir ortamda gerçekleşir. Azerbaycan, Avrupa ve Asya'nın birleştiği yerde, uluslararası arenada rekabet gücünü artırmak için çok çeşitli ulusal politikalar uygulamaktadır. Bu bağlamda, stratejik inovasyon ve eğitim yatırımı, altyapı yatırımları, ekonomide çeşitlendirme, düzenleyici ve iyi iş ortamlarının oluşturulması ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri üzerine çalışmalar gerçekleştirmektedir.

Azerbaycan, uzun vadeli rekabet gücünün inovasyonu gerektirdiğini biliyor. Bu yüzden ülke, inovasyona, teknoloji parklarına ve AR-GE'ye yatırım yapmaktadır. Bütün bu uygulamalar, Azerbaycan'ı bölgedeki teknolojik ilerleme için bir merkez olarak konumlandırmaktadır. Ve bu da hem yerli hem de yabancı yatırımcıları ileri teknolojiye sahip sektörlerle çekiyor. Ayrıca rekabet edebilirlik adına, Azerbaycan hükümeti tarafından eğitime de öncelik verilmiştir. Politikalar, ilkokullardan yükseköğretim kurumlarına kadar her düzeyde eğitimin kalitesini yükseltmeye odaklanmaktadır. İnsan sermayesinin geliştirilmesine yapılan bu odaklanma, hızla büyüyen küresel ekonominin taleplerini karşılamak için yetenekli ve adapte olabilen bir işgücü sağlamaktadır. Ülke yönetimi bu bağlamda petrol sermayesinin insan sermayesine dönüştürülmesi politikasını uygulamaktadır.

Stratejik altyapı çalışmaları, Azerbaycan'ın rekabet gücünü artırma çabalarının en önemli parçalarını oluşturmaktadır. Güney Gaz Koridoru ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi projeler, Azerbaycan'ı hem yurt içi lojistiği hem de bölgesel ve uluslararası ticaret ağlarında önemli bir rol üstlenmesini sağlamaktadır. Daha geniş Avrasya bölgesinde önemli bir transit ve lojistik merkezi olma hedefiyle bağlantıya odaklanma stratejisini benimsemiş Azerbaycan'ın bu yolda çok önemli kazanımları olduğunu söylemek mümkündür.

Ekonomik çeşitliliğin öneminin farkında olan Azerbaycan, belirli sektörlerle olan bağımlılığını azaltmak için politikalar geliştirmektedir. Ekonomiyi çeşitlendirme çabaları, petrol dışı endüstrilerin geliştirilmesini, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'lerin) büyümesini ve girişimciliği teşvik etmeyi içerir. Bu politikalar ekonomik dayanıklılığı artırırken, Azerbaycan'ı küresel pazarda çok yönlü bir oyuncu olarak konumlandırıyor. Ayrıca, Azerbaycan, girişimciliği teşvik eden ve bürokratik işlemleri hızlandıran bir düzenleyici çerçeveye sahiptir. Bu yöntem, yabancı yatırımı çekmektedir ve yerli şirketlerin büyümesini teşvik ederek iş ortamının genel canlılığını artırmaktadır.

Azerbaycan'ın rekabet gücünü artırmak için turizm, ülkenin ekonomisine çeşitlilik kazandırarak gelir kaynaklarını çoğaltabilir. Turizm, kültürel zenginliklerin ve doğal güzelliklerin tanıtılmasıyla uluslararası alanda ülkenin görünürlüğünü artırabilir. Yatırımlarla turizm sektörü geliştirilerek istihdam olanakları genişletilebilir ve ekonomiye katkı sağlanabilir. Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel mirasıyla zengin olan bölgeleri turizm destinasyonları haline getirilerek uluslararası turist çekme potansiyeli artırılabilir. Turizm sektöründe altyapının geliştirilmesiyle birlikte sürdürülebilir turizm uygulamalarıyla doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillere aktarılması desteklenebilir (Tutar ve Sarkhanov, 2021; Bayramli ve Sarkhanov, 2021; Baghirova ve Sarkhanov, 2023).

Azerbaycan'ın rekabet gücünü artırmada petrol, ülkenin önemli bir gelir kaynağı olarak ekonomiye katkı sağlayabilir. Petrol, uluslararası piyasalarda enerji kaynakları açısından stratejik bir konumda yer alarak Azerbaycan'ın dış ticaret dengesine olumlu etki yapabilir. Petrol gelirleri, ülke içinde altyapı geliştirme projeleri ve endüstriyel büyüme için kaynak sağlayabilir. Azerbaycan'ın petrol rezervleri, uluslararası yatırımcıları ülkeye çekerek ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Ancak tek bir gelir kaynağına bağımlılığı azaltmak için çeşitlendirilmiş ekonomik alanlara yatırım yapılması önemlidir (Sarkhanov, 2022; Sarkhanov ve Huseynli, 2022).



Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG'ler), Azerbaycan'ın politikalarının uluslararası gündemle uyumlu olmasını sağlar. Sürdürülebilirliği ulusal politikalarına entegre ederek, Azerbaycan çevresel sorunları ele alıyor ve ileriye düşünen ve sorumlu bir ülke olarak tanınmaktadır.

### Sonuç

Sonuç olarak, rekabet gücünü artırmak için ulusal politikalara bütünsel bir yaklaşım uygulanmasını Azerbaycan'da görmek mümkündür. Azerbaycan, yeniliğe stratejik yatırım yaparak, eğitime öncelik vererek, kritik altyapıyı geliştirerek, ekonomiyi çeşitlendirerek, iş ortamlarını teşvik ederek ve küresel sürdürülebilirlik hedeflerine uyum sağlayarak küresel bir oyuncu haline gelmektedir. Azerbaycan'ın ilerlemesi, stratejik planlama ve öngörünün dönüştürücü gücünün bir kanıtı olduğunu söylemek mümkündür. Ülkenin rekabet gücüne bağlılığı, ekonomik dayanıklılığını ve Avrasya bölgesinin ve ötesinin geleceğini şekillendirmedeki rolünü güçlendirmektedir. Gerçekleştirilen tüm bu ulusal politikalar ışığında Azerbaycan'ın dünya sahnesindeki yolculuğu, stratejik konumu, ekonomik dayanıklılığı, diplomatik gücü ve kültürel zenginliğiyle şekillenen dinamik bir yapısının olduğu söylenebilir.

Gelecekte Azerbaycan'ın sürekli ekonomik gelişme, teknolojik yenilik ve küresel katılım arayışı, uluslararası topluma olumlu katkıda bulunma kararlılığını yansıtmaktadır. Ülkenin küresel forumlara aktif katılımı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine bağlılığı ve çatışmaların barışçıl çözümüne bağlılığı, Azerbaycan'ı uluslararası ilişkilerin karmaşık ortamında sorumlu ve ileriye dönük bir katılımcı haline getiriyor. Azerbaycan küresel sahnede yoluna devam ederken jeopolitik, ekonomik ve kültürel faktörlerin birleşimi de gidişatını şekillendirmeye devam edecek. Azerbaycan, uluslararası ortaklıkları geliştirerek, yenilikçiliği benimseyerek ve diplomatik ilkelere bağlı kalarak, yalnızca bölgede değil, aynı zamanda daha geniş küresel ilişkilerde de kalıcı bir etki bırakmaya hazırlanıyor. Azerbaycan'ın dünya tarihi, refah ve işbirliği dolu bir geleceği şekillendirme konusunda dayanıklılık, uyum sağlama ve sarsılmaz kararlılığın tarihi olarak yorumlanabilmektedir.

### Kaynakça

1. Audretsch, David B, 1995. "The Innovation, Unemployment and Competitiveness Challenge in Germany," CEPR Discussion Papers 1152, C.E.P.R. Discussion Papers.
2. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
3. Bayramli, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
4. David B. Audretsch, Erik E. Lehmann, Matthias Menter & Nikolaus Seitz (2019) Public cluster policy and firm performance: evaluating spillover effects across industries, *Entrepreneurship & Regional Development*, 31:1-2, 150-165,
5. Djankov, S., La Porta, R., Lopez'deSilanes, F., & Shleifer, A. (2002). WThe Regulation of Entry,'. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1).
6. Ergas, H., & Small, J. (2000). Real options and economic depreciation. *NECG Pty Ltd and CRNEC, University of Auckland*.
7. Hanushek, E. W., & Woessmann, L. (2015). L.(2015a): The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth.
8. Keynes, J. M. (1936). The supply of gold. *The Economic Journal*, 46(183), 412-418.
9. Kiessling, T.S. and Glenn Richey, R. (2004), "Examining the theoretical inspirations of a management guru: Peter F. Drucker and the Austrian School of Economics", *Management Decision*, Vol. 42 No. 10, pp. 1269-1283.
10. Krugman, P. (2009). The increasing returns revolution in trade and geography. *American Economic Review*, 99(3), 561-571.
11. Mehar, M.A. (2023), "Role of monetary policy in economic growth and development: from theory to empirical evidence", *Asian Journal of Economics and Banking*, Vol. 7 No. 1, pp. 99-120.
12. Morgenthau, H., & Nations, P. A. (1948). The struggle for power and peace. *Nova York, Alfred Kopf*.
13. Porter, M (1998), Clusters and the new economics of competition, *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90
14. Porter, M. (1996), What is strategy? *Harvard Business Review* 74(6) 61-78.
15. Porter, M.E. (1990), "New global strategies for competitive advantage", *Planning Review*, Vol. 18 No. 3, pp. 4-14
16. Rawls, J. (1971). A theory of justice. *Cambridge (Mass.)*.
17. Romer, P. M. (1990). Capital, labor, and productivity. *Brookings papers on economic activity. Microeconomics*, 1990, 337-367.
18. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009-2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
19. Sarkhanov, T., & Huseynli, N. (2022). Econometric Analysis of Renewable Energy Consumption and Economic Growth: The Case of Kazakhstan and Kyrgyzstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(6), 163.
20. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2021). Covid-19 pandemisi ve azerbaycan turizmi: sektör temsilcisi görüşlerinin incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(1), 7-18.



## Azerbaycan Turizmi Üzerine Sistematik Bir Derleme

*Assoc. Prof.Dr. Engin Derman*

, Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1171-6242

### ÖZET

Turizm son yıllarda Azerbaycan'da hızla gelişen sektörlerden biri haline gelmiştir. Yüksek dağları, ovaları, Hazar Denizi sahili, nehirleri, tarihi ve kültürel yerleri ile önemli bir turizm potansiyeline sahip olan Azerbaycan Kuzeyde Rusya, güneyde İran, batıda Ermenistan ve Türkiye, kuzeybatıda Gürcistan ile sınırları olan, Asya ile Avrupa geçiş güzergahında bulunan Türkiye ile kardeş bir ülkedir. Coğrafi özellikleri ve transit ülke oluşu turizmin Azerbaycan için önemini artırmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ulusal veri tabanlarındaki Azerbaycan Turizmi üzerine yazılmış makaleler incelenmiş ve sistematik derleme yapılarak konu belirli temalar halinde sunulmuştur. Sistematik derleme bir konu hakkında literatürün belli sınırlar dahilinde incelenmesi ve konunun farklı açılardan ele alınmasına yardımcı olur. Bu çalışmada amaç, Türkiye akademisi bakış açısı ile Azerbaycan Turizmini değerlendirmektir. İnceleme Google Akademik, TR Dizin, Dergipark ve Mendeley üzerinden yürütülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan Turizmi, Bibliyometrik Analiz, Türkiye

### A Systematic Review on Azerbaijan Tourism

### ABSTRACT

Tourism has become one of the rapidly developing sectors in Azerbaijan in recent years. Azerbaijan, which has a significant tourism potential with its high mountains, plains, Caspian Sea coast, rivers, historical and cultural places, is an ally country with Turkey, bordered by Russia in the north, Iran in the south, Armenia and Turkey in the west, Georgia in the northwest, and located on the transition route between Asia and Europe. Its geographical features and being a transit country increase the importance of tourism for Azerbaijan. In this study, articles written on Azerbaijan Tourism in Turkey's national databases were examined and the subject was presented in certain themes by making a systematic compilation. Systematic review helps to examine the literature on a subject within certain limits and to consider the subject from different perspectives. The aim of this study is to evaluate Azerbaijan Tourism from the perspective of Turkish academy. The review was conducted through Google Scholar, TR Dizin, Dergipark and Mendeley.

**Keywords:** Azerbaijan Tourism, Bibliometric Analysis, Türkiye

### Giriş

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından başta ekonomik olmak üzere sosyal, kültürel ve çevresel bakımdan önemli kazanımlar sağlayan turizm sektörü, kuşkusuz Azerbaycan için de kritik bir öneme sahiptir. Dünyanın en çok turist çeken ilk 10 ülkesi arasında yer alan Türkiye kardeş ülke Azerbaycan için iyi bir rol model olabilir. 1990'lı yıllardan itibaren iki ülke arasında turizm alanında işbirliği geliştirilmekte, Azerbaycan turizm potansiyelinin uluslararası alanda tanınması, turist sayısının artırılması, turizm hizmet çeşitlendirilmesi ve kalitenin artırılması için gerekenlerin yapılması yönünde kapsamlı işler yürütülmektedir (Memmedov, 2015).

Azerbaycan'ın coğrafi, tarihi ve kültürel özelliklerine baktığımızda önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu, ancak turizm istatistiklerine (İslam İslamzade, 2021) göre bu potansiyeli yeterince değerlendiremediği görülmektedir. Ülkeden diğer ülkelere turistik amaçlı seyahat edenlerin sayısı ülkeye gelen turist sayısından daha fazladır. Bununla birlikte şifalı çamur petroleri (Seferov & Hesenov, 2006) ve şifalı tuz mağaraları gibi (Şimşek, 2020) sağlık turizmine yönelik özgün turizm ürünleri mevcuttur. Son yıllarda turizm yatırımlarına öncelik verildiği görülmekte, ancak sürdürülebilir bir turizm gelişimi için Azerbaycan'a özgü bir turizm planlaması gerekmektedir.

### Azerbaycan'da Turizmin Gelişimi

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik alanda birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkedeki tüm sektörler gibi, turizm sektörü de değişime uğramıştır. Ancak turizm sektörü açısından bu değişim olumlu sayılabilir. Çünkü, Sovyetler



Birliği döneminde kapalı ÷lke konumu nedeniyle, potansiyel turizm olanaklarını yeterince kullanıma sunamayan Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından bu potansiyelini dünya geneline tanıtmaya çalışmıştır (Memmedov, 2015). Serbest piyasa ekonomisi ile ekonomik anlamda cesur adımlar atarak günümüze kadar önemli gelişmeler kaydedilmiş, turizm sektörü de bu gelişimden payını almıştır. Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, iklim çeşitliliği, tarihi ve kültürel mirası turizmin gelişiminde önemli fırsatlar ortaya koymuştur. Bununla birlikte ÷lke yönetimi turizmi geliştirmek amacıyla istikrarlı politikalar uygulamıştır. 2002-2005 Turizmi Geliştirme Programı, 2010-2014 Turizmi Geliştirme Programı, 2011 Turizm Yılı ilanı, her yıl Bakü'de düzenlenen uluslararası turizm fuarı (AITF), turizm kongreleri bu kapsamda örnek uygulamalardır (İslam İslamzade, 2021).

Günümüzde turizm Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz sektörlerinden sonra en fazla gelir getiren sektör haline gelmiştir. ÷lke turizm rekabet gücü bakımından 148 ÷lke arasında 39. sıraya yükselmiştir. 2019 yılı verilerine göre ÷lkeyi ziyaret eden turist sayısı 3.17 milyon, elde edilen gelir 2.891 milyar dolardır. Azerbaycan hükümeti bu gelişime paralel olarak 2019 yılında 34.88 milyon dolar turizm yatırımı yapmıştır. Bununla beraber aynı yıl ÷lkeden giden turist sayısı 5.57 milyon olmuştur. Bu durum ÷lkeden çıkan dövizin ÷lkeye gelen dövizden daha fazla olmasına sebep olmuştur. ÷lkede turizm faaliyetlerini yürüten seyahat acentesi sayısı 432'ye ulaşmış olup, bunların % 90'ı Bakü'de hizmet vermektedir. ÷lkeye seyahat acentesi ile gelen turistlerin büyük çoğunluğu İsrail, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya ve Türkiye'den gelmektedir. Azerbaycan Turizm Kurulu 2018 yılında ÷lkenin turizm potansiyelini tanıtmak amacıyla Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan, Suudi Arabistan, Rusya, Çin gibi ÷lkelerde turizm ofisleri açmıştır (İslam İslamzade, 2021).

### Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli

Azerbaycan 86.600 km<sup>2</sup> yüzölçümü ile doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran, güneybatıda Türkiye ile komşudur. Kafkas Dağları, nehirler, göller, 825 km Hazar Denizi kıyı şeridi, zengin mineral sular, dünyadaki 11 iklim tipinden 9'una sahip olması, tarihi ve kültürel mirası ÷lkenin turizm potansiyelini ortaya koymaktadır. Hazar Denizi kıyıları ve kaplıcalar dinlenme amaçlı tatillerin yanında sağlık turizmini de öne çıkarmaktadır. şifalı su kaynakları, volkan çamurları, tuzlu göl tedavi çamurları, şifalı çamur petroleri ÷lkenin sağlık turizmine ayrıcalık katmaktadır. Diğer yandan Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağları doğa temelli özel ilgi turizm türleri için önemli bir potansiyeldir. Kafkaslar bölgesinin yıllık güneşlenme süresi en uzun ÷lkesi Azerbaycan'dır. Bununla beraber yüzey şekillerindeki -28 m / 4466 m şeklinde yükselti farklılığu bölgeye turizm açısından ayrıcalık katmaktadır. Paleontolojik fosilli kayalar, yüksek şelaleler, nadir ağaç türleri, endemik bitki türleri, göçmen kuşların kışlak alanları, 1000 civarı mineral su kaynağu, tuzlu göl tedavi çamurları ve tedavi özellikli petroler özgün turizm ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Seferov & Hesenov, 2006). Apşeron Yarımadası, Guba Haçmaz, Lenkeran Ovası, Merkez ve Batı Bölgesi bu kapsamda öne çıkan turizm bölgeleridir. Bu bölgelerde özgün değeri olan turizm ürünleri mevcuttur.

**Apşeron Yarımadası** doğal koşulları ve iklimi, ılık ve berrak denizi, ince kumlu plajları, tedavi amaçlı kullanılan çamuru ve şifalı suları, gelişmiş ulaşım ve altyapısı ile rekreasyonel imkanlara sahiptir. Kalp-damar, sinir sistemi, mide-bağırsak hastalıkları üzerine tedavi nitelikli sanatoryumların çoğu bu bölgededir (Memmedov ve Rehimov, 2000; Guliyev, 2000).

**Guba-Haçmaz** Azerbaycan'ın Kuzeydoğu kesiminde bulunan; elverişli ulaşım imkanları, güzel manzara ve dağlık alanları, Hazar Denizi'nin Yalama-Nabran, Gilezi-Zarat kıyılarındaki balneoloji merkezleri, Kalealtı, Haltan vb. mineral su kaynakları ile rekreasyon-turizm bölgelerindedir. Deveçi ilçesindeki 350 kişilik Kalealtı mineral suyu Batı Ukrayna'daki Naftusiya suyuyla aynı tedavi edici özellikte olup, Hazar Denizi'ne ve demiryolu hattına yakınlığu, deniz seviyesinden 500 m yükseklikte oluğu, son derece güzel ve yeşil peyzajı, sebzeçilik, bağcılık ve hayvancılığın geliştiğu ilçelerle iç içe olması, temiz ve sağlık verici havası ile sağlık turizmine hizmet vermektedir (Zeynalı, 1998; Oğan, 2000).

**Lenkeran Ovası** Hazar Denizi kıyısında, güneyi subtropikal iklime sahip, ince kumlu plajları ve güzel manzaralı siteleri, gelişmiş altyapısı, bütün yıl sebze-meyve yetiştiren tarım arazileri, mineral su kaynakları ile rekreasyon-turizm olanakları sunar. Lenkeran ilçesinde bileşiminde azot ve metan gazı bulunan, eklem, kadın hastalıkları, deri, kalp damar hastalıklarına iyi gelen Meşesu ve İbadı mineral su kaynakları vardır (Koçman ve Diğerleri, 1994; Abbasov, 1998).

**Merkez ve Batı Bölgesi** geniş arazilerinde mevsimlik faaliyet gösteren tedavi ve dinlenme tesisleri yer alır. Küçük Kafkas Dağları eteklerindeki Naftalan kentinde **dünyada tek olan** tedavi amaçlı çamur petrolü ve



1500 yataklı tüm yıl hizmet veren sağlık merkezi bulunmaktadır. Naftalan tedavi petrolü, Strabon'dan alınan bilgilere göre çok eski dönemlerde bile yara tedavisinde kullanılıyordu. Bu nedenle o dönemlerde Anadolu'dan, Kafkasya Bölgesi'nden, İran'dan ve Hindistan'dan tedavi amaçlı gelenler dönüşlerinde bu petrolü çamur halinde yanlarında götürüyorlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Naftalan batı ülkelerinin dikkatini çekti ve 1887 yılında bir Alman mühendisin petrol sondaj kuyusundan aldığı numuneden Almanya'da merhem üretildi. Bugün bel, omurilik, eklem, kas, sinir sistemi, damar, karaciğer ve jinekolojik hastalıklar gibi çeşitli hastalıkların doktor kontrolünde tedavisi için Naftalan'daki tesislere çok sayıda turist gelmektedir (Oğan, 2000; Memmedov ve Rehimov, 2000).

**Şuşa**, balneoloji iklim tedavi merkezi olarak Azerbaycan'da çok ünlüdür. Kentin, kuru ve temiz havasına, ultraviyole ışınların tedavi edici özelliğine bağlı olarak İsviçre'nin Davos sağlık merkezinden daha üstün olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan, Şuşa'da Turşsu ve Şırlan karbon-hidrojenli mineral sular, eşsiz dağ manzaraları rekreasyonel potansiyeli artırıcı özelliktedir.

**Terter Çayı** vadisinde 2100-2200 m'lerdeki **İstisu mineral su kaynakları**, bileşimi ve tedavi edici niteliği itibarıyla dünyaca tanınmış Çek Cumhuriyeti'nin Karlovary termal sularıyla aynı özelliktedir. Burada mide, bağırsak, sinir sistemi, jinekolojik ve ürolojik hastalıklar tedavi edilmektedir (Koçman ve Diğerleri, 1994; Eminov, 2002).

### **Nahçıvan Tuz Mağarası ve Tuzdağ Otel**

Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan mağara deniz seviyesinden 1173 metre yükseklikte bulunmaktadır. Şehir merkezinden 12,2 km uzaklıkta bulunan tuz mağarası terapi merkezi olarak ilk kez 1979 yılında faaliyete başlamıştır. Derinliği 110 metre, uzunluğu 300 metre olan terapi merkezi 47 oda, 128 yatak, kafeterya, TV salon ve kütüphaneden oluşmaktadır. 9 bölmeden oluşan merkezde ikisi erkek, ikisi kadın, bir çocuk ve eğlence alanları vardır.

Tuzdağ oteli Nahçıvan Havalimanına 18 km, şehir merkezine 10 km, tuz dağı speleoterapi merkezine 2 km mesafededir. 2008 yılında faaliyete başlayan otel 6 katlı ve toplam 151 odaya sahiptir. 100 standart oda, 8 suit oda, 35 küçük suit oda, 1 kral dairesi ve 7 villadan oluşmaktadır. Otel odaları TV, telefon, hızlı internet, mini bar ile donatılmıştır. SPA ve Fitness merkezi, masaüstü oyunlar, futbol sahası, tenis kortu, basketbol oyun alanı, aquapark ve olimpiik yüzme havuzu müşterilerin hizmetine sunulmuştur. Ayrıca otelde Nahçıvan şehrinin tarihiyle ilgilenen misafirler için bir tarih bölümü kurulmuştur. İsteğe bağlı olarak transfer, şehir turları ve turistik alanlara geziler düzenlenmektedir (Alpaslan Kasalak & Balıyev, 2020).

### **Azerbaycan Diaspora Turizmi**

İnsanlar savaş, doğal afetler, ekonomik kriz gibi gerekçelerle göçe zorlanmışlar, gittikleri yerde diaspora olarak adlandırılmışlardır. Bu toplulukların süreç içerisinde vatan topraklarına yaptıkları ata mirasını ziyaretleri "diaspora turizmi" olarak adlandırılmıştır. Miras, mülk yatırımı ve akraba ziyaretleri gibi gerekçelerle oluşan diaspora turizmi, Avrupa'da 3 milyar dolarlık iş hacmini aşmıştır. Türkiye'den Azerbaycan'a giden Türklerin seyahat gerekçeleri de diaspora kapsamında değerlendirilmektedir (Tanrısever, 2016). Orta Asya Türk Devletleri önemli turizm potansiyeline sahip olmasına rağmen birçok sorun ve engelden dolayı istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Özellikle aynı kökene sahip olmaları ve atalarının Orta Asya'dan göç etmesine rağmen bölgeye giden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sayısı yetersizdir. Diğer Orta Asya ülkeleri ile kıyaslandığında Kazakistan'dan sonra en çok ziyaret edilen ikinci ülke Azerbaycan'dır (Karaağaçlı 2012). Türkiye'den bölgeye genellikle iş turizmi amacıyla gidildiği, ancak Türkiye'deki Azerilerin kimliklerini kaybetmedikleri, Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirine yakın kültürler olduğu ve bu bakımdan diaspora kültürünü ve turizminin hem Türkiye'de hem Azerbaycan'da daha belirgin bir turizm etkinliğine dönüştürülmesi gerekmektedir (Tanrısever, 2016).

### **Sonuç ve Öneriler**

Azerbaycan'da turizm faaliyetleri daha çok dinlenmeye yönelik olup Hazar Denizi kıyıları ile kaplıcaların bulunduğu yerleri içine almaktadır. Ülkede rekreasyona dayalı iç turizm ve kıyı-deniz turizmi ile kaplıca turizminin yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ayrıca bazı dağlık alanlar dağ ve av turizmi yönünden yüksek potansiyele sahip olup, yeni yatırımlara ihtiyaç vardır. Ülke sınırlarında bölgesel farklılıklar bulunmakta, bir yandan 4500 m'ye varan yüksek dağlık alan, diğer yandan deniz seviyesinin altında kalan sahalar vardır. Bu durum ılıman, karasal, subtropikal ve Alp ekosistemlerini bir arada barındıran turizm çeşitliliğine olanak vermektedir. Doğa sporları temelli turizm çeşitleri ülke için çok uygun görülmektedir.





Dış turizm açısından Azerbaycan'a baktığımızda dış pasif turizm yani yabancı ülkelere gidenlerin sayısı ülkeye gelen turistten daha fazladır. Bu durum ekonomik açıdan bakıldığında ülkeden para çıkışı anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle turizm sektörü açısından dış ticaret açığı söz konusudur. Ancak ülkenin turizm kaynaklarına bakıldığında dünya genelinden turist çekebilecek niteliktedir. Sağlık turizmi kapsamında değerlendirilebilecek termal turizm kaynakları ve dünyada tek olan tedavi amaçlı çamur petrolü özgün değer taşıyan turistik ürünlere dönüştürülebilir ve Azerbaycan markasını güçlendirebilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından başta ekonomik olmak üzere sosyal, kültürel ve çevresel bakımdan önemli kazanımlar sağlayan turizm sektörü, kuşkusuz Azerbaycan için de kritik bir öneme sahiptir. Dünyanın en çok turist çeken ilk 10 ülkesi arasında yer alan Türkiye kardeş ülke Azerbaycan için iyi bir rol model olabilir. 1990'lı yıllardan itibaren iki ülke arasında turizm alanında işbirliği geliştirilmekte, Azerbaycan turizm potansiyelinin uluslararası alanda tanınması, turist sayısının artırılması, turizm hizmet çeşitlendirilmesi ve kalitenin artırılması için gerekenlerin yapılması yönünde kapsamlı işler yürütülmektedir. Bunların yanında başta Türkiye olmak üzere Türk Dünyası içerisinde diaspora turizmi, spor turizmi, gastronomi turizmi, kültür turizmi gibi alternatif turizm türleri üzerine ortak projeler üretilebilir. Bu konuda üniversitelere de önemli sorumluluklar düşmektedir. Öğrenci ve öğretim elemanı değişim programları nitelik ve nicelik bakımından daha etkin hale getirilmelidir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki turizm işbirliğini güçlendirecek projeler desteklenmeli, fikir paylaşımlarına yönelik ortak platformlar oluşturulmalıdır. Türkiye 2019 yılı verilerine göre 52 milyon turist sayısı ile dünyada en fazla turist çeken ülkeler arasında 6. sıraya yükselmiştir. Bu deneyim kardeş ülke Azerbaycan için önemli bir fırsattır ve sınır komşusu olarak çok da yakınındadır.

### Kaynakça

1. Abbasov, Cümşüd, (1998), Azerbaycan Respublikası'nın İktisadi Ve Sosyal Coğrafyası. Bakı Devlet Üniversitesi Neşriyatı, Bakü.
2. Alpaslan Kasalak, M., & Bahyev. (2020). Azerbaycan Ve Türkiye'deki Tuz Mağaralarının Sağlık Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kırsal Turizm Ve Kalkınma Dergisi*, 4(2).
3. Eminov, Zakir, (2002), Azerbaycan'ın Fiziki Ve İktisadi Coğrafyası. Azerbaycan Elmler Akademiyası Coğrafya İnstitutu Neşriyatı, Bakü.
4. Guliyev, T., (2000), Azerbaycan Respublikası'nın İktisadi Ve Sosyal Coğrafyası, Maarif Neşriyatı, Bakü.
5. İslam İslamzade, S. B. (2021). Azerbaycanda Turizm Ekonomisinin İstatistik Verilerine Göre Değerlendirilmesi. *Çatalhöyük İnternational Journal Of Tourism And Social Research*, (7).
6. Karaağaçlı, Abbas (2012), Orta Asya Devletleri'nde Siyasal İstikrar Ve Ekonomik Gelişmenin Karşılıklı Etkileşimi. *Dergi Karadeniz*, Mart, S.1
7. Koçman, Asaf Ve Diğerleri, (1994), Azerbaycan Coğrafyası. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:78. İzmir
8. Memmedov, Z. (2015). Azerbaycan Cumhuriyeti İle Türkiye Cumhuriyeti Arasında Turizm Alanında İşbirliğinin Hukuki Temelleri(2002-2010). *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 177-188.
9. Memmedov, C., & Rehimov, S. (2000). Turizm (Turizm Ve Onunla Elageli Sahelerde İşledilen Termin Ve Anlayışların İzahlı Lüğeti). *Ganun Neşriyatı, Bakü*.
10. Oğan, Sinan, (2000), Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi Ve Türkiye İle Ekonomik İlişkiler. Tika Yayınları, Ankara.
11. Seferov, R., & Hesenov, T. (2006). Azerbaycan ' In Turizm Potansiyeli Ve Turizm Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 255-272.
12. Şimşek, O. (2020). Health Tourism Potential Of Nahcivan Duzdağ. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 21-38. <https://doi.org/10.9775/Kausbed.2020.002>
13. Tanrısever, C. (2016). Diaspora Turizmi:Türkiye-Azerbaycan Örneği. *Turizm Ve Araştırma Dergisi*, 5(2), 1-15.
14. Zeynalı, Yusasif, (1998), Azerbaycan Turistik Sisteminin Yönetimi Ve İşleyişinin İktisadi - Coğrafi Problemleri. Azerbaycan Elmler Akademiyası Coğrafya İnstitutu Neşriyatı, Bakü



## Türkiye'de Türk Dünyası Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

*Assoc. Prof.Dr. Engin Derman*

*, Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1171-6242*

### ÖZET

Tarihi ve kültürel bakımdan ortak köklere sahip olan Türkler dünya coğrafyası üzerinde kritik bir öneme sahiptir. Türk Dünyası ile anılan bu toplulukları birbirine bağlayan ortak temel unsurların yanında günümüzde aralarındaki bağları güçlendirmek gerekmektedir. Bu noktada akademik çalışmaların da önemli bir rolü vardır. Akademik çalışmalar toplumları bilgilendiren, yönlendiren ve güçlendiren faaliyetlerdir. Bu kapsamda mevcut çalışmada Türkiye'de yazılmış olan lisansüstü tezler incelenmiştir. Bibliyometrik analiz tekniği ile tezlerin yıl, üniversite, anabilim dalı, dil, danışman ünvanları ve tür bazında dağılımları ortaya konmuş ve en çok çalışılan konular belirtilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Türk Dünyası, Bibliyometrik Analiz, Türkiye

### The Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses about Turkish World Written in Turkey

### ABSTRACT

Turks, which have common roots in historical and cultural terms, have a critical importance in the world geography. In addition to the common basic elements that connect these communities within the Turkish world, it is necessary to strengthen the ties between them today. At this point, academic studies also play an important role. Academic studies are activities that inform, motivate and strengthen societies. In this context, graduate theses written in Turkey were examined in the current study. With the bibliometric analysis technique, the distribution of the theses on a year, university, department, language, consultant titles and types of theses were revealed and the most studied issues were stated.

**Keywords:** Turkish World, Bibliometric Analysis, Türkiye

### Giriş

İnsanlık tarihine damga vuran, çağların bitmesi ve başlamasında rol oynayan, üç kıtada hüküm sürmüş, İslamiyet'in yayılmasına öncülük etmiş milletlerin başında Türkler gelmektedir. Savaşçı bir millet olmaları sebebi ile hareketli yaşam süren Türklerin ata yurdu, Orta Asya'dır. Türklerin ata yurdu olarak bilinen ve sınırları kurdukları devletlerin egemenlik sahasına göre değişen coğrafi bölge Türkistan, Turan, Türk İli, Türk Dünyası gibi isimlerle anılmaktadır. Bu coğrafyada Türk milleti çok sayıda devlet kurmuş, bölgeye egemen olmak isteyen Çinliler, Moğollar, Ruslar ve Farslar ile yüzyıllar boyu mücadele etmiştir. Çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmış Türk Dünyası somut ve somut olmayan sayısız kültürel mirasa sahiptir (Karadağ & Deniz, 2019). Yeryüzünde Türkler Türkiye dışında Orta Asya, Sibiryaya, Balkan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Avrupa ve dünyanın birçok coğrafyasına dağılmış durumdadır. Türk ünyasının kuşkusuz en büyük sorunu birbirini yeterince tanıyamamaktır. Türk Dünyası ile ilgili bilgiler, ilmi araştırmalar ve akademik araştırmalar önem arz etmektedir(Yalım, 1993).

### Kavramsal Çerçeve

Türk Dünyası kavramı kapsamlı olmasına rağmen genel olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, Özerk Türk Cumhuriyetleri, Türk Halk ve Topluluklarını kapsayan bir kavramdır (Sönmez, 2020). Dünyanın en köklü kavimlerinden olan Türkler, doğuda Japon denizinden, batıda Baltık denizine; kuzeyde Güney Sibiryaya'dan güneyde Hindistan'a, Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına kadar olan sahada yaşamaktadırlar (Baykara, 2006). Kısaca Orta Asya olarak nitelendirilen bu coğrafya, geçmişten günümüze Türklerle ev sahipliği yapmış, Doğu ile Batı kültürleri arasında köprü görevi görmüştür. Türkler çok sayıda devlet kurmuş Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya uzanan bu coğrafyada kültürel izler bırakmıştır (Atalay, 2013).



Orta Asya, dünyanın ilk yerleşimlerine ve kültürlerine ev sahipliği yapmıştır. Semerkant yakınlarındaki Aman-Kutan mağarasında 40 bin yıl öncesine uzanan insan izlerine rastlanmıştır. Orta Asya'ya ait Türk toplumsal yapısı M.Ö. 3000 yılında kendini göstermiştir. 5000 yılı aşkın süregelen Türk tarihi dünya tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Avrupa devletlerinin ataları olan Germanler, Franklar, Gotlar, Slavlar, Vandallar gibi toplumların Türklerle olan münasebetleri dünya tarihinin en önemli kesitlerini oluşturur (Çay, 2009).

İlk Türk toplumlarından İskitler M.Ö. 8 yüzyılda Tanrı dağları ile Hazar denizi arasında yaşamışlardır. Orta Asya'da kurulan ilk ve en büyük Türk devleti olan Büyük Hun Devleti, M.Ö. 3. yüzyıl sonlarında bugünkü Moğolistan topraklarında ortaya çıkmış ve Orta Asya'ya hâkim olmuş, daha sonra Kuzey ve Güney Hun devletleri olarak ikiye ayrılmıştır (Koca, 2002). Göktürkler 6. yüzyılda Büyük Hun Devleti'nden sonra doğuda Büyük Okyanus ile batıda Hazar Denizi arasında kurulan 2. büyük Türk devletidir (Taşağıl, 2002). 7. yüzyılda İslamiyet Asya içlerinden Doğu Türkistan'da Kaşgar'a, Çin'de Tibet'e, Malezya ve Endonezya'ya yayılmıştır. Çin'in 8. yüzyılda bölgedeki gücü artınca, Araplarla birleşen Türkler 751 yılında Çin ordularını Kazakistan ve Kırgızistan'daki Talas Vadisinde kuşatarak doğuya sürmüşlerdir (Huncan, 2014).

Orta Asya'nın kuzeydoğusunda Doğu Türkistan'da diğer Türk boyu olan Uygurlar, M.S. 744 yılında Kutlug Bilge Kül Kağan öncülüğünde devlet kurmuşlar ve 1209 yılındaki Moğol işgaline kadar kültür, sanat ve bilim alanında önemli eserler bırakmışlardır. Uygurlar, demir ve çelikten yaptıkları silahların yanında bilime de önem vermişler ve Uygur alfabesini bulmuşlardır. Dönemin ünlü bilginlerinden Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügat-it Türk adlı eseri yazmış ve bu eserine eklemiş olduğu dünya haritasında Türklerin yaşadığı yerleri göstermiştir. Bu eser Türklerin coğrafya alanındaki gelişimini gösteren en önemli eserlerdendir (Ercilasun, 2009).

Özbekistan'ın bir şehri olan Buhara, 9. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının önemli bir kültür merkezi olmuştur. Tıp, felsefe, matematik, astronomi, fizik ve coğrafya alanlarında çalışmalar yapan Biruni ve İbni Sina gibi ünlü bilim adamlarını yetiştirmiştir. 10. yüzyılla beraber Kaşgar şehri önemli bir kültür ve bilim merkezi olmuş, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig adlı manzum eseri ile tanınmıştır (Kahya, 2013).

Büyük Selçuklular, 11. yüzyılda Orta Asya'ya hâkim olmuş, Doğu Türkistan'dan, İran, Afganistan, Anadolu ve Arabistan Yarımadası'na kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdir. 1071'de Anadolu'da egemenliğini sürdüren Bizanslılar, Malazgirt Meydan Savaşı'nda Türklere karşı yenilgi sonrası Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış, Anadolu'ya yerleşen Selçuklular tarih, bilim, kültür alanında derin izler bırakmışlardır (Merçil, 2014).

13. yüzyıl başlarında Moğollar, özellikle Cengiz Han döneminde Altay dağlarından batıya doğru seferler düzenleyerek Orta Doğu ve Avrupa'nın içlerine kadar girmişler, Semerkant, Merv, Tirmiz, Kabil gibi şehirle büyük tahribat görmüştür. 1227'de Cengiz Han'ın ölümüyle Moğol devleti oğulları arasında paylaşılmış, 1300'lü yılların sonuna doğru Timur, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya seferler düzenleyerek bu coğrafyayı ele geçirmiştir. Bu dönemde Semerkant dünya üzerinde önemli bir bilim ve kültür şehri haline gelmiş ve ünlü bilim adamlarının yetişmesinde büyük rol oynamıştır (Aka, 2011).

16. yüzyıl ile Rus Çarlığı Asya ve Avrupa'da büyük bir devlet kurmuş, Asya'nın doğusundan başlayıp Büyük Okyanus kıyılarına kadar ilerlemiş Orta Asya'daki Türk topraklarını ele geçirmiştir. 1700-1900 yılları arasında bugün Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu topraklara hâkim olmuştur (Çapraz, 2011).

Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya'da gerçekleşen Bolşevik ihtilalinin ardından bölgede yaşayan Türk milletleri ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nde içişlerinde bağımsız, dışişlerinde bağımlı cumhuriyetler haline geldiler. Türk Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nde komünist yöneticilerce yönetildi ve asimilasyon politikaları gereğince Türklerin yaşadığı topraklara Ruslar gönderildi. Camilerin ibadete kapatılması, inançların ve ibadetlerin yerine getirilmesinde zorluklar, gelenek ve göreneklerin baskı altında sürdürülmesi gibi problemler yaşandı (Gürbüz & Karabulut, 2009).

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bu topraklarda yaşayan Türklere ait özerk cumhuriyetler bağımsız Türk Cumhuriyetleri haline geldiler. Türk Cumhuriyetlerinin yeni kurulması ve ekonomik sistemin hala SSCB etkisi altında kalması nedeniyle birçok zorlukla karşı karşıya kalındı. Günümüzde bile Rusya Federasyonu'nun bağımsız Türk Cumhuriyetleri üzerinde hem ekonomik hem yönetim politikaları üzerinde baskısı dikkat çekmektedir (Gürbüz & Karabulut, 2009).



Türkler tarihleri boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış, çeşitli kültürler ile iç içe olmuş ve bu coğrafyada egemen olmuşlardır. Türklerin tarihi, hala bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ve Türk Halk Toplulukları arasında etkisini sürdürmektedir. Dünden bugüne Türkler bu coğrafi hareketliliğe rağmen, kültürlerini ve medeniyetlerini Türk Dünyası çatısı altında sürdürmüşler, sosyo-kültürel kurumları günümüze kadar taşımışlardır (Çay, 2009).

### Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı Türkiye’de Türk Dünyasını konu alan lisansüstü tezlerin kapsamlı olarak incelenmesidir. Araştırma verilerinin analizinde bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik çalışmalar, bilimsel ve akademik envanterin oluşturulması amacıyla gerçekleştirilen, alanın genel durumu hakkında kapsamlı bir bilgi sağlamayı amaçlayan analitik araştırmalardır (Caviggioli ve Ughetto, 2019). Bu bibliyometrik çalışmanın verileri YOKTEZ veri tabanında “Türk Dünyası” kelimeleri kullanılarak yapılan tarama sonucunda belirlenmiştir.

### Bulgular

YOKTEZ veri tabanı üzerinden yapılan incelemede Türkiye’de “Türk Dünyası” üzerine yazılmış 94 adet lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bibliyometrik analiz tekniği ile tezlerin yıl, üniversite, anabilim dalı, dil, danışman ünvanları ve tür bazında dağılımları tablolar halinde sunulmuştur.

**Tablo 1:** Türkiye’de Türk Dünyası Konusunda Yapılmış Olan Tezlerin Yıl Bazında Dağılımları

Yıllar	Tez Sayısı	Yıllar	Tez Sayısı
2023-2021	18	2008-2006	10
2020-2018	28	2005-2003	7
2017-2015	6	2002-2000	4
2014-2012	12	1999-1997	2
2011-2009	6	1996-1993	1
<b>Toplam</b>			94

Tablo 1 incelendiğinde Türk Dünyası konusunda en fazla tezin 2018-2020 yılları arasında yapıldığı görülmektedir. Türk Dünyası konusu Türkiye’de tez literatürüne 1993 yılında girmiştir. YÖK tez arşivine göre bu konuda lisansüstü tez çalışmaları 2006 yılından sonra ivme kazanmış, tezlerin yarısı 2018-2023 yılları arasında hazırlanmıştır.

**Tablo 2:** Türk Dünyası Konusunda Yapılmış Olan Tezlerin Üniversite Bazında Dağılımları

Üniversite	Tez Sayısı	Üniversite	Tez Sayısı
Gazi Üniversitesi	8	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	7	Uşak Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	5	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1
Atatürk Üniversitesi	5	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	1
Fırat Üniversitesi	4	Niğde Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	4	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	4	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	4	Bilkent Üniversitesi	1
Selçuk Üniversitesi	3	Cumhuriyet Üniversitesi	1
Ankara Yıldırım Beyazıt	2	Çankırı Karatekin Üniversitesi	1



Üniversitesi			
Gebze İleri teknoloji Enstitüsü	2	Dokuz Eylül Üniversitesi	1
İnönü Üniversitesi	2	Giresun Üniversitesi	1
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2	İstanbul Arel Üniversitesi	1
Dumlupınar Üniversitesi	2	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1
Karabük Üniversitesi	2	Anadolu Üniversitesi	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	2	Balıkesir Üniversitesi	1
Yıldız Teknik Üniversitesi	2	Bartın Üniversitesi	1
Kırıkkale Üniversitesi	2	Erciyes Üniversitesi	1
Marmara Üniversitesi	2	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	2	Kadir Has Üniversitesi	1
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	Kastamonu Üniversitesi	1
Uludağ Üniversitesi	2	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	1
Boğaziçi Üniversitesi	1	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	1
<b>Toplam</b>			<b>94</b>

Tablo 2’de Türk Dünyası konusunda yapılmış olan tezlerin üniversitelere göre dağılımlarına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde en fazla tezin (8 adet) Gazi Üniversitesi’nde yapıldığı görülmektedir. Sıralamayı Hacettepe Üniversitesi (7 adet), Atatürk Üniversitesi (5 adet), Ankara Üniversitesi (5 adet) izlemektedir.

**Tablo 3:** Türk Dünyası Konusunda Yapılmış Olan Tezlerin Anabilim Dalı Bazında Dağılımları

Anabilim Dalı	Tez Sayısı	Anabilim Dalı	Tez Sayısı
Türk Dili ve Edebiyatı	28	İletişim Bilimler	2
Eğitim	21	İşletme	2
Tarih	15	Ekonomi	1
Uluslararası İlişkiler	7	Radyo Televizyon ve Sinema	1
Sosyoloji	6	Felsefe	1
Kamu Yönetimi	5	Müzik	1
Turizm	3	Peyzaj Mimarlığı	1
<b>Toplam</b>			<b>94</b>

Tablo 3’de Türk Dünyası konusunda yapılmış olan tezler anabilim dalına göre incelenmiştir. En çok tezin Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalında (28 Adet) yazıldığı, daha sonra Eğitim (21) ve Tarih (15) geldiği görülmektedir. Ekonomi, Radyo, Televizyon ve Sinema, Felsefe, Müzik, Peyzaj Mimarlığı gibi alanlar sadece 1 tezin bulunduğu alanlardır. Türk Dünyası için kritik öneme sahip olan Turizm alanında ise 3 tez bulunmaktadır.

**Tablo 4:** Türk Dünyası Konusunda Yapılmış Olan Tezlerin Özgün Dilleri

Dil	Tez Sayısı
Türkçe	91
İngilizce	3



<b>Toplam</b>	<b>94</b>
---------------	-----------

Çalışma kapsamındaki tezlerin çoğunluğunun Türkçe (91 adet), kalan tezlerin İngilizce (3 adet) olarak yazılmış olduğu Tablo 5’de görülmektedir.

**Tablo 5:** Türk Dünyası Konusunda Yapılmış Olan Tezlerin Danışman Unvanları Bazında Dağılımları

<b>Danışman Ünvanı</b>	<b>Tez Sayısı</b>
Prof. Dr.	45
Doç. Dr.	23
Dr. Öğr. Üyesi	26
<b>Toplam</b>	<b>94</b>

Tablo 5’de Türk Dünyası konusunda yazılmış olan tezlerin danışman unvanları verilmiştir. En fazla tez danışmanlığını profesör doktor (45) unvanına sahip öğretim üyeleri yaparken onları doktor öğretim üyesi (26) ve doçent doktor (23) unvanına sahip öğretim üyeleri takip etmektedir.

**Tablo 6:** Türk Dünyası Konusunda Yapılmış Olan Tezlerin Tür Bakımından Dağılımları

<b>Türü</b>	<b>Tez Sayısı</b>
Yüksek Lisans	74
Doktora	20
<b>Toplam</b>	<b>94</b>

Tablo 6 incelendiğinde, Türk Dünyası alanında yazılan tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans (74 adet) olduğu görülmektedir. 20 adet de doktora tezi yazılmıştır.

### **Sonuç ve Öneriler**

Türkler tarihleri boyunca geniş bir coğrafyada egemen olmuş ve çeşitli kültürler ile iç içe olmuşlardır. Dünden bugüne Türkler bu coğrafi hareketliliğe rağmen, kültürlerini ve medeniyetlerini Türk Dünyası çatısı altında sürdürmüşler, sosyo-kültürel kurumları günümüze kadar taşımışlardır. Bugün Türk Dünyası bu zengin kültürel mirasıyla kendi içerisinde ve evrensel kültür için çok yönlü bir veri kaynağıdır. Bu kapsamda Türk dünyasında akademik çalışmaların da büyük önemi vardır. Lisansüstü tezler akademik çalışmaların temelini oluşturmakta, sonrasında akademisyenler bu temel üzerinden çalışmalarına devam etmektedir. Bu çalışmada YOKTEZ veri tabanı üzerinden yapılan incelemede Türkiye’de “Türk Dünyası” üzerine yazılmış 94 adet lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bibliyometrik analiz tekniği ile tezlerin yıl, üniversite, anabilim dalı, dil, danışman ünvanları ve tür bazında dağılımları ortaya konmuştur.

Türk Dünyası konusunda en fazla tezin 2018-2020 yılları arasında yapıldığı görülmektedir. Türk Dünyası konusu Türkiye’de tez literatürüne 1993 yılında girmiştir. YÖK tez arşivine göre bu konuda lisansüstü tez çalışmaları 2006 yılından sonra ivme kazanmış, tezlerin yarısı 2018-2023 yılları arasında hazırlanmıştır. Bu durum Türkiye’de Türk Dünyasına son 5 yılda akademik ilginin arttığının göstergesidir. Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi en fazla tezin hazırlandığı üniversitelerdir. Türk Dili ve Edebiyatı, Eğitim ve Tarih anabilim dallarında Türk Dünyası ile ilgili toplam 64 tez yazılmıştır. Ekonomi, Radyo, Televizyon ve Sinema, Felsefe, Müzik, Peyzaj Mimarlığı gibi alanlar sadece 1 tez bulunmaktadır. Türk Dünyası için kritik öneme sahip olan Turizm alanında ise 3 tez bulunmaktadır. Çalışma kapsamındaki tezlerin çoğunluğu Türkçe olup, 3 adet İngilizce tez bulunmaktadır. ancak evrensel kültüre katkı açısından İngilizce tez sayısının artması gerekmektedir. Bu alanda yazılan tezlerin çoğunluğu yüksek lisans düzeyindedir, doktora tez sayısının artması bu alanda derinlemesine araştırmalara olanak sağlayacaktır. Türk dünyasının kültür mirası bu bakımdan çok zengin veri kaynağı olarak akademinin tüm alanlarına hitap edecek niteliktedir.

### **Kaynakça**



# INTERNATIONAL ASIAN ECONOMY AND SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS



1. Aka, İ. (2011). Timur Ve Timurlular. Orta Asya Türk Tarihi (S. 125-130). İçinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
2. Atalay, İ. (2013). Türk Dünyasının Coğrafyası. Ankara: Yeni Türkiye.
3. Baykara, T. (2006). Türk, Türklük Ve Türkler. İstanbul: Iq Kültür-Sanat-Yayıncılık.
4. Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması. Sdü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24, 51-78.
5. Çay, A. M. (2009). Tarih, Türk Tarihi Ve Kültürü, Türk Tarihine Genel Bakış. Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
6. Ercilasun, A. (2009, Temmuz 2). Divanü Lügati't-Türk Ve Uygurlar. Turkish Studies, 5-12. Türkçe Tarih Web Sitesi: <https://Turkctarih.Com/Divanu-Lugatit-Turk-Ve-Uygurlar>
7. Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2009). Sscb'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (50), 31-50.
8. Hunkan, Ö. (2014). Ortak Ve Farklı Yönleriyle Orta Asya'da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4(7), 75-85. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Trkede/Issue/13300/495403>
9. Kahya, E. (2013). Türk Bilim İnsanları. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
10. Karadağ, D., & Deniz, T. (2019). Türk Dünyası'nın Tanıtımında "Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi." Turk Turizm Arastirmalari Dergisi, 3(1), 93-101. <https://Doi.Org/10.26677/Tutad.2019.50>
11. Merçil, E. (2014). Büyük Selçuklu Devleti. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
12. Sönmez, H. (2020). Türk Dünyası Ülkelerinde Ortak Bir Turizm Portalı Model Önerisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
13. Taşağıl, A. (2002). Göktürk Kağanlığı Göktürkler. Türkler (S. 15-48). İçinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
14. Yalım, S. (1993). Konularına Göre İndeksli Türk Dünyası Bibliyografyası. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.



## 2022 Futbol Şampiyonasının Katara Ekonomik Etkisi

*Ali Huseynov, Ayxan Əliyev, Mirhüseyn Mammadov*

*Azərbaycan Devlet İktisad Universiteti,*

*ORCID:0009-0008-8972-2240, ORCID:0009-0006-3140-1343, ORCID:0009-0000-5019-1528*

### ÖZET

Katar tüm altyapı şehir düzenlemesi oteller ve şehir düzenlemeler için 200 milyar dolar harcadı. Dünya kupasına gelen herkese eşit davranan Katar ülkesine gelen insanları Müslümanlığa davet etti. Buna dair ülkede çadırlar kuruldu ve mobil araçlar gezdi şehirde. Stadyum koltuklarının arkasına İslamı 8 dilde anlatan kitaplar asıldı. Etrafta örnek teşkil edecek şekilde hadisler paylaşıldı. Otel odalarının kapılarına İslamı ve Peygamberimizi anlatan barkodlar konuldu. Stadyuma ezan bağlantısı yapıldı ve bir çok yabancı ilk kez ezan sesini duydu. Bu etkinlik, İslamı, Batının gösterdiği yalan ve yanlışlardan biraz da olsa arındırdı. Katar asıl amacına ulaştı ve binlerce insan müslüman oldu ve ilk kez İslamla tanıştı.

**Anahtar kelimeler:** Katar, Müslümanlık, İslam, Katarın asıl amaçları

### Economic Impact of the 2022 Football Championship on Qatar

#### ABSTRACT

Qatar spent 200 billion dollars for all infrastructure, city planning, hotels and city development. Qatar, which treats everyone who comes to the World Cup equally, invited people to Islam. Tents were set up in the country and mobile vehicles traveled around the city. Books explaining Islam in 8 languages were hung behind the stadium seats. Hadiths were shared around in an exemplary manner. Barcodes describing Islam and our Prophet were placed on the doors of hotel rooms. Adhan connection was made to the stadium and many foreigners heard the call to prayer for the first time. This event purified Islam, at least a little, from the lies and mistakes shown by the West. Qatar's main goal was reached and thousands of people became Muslims and met Islam for the first time.

**Key words:** Qatar, Islam, Islam, main aims of Qatar

#### Giriş

Sebahattin Devecioğlu - 22 Kasım 2022 FIFA tarafından her dört yılda bir düzenlenen 2022 Katar Dünya Kupası, 32 ülkenin katılımıyla bir ay boyunca ev sahibi Katar'da düzenleniyor. Katar Sürdürülebilirlik Stratejisi 2022'nin sosyal, insani, ekonomik ve çevresel kalkınma için yeni ölçütler belirleyen bir etkinlik olduğu söylenildi.

Etkinliğin gelecekteki FIFA Dünya Kupası maçlarının ve diğer önemli spor etkinliklerinin düzenlenme şeklini değiştirmesi bekleniyor. Turnuvanın kalıcı, sürdürülebilir bir miras bırakması, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Katar Ulusal Vizyonu 2030'a katkıda bulunması beklenildi. Bu yıl Katar'da düzenlenecek 2022 Dünya Kupası'nın bugüne kadarki en pahalı turnuva olması bekleniyordu.

2022 Dünya Kupası Katar'da resmi olarak başlarken, dünyanın her yerinden insanlar ülkelerinin en büyük sahnedeki maçını izlemek için stadyumlara ve televizyonlara akın ediyordu. Bu ortalama 5 milyar izleyicinin izlemesinin beklendiği Dünya Kupası'nın dünyanın en büyük spor etkinliği olduğu ve küresel bir izleyici kitlesinin ilgisini çekmenin kapsamlı bir planlama gerektirdiği bir sır değildi. Etkinlik her dört yılda bir düzenleniyor ve ev sahibi ülkenin mali ve altyapı açısından tam olarak hazırlanmasını gerektiriyor. Stadyumlar ve barınaklar inşa etmekten, takımlar ve oyunculara antrenman yapmaya kadar ev sahiplerinin, oyunlara katılan ziyaretçi akınına desteklemek için çok çalışması gerekiyor.

### FIFA Dünya Kupası 2022: Katar'ın Ekonomik Büyümesini Zorluyor mu? Arjantin Daha İyiye Doğru mu?

Aralık 2010'da dünya oylama sonucunun açıklanacağı törenle randevuya çıktı. 2022 FIFA Dünya Kupası'nı hangi ülkenin düzenleyeceğini öğrenmek için oylama ve duyuru ne zaman yapılacak? başkenti Zürih Uluslararası Futbol Federasyonu "FIFA"nın İsviçre'deki merkezinde gerçekleştirildi. Katar dosyası, bir taahhüt de dahil olmak üzere çeşitli alanlardaki çeşitlilikle dikkat çekiyordu.

Turnuvanın bitiminden sonra maçlara ev sahipliği yapan çeşitli stadyumlara 170.000 koltuk bağışlamak ve bağışlamak onları geliştirmekte olan ülkelere gönderiyorlar. Katar dosyası ile ABD arasındaki büyük rekabet





ışığında Dosyada, Katar Devleti'nin kongreyi düzenleme hakkını kazandığını belirten oylama sonucu açıklandı. 2022 FIFA Dünya Kupası Katar devleti için önemli idi. Çeşitli elektronik ve kağıt yayın merkezlerinde konferans ve forumlarda yayınlanan bilimsel makaleler ve kanallar hepsi bundan konuşuyordu.

## Katar Ne Harcadı ve Beklenen Kazanımlar Neler?

FIFA Dünya Kupası 2022: En Çok Harcıyan Katar



Kaynak: Alaraby Elektronik Dergisi (2022).

Katar 2022 Dünya Kupası, önceki tüm Dünya Kupalarına kıyasla en pahalı sürümdür. Katar var harcanan miktar yaklaşık 220 milyar dolarlık astronomik bir maliyeti temsil ediyor. Buna karşılık, 1998 Dünya Kupası'nın maliyetleri örneğin ABD'de 0,5 milyar dolar gibi çok küçük görünüyordu.

Beklenen kazanımlara gelince:

- Dünya Kupası'nın ekonomiyi harekete geçirdiği Katar'ın mevcut ekonomik güvenlik, oteller, turizm, havacılık dahil olmak üzere birçok ekonomik sektörün hareketi, ulaşım, ihracat, ithalat, spor malzemeleri ve uluslararası restoranlara ek olarak kazanımları vardı.

- Çoğu ülkenin cumhurbaşkanı/başbakanı/dışişleri bakanı 2022 Dünya Kupası finallerine katılan sporculara destek vermek amacıyla Katar Devleti'nde hazır bulundular.

- Dünyada spor faaliyetleri düzenleyen ülkeler. Katar, ilk Arap ülkesi olarak Dünya Kupası'nın en iyi versiyonunu sunmayı başardı. Turnuvaya ev sahipliği yapmak için organizasyon ve düzenleme konusunda büyük çaba harcadı ve böylece kendisini dünyanın en büyükleri arasına yerleştirdi.

- Dünya Kupası dünyanın dikkatini Katar'ın maddi ve insani gücüne çekti ve dolayısıyla doğrudan yabancı yatırım dalgasının kendisine yönelmesi gelecekte ekonomisinin büyümesini artırmak bekleniyordu.

Katar'ın GSYİH büyümesi 2020'deki %(3,6) seviyesinden 2021'de %1,6'ya yükseldi. Katar'ın üç aylık GSYH'si 2022 yılının 2. çeyreğindeki büyüme, aynı yılın 1. çeyreğindeki %3,6'ya kıyasla %6,3'e yükseldi. 1. çeyrek ve 2. çeyrekteki GSYİH büyümesini karşılaştırdığımızda, ortalama artışın yaklaşık olarak %57 dolayısıyla 3. ve 4. çeyrekteki GSYİH büyümesinin yaklaşık %9,8 ve %15,3 olacağını sırasıyla tahmin edebiliriz. Bu, Katar ekonomisinin 2022'de %8,7, 2023'te %9 ve %5 oranında büyüyeceği 2024'te anlamına geliyor.

## FIFA Dünya Kupasını Kazanan Ülkelerin GSYİH Büyümesi (2010-2022)

Katar'ın GSYİH büyümesi 2020'deki %(3,6) seviyesinden 2021'de %1,6'ya yükseldi. Katar'ın üç aylık GSYH'si 2022 yılının 2. çeyreğindeki büyüme, aynı yılın 1. çeyreğindeki %3,6'ya kıyasla %6,3'e yükseldiyini görüyoruz. 1. çeyrek ve 2. çeyrekteki GSYİH büyümesini karşılaştırdığımızda, ortalama artışın yaklaşık olarak olduğunu görüyoruz. %57 dolayısıyla 3. ve 4. çeyrekteki GSYİH büyümesinin yaklaşık %9,8 ve %15,3 olacağını tahmin edebiliriz. Bu, Katar ekonomisinin 2022'de %8,7, 2023'te %9 ve %5 oranında büyüyeceği anlamına geliyor.

## 2022 Dünya Kupası: Arkasındaki Finans

Son derece zengin, küçük bir Orta Doğu ülkesi olan Katar, FIFA'nın yönetim kurulu tarafından 2010 Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmak üzere seçildiğinde, bu önemli bir risk olarak değerlendirildi. FIFA'nın iç işleyişine ve Dünya Kupası beklentilerine aşına olanlar için bu kararın FIFA ve Katar'a ne kadar fayda sağladığı şüpheli. Bunlardan dönemin FIFA Başkanı Sepp Blatter, Katar'ın seçiminin, ülkenin küçük olması ve olayların genişliğini ve dünyanın mikroskobunu kapsama yeteneği nedeniyle "kötü bir seçim" olduğunu söyledi.

Proje tamamlandıktan sonra 2022'ye hızlı bir şekilde ilerlerken, birçok medya kuruluşu Katar'ın Dünya Kupası için 220 milyar dolar harcadığını doğruladı; bu, eski ev sahibi Rusya'nın 2018'de yaptığından 15 katı



kadar şaşırtıcı bir rakam .Şaşırtıcı bir şekilde, Katar'ın spor stadyumlarının inşası 10 milyar dolardan daha az bir maliyete sahipti.

Paranın çoğu aslında konaklama, ulaşım ve iletişim için harcandı. Katar'ın başkenti Doha, dünyanın dört bir yanından gelen insanların akışını kolaylaştırmak için kapsamlı bir metro sistemi, yeni havaalanları ve yeni oteller inşa etmek için tek başına 36 milyar dolar harcıyordu buda ekonomik olarak etki gösterdi . Proje Katar için her zaman önemli bir mali taahhüt olmuştur. Olayları bir perspektife oturtmak gerekirse, Katar'ın ortalama yıllık GSYİH'si yaklaşık 180 milyar ABD dolarıdır. 2010 Dünya Kupası'nı kazanan ülke yılda ortalama 18,3 milyon ABD doları harcadı; bu, yıllık GSYİH'nin yaklaşık %10'unu temsil ediyordu Karşılaştırıldığında, 2018 Dünya Kupası'na ev sahipliği yapan Rusya'nın 14-15 milyar dolar harcadığı ve yıllık GSYİH'sinin yaklaşık 1,7 trilyon dolar olduğu görülüyor.

Turnuva geliri söz konusu olduğunda, FIFA'nın elde ettiği gelir ile Katar'ın elde ettiği geliri birbirinden ayırmak önemlidir. Forbes'a göre FIFA'nın geliri 7,5 milyar dolar, Katar'ın geliri ise sadece 1,56 milyar dolar.

### 2022 Dünya Kupası : Maliyet-fayda analizi

Katar'da düzenlenecek 2022 Dünya Kupası için maliyet-fayda analizi sadece parasal açıdan yapılmamalı idi. Bu etkinliğin sosyal, kültürel ve algısal değeri, doğrudan parasal yatırımın çok ötesindedir.

Bu, dünya çapında yayınlanan tarihi bir olaydır. Bu ülkelerde daha önce hiç yaşanmamış bir şey idi. Dünya Kupası'nın Katar'da yaklaşık 100.000 kişiye istihdam sağladığı söyleniyordu.

Yapılması ve yapılmaması gerekenlere rağmen Dünya Kupası Katar'a gelenlerin sayısını artırdı. Ekim ortasına kadar yaklaşık 3 milyon bilet satıldı. Bilet satışları 18 Aralık tarihine kadar devam edecek. Turnuva için ülkeye yaklaşık 1 milyon ilave ziyaretçinin geleceği tahmin ediliyor.

Etkinlik ilk kez bir takvim yılının dördüncü çeyreğinde düzenleniyor. Genellikle haziran ve temmuz ayları arasında yapılırdı. Ancak yeni program, Haziran'dan Temmuz'a kadar Katar'daki aşırı hava koşullarından kaynaklanıyor. Aslında oyunlar artık en kazançlı TV reklam sezonunda oynanıyor.

2022 FIFA Dünya Kupası'na katılan 32 ülkenin oynadığı toplam 64 müsabaka araştırmanın örneğini oluşturmaktadır. Turnuva sonunda müsabakaları kazanan ülkelerin teknik, taktik ve fiziksel performans parametreleri ile toplam gol sayısı ve toplanan puan arasındaki ilişkiyi incelemek için ise, grup aşamasında berabere sonuçlanan müsabakalar haricindeki 55 müsabaka analize dahil edilmiştir.

2022 Dünya Kupası'nın Katar'a mirası açık uçlu bir soru olmaya devam ediyor. Panelistlerimiz şimdilik GSYİH büyümesinin 2021'deki mütevazı %1,6 seviyesinden bu yıl üç kattan fazla artmasını, ancak turnavadaki ekonomik heyecanın arka planda kaybolmasıyla gelecek yıl yarıya inmesini bekliyor ve beklentinin karşılığını aldı.

Dahası, Katar, Kupa'nın uzun vadede turizmi canlandıracağına da iddialı: Hükümet, 2019'da 2 milyon olan ziyaretçi sayısını 2030'a kadar 6 milyona çıkarmayı hedefliyor. Son olarak, yarışma için oluşturulan altyapının en azından bir kısmı Doha'da bir metro hattı ve bir havaalanı da dahil olmak üzere, turizmi teşvik etme ve ekonomiyi çeşitlendirme hedefleriyle örtüşen kalıcı bir ekonomik amaca hizmet edecek.

### Sonuç

Katar, 2022 FIFA Dünya Kupası'na ev sahipliği yaparak jeopolitikte önemli bir oyuncu olarak tanındı. Bu, Katar'a ekonomik ve politik başarılarını sergilemesi için küresel bir platform sağlayıcı bildi. Bu da ülkeye çok ihtiyaç duyulan yatırımı getirdi.

Dünya Kupası'nın Katar'ın Körfez'deki komşularıyla ilişkilerini de güçlendirmesi ve onarması muhtemel oldu. Komşu Körfez Ülkeleri turist akınından şimdiden faydalanan. Çünkü turnuvaya gelen turistlerin tamamı, ev sahibi küçük ülkede barındırılmadı.

Son olarak etkinlik, bölgenin dört bir yanından liderlere bir araya gelme ve ortak çıkarları ilgilendiren konuları tartışma fırsatı sunuyordu. Bu, terörle mücadele ve güvenlik gibi konularda daha fazla işbirliğine yol açabilir.

### Kaynakça

- Özdemir. A. 2022 Dünya Kupası'nın Arkasındaki Finans gazetesi 181-193.
- & Apaydın, N. (2022). Türkiye süper ligi 2020-2021 futbol sezonunda gol zamanının lig sıralamasına göre incelenmesi. Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, 5(2), 226-240.
- Bilgin, S., & Müniroğlu, R. S. (2022). 2018 Dünya Kupası maçlarının teknik, taktik ve hareket zaman ilişkisinin istatistiksel analizi. Spormetre, 20(2), 105
- Deliceoğlu, G. (2020). Türkiye Süper Ligi 2018-2019 futbol sezonunda gol zamanı- lig performansı ilişkisi. Turkish Studies Social Sciences, 15(6), 2833-2849
- FIFA (2019). FIFA World Cup Qatar 2022™ Sustainability Strategy: Executive Summary. [https://www.qatar2022.qa/sites/default/files/2022-08/FWC-2022-Executive-Summary\\_EN.pdf](https://www.qatar2022.qa/sites/default/files/2022-08/FWC-2022-Executive-Summary_EN.pdf)



## Kurtarılmış topraklarda turizmin gelişmesi ve bunun Azerbaycan ekonomisine etkisi

*Aysu Qasımzade, Fidan Muradova, Nermin Elekberova*

*Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesi,*

*ORCID: 0009-0002-2034-5156, ORCID: 0009-0000-33, ORCID: 0009-0009-3504-7443*

### ABSTRACT

After gaining its independence, Azerbaijan has demonstrated its potential in many areas on the path to new socio-economic development. The number of tourists coming to Azerbaijan has increased in the last 10 years. It carries out many restoration works by effectively using the rich economic potential, natural resources and wide tourism opportunities of the rescued lands. With the construction and commissioning of Fuzuli and Zengilan international airports, interest in developing tourism flows to these regions will increase. With the construction of new tourism complexes, both local and foreign tourists will be attracted here. According to the relief, the geographical location is suitable for the creation of mountain ski resort complexes in the areas liberated from occupation. At the same time, mineral waters in these regions are also suitable for the construction of health institutions in the future. All these developments have a positive impact on the country's economy.

**Key words:** Azerbaijan, Tourism, Economy

### ÖZET

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra yeni sosyo-ekonomik kalkınma yolunda birçok alanda potansiyelini ortaya koymuştur. Bu alanlardan biride hiç şübhesizki Turizm olmuştur. (Alıyev, 2021) Kurtarılan toprakların zengin ekonomik potansiyelini, doğal kaynaklarını ve geniş turizm olanaklarını etkin bir şekilde kullanarak birçok restorasyon çalışması yürütmektedir. Fuzuli ve Zengilan uluslararası havalimanlarının inşaatı ve işletmeye alınmasıyla bu bölgelere turizm akışının geliştirilmesine olan ilgi artacaktır. Yeni turizm komplekslerinin yapılmasıyla birlikte hem yerli hem de yabancı turistler buraya çekilecek. Coğrafi konum, işgalden kurtarılan bölgelerde dağ kayak merkezi komplekslerinin oluşturulmasına elverişlidir. (Vasif & Firuz, 2023) Aynı zamanda bu bölgelerdeki maden kaynaklı sular gelecekte sağlık kurumlarının inşasına da elverişlidir. Bütün bu gelişmeler ülke ekonomisine olumlu yansıyor.

**Anahtar kelimeler:** Azerbaycan, Turizm, Ekonomi

### Giriş

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan arasında, Dağlık Karabağ ve Dağlık Karabağı çevreleyen Ermeni kontrolündeki Azerbaycan topraklarındaki etnik çatışma ve toprak çatışmazlığıdır. Bu anlaşmazlık 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan savaşla son bulmaya yakınlaşmıştır. Daha sonra 19-20 Eylül 2023 tarihlerinde gerçekleşen Dağlık Karabağ çatışmaları ile bölge tamamen Azerbaycan kontrolüne geçmiş ve sorun çözülmüştür. Savaş bitdikden sonra kurtarılmış bölgelerde yapılacak iyileştirme ve inşaat çalışmalarının bu bölgelerin turizm gelişimine önemli etkisi olacaktır. Şu anda bu bölgelerdeki turistik rotaların geliştirilmesine daha fazla önem verilmektedir. Hatta "Turizm kaynaklarının değerlendirilmesi" başlıklı metodoloji belgeside, kurtarılmış bölgelerin turizm kaynaklarının değerlendirilmesi, turizm nesnelere tescili, dağ ve kültür turizmi kaynaklarının araştırılmasından bahs ediyor.

### 1. Kurtarılmış topraklarda turizm potansiyeli.

Azerbaycan ordusunun Ermenistan işgalinden kurtarmaya çalıştığı bazı bölgelerin turizmin gelişmesi açısından büyük umutları vardır. SSCB döneminden bu yana turistlerin gözdesi olan Şuşa, Laçın, Kelbecer, Ağdam bölgelerinden bahsediyoruz. Sovyet döneminde bu bölgeler en çok ziyaret edilen yerlerdi. Dolayısıyla Şuşa'da çok sayıda sanatoryum vardı. Ayrıca öncü kamplar da vardı. 80'li yıllarda Ağdam'da turizm potansiyeli gelişmişti. İlk dinlenme Şuşa'daki ev 1936 yılında açılmıştı. 1316 yataklı Şuşa Sanatoryum-Tatil Köyü Birliği, 130 yataklı "Şafa" turizm üssü ve Ağdam ilçesinin Gülablı köyünde 100 yataklı tedavi merkezleri, Şeli köyünde 50 yataklı, Şahbulag'da 40 yataklı. Şuşa şehrinde faaliyet göstermiş olup 3 katlı 17 binadan oluşmaktadır. 2013



yılında, Azerbaycan'ın bir dizi turizm destinasyonunun sunulduğunda Karabağ'ın bu destinasyonlar listesine eklenmişti. Bu çok iyi bir adımdı. Azerbaycan'ın bu bölgesinin de dünyada daha iyi tanınması gerekiyordu. Azerbaycan Ordusu toprak bütünlüğümüzü tam olarak sağladıktan sonra o bölgelere akın olacaktır. Halkımızın Karabağ ve çevre bölgelere ilgisi son derece fazladır. Bu da iç turizmin gelişmesine yol açacaktır. Maalesef Ermeniler Azerbaycan topraklarında etnik temizlik politikasını uygulayınca tarihi eserleri yok etmişler. Azerbaycan toprak bütünlüğünü sağladıktan sonra, o bölgeler güvenli hale geldikten sonra orada turizm rotalarının düzenlenmesi gerekiyor. İşgalden kurtulan yerlerde farklı turizm türlerinin geliştirilmesi mümkündür. Örneğin eko-turizmin gelişmesinin koşulları var. Uluslararası otellerin yanı sıra iki yıldızlı ve çok yıldızlı otellerin de yapılması gerekiyor. İşgalden önce Hankendi, Şuşa, Kelbecer, Ağdam Azerbaycan'ın ünlü turistik bölgeleriydi. Sovyet ülkelerinden çok sayıda turist oraya gidiyordu. O yerlerin sanatoryum turizmi de gelişmişti. Turistler evlerin yanı sıra sanatoryumlarda da kalıyordu. Bu da köy ve ilçe nüfusunun gelirinin artmasına neden oluyordu. Dolayısıyla bu bölgelerde turizmin gelişmesi bekleniyor. Aynı zamanda karabağ atları dünyada meşhurdur. Bu atlarla ilgili geziler ayrıca düzenlenebilir ve turist akışını sağlayabilir.

## 2. Kurtarılmış topraklarda turizm alanları.

Karabağ'ın turizm potansiyeli çok zengindir, ekoturizm, dağ turizmi, kış turizmi, av turizmi, sağlık turizmi gibi birçok turizm türünün geliştirilmesi için tüm fırsatlar mevcuttur. Turizmin kalkınma stratejisi ve işgalden kurtarılan bölgeler kavramı Devlet Turizm Ajansı tarafından geliştirildi. Kelbecer'de geleneksel turizmin yanı sıra kış ve sağlık turizminin de geliştirilmesi mümkündür. Kültürün beşiği sayılan Şuşa'da ağırlıklı olarak festivaller planlanıyor, Ağdam'da "karanlık" yani işgalin sonuçlarının çıplak sergilenmesi ve iş turizmi planlanıyor. Hocavend bölgesi de özel bir turizm potansiyeline sahiptir. Tug ve Hadrut'u şarap rotasına koymak daha uygundur. Ünlü Azix mağarası ve Taglar mağarası da bu bölgede bulunmaktadır. Nadir yarasa türlerinin bulunduğu Hocavend bölgesindeki Azih mağarasında bulunan 21 tür de dahil olmak üzere yüzlerce kalıntı, nadir yüksek ve ilkel bitki türü Azerbaycan'a endemik, Kafkasya'ya endemik 82 türün yanı sıra yüzlerce nadir türler ve yaklaşık 3000 endüstriyel açıdan önemli bitki buradadır. (MUSAYEV, 2022) Suguvushan için de belli planlar var. Azerbaycan'ın bu kadim bölgesinin kendine has flora ve faunası, mutfağı, tarihi, kültürel ve dini eserleri, antik kaleleri, köprüleri, ormanları, su kaynakları vb. vardır. turistik yerleri ile turistlerin ilgisini çekecek. Doğal kaynaklar açısından zengin olan Karabağ'da çeşitli ekstrem turizm türleri, tarım turizmi ve yeşil turizm düzenlenebilmektedir. Bütün bunlar turizmin gelişmesi için geniş umutlar yaratıyor. Kelbecer bölgesi kış turizmi için ideal bir yerdir. İşgalden kurtarılan topraklarımızda turizm altyapısının karşılıklı bağlantı şeklinde inşa edilmesi önemlidir. Şuşa, Azerbaycan turizminin simge şehirlerinden biri olacak. Azerbaycan kültürünün incisi Şuşa'nın tarihi eserleri ve eşsiz mimarisi, yeni turizm rotalarının oluşmasına olanak sağlayacak. Çok çeşitli rekreasyon olanaklarına sahip olan Laçın'daki sıcak maden suyu kaynağı ve zengin flora ve faunaya sahip, 21.000 hektarın üzerinde alana sahip Laçın rezervi, bu alanların turizm olanaklarını genişletecektir. İşgalden önce bile Kelbecer'in İstisu yerleşim yerinde Tüm Birlik önemi taşıyan 2 büyük sanatoryum faaliyet gösteriyordu. Burada her yıl 50.000 kişi tedavi ediliyor ve dinleniyordu. Buradaki "İstisu" maden suları ile insanın hem iç hem de dış hastalıklarını tedavi etmek mümkündü. Hatta orada bir tatil yeri ve maden suyu tesisi bile inşa edildi. Uzmanlara göre Kelbecer'in rahatlaması, dünyanın en muhteşem teleferiklerinin inşasına ve en ilginç turizm hizmetlerinin kurulmasına olanak sağlıyor. Burada gelecekte Kafkasya'nın en büyük turizm merkezini oluşturmak mümkündür.

## 3. Kurtarılmış topraklarda sanatoriyumların turizme katkısı.

20. yüzyılın 30'lu yıllarında Şuşa'da tatil amaçlı bir tatil evi, daha sonraki dönemlerde ise pansiyon olarak kullanılmıştır ve bir sanatoryum işletilmektedir. Ekşi çayır, Sakılı pınarı, İsa pınarı, efsane "Cıdır ovası" burada gezginlerin favori mekanıydı. Hankendi, Ağdam, Kelbecer bölgelerindeki turistler için de önemli boş zaman etkinlikleri için fırsatlar vardı. Ağdam'daki ekmek müzesi, buradaki cami turizm açısından çok değerliydi. Bu dönemde var olan sosyo-kültürel altyapı o dönemde turistlerin ihtiyaçlarını da karşılıyordu. Bölgenin uluslararası öneme sahip turizm-eğlence potansiyeline uygun olarak oluşturulmuştur. Geçtiğimiz yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında tüm Azerbaycan'ın olduğu gibi turizmin incisi de Karabağ'dı. Turizmin gelişimi en üst düzeye ulaşmış, çok sayıda tatil yeri-sanatoria, kültürel kurumlar, eğlence zaman merkezleri faaliyet gösteriyordu ve konaklama tesislerinde çok sayıda yatak mevcuttu. (MUSAYEV, 2022) Böylece, 1987 yılında



Azerbaycan'a yabancı ülkelerden 50.000 kişi, SSCB'nin çeşitli bölgelerinden 250.000 kişi geldi. Turistlerin ve yerel turizm-gezi ofislerinin düzenlediği turlara 2,5 milyon yerli turist katılıyor önemli bir kısmı Karabağ'daydı. Ancak Ermenistan'ın 1988'de başlayan askeri saldırısı Sonuç olarak sadece Karabağ'da değil, aynı zamanda buradan yerinden edilen kişilerin ülkemizin tatil sanatoryumlarına yerleştirilmesiyle tüm Azerbaycan'da iç ve gelen turizme ciddi zararlar verilmektedir (Ali JABBAROV, 2020)

#### 4.Coğrafi konumun Turizme katkısı.

Laçın'ın eşsiz coğrafi konum çeşidi Kelbecer hem yaz hem de kış burada Turizm potansiyelini artırıyor. Turist ilgisi açısından dünyada oldukça popüler olan Azerbaycan Mitolojide geniş yer tutan orkide bitkisi Şuşa'da yaşamaktadır. Karabağ'ın turizm çekiciliğini artırıyor. Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın birçok yerinden farklı olarak kışları ve yazları ılıman, yeşillik bakımından zengindir.Böylesine eşsiz doğal-iklimsel özelliklere sahip bölgede tarımsal turizmin ve kırsal-yeşil turizmin geliştirilmesi araç Ermeni işgalinden sonra buradaki köyün altyapısı hızla yenileniyor, hepsi normal yaşam için Gerekli koşulların yaratılması bölge köylerini kentli turistlerin gözde dinlenme yerleri haline getirecektir.

#### 5.Yeni yapılan havalimanının turizme etkisi.

Turizmle ilgili ekonomik destek tedbirlerinden biri de işgalden kurtulan bölgelerin hızla kalkınmasını sağlamak ve turizm potansiyelinin tam olarak artırılmasını sağlamak amacıyla önümüzdeki birkaç yıl içinde havalimanlarının inşa edilmesidir. İlk havalimanı projesi Fuzuli Uluslararası Havalimanı projesidir. Fuzuli Havalimanı'nın temeli bu yıl 14 Ocak'ta atıldı. Yeni havalimanı uluslararası standartlara uygun altyapıyla donatılacak. Yeni havalimanının temel amacı, başta Şuşa olmak üzere kurtarılan bölgelere yabancı misafirlerin ve turistlerin gelişini sağlamaktır. Fuzuli Uluslararası Havalimanı'na gelen yabancı misafirler, yapımı oldukça kolay ve kısa sürede tamamlanan Fuzuli-Şuşa karayolu sayesinde Şuşa şehrine gidebilecek (Zakir Zeynalov, 2023)

#### 6. Turizm alanında yapılan işlerin ekonomiye etkisi.

Son 3 yılda işgalden kurtarılan topraklarımızın yeniden canlandırılması için harcanan fon miktarı 7 milyar dolara yaklaştı. Uygulanan tedbirler sonucunda, ülke içinde yerinden edilen kişilerin ve mültecilerin kendi evlerine, köyelerine, kasabalarına ve şehirlerine dönecekleri "Büyük Dönüş" programı başlatıldı. Kurtarılmış topraklarımızda Karabağ ve Doğu Zengezur ekonomik bölgelerinin oluşturulması, "akıllı şehir", "akıllı köy" projelerinin hayata geçirilmesi, "yeşil teknolojiler", uluslararası havalimanlarının kullanıma açılması, ulaştırma ve lojistik kabiliyetlerinin artırılması ve diğer göstergeler önemlidir. bölgenin kalkınmasında ve iş çekiciliğinin artmasında rol oynamaktadır. İşgalden arındırılmış topraklarımızda iş dünyasına uygun mekanizmaların oluşturulması ve istihdamı artırıcı girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi yönünde sonuç odaklı çalışmalar yürütülmektedir. Bu alanlarda vergi, sosyal sigorta ve diğer yardımlar belirlendi. Karabağ ve Doğu Zengezur'daki tüm projeler kamu-özel iş birliği çerçevesinde hayata geçiriliyor. Hükümet, kurtarılan bölgelerdeki yatırımcılar ve girişimciler için uygun koşullar yarattı. Ağdam ve Araz Vadisi Ekonomik Bölgesi sanayi parklarında girişimcilere altyapı masrafları devlet tarafından sağlanmaktadır. Burada ikamet edenler 10 yıl boyunca gelir, mülk, arazi ve basitleştirilmiş vergiden muafır. İthal makine, teknolojik ekipman ve cihazlar KDV ve gümrük vergisinden muafır. Ayrıca bölgede yeni tarım parklarının oluşturulmasına başlandı. Bu türden ilk proje olan "Dost Agropark"ın temeli iki yıl önce Azerbaycan ve Türkiye cumhurbaşkanlarının katılımıyla Zengilan'da atılmıştı. Bölgede halihazırda 3 tarım parkı faaliyet göstermektedir. Bütün bunlar öncelikle yerli ve yabancı firmaların bölgede girişimcilik faaliyetlerine başlamaları, yeni istihdam yaratmaları ve istihdam sağlamaları için koşullar yaratıyor. Bölgenin ekonomik çekiciliği nedeniyle burada kurulan ve iş kurmayı düşünen şirketlerin sayısı sürekli artıyor. Şu ana kadar kurtarılmış topraklarımızda uygulanan projelere katılım için 500'e yakını yabancı olmak üzere 1.500'ü aşkın şirket başvuruda bulundu. Bu gösterge, Karabağ'ın büyük ve çok yönlü ekonomik potansiyelinin, uygun iş ve yatırım fırsatlarının hem yerli hem de yabancı ticari kuruluşlar için ne kadar cazip olduğunu ortaya koyuyor.

#### 7.İşgalden kurtarılmış topraklara yabancı yatırım çekmenin ekonomik önemi.

Ülkede son yıllarda sosyo-ekonomik dönem Kalkınmaya yönelik bir dizi önlem hayata geçirildi. Sermayeye tahsis edilen fonların 2535,7 milyonu yabancı ülkeler pahasına. manat veya %87,6'sı Birleşik Krallık, ABD,



Türkiye, Japonya, İsviçre, Malezya, Norveç, Rusya İranlı yatırımcılara aitti. Şunu vurgulayalım: 2020 yılında ülkenin ekonomik ve sosyal alanların ilerlemesine veya geçen yıla tekabül eden 7.588,3 milyon manat tahsis edildi Döneme göre %2,6 daha fazla (Mustafayeva & İsayeva, 2022).

**Azərbaycan ekonomisinə çəkilmiş yabancы yatırımlar**

2019-cu il

2020-ci il

Devletlerin adı	Məbləğ.min\$	Xüsusi.çəkisi%	Məbləğ.min\$	Xüsusi.çəkisi%
Toplam	4,275,241	100.0	4,527,706	100.0
Birləşmiş krallıq	1,187,442	27.8	1,680,899	37.1
Türkiyə	570,993	13.4	577,993	12.8
İngiltərə	379,951	8.9	475,245	10.5
Yaponiya	267,427	6.3	343,651	7.6
Malayziya	257,879	6.0	311,799	6.9
Kıpr	193,428	4.5	227,476	5.0
İran	165,872	3.9	200,571	4.4
Norveç	152,133	3.6	195,170	4.3
Rusiya	156,828	3.7	158,626	3.5
Niderland	141,431	3.3	77,809	1.7
Hindistan	47,876	1.1	61,529	1.4
İsviçre	50,961	1.2	35,545	0.8
Gürcüstan	34,621	0.8	29,109	0.6
BƏƏ	63,362	1.5	26,852	0.6
Almanya	140,451	3.3	17,919	0.4
Latviya	31,658	0.7	11,225	0.2
Çin	12,078	0.3	7,707	0.2
Ukrayna	287	-	5,957	0.1
İspanya	854	-	5,894	0.1
Fransa	3,199	0.1	3,731	0.1
Koreya	5,862	0.1	3,285	0.1
Sinqapur	1,208	-	3,028	0.1
Polşa	607	-	2,948	0.1
Danimarka	1,032	-	2,328	0.1
Belçika	5,633	0.1	1,878	0.1
Lüksemburq	2,100	0.1	1,841	-
İsrail	1,901	-	1,442	-
Digər devletler	388,012	9.1	20,034	0.4



Kaynak: <https://uploads.cbar.az/assets/084c72398bd19dfa59887ae0b.xls>

## Sonuç

Turizm barış ve istikrarın meyvesi olduğu kadar aynı zamanda konforlu yaşamının da önemli faktörlerinden biridir. Öyleyse Karabağ'ın kurtuluşu 21. yüzyılın ilk önemli olayı olarak tarihe geçtiyse bu topraklarda turizm kalkınma bu bölgede herkesin arzu ettiği insani kalkınmaya önemli bir katkı olacaktır. Karabağ'da turizmin gelişmesi ve işgal sırasında Azerbaycan'ın uğradığı maddi ve manevi zararlar bunun yerine tazminat konusunda çok güçlü bir argüman ortaya çıkacaktır. Turizm altyapısı, yıkılan Karabağ'ın yeniden imarında çoğaltıcı bir etkiye sahip olabilir. Karabağ'da turizmin gelişmesi, burada yok edilen maddi ve kültürel mirasın restorasyonunun ana yollarından biridir. Karabağ'da turizmin gelişmesi kendine ait yeni ulaşım ve iletişim hatlarının inşası ile ilgilidir. Karabağ'da turizmin gelişmesi Ermenistan'ın Güney Kafkasya bölgesinin tamamı için risklidir. Bölgedeki korkunun giderilmesine güçlü katkı sağlayacak. Yabancı yatırımın çektiği her ülke öncelikli konulardan biridir. İşgalden yeni kurtulan Karabağ topraklarının ciddi anlamda IC'ye ihtiyacı var. Karabağ'da çatışmaların varlığı bu bölgeye yatırım çekilmesini engellemiştir. Ama bu topraklar özgür olduğu için böyle bir sorun artık yoktur. Karabağ bölgesindeki yatırımın çekiciliğini arttırmak ve doğrudan yabancı yatırım akışını arttırmak Sanayi parklarının faaliyetlerine yönelik oluşturulan tercihli vergi-gümrük ortamının bölge genelinde uygulanması gerekmektedir.

## References

1. Ali JABBAROV, S. H. (2020). ERMƏNİ İŞĞALI SONRASI QARABAĞDA TURİZMİN İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİ. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 33-44.
2. Alıyev, V. (2021). Halal Tourism - The Type of Tourism Required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 1576-1585.
3. MUSAYEV, A. (2022). QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA TURİZMİN PERSPEKTİVİ İNVESTİSİYA İMKANLARI. *Elm və İnnovativ Texnologiyalar*, 58-77.
4. Mustafayeva, Ə., & İsayeva, L. (2022). İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTİSİYALRIN CƏLB EDİLMƏSİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİ. *İnnovasiyalı İqtisadiyyat ve Menecment*, 199-205.
5. Vasif, A., & Firuz, S. (2023). THE PROTECTION OF WATER RESOURCES FOR SUSTAINABLE TOURISM. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 515-522.
6. Zakir Zeynalov, R. (2023). Qarabağ və Şərqi Zəngəzur Ərazilərində Turizmin İnkişafı İstiqamətləri. *İnnovasiyalı İqtisadiyyat ve Menecment*, 225-231.



## Zengezur Koridorunun Açılması Azerbaycan Ekonomisini Nasıl Etkiler

*Cəbiyeva Nəzrin, Əsgərova Nərmən, Zülfüqarova Duyğu*

*Azerbaycan Devlet İktisad Universitesi,*

*ORCID:0009-0007-5102-6904, ORCID:0009-0001-3499-9348, ORCID:0009-0000-8531-1382*

### ÖZET

Bu çalışmada Zengezur koridorunun Azerbaycan ekonomisine katkısını, sağlamış olduğu avantajları, iş imkanlarını, ekonomik açıdan ticaretin kolaylaşması, lojistik avantajları, yatırım ve iş fırsatları, bölgesel iş birliğini inceledik. Daha sonra Zengezur koridorunun açılmasının komşu devletlerle olan ilişkilerine nasıl etki ettiğini incelemiş bulunmaktayız. Yapmış olduğumuz bu araştırmada Zengezur koridorunun açılması beraberinde getirmiş olduğu zorlukları diplomatik gerilimler, güvenlik sorunları, ekonomik uyum sorunlarını, toplumsal ve kültürel farklılıkları, ve bu zorluklarla nasıl mücadele etmemiz gerektiğini de tartışacağız.

**Anahtar Kelimeler:** Zengezur Koridor'u, Azerbaycan ekonomisi, Sürdürülebilir ekonomi

### ABSTRACT

In this study, we examined the contribution of the Zangezur corridor to the Azerbaijani economy, the advantages it provides, job opportunities, economic facilitation of trade, logistics advantages, investment and business opportunities, and regional cooperation. Then, we examined how the opening of the Zangezur corridor affects the relations with neighboring states. In this research, we will discuss the difficulties brought about by the opening of the Zangezur corridor, diplomatic tensions, security problems, economic adaptation problems, social and cultural differences, and how we should combat these difficulties.

**Key words:** Zengezur corridor, Azerbaijan economy, Sustainable Economy

### GİRİŞ:

8 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra bölgenin büyük bir kısmı fiilen Ermeni kuvvetlerinin kontrolü altına girdi. [Azerbaycan SSC](#) hükümeti 30 Nisan 1920 tarihli notasında, [Ermenistan'ın Zengezur](#) ve [Karabağ'daki](#) askerlerini temizlemesini talep ediyordu .

10 Ağustos 1920'de [RSFSR](#) ile [Birinci Ermenistan Cumhuriyeti](#) arasında bir anlaşma imzalandı . Anlaşma şartlarına göre RSFSR Kızıl Ordusu, Ermenistan ile [Azerbaycan SSR](#) arasındaki tartışmalı [Karabağ](#) , Zengezur ve [Nahçıvan](#) bölgelerinin kontrolünü ele alıyor . 10 Ağustos 1920'de Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosu, Azerbaycan'ın Bolşevik liderliğinin izni olmadan Nahçıvan'ın Şarur-Daraleyz bölgesinin Ermenistan'a devredilmesi kararı aldı. Karabağ ve Zengezur, Azerbaycan ile Ermenistan arasında "tartışmalı bölgeler" ilan edildi. 29 Kasım 1920'de Ermenistan'da Sovyet hükümetinin kurulduğu açıklandı. Zengezur'un Ermenistan'a devredilmesi, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi ve Örgütsel Bürolarının 30 Kasım 1920'de yapılan ortak toplantısında kararlaştırıldı. Kararda, nüfusun bir kısmının Kürt olmasından dolayı Zengezur bölgesinin Batı Zengezur ilçesi ve Doğu Zengezur Kürdistan ilçesi olmak üzere 2 yere bölünmesi önerildi. Sonuç olarak Zengezur ilçesinin 6.742 metrekaresi ortaya çıktı. Verst alanının 3.105 madde'si. verst Azerbaycan SSR'sinde kaldı, 3.637 metrekare. verst kısmı Ermenistan'a verilmiştir. . Böylece Azerbaycan ile onun bir parçası olan Nahçıvan arasındaki kara bağlantısı kesilmiş oluyor. Ayrıca 18 Şubat 1929'da Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi, [Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin](#) 9 köyü - Gurdgulak, Haçik, Horadiz, Şarur ilçesinin Şahbuz ilçesi, Oğbin, Sultanbey, Ağhaç, Almalı, İtkiran köyleri, Ordubad ilçesine bağlı Gorçevan köyü, kısa bir süre sonra Kilit köyü topraklarının bir kısmının (1930 başlarında) tarım alanlarıyla birlikte Ermeni SSC'ye ilhak edilmesi yönünde karar aldı. Aynı zamanda Azerbaycan toprakları arasındaki mesafe de arttı.

#### 1. Dağlık Karabağ'da ateşkes ilanı.

[İkinci Karabağ Savaşı](#) sonucunda imzalanan Dağlık Karabağ ateşkes bildirgesinin 9. maddesinde Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım bağlantılarını sağlayacak bir koridorun





inşasından bahsediliyor.

*Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları engellendi. Ermenistan, Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantısını garanti ediyor. Taşıma kontrolü, Rusya Federasyonu Federal Güvenlik Servisi Sınır Servisi organları tarafından yürütülmektedir.*

Açıklamanın şartına göre Zengezur koridoru, 5 km genişliğindeki [Laçın koridorunun](#) aksine kara koridoru değil, ulaşım koridoru rolünü oynayacak .

## 2. Türkiye için Zengezur koridorunun önemi.

Zengezur Koridoru, Osmanlı döneminde Kafkasya ve Kafkasya ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden Orta Asya'ya açılan bir yoldu. Yani o aynı zamanda Kafkasya'yı kendi gözetimi altında tutması açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli noktaydı.

Örnek vermek gerekirse, Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlığının, askeri destekçisi Osmanlı İmparatorluğu'du. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu'nu kurdu.

Kafkas İslam Ordusu önce Nisan 1918'de Musul'a gitti, Kut'ul Amare kahramanı Enver'in amcası, Halil Paşa'nın orada askerlerine aldı. Oradan Tebriz'e indi. Şimdi burada o kadar geniş hedef var ki Osmanlı İmparatorluğu 1918 yaz sonuna doğru, bu bölgenin tamamını kontrol altında tutuyorduk. Nuri Paşa da Tebriz'den hareket edip Zengezur üzerinden 25 Mayıs 1918'de Gence'ye vardı.

Daha Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmeden Osmanlı İmparatorluğu askeri desteğini koymuştu. Onun için Türkiye açısından bir nevi Azerbaycan'la bugün entegrasyonun oradaki bir engeldir.

*Tarihi Azerbaycan toprağı olan Karabağ ve Zengezur Koridorunun Ermeniler tarafından işgali sonrasında Türkiye ile Türk dünyası arasındaki bağ da kesilmiş olmaktadır. II. Karabağ Savaşı sonrasında Ermenilerin yenilgiyi kabul etmesi ve işgal altındaki toprakların önemli bir bölümünün kurtarılması ile yeni bir dönem başlamış oldu. Zengezur Koridorundan Türkiye ile Türk dünyasının doğrudan bağlantısının kurulması hem Türkiye hem de Türk dünyası için çok önemlidir.*

(Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru Örneği, 2023)

Oradan şimdi Hazar Denizi'nden karşıya geçmek daha kolay. Kuzeyine gitmeye gerek yok. Sudan geçebiliyorsunuz. Yani Türkiye'nin Orta Asya, oradan Çin'e kadar açılan bir kapısıdır. Onun için çok büyük sembolik önemi vardır.

*Zengezur Koridoru Azerbaycan'ı ve Azerbaycan'ın bir parçası olan Nahçıvan'ı Türkiye'nin Güney Doğu ve Akdeniz bölgelerine bağlayabilir. Zengezur Koridoru Güneydoğu Anadolu'da çekilecek yeni demiryolu hattı aracılığıyla sadece Türkiye ve Azerbaycan için değil, Ermenistan'ın yanı sıra, Akdeniz'e kıyısı bulunan Suriye, Ürdün, İsrail, hatta Irak gibi devletlerin de demiryolu ulaşım ağına entegre olmalarına neden olabilecektir.*

(Memmedov, ve diğerleri, 2023)

## 3. Rusya için Zengezur koridorunun önemi.

Rusya ise zamanındaki ulaşım koridorlarını yani sesi cebe zamanında onu yeniden onarmak için, Zengezur Koridoru çok önemliydi Rusya için Sovyetler Birliği zamanında da. Çünkü bakın Moskova'dan 70 vagonlu bir lokomotif hareket ediyor. Gelip Bakü'den geçiyor, bir noktada ayrılıyor. Geliyor o Zengezur Koridoru dediğimiz bölgeden Ermenistan'a gidiyor. Öbürü İran'a gidiyor.

Çok büyük stratejik önemi var ve 43 kilometrelik yolun ulaşım koridoru olarak Rusya'nın kontrol altında tutulması. Çünkü bu 10 Kasım Anlaşması'yla üçlü anlaşmayla şey İlham Aliyev, Putin ve Paşinyan Anlaşması'yla bunun kontrolü 9'uncu maddesiyle Rus istihbarat örgütünün sınır kuvvetleri komutanlığına verildi. Bu handikap yarattı.

Azerbaycan açısından da Türkiye açısından da sıkıntı yaratıyor. Ama Rusya için dediğimiz gibi düşünün yani bir mesela yetmiş tane vagonu bir lokomotifle bağlıyorsunuz. Doğrudan o Ermenistan'a kadar varıyor. Ne kadar siz öne düşüyorsunuz.

Rusya'nın doğrudan Ermenistan'a sınırı yok. Azerbaycan o zaman SSCB içerisindedir. Şimdi bağımsızdır. Doğrudan mesela yetmiş tane vagon İran'a geçiyor. Tren yolu ulaşımının en önemli noktalarından koridorlarından bir tanesidir Zengezur.

*Problemler çözümlenmeden sınırların açılması Rusya'nın bölgedeki konumunu daha elverişli hale getirecektir. Anlaşma süreci yaşanırken meydana gelen gelişmeler bölge devletleri tarafından da dikkatle izleniyordu. Rusya*



merkezli bir bakış açısı ve gelişmelerden Rusya'nın nasıl bir yarar sağlayacağı konusunda da çeşitli senaryolar üretildi. Bu senaryolardan biri Türkiye'nin Karabağ meselesi çözümlenmeden sınırları açması halinde atacağı yanlış bir adımın Rusya'nın yararına olacağı üzerine kurgulanmıştı. (Sariahmetoğlu, 2016)

#### 4.Zengezur koridorunun İrana etkisi.

Rusya için ne kadar önemliyse aynı derece İran için önemli. Çünkü burada İran ile Rusya'nın işbirliği var. O bölge bir paradigmatik, Şahlık İran'ı döneminde bile... Çünkü Türkiye ve Azerbaycan yakınlaşmasının önünün kesildiği yerlerden bir tanesi Zengezur Koridoru. Onun için Rusya ile İran orada hep işbirliği yaparlar.

Şimdi bu ulaşım koridorlarının yine ortak şehirler biliyorsunuz oradaki bir Zengezur tartışması çıkınca bir an hemen müdahalede bulundu.

*İran'ın Karabağ politikası Aryan/Fars milliyetçiliği ekseninde gelişmiştir. Bu zihniyet, halen İran'ın bir parçası olarak gördüğü Azerbaycan'ı İran medeniyetinin havzasına yerleştirmektedir (Keskin, 2020)*

*(Keskin, A. (2020). İran'ın Karabağ Siyasetinin 5 Yüzü, Erişim Tarihi: 16.02. 2021)*

Burada çok dar bir bölge olmasına rağmen, kendi amaçları doğrultusunda İran bundan rahatsız. İsrail Azerbaycan'da Akıllı Köyler kurdu ve İran da sınırın öbür tarafında tam karşısında Kapan'da konsolosluk açtı.

Şimdi son günlerde yine bu Zengezur etrafında cereyan eden konularda İran "müdahale ederiz" dedi. Bunun bir ucu Hindistan'a kadar vardı. Buradan İran'ın Karadeniz'e yarın Türkiye'yle bir sıkıntısı olsa bile her zaman Rusya ona imkan veriyor ki Ermenistan'ın sonuna kadar kollasın

*İran'ın Karabağ siyasetinin başladığı söz konusu dönemdeki tutumu, son Karabağ savaşı döneminde de değişmez olarak kalmıştır. İran'ın Karabağ meselesine yaklaşımı yerine göre çok aktif, yerine göre bekle gör, esâsen de Ermenistan tarafına destek şeklinde ilerlemiştir. Bu desteğin siyasi, iktisadi ve askerî boyutlarının olduğu unutulmamalıdır (Nusretoğlu, T., & Alizade, O. (2022). İran'ın Azerbaycan siyaseti; Karabağ savaşları örneğinde. Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 1(1), 127-149.)*

#### 5.Zengezur koridorunun Azerbaycan ekonomisine etkileri.

Ekonomik atılımlar ülkeye dövüz girmesinde en önemli adımlardan biridir. (Aliyev, 2021) Elbette, Zengezur Koridoru'nun açılması, Azerbaycan ekonomisine çeşitli şekillerde etki edebilir. İşte olası etkilerin birkaç örneği:

**Ticaretin Kolaylaşması:** Zengezur Koridoru, Nahçıvan'ı Azerbaycan ana kara bağlayarak ticaretin daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanır. Bu, Nahçıvan'ın ve diğer bölgelerin uluslararası pazarlara daha rahat erişmesini sağlar.

**Lojistik Avantajlar:** Koridorun açılmasıyla lojistik süreçlerde iyileştirmeler sağlanabilir. Nakliye ve taşıma maliyetlerinde potansiyel düşüşler, Azerbaycanlı işletmelerin rekabet avantajını artırabilir.

*Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan'ın dış ticaret ve lojistik sektöründe olumlu bir etki yaratacağı ve aynı zamanda toplumlar arasında barışa katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Koridor, Asya ile Avrupa arasında transit ulaşım projeleri için Azerbaycan üzerinden önemli bir fırsat sunmaktadır ve Azerbaycan Avrasya'da ulaşım ve lojistik merkezi olarak güçlenecektir.*

(Gasimova, ve diğerleri, 2023)

**Yatırım ve İş Fırsatları:** Daha iyi bağlantılar, uluslararası şirketlerin Nahçıvan ve Azerbaycan'a yatırım yapma olasılığını artırabilir. Bu da ekonomik büyümeyi destekleyebilir ve iş fırsatlarını çeşitlendirebilir.

**Bölgesel İşbirliği:** Koridorun açılması, bölgesel işbirliğini artırabilir. Azerbaycan, komşu ülkelerle daha güçlü ekonomik bağlantılar kurabilir, bu da istikrarı artırabilir.

Ancak, bu olumlu etkilerin yanı sıra çeşitli zorluklar da ortaya çıkabilir, örneğin güvenlik sorunları, diplomatik meseleler veya altyapı gereksinimleri. Bu nedenle, Zengezur Koridoru'nun ekonomik etkilerini tam olarak değerlendirebilmek için detaylı bir analiz ve sürecin gelişmelerini takip etmek gereklidir

*Zengezur koridorunun kullanılması ekonomik, siyasal, güvenlik gibi alanlarda ciddi sonuçlar doğuracaktır. Koridor, coğrafi anlamda Güney Kafkasya için de Türk dünyası için de büyük öneme sahiptir.*

(TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ, 2022)

#### 6.Zengezur koridoru'nun açılması getirmiş iş olduğu zorluklar.

**Diplomatik Gerilimler:** Koridorun açılması, bölgesel politika ve diplomatik ilişkilerde potansiyel gerginliklere neden olabilir. Komşu ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar, bu süreci karmaşık hale getirebilir.

**Güvenlik Sorunları:** Yeni bir ulaşım koridorunun açılması, güvenlik zorluklarını da beraberinde getirebilir.



Özellikle bölgede çatışmalar veya istikrarsızlık varsa, koridorun güvenliği önemli bir endişe olabilir. Ekonomik gelişmelerin en önemli kaynaklarında biri ise güvenlik ve tehlikesizliktir. (Aliyev, 2020)

**Altyapı İhtiyaçları:** Koridorun etkili bir şekilde işlemesi için gerekli altyapı eksiklikleri, lojistik sorunlara yol açabilir. Ulaşım, gümrük, ve sınır geçiş noktalarındaki altyapı zorlukları bu süreci olumsuz etkileyebilir.

**Ekonomik Uyum Sorunları:** Farklı ekonomik sistemlere sahip bölgeler arasında uyum sağlamak zaman alabilir. Vergi politikaları, ticaret düzenlemeleri gibi konulardaki farklılıklar ekonomik entegrasyonu zorlaştırabilir.

**Toplumsal ve Kültürel Farklılıklar:** Farklı bölgeler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklar, işbirliği ve entegrasyon sürecini etkileyebilir. Bu farklılıklar, yerel halkın bu değişikliklere nasıl tepki vereceğini belirleyebilir.

Bu zorluklara karşı başarıyla mücadele etmek, bölgenin istikrarını sağlamak ve ekonomik avantajları en üst düzeye çıkarmak için etkili bir planlama ve işbirliği gerekmektedir.

#### 7.Zorluklara karşı etkili mücadele stratejileri.

**Diplomatik Diyalog ve İşbirliği:** Diplomatik kanallar aracılığıyla komşu ülkelerle sürekli bir diyalog kurmak, olası anlaşmazlıkları çözmek ve işbirliğini güçlendirmek için önemlidir.

**Güvenlik İyileştirmeleri:** Güvenlik sorunlarına karşı etkili tedbirler alınmalıdır. Sınır güvenliğini artırmak, ortak güvenlik anlaşmaları yapmak ve bölgesel istikrarı sağlamak için ortak çaba göstermek önemlidir.

**Altyapı Geliştirmeleri:** Koridorun verimli çalışması için gerekli olan altyapı iyileştirmeleri yapılmalıdır. Ulaşım, gümrük tesisleri, ve sınır geçiş noktalarındaki altyapıyı güçlendirmek, ticaretin daha hızlı ve sorunsuz gerçekleşmesine yardımcı olabilir.

**Ekonomik Uyum Politikaları:** Farklı ekonomik sistemlere sahip bölgeler arasındaki uyumu sağlamak için ortak ekonomik politikalar belirlenmeli ve bunlar arasında işbirliği teşvik edilmelidir.

**Toplumsal ve Kültürel Eğitim:** Toplumsal ve kültürel farklılıklarla başa çıkabilmek için eğitim programları düzenlenmeli ve halk arasında anlayış ve uyum sağlanmalıdır.

**Sürdürülebilir Kalkınma:** Koridorun açılmasıyla beraber bölgedeki sürdürülebilir kalkınma hedefleri gözetilmelidir. Çevresel, sosyal ve ekonomik açılardan sürdürülebilir politikalar benimsemek önemlidir.

Bu stratejiler, zorluklarla başa çıkmak ve Zengezur Koridoru'nun potansiyel avantajlarını en üst düzeye çıkarmak için bütünlük sağlayabilir. Ayrıca, bölge ülkeleri arasında işbirliğini teşvik eden uluslararası platformlara katılım da önemli olabilir.

#### Sonuç;

Zergezur geçidi başta Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan, Rusya, İran, Gürcistan, Türk Devletleri, Çin, ABD ülkeleri ve diğer ülkeler olmak üzere bu bölge ile ilişkili tüm ülkelerin ekonomik güçlerine doğrudan etki etmektedir.

Zengezur koridoru ile bölgedeki güç dengelerinin değişmesi söz konusu olacağı için haliyle mevcut güç sahiplerini rahatsız etmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan – Ermenistan çatışmasının bu bölgede devam etmesi için çaba ve desteklerine devam etmektedirler. Bunun en somut örnekleri Rusya ve İran devletleridir. Ancak değişen şartlar bu desteğin ortaya koyduğu jeo-politik ve fiziksel durumun etkisinin azalmasına, hatta birçok açıdan ortadan kalkmasına neden olmuştur.

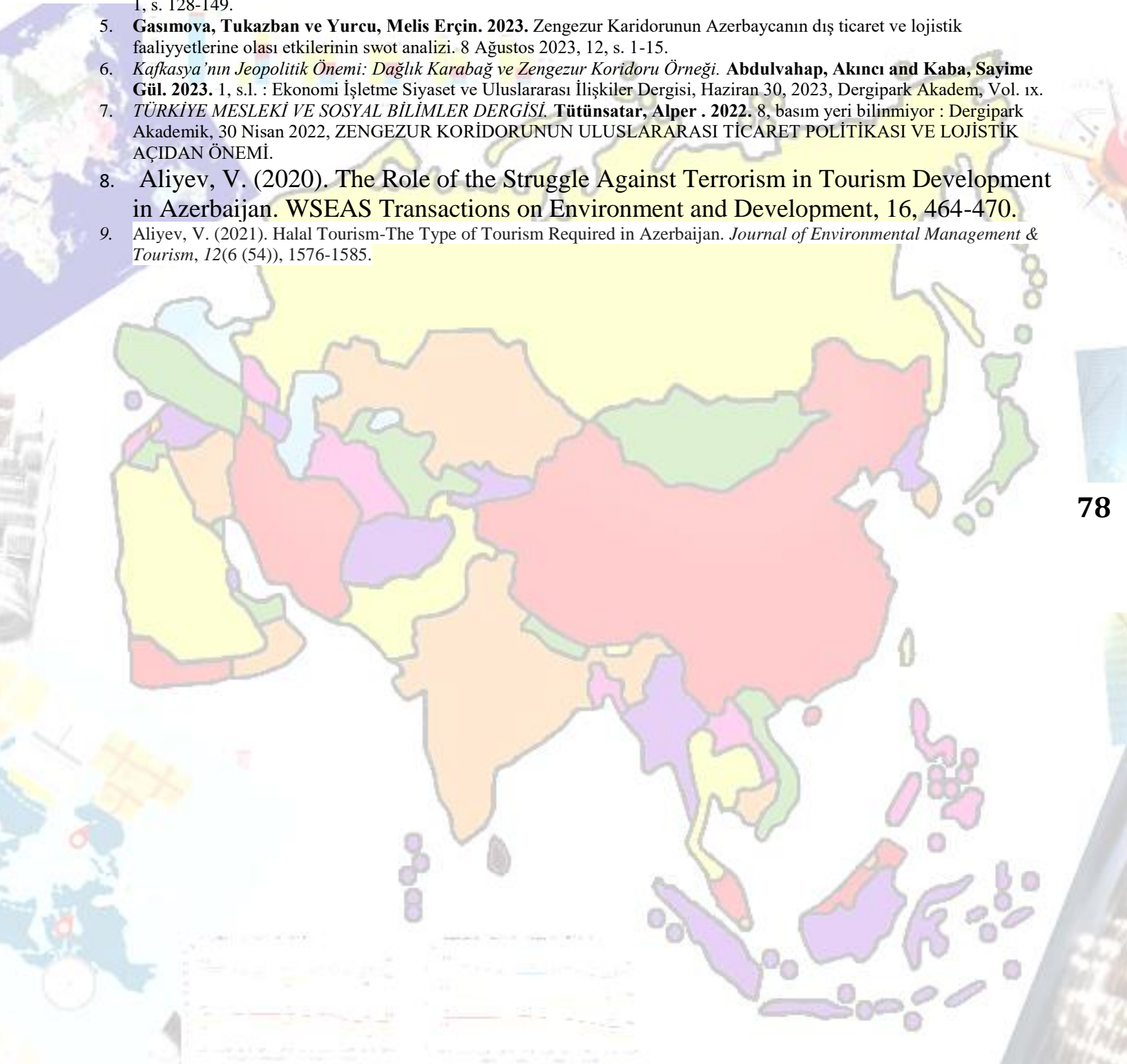
Zengezur Koridoru'nun Türkiye ile Azerbaycan üzerinden bölge ülkelerinin ulaşım hatlarını birbirine bağlamasının ötesinde Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu, Akdeniz bölgeleri ile Akdenize kıyısı olan Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail gibi ülkelere kadar uzanacak yeni ulaşım hattının bağlantı noktasını oluşturma olanağının bulunması son derece önemli husustur. Çünkü Bakü – Tiflis - Kars Demiryolu Hattı'nın gördüğü işlevi görmesinin yanı sıra, yeni ulaşım ağının kurulması yolu ile bölgesel entegrasyonun genişlenmesine de katkı sağlayacaktır.

#### References

1. Memmedov, Asim ve Hasanoğlu, Murteza. 2023. Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. 8 Temmuz 2023, Cilt 1.



2. **Memmedov, Asim ve Hasanoğlu, Murteze. 2023.** Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. 8 Temmuz 2023, Cilt 6, 2, s. 334-344.
3. **Sarıahmetoğlu, Nesrin. 2016.** Karabağ sorununun çözüm sürecinde Türkiye ve Rusya. Kasım 2016, Cilt 3, 2, s. 93-119.
4. **Nusretoğlu, Telman ve Kutluer, Oder. 2022.** İranın Azerbaycan siyaseti; Karabağ savaşları örneğinde. 30 Mart 2022, Cilt 1, 1, s. 128-149.
5. **Gasımova, Tukazban ve Yurcu, Melis Erçin. 2023.** Zengezur Karidorunun Azerbaycanın dış ticaret ve lojistik faaliyetlerine olası etkilerinin swot analizi. 8 Ağustos 2023, 12, s. 1-15.
6. **Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru Örneği. Abdulvahap, Akıncı and Kaba, Sayime Gül. 2023.** 1, s.1. : Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Haziran 30, 2023, Dergipark Akademik, Vol. 1x.
7. **TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ. Tütünsatar, Alper . 2022.** 8, basım yeri bilinmiyor : Dergipark Akademik, 30 Nisan 2022, ZENGEZUR KORİDORUNUN ULUSLARARASI TİCARET POLİTİKASI VE LOJİSTİK AÇIDAN ÖNEMİ.
8. **Aliyev, V. (2020).** The Role of the Struggle Against Terrorism in Tourism Development in Azerbaijan. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 16, 464-470.
9. **Aliyev, V. (2021).** Halal Tourism-The Type of Tourism Required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 12(6 (54)), 1576-1585.





## Customer purchasing behaviour

*Anar Gurbanli*

*Azerbaijan State University of Economics Business Administration*

### ÖZET

Müşteri Satın Alma Davranışı Özeti:

Müşteri satın alma davranışı, tüketicilerin ürün veya hizmet satın alma sürecinde sergiledikleri davranışları inceleyen önemli bir pazarlama alanıdır. Bu konu, işletmelerin müşterileri daha iyi anlamalarını ve pazarlama stratejilerini bu anlayışa göre şekillendirmelerini sağlar.

Tüketicilerin satın alma kararları üzerinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında kişisel ihtiyaçlar, tutumlar, kültürel etkenler, sosyal çevre ve ekonomik durum gibi çeşitli unsurlar yer alır. Müşteri satın alma davranışının anlaşılması, işletmelerin ürün tasarımından pazarlama iletişimine kadar bir dizi stratejik karar almasına olanak tanır.

Tüketicilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamak, işletmelerin ürün ve hizmetlerini daha iyi uyarlamalarına yardımcı olur. Bu nedenle, müşteri satın alma davranışını analiz etmek, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerine ve müşteri memnuniyetini artırmalarına katkı sağlar.

Müşteri satın alma davranışının anlaşılması, pazarlama stratejilerinin daha etkili bir şekilde uygulanmasına olanak tanır. Örneğin, hedef kitleye özel reklam kampanyaları oluşturmak, müşteri deneyimini geliştirmek ve müşteri sadakatini artırmak için bu bilgiler kullanılabilir.

Sonuç olarak, müşteri satın alma davranışı, işletmelerin pazarlama stratejilerini optimize etmelerine ve müşteri odaklı bir yaklaşım benimsemelerine yardımcı olan kritik bir konudur. Müşteri ihtiyaçlarını anlamak ve bu doğrultuda hareket etmek, uzun vadeli başarı için önemlidir.

**Anahtar kelimeler:** Satın Alma, Pazarlama, Rekabet

### INTRODUCTION

In recent days, we routinely run into the following questions in various marketing seminars, panels, and conferences:

- Who is buyer?
- What kind of factors impact to consumer behavior?
- Types of consumer behavior?

In the modern world, it is also possible to encounter ideas like "the customer is always right," "the consumer is king," and "customer trust." Companies compete with one another not just to maintain their market dominance and existence but also to win over customers' loyalty, satisfy customers' requirements and wants, and generate new demand. All businesses must assess consumer purchasing behaviors and the variables influencing these behaviors in order to meet the aforementioned objectives. All businesses must assess consumer purchasing behaviors and the variables influencing these behaviors in order to meet the aforementioned objectives.

#### Factors Affecting Consumer Behavior

The consumer behavior involves a variety of procedures. Each customer's purchase behaviors are influenced by a variety of elements, including cultural, social (reference groups, families, roles, and status), economic, and lifestyle aspects. Consumer purchases are also influenced by a number of other factors, including personal and psychological beliefs and attitudes. Below is an explanation of these factors.

#### Cultural Factors

The complex of values, roles, behaviors, traditions, conventions, and beliefs that make up human society is known as culture. To understand consumer behavior, culture is a crucial issue that must be investigated. Culture is the culmination of shared values, conventions, and traditions among members of a society.



### **Religion**

One of the key elements influencing consumer behavior is religion. Each business must understand the religious components of the nation in which it operates and develop its strategy after examining these components. If not, the company won't be able to sell, and potential disputes may arise. These aspects are quite significant, particularly in sensitive populations. For instance, a confectionery company initially introduced its products in India using white packaging, but the company was unable to sell the items despite the great quality of the products.

However, some Azerbaijani soft drink producers, like Coca-Cola and Pepsi, have seen a decline in sales over the past few months. The main cause of this problem is related to the Muslim holy month of Muharram. Since individuals do not hold weddings or festivals during the month of Muharram, this has an impact on the volume of business for these companies.

### **Family factor**

Buyer behavior is significantly impacted by family members in the Republic of Azerbaijan. The influence and roles of parents, spouses, and kids are therefore sought after by marketers. The importance of culture in Azerbaijani families means that the family and its members have an impact on the shopping habits of young people.

On the other hand, if a family member wishes to buy a particular product, that member is free to choose the intended product. This feature is particularly crucial if the product is for the entire family. In Azerbaijan, mothers have an impact on young females and fathers have an impact on young boys. It took place as a result of Azerbaijan's mentality, culture, and subculture.

### **Reference Groups**

When establishing a person's attitudes or behaviors, reference groups can be used as direct (face-to-face) or indirect points of comparison or reference. People frequently have influence from reference groups to which they do not belong.

The reference groups of a target market are sought after by marketers. A person's choices in products and brands may be impacted by reference groups' exposure to new behaviors and lifestyles, influence on attitudes and self-concept, and pressure to fit in.

Depending on the product or brand, group influence has varying levels of importance. It usually works best when the product is accessible to respectable third parties. Manufacturers of goods and brands that are very susceptible to group influence must learn how to communicate with opinion leaders—members of a reference group who have the power to sway others due to their unique talents, expertise, personalities, or other traits.

### **Personal Factors**

It comprises elements like age and lifecycle stage, occupation, financial situation, way of life (including hobbies, interests, and demography), personality, and sense of self. These could help to explain why our choices frequently alter as our "situation" does. It goes without saying that consumer characteristics also have an impact on decisions and purchasing behavior.

### **Social Roles and Status in the society**

The place a person holds in his or her family, workplace, country club, and circle of friends, etc. Role and social standing can be used to define all of this. A social role is a collection of behaviors that an individual is expected to exhibit in accordance with his or her profession, place at work, place in the family, gender, and other factors as well as the expectations of others around him. At Qafqaz University in Azerbaijan, we performed a survey among students ages 18 to 22 regarding the factors influencing young people's purchasing behaviors. 81 students participated in the poll, with 25 (30.9%) female and 56 (70.1%) male.



**Gender**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
female	25	30.9	30.9	30.9
male	56	69.1	69.1	100.0
Total	81	100.0	100.0	

**Table 1: Gender Distribution**

**Age**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid below 18	3	3.7	3.7	3.7
18	24	29.6	29.6	33.3
19	37	45.7	45.7	79.0
20	5	6.2	6.2	85.2
22	5	6.2	6.2	91.4
6	7	8.6	8.6	100.0
Total	81	100.0	100.0	

**Table 2: Age Distribution**

The age distribution of the students who attended is analyzed in the table above. The chart shows that 19.7% of students are under the age of 18, which is the highest percentage. 3.7% of the pupils that attended were under the age of 18.

**Lodging \* gender Crosstabulation**

			gender		Total
			female	male	
Lodging	I live together with students in rent	Count	5	15	20
		% of Total	6.2%	18.5%	24.7%
	I live with my family	Count	20	38	58
		% of Total	24.7%	46.9%	71.6%
	I live on my own in rent	Count	0	3	3
		% of Total	.0%	3.7%	3.7%
Total		Count	25	56	81
		% of Total	30.9%	69.1%	100.0%

**Table 3: Lodging**



In accordance with Table 3 above, 18.5% and 46.9% of male students rent with other students and live with their families, respectively. While 6.2% of female students live with their family and 24.7% share a rental unit with other students, respectively. While only 3.7% of students live alone, no female students live alone in rental housing.

**Buying Technology \* Gender Crosstabulation**

			gender		Total
			female	male	
buying technology	brand	Count	9	18	27
		% of Total	11.1%	22.2%	33.3%
	class mate's use	Count	2	6	8
		% of Total	2.5%	7.4%	9.9%
	friend's advice	Count	1	2	3
		% of Total	1.2%	2.5%	3.7%
	always new brand	Count	0	3	3
		% of Total	.0%	3.7%	3.7%
	internet	Count	3	5	8
		% of Total	3.7%	6.2%	9.9%
	I am not affected by any reference group	Count	10	22	32
		% of Total	12.3%	27.2%	39.5%
Total		Count	25	56	81
		% of Total	30.9%	69.1%	100.0%

**Table 4: Buying Technology**

Only 11.1% of female students favor brand name, compared to 22.2% of male students who consider brand name while purchasing technology. 12.3% of female students and 27.2% of male students are unaffected by any reference group, however new brands have no impact on female students' decisions to purchase technology, and just 3.7% of male students take this into account.

Table 5 examines how family influences young people's shopping decisions. The influence of their relatives on their purchase decisions is cited by 22.2% of male students. Only 9.9% of female students believe that their families have a significant influence on them, and 8.6% believe that their families have a moderate or significant influence. No female student asserts that family influences on consumer behavior are nonexistent.





Family \* gender Crosstabulation

			gender		Total
			female	male	
Family	doesn't affect	Count	0	3	3
		% of Total	.0%	3.7%	3.7%
	low impact	Count	3	6	9
		% of Total	3.7%	7.4%	11.1%
	moderate	Count	7	18	25
		% of Total	8.6%	22.2%	30.9%
	high impact	Count	8	18	26
		% of Total	9.9%	22.2%	32.1%
	highest impact	Count	7	11	18
		% of Total	8.6%	13.6%	22.2%
Total		Count	25	56	81
		% of Total	30.9%	69.1%	100.0%

Table 5: Family Effects

There are various household appliances whose purchase decisions are influenced to some extent by mothers. According to the table below, the mother effect percentage is 72.8%. However, paternal impacts are found at 22.2%, while neighborly advice is measured at 2.5%.

home appliances \* gender Crosstabulation

			gender		Total
			female	male	
home appliances	mother	Count	21	38	59
		% of Total	25.9%	46.9%	72.8%
	father	Count	3	15	18
		% of Total	3.7%	18.5%	22.2%
	neighbour's advice	Count	0	2	2
		% of Total	.0%	2.5%	2.5%
	non of them	Count	1	1	2
		% of Total	1.2%	1.2%	2.5%
Total		Count	25	56	81
		% of Total	30.9%	69.1%	100.0%

Table 6: Home Appliances



buying furniture \* gender Crosstabulation

			gender		Total
			female	male	
buying furniture	my father	Count	9	24	33
		% of Total	11.1%	29.6%	40.7%
	my mother	Count	14	22	36
		% of Total	17.3%	27.2%	44.4%
	close relative	Count	1	3	4
		% of Total	1.2%	3.7%	4.9%
	by myself	Count	1	5	6
		% of Total	1.2%	6.2%	7.4%
	other	Count	0	2	2
		% of Total	.0%	2.5%	2.5%
Total		Count	25	56	81
		% of Total	30.9%	69.1%	100.0%

Table 7: Buying Furniture

According to the table 7, again mothers lead purchasing process with 44.4% and followed by fathers with 40.7%. Students pointed out that, some close relatives and others also affect purchasing behaviors with 4.9% and 2.5% respectively.



buying cars \* gender Crosstabulation

			gender		Total
			female	male	
buying cars	father's advice	Count	10	19	29
		% of Total	12.3%	23.5%	35.8%
	friends' advice	Count	1	4	5
		% of Total	1.2%	4.9%	6.2%
	what young generation drives	Count	4	2	6
		% of Total	4.9%	2.5%	7.4%
	by myself	Count	10	31	41
		% of Total	12.3%	38.3%	50.6%
Total		Count	25	56	81
		% of Total	30.9%	69.1%	100.0%

Table: Buying Car

The table above compares variables that affect car purchases. According to 50.6% of pupils, when a family wishes to purchase an automobile, that time consumers make their own decisions. Students only agree with their fathers' advice in 35.8% of cases.

**CONCLUSION**

Overall, based on the information provided, it can be said that although young people in Azerbaijan are free to choose what types of products to buy, their families also influence these decisions in various ways. Culture, subculture, religion, and family are used to explain it.

**BIBLIOGRAPHY**

1. " İdaəetmənin əsasları",
2. Abutalibov R.R., "Lider kimdir?", Bakı-2015, p.105
3. Consumer Behavior (10th Edition) by Leon Schiffman and Leslie Kanuk
4. Consumer Behavior (11th Edition) by Leon G. Schiffman and Joseph Wisenblit
5. Consumer Behavior: Building Marketing Strategy, 12th Edition by Delbert Hawkins and David Mothersbaugh
6. Web site of AIPMM: [<http://www.aipmm.com/html/newsletter/archives/000434.php>], Accessed Date: 15.02.2015
7. Łazorko K., Niedzielska A, 2011. Kreowanie wizerunku miejsca w koncepcji marketingu terytorialnego [Creating the image of a place within the concept of territorial marketing]. Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa, 50, 76. ISBN 978-83-7193-500-



## Finansal Teknolojilerin (Fintech) Geleceği ve Finans Sektöründeki Değişimler

*MSc. Hüseyin Qasımzade*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0002-7720-0548*

### ÖZET

Bu kavramsal çalışma, Finansal Teknolojilerin (Fintech) tanımını ve asıl önemini açıklayarak, onu finansal hizmetlerde devrim yaratan önemli bir itici güç olarak tasvir ederek başlıyor. Mobil ödemeler, blockchain, robo danışmanlar ve yapay zeka odaklı analizler gibi teknolojilerin çok yönlülüğünü vurgulayarak çeşitli Fintech uygulama yöntemlerini inceliyor. Her yöntem, finansal operasyonların erişilebilirliğini, şeffaflığını ve verimliliğini yeniden şekillendiren benzersiz avantajlar sergiliyor. Ayrıca çalışma, Fintech girişimlerinin finansal piyasalar üzerindeki derin etkilerini inceliyor ve bunların verimlilik, rekabet ve kapsayıcılık üzerindeki etkilerini vurguluyor. Bu girişimler, hem geleneksel finans kurumlarına hem de gelişen girişimlere, tekliflerini geliştirme ve erişim alanlarını genişletme konusunda güç vererek daha rekabetçi ve tüketici odaklı bir ortam sağlıyor. Bu çalışma, Fintech'in yalnızca yıkıcı bir güç olarak değil, aynı zamanda dönüştürücü bir kolaylaştırıcı olarak rolünün altını çizerek, gelecekte daha çevik, birbirine bağlı ve küresel işletmelerin ve tüketicilerin değişen ihtiyaçlarına yanıt veren bir finans sektörü vaat ediyor.

**Anahtar kelimeler:** finansal teknoloji, fintech, blockchain, çözümler, yapay zeka

### The Future of Financial Technologies (Fintech) and Changes in the Financial Sector

#### ABSTRACT

This conceptual paper begins by explaining the definition and essential importance of Financial Technologies (Fintech), depicting it as a major driving force revolutionizing financial services. It examines various Fintech implementation methods, highlighting the versatility of technologies such as mobile payments, blockchain, robo advisors and AI-driven analytics. Each method exhibits unique advantages that reshape the accessibility, transparency and efficiency of financial operations. Additionally, the study examines the profound impact of Fintech initiatives on financial markets and highlights their impact on efficiency, competition and inclusion. These initiatives empower both traditional financial institutions and emerging startups to improve their offerings and expand their reach, enabling a more competitive and consumer-focused environment. This study underlines the role of Fintech not only as a disruptive force but also as a transformative enabler, promising a financial sector in the future that is more agile, interconnected and responsive to the changing needs of global businesses and consumers.

**Keywords:** financial technology, fintech, blockchain, solutions, artificial intelligence

#### Giriş

Hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı bir çağda, finansal ortam, dijital yeniliklerin entegrasyonunun teşvik ettiği derin bir dönüşümden geçiyor. Bu başkalaşımın merkezinde, sevgiyle Fintech olarak anılan, gelişen Finansal Teknolojiler alanı yer alıyor. Yenilikçi teknolojilerin finansal hizmetlerle birleşimi olarak tanımlanan Fintech, bireylerin, işletmelerin ve kurumların küresel olarak finansal sistemlerle etkileşiminde devrim yaratan çok çeşitli dijital araçları, platformları ve uygulamaları kapsamaktadır. Fintech'in özünde, geleneksel finansal yöntemleri aşma, finans ve teknolojinin kusursuz birleşimi yoluyla sektörü yeniden şekillendirme yeteneğinde yatmaktadır. Ortaya çıkışı, yalnızca operasyonel süreçlerde değil, aynı zamanda finansal hizmetlerin sunumunun yapısında da önemli bir değişimi temsil ediyor. Fintech'in önemi dijital araçların benimsenmesinin ötesindedir; finansal hizmetleri algılama, erişme ve kullanma biçimimizde bir paradigma değişikliğini özetliyor (Mau, 2019).

Fintech'in çok yönlü yönlerini anlamak, finansal ekosistemdeki tanımının ve öneminin daha derinlemesine araştırılmasıyla başlar. Uygulama yöntemlerinin inceliklerini inceleyerek, işlevselliklerini destekleyen çeşitli teknoloji cephaneliğini ortaya çıkarıyoruz. Blockchain ve yapay zekadan mobil ödemelere ve robot danışmanlara kadar bu yenilikler, daha kapsayıcı, verimli ve çevik bir finansal çerçevenin yapı taşları olarak hizmet ediyor. Fintech girişimlerinin geniş kapsamlı etkisi dünya çapındaki finansal piyasalara yansıyor ve pazar dinamiklerini, tüketici davranışlarını ve düzenleyici ortamları yeniden tanımlayan sayısız etkiye yol açıyor. Fintech çözümleri ilgi kazandıkça, etkileri basit bir kesintinin ötesine geçerek geleneksel finansal paradigmalardan derinlemesine yeniden yapılandırılmasını kolaylaştırıyor. Ancak Fintech'in harikalarının ortasında ilgili sorular yatıyor: Bu yenilikler yerleşik finansal kurumlarla uyumlu bir şekilde bir arada var



olabilir mi? Fintech yükselişini sürdürürken hangi zorluklar ve fırsatlar ortaya çıkıyor? Bu soruların yanıtlanması, dijital yenilikler ile finansal alan arasındaki karmaşık etkileşimin yönetilmesinde zorunludur (Ajayi vd., 2022; Murinde, Rizopoulos ve Zachariadis, 2022).

Bu kavramsal çalışmada, finanstaki dijital yenilikler alanını derinlemesine inceliyor, Fintech'in temel bileşenlerini, uygulama yöntemlerini ve bunların finansal piyasalar üzerindeki etkilerini inceliyoruz. Teknolojik gelişmeler ile finansal evrim arasındaki bağlantıyı keşfederek, Fintech'in dönüştürücü yeteneğinin şekillendirdiği gelecek manzarasının kapsamlı bir anlayışını ortaya koymayı amaçlıyoruz.

### **Finansal Teknolojileri (Fintech) ve Uygulama Yöntemleri**

Finansal Teknoloji ya da kısaca Fintech, finansal hizmetlerin sağlanması ve yönetilmesi için kullanılan teknoloji tabanlı çözümleri ifade eder. Fintech, geleneksel finansal hizmetlerin dijitalleşmesini, yenilikçi çözümlerin geliştirilmesini ve finansal süreçlerin daha etkili bir şekilde yönetilmesini hedefler. Bu alanda birçok farklı teknolojik gelişme ve uygulama bulunmaktadır. Fintech, uygulama alanı olarak “finans” ve “teknoloji” terimlerinin açık ve basit bir birleşimini ifade etmektedir (Alt ve Diğ., 2018). Yeni teknolojilerin kullanılması sonucunda ortaya çıkan yenilikçi finansal ürün ve hizmetler finansal teknoloji yani kısaca Fintech olarak nitelendirilmektedir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere Fintech şirketleri esas itibarıyla finansal hizmet gereksinimlerinin karşılanması için teknolojiyi ve teknolojinin sağladığı faydaları kullanarak IT (Information Technology)'yi yani bilgi teknolojilerini finansal dünyaya entegre etmektedir. Bu yeni girişim modeli ile finansmanın çalışma şekli yeni finansal hizmetler doğrultusunda değiştirilerek yeni bir finans türü oluşturulmak istenmektedir (Mutiarra, Candanni ve Hasibuan, 2019; Abubakar ve Handayani, 2018).

Finans sektörüne çok sayıda yeni ürün ve hizmet kazandırmış olan finansal teknoloji girişimlerine rastlayabileceğimiz birçok farklı alan mevcut olup günlük bütçe uygulamaları, bireysel finansal konsolidasyon, mobil ödeme sistemleri, çevrimiçi tasarruf araçları bu duruma birer örnek teşkil etmektedir (Göktepe, 2018). Ayrıca finansal kurumlar tarafından teklif edilen ve ticari işlemleri kolaylaştıran bilgi işlemleri, blockchainleri vb. kapsayan yeni hesap ödeme sistemleri, günlük bütçe tutma uygulamaları, robot yatırım danışmanları, mobil ödeme sistemleri, kitle fonlama gibi teknolojinin finansa dokunduğu alanlar da birer Fintech örneğidir. Bu örneklerin tümü esas olarak mevcut finansal kuruluşların büyümelerine ivme kazandırmak ve kâr maksimizasyonunu artırmak amacıyla teknolojiyi kullanmalarını içermektedir. Fintech ve buna benzer devrim niteliğindeki teknolojileri kullanmak sadece mevcut işletmelere ticari faaliyetleriyle ilgili fayda sağlamakla sınırlı kalmamakta aynı zamanda toplumun karşılaştığı çeşitli problemleri netleştirip bunlara çözümler üreterek toplumsal kalkınmaya da katkı sağlamaktadır. Bu paradigmanın doğması ile birlikte, uzun zamandır farklı şirketlerin birbirleriyle işbirliğini engelleyen iş alanları ile endüstriler arasındaki duvarlar yıkılarak yeni bir toplum ve kültür oluşmaya başlamıştır (Liu, 2021; Leong ve Sung, 2018).

Finansal teknolojilerde (Fintech) kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır (Suryono, Budi ve Purwandari, 2020; Jalal, Al Mubarak ve Durani, 2023; Manta, 2018):

*Dijital Ödemeler:* Mobil cüzdanlar, online ödeme sistemleri ve kripto paralar gibi dijital ödeme yöntemleri, finansal işlemleri hızlandırmak ve kolaylaştırmak için kullanılır.

*Blockchain Teknolojisi:* Dağıtık defter teknolojisi olan blockchain, güvenli ve şeffaf bir şekilde finansal işlemleri kaydetmeyi sağlar. Bu, özellikle kripto paraların ve akıllı kontratların temelini oluşturur.

*Yapay Zeka (YZ) ve Büyük Veri Analitiği:* Yapay zeka, müşteri davranışlarını analiz etmek, kredi riskini değerlendirmek ve sahtekarlık tespit etmek gibi alanlarda kullanılır. Büyük veri analitiği de geniş veri setlerini inceleyerek bilgi çıkarmak için kullanılır.

*Robo-Danışmanlık:* Algoritmalar aracılığıyla finansal tavsiyeler sunan robo-danışmanlık, yatırımcılara daha uygun ve düşük maliyetli portföy yönetimi sağlar.

*RegTech (Regülasyon Teknolojisi):* Finansal düzenlemelere uyumu sağlamak için kullanılan teknoloji. Otomatik raporlama ve uyumluluk süreçlerini iyileştirmeyi amaçlar.

Bu yöntemler, Fintech alanındaki çeşitli uygulamaların temelini oluşturarak finans sektöründe daha etkili ve yenilikçi çözümler sunmayı hedefler.

### **Finansal Piyasalarda Fintech Girişimlerinin Etkileri**

Teknolojinin gelişmesine paralel olarak akıllı telefonların ve internetin birlikte kullanılmasıyla mobilite kavramı ortaya çıkmış ve bu durum, kullanıcıların gündelik yaşamlarındaki finansal kararlarını internet vasıtasıyla kolayca halledebilmesini sağlayarak Fintech girişimlerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Sonuçta ciddi bir dönüşüm geçiren bankacılık sektörü, daha önce herhangi bir banka şubesine gidip bir müşteri temsilcisi ile görüşme külfetini büyük oranda ortadan kaldırmıştır (Şahan, 2017). Ayrıca



banka müşterilerinin, herhangi bir ödeme yapmaksızın tanınmış finansal araştırma şirketlerinin hazırlamış olduğu yüksek kalitedeki araştırma raporlarından yararlanmaları olanaklı hale gelmiştir. Finansal ürünlerin neredeyse yalnızca bilgiye dayalı olması ve çevrimiçi ödeme veya hisse senedi alım satımı gibi çoğu işlemin herhangi bir fiziksel etkileşim olmadan uygulanıyor olması dijitalleşmenin finansal hizmetler üzerindeki etkisinin güçlü bir şekilde hissedildiğinin göstergesidir.

Çevrimiçi bankacılığa bankalar açısından bakıldığında, işletme harcamalarının daha az olması, müşterilere olan geri dönüşlerin daha kısa sürmesi, personelin kurum içi iletişimde daha yumuşak tutuma sahip olması gibi faydaların yanı sıra hali hazırda işletmenin sahip olduğu müşterilerle arasındaki sağlam ilişkinin potansiyel müşterilerle de sağlanmasını mümkün kıldığı görülmektedir.

Ekonominin var olmaya başladığı günden günümüze kadar yaşanmış olan gerek bölgesel gerek küresel tüm krizler göz önüne alındığında özellikle 2008 yılında gerçekleşen küresel finansal krizin ardından ortaya çıkmaya başlayan Fintech yapay zeka, büyük veri analitiği, sosyal ağ servisleri, sosyal medya, internet teknolojileri ve e-finansmanı birbirine entegre ederek olası krizlere karşı daha dayanıklı bir yapı inşa etmek için çalışmalar yürütmeye devam etmektedir.

### **Finans Sektöründeki Dijital Yenilikler**

Bilgisayar teknolojisinin hızla gelişmesi ile birlikte finansal piyasalar bu değişimden etkilenmiş, bu durum devlet ve kurumların yanı sıra bireysel yatırımcılarla da sıkı bir ilişkisi olan bankacılık sektörünü inovatif faaliyetlerin öncüsü haline getirmiştir. Özellikle yatırım ve ödeme alanlarında kaydedilen gelişmelere bakıldığında gerek veri güvenliğinin sağlanması gerekse müşterilere erişimi kolaylaştırmak için bankaların, teknolojiyi yakından takip ettiğini ve böylece teknolojik gelişmeleri aktif bir şekilde kullanarak müşterilerine kolaylıklar sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Finans sektöründe öne çıkan yeniliklere örnek verecek olursak normal bir bankada yaptığımız işlemlerin artık ATM cihazlarından rahatlıkla yapılabilir olması, diğer yandan mobil ödeme sistemlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesinin yanı sıra ödeme sistemlerinde retina ya da parmak izi tarayıcılarının kullanılabilir olması birer örnek teşkil edebilir. Finans sektörü, dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte önemli dönüşümler geçiriyor. Bu yenilikler, kullanıcıların daha verimli, güvenli ve kullanıcı dostu finansal hizmetlere erişimini sağlamayı amaçlıyor. İşte finans sektöründeki bazı önemli dijital yenilikler (Machkour ve Abriane, 2020; Dapp vd., 2014; Omarini, 2017):

*Dijital Ödemeler:* Mobil cüzdanlar, dijital para birimleri (kripto paralar) ve QR kod tabanlı ödeme sistemleri gibi inovasyonlar, geleneksel nakit ve kart tabanlı ödemelerin yerini alıyor. Bu teknolojiler, ödemeleri daha hızlı, daha kolay ve daha güvenli hale getiriyor.

*Finansal Teknoloji (Fintech):* Fintech şirketleri, bankaların ve finansal kurumların sunduğu hizmetlere alternatif çözümler sunuyor. Bu şirketler, mobil bankacılık, yatırım, kredi alma, sigorta ve ödeme sistemleri gibi birçok alanda yenilikçi çözümler geliştiriyor.

*Yapay Zeka ve Makine Öğrenimi:* Finansal kurumlar, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi teknolojileri kullanarak dolandırıcılığı önleme, kredi risk analizi, müşteri hizmetleri ve kişiselleştirilmiş öneriler gibi alanlarda verimliliği artırıyor.

*Blockchain ve Kripto Paralar:* Blockchain teknolojisi, finans sektöründe merkezi olmayan ve güvenli işlemleri destekleyen birçok fırsat sunuyor. Kripto paralar, bu teknolojiyi kullanarak para transferlerini hızlandırıyor ve aracısız işlemleri mümkün kılıyor.

*Mobil Bankacılık ve Dijital Hizmetler:* Geleneksel bankacılık işlemleri artık mobil uygulamalar aracılığıyla kolayca yapılabilir. Mobil bankacılık, hesap yönetimi, fatura ödemeleri, para transferleri ve yatırım gibi işlemleri kullanıcı dostu bir şekilde sunuyor.

*Regülasyon ve Güvenlik:* Dijital finansal yeniliklerin yaygınlaşmasıyla birlikte, regülasyonlar da bu alanda hızla evriliyor. Güvenliğin artırılması ve tüketiciyi koruma altına almak için yeni standartlar ve yasal düzenlemeler ortaya çıkıyor.

*DeFi (Merkeziyetsiz Finans):* DeFi, geleneksel finansal araçların olmadığı, merkeziyetsiz platformlar aracılığıyla finansal hizmetlerin sunulduğu bir alanı temsil ediyor. Bu alan, ödün verme, borç alma, takas ve diğer finansal hizmetleri blockchain teknolojisiyle sunuyor.

Finans sektöründeki dijital yenilikler, kullanıcıların finansal işlemlerini daha erişilebilir, verimli ve güvenli bir şekilde gerçekleştirmesine olanak tanıyor. Ancak bu yeniliklerle birlikte, veri güvenliği, regülasyon ve benzeri konularda dikkatli olunması gerekiyor.



## Sonuç

Sonuç olarak, finansal teknolojilerin (Fintech) dinamik ortamı, finans sektöründe muazzam bir değişime yol açarak, sektörün temellerini yeniden şekillendirdi ve işletmelerin ve tüketicilerin finansal hizmetlerle etkileşime geçme biçimini değiştirdi. Çalışma, Fintech'in çok yönlü boyutlarını, tanımının ve modern çağdaki içsel öneminin kapsamlı bir tasviriyle başlayarak aydınlatmıştır. Bu çalışma, Fintech'i teknolojik ilerlemeler yoluyla finansal hizmetlerde yenilikçiliği ve verimliliği teşvik eden bir katalizör olarak ortaya koydu.

Çeşitli Fintech uygulama yöntemlerinin keşfedilmesi, mobil ödemeler ve blockchain'den robo danışmanlara ve yapay zeka odaklı analizlere kadar bu yeniliklerin çok yönlülüğünün altını çizdi. Her yöntem, finansal operasyonların erişilebilirliği, şeffaflığı ve etkinliğinde devrim yaratan kendi avantajlarını ortaya çıkarıyor. Fintech'in finansal piyasalar üzerindeki etkisinin incelenmesi, onun verimlilik, rekabet ve kapsayıcılık üzerindeki derin etkilerini ortaya çıkarmıştır. Fintech girişimleri, hem geleneksel finansal kurumları hem de yeni kurulan girişimleri, tekliflerini geliştirme ve daha geniş bir kullanıcı yelpazesine ulaşma konusunda güçlendirerek daha rekabetçi ve tüketici odaklı bir ortam yarattı.

Sonuç olarak, finasta dijital yeniliklere ilişkin söylem, Fintech'in yalnızca yıkıcı bir güç değil aynı zamanda finansal katılımı, verimliliği ve erişilebilirliği artıran dönüştürücü bir kolaylaştırıcı olduğunun altını çiziyor. Fintech gelişmeye devam ettikçe finans sektörüne entegrasyonu daha çevik, birbirine bağlı ve dünya çapındaki işletmelerin ve tüketicilerin sürekli değişen ihtiyaçlarına yanıt veren bir gelecek vaat ediyor. Bu dijital yenilikleri benimsemek, modern finansın dinamik ortamında başarılı olmak isteyen paydaşlar için bir zorunluluk olmaya devam ediyor.

## Kaynakça

1. Abubakar, L., & Handayani, T. (2018, July). Financial technology: Legal challenges for Indonesia financial sector. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 175, No. 1, p. 012204). IOP Publishing.
2. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
3. Alt, R., Beck, R. ve Smits, M.T. (2018) "Fintech and the Transformation of the Financial Industry", Institute of Applied Informatics at University of Leipzig, 28: 235-243.
4. Alyakut, H. (2017) "Financial Technology Sector In Turkey and Poland" Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
5. Anagnostopoulos, I. (2018) "Fintech and Regtech: Impact on Regulators and Banks" *Journal of Economics and Business*, 100:7-25.
6. Başarıç, Ç. (2018) "Finansal Piyasalarda İnovatif Gelişmeler (İnovasyon: Sosyal ve Ekonomik Eğilimler)", Ankara: İmaj Yayınevi.
7. Dapp, T., Slomka, L., AG, D. B., & Hoffmann, R. (2014). Fintech—The digital (r) evolution in the financial sector. *Deutsche Bank Research*, 11, 1-39.
8. Göktepe, S. (2018) "Fintech Startups In Turkey-How Will Fintech Startups Change Traditional Approval and Lending Processes of Banks In Turkish Financial Markets?" Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
9. Jagtiani, J. ve John, K. (2018) "Fintech: The Impact on Consumers and Regulatory Responses" *Journal of Economics and Business*, 100:1-6.
10. Jalal, A., Al Mubarak, M., & Durani, F. (2023). Financial technology (fintech). In *Artificial Intelligence and Transforming Digital Marketing* (pp. 525-536). Cham: Springer Nature Switzerland.
11. Lee, I. ve Shin, Y.J. (2018) " Fintech: Ecosystem, business model, investment decisions, and challenges" *Business Horizons*, 61:35-46.
12. Leong, K., & Sung, A. (2018). FinTech (Financial Technology): What is it and how to use technologies to create business value in fintech way? *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 9(2), 74-78.
13. Liu, C. (2021). FinTech and its disruption to financial institutions. In *Research Anthology on Blockchain Technology in Business, Healthcare, Education, and Government* (pp. 1679-1699). IGI Global.
14. Machkour, B., & Abriane, A. (2020). Industry 4.0 and its Implications for the Financial Sector. *Procedia Computer Science*, 177, 496-502.
15. Manta, O. (2018). Financial Technologies (FinTech), Instruments, mechanisms and financial products. *Internal Auditing & Risk Management*, 52(4), 78-102.
16. Mau, S. (2019). *The metric society: On the quantification of the social*. John Wiley & Sons.
17. Menteş, S.A. (2019) "Finansal Tabana Yayılma Aracı Olarak Finansal Teknoloji Şirketleri", *Social Sciences Research Journal*, 1: 168-175.
18. Murinde, V., Rizopoulos, E., & Zachariadis, M. (2022). The impact of the FinTech revolution on the future of banking: Opportunities and risks. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102103.
19. Mutiara, U., Candanni, L. R., & Hasibuan, R. R. (2019). Construction of Financial Technology in Banking Systems in Indonesia. *Jurnal Hukum NOVELTY*, 10(02), 150-163.



20. Omarini, A. (2017). The digital transformation in banking and the role of FinTechs in the new financial intermediation scenario.
21. Suryono, R. R., Budi, I., & Purwandari, B. (2020). Challenges and trends of financial technology (Fintech): a systematic literature review. *Information*, 11(12), 590.
22. Şahan, D. (2017) "Platform Ekonomilerinin Bir Uygulaması Olan Finansal Teknoloji Şirketleri Bankacılık Sektörünü Nasıl Değiştirecek?" Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
23. Yavuz, M.S. "Ekonomide Dijital Dönüşüm: Blockchain Teknolojisi ve Uygulama Alanları Üzerine Bir İnceleme" *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 2602-2486.







## Dünyada Finansal Krizler: Sebepleri, Etkileri ve Çözümleri

*MSc. Alisultan Vezirov*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID:0009-0006-3592-4416*

### ÖZET

Çalışma, finansal krizlerin çok yönlü boyutlarını araştırıyor ve onarıcı önlemler öneriyor. Finansal krizlerin temel konseptini derinlemesine inceliyor ve bu krizlerin dünya çapındaki ekonomilerdeki yıkıcı doğasını açıklıyor. Çeşitli nedenleri belirleyen çalışma, spekülatif balonlar, düzenleyici başarısızlıklar ve sistemik güvenlik açıkları gibi unsurları kapsayan bu tür krizleri tetikleyen temel faktörleri inceliyor. Krizlerin etkilerine odaklanan çalışma, finansal krizlerin, ekonomik gerilemeleri, piyasa istikrarsızlıklarını, işsizlik artışlarını ve sosyal çalkantıları kapsayan geniş kapsamlı sonuçlarının altını çiziyor. Ayrıca bankacılık ve finanstan küresel ticaret ve yatırıma kadar farklı sektörler üzerindeki derin etkileri de inceliyor. Finansal sistemlerde gelişmiş risk yönetimi ve şeffaflığa duyulan ihtiyacı vurgulayarak, geliştirilmiş düzenleyici çerçeveleri savunur. Ayrıca, ihtiyatlı maliye politikaları, uluslararası işbirliği ve kriz acil durum planlaması gibi ekonomik dayanıklılığı artıran stratejileri teşvik eder. Bu çalışma, finansal krizleri çevreleyen karmaşıklıkları, bunların nedenlerini ve geniş kapsamlı etkilerini açıklayan kapsamlı bir rehber görevi görmektedir. Daha da önemlisi, ekonomik toparlanma, dayanıklılık ve gelecekteki krizlerin önlenmesi için hayati öneme sahip temel önlemlerin bir yol haritasını sağlıyor.

**Anahtar kelimeler:** finansal krizler, kriz sebepleri, finansal krizlerin çözümleri

### Financial Crises in the World: Causes, Effects and Solutions

### ABSTRACT

The study explores the multifaceted dimensions of financial crises and suggests restorative measures. It delves into the basic concept of financial crises and explains the devastating nature of these crises in economies around the world. Identifying various causes, the study examines the key factors that trigger such crises, including elements such as speculative bubbles, regulatory failures and systemic vulnerabilities. Focusing on the effects of crises, the study underlines the far-reaching consequences of financial crises, including economic downturns, market instability, unemployment increases and social unrest. It also examines the profound impacts on different sectors, from banking and finance to global trade and investment. It advocates improved regulatory frameworks, emphasizing the need for improved risk management and transparency in financial systems. It also promotes strategies that increase economic resilience, such as prudent fiscal policies, international cooperation, and crisis contingency planning. This study serves as a comprehensive guide explaining the complexities surrounding financial crises, their causes and far-reaching impacts. More importantly, it provides a roadmap of key measures vital to economic recovery, resilience and prevention of future crises.

**Keywords:** financial crises, causes of crises, solutions to financial crisis

### Giriş

Küresel ekonomilerin karmaşık ağı, tarih boyunca yansıyan, istikrarı bozan ve sosyo-ekonomik manzarayı yeniden şekillendiren kaçınılmaz bir gerçeklik olan hain finansal kriz dalgasına karşı hassas olmaya devam ediyor. Finansal kriz kavramı, yalnızca ekonomik aksaklıklarla sınırlı kalmayıp, ulusların sosyal ve politik dokusuna da yayılan çok yönlü bir olguyu bünyesinde barındırmaktadır. Bu tür krizlerin doğuşunu, gelişimini ve sonuçlarını anlamak, ekonomileri bu krizlerin felce uğratan etkilerine karşı güçlendirmek ve zorluklar karşısında dayanıklılığı artırmak için zorunludur.

Bu çalışma, finansal krizlerin kapsamlı bir incelemesine girişmekte, bunların altında yatan kavramları derinlemesine incelemekte, bu çalkantılı olayları hızlandıran temel nedenleri tespit etmekte ve bunların zararlı etkilerini hafifletmek için hayati öneme sahip önlemleri savunmaktadır. Bu çerçevede, yalnızca finansal krizlerin anatomisini incelemek için değil, aynı zamanda iyileştirme ve önlemeye yönelik yolları da aydınlatmak için yoğun bir çaba sarf ediliyor.

Bu çalışmanın merkezinde, finansal krizlerin izole olaylar değil, çeşitli ekonomik, kurumsal ve davranışsal faktörlerin karmaşık etkileşimleri olduğunun kabul edilmesi yatmaktadır. Bu krizlerin iplerini çözmek, tarihsel örnekleri, ekonomik teorileri, ampirik kanıtları ve politika analizlerini birleştirerek bunların temel



nedenlerini ortaya çıkaracak ve ekonomiler, endüstriler ve bireyler üzerindeki basamaklı etkilerini kavrayacak bütünsel bir yaklaşımı gerektiriyor. Çalışma finansal krizlerin labirentinde gezinmek üzere yapılandırılmıştır. Finansal krizin kavramsal özünü açıklayarak, farklı tarihsel dönemler ve coğrafi alanlar genelindeki boyutlarını ve tezahürlerini tasvir ederek başlıyor. Daha sonra, finansal krizlerin oluşumunu destekleyen temel nedenleri inceleyerek, bu felaket olaylarına katalizör görevi gören piyasa dinamikleri, düzenleyici çerçeveler, kurumsal zayıflıklar ve insan davranışları arasındaki karmaşık bağlantıları çözüyor.

Çalışma, finansal krizlerin zararlı etkilerini ele almada zorunlu olan proaktif önlemlerin ve müdahalelerin önerilmesini de kapsamaktadır. Politika oluşturmada ve kurumsal reformlarda proaktif bir duruş, finansal çalkantıların fırtınalarına dayanabilecek ve sonrasında hızlı toparlanmayı kolaylaştıracak dayanıklılığa sahip sağlam ekonomik sistemlerin inşasında hayati öneme sahiptir.

### **Finansal Kriz Kavramı**

Ekonomi tarihinin olayları, küresel finansal sistemlerin karmaşık dokusunda yankılanan, ekonomileri kasıp kavuran, yinelenen finansal kriz hayaleti, ekonomileri kasıp kavuran esrarengiz olaylarla işaretlenmiştir. Finansal kriz, özünde, finansal piyasaların ve kurumların normal işleyişinin ciddi şekilde bozulduğu, yaygın ekonomik sıkıntıya, piyasa oynaklığına ve çoğu zaman toplumsal çalkantılara yol açan endişe verici bir durumun somut örneğidir (Mishkin, 1992).

Finansal kriz kavramı tek bir tanımlamaya meydan okuyor çünkü tezahürleri karmaşıklık, tetikleyiciler ve farklı bağlamlar ve dönemler arasındaki yansımaları bakımından farklılık gösteriyor. Bununla birlikte, özünde bir finansal kriz, varlık balonları, aşırı borç birikimi, likidite kıtlığı, bankacılık panikleri veya düzenleme başarısızlıkları gibi bir dizi faktörün hızlandığı sistemik bozuklukların bir araya gelmesiyle karakterize edilir. Bu rahatsızlıklar güvenin bozulmasına, likiditenin donmasına ve finansal kurumlara ve piyasalara olan güvenin hızla aşınmasına neden oluyor. Finansal krizler, kendilerini borsa çöküşleri, devlet borçlarının temerrüde düşmesi, bankacılık krizleri, döviz krizleri veya birbiriyle ilişkili bu olayların bir araya gelmesi yoluyla gösteren çeşitli biçimler alır. Çoğunlukla, sürdürülemez varlık fiyatları enflasyonu veya aşırı kredi genişlemesi ile karakterize edilen finansal sistemdeki kırılmalıkların oluşmasıyla başlayarak, aşamalar halinde çözülüyorlar. Bu aşamayı, ani bir şok, politikada yanlış adım veya dışsal ekonomik bozulma gibi kriz için katalizör görevi gören tetikleyici bir olay takip eder. Daha sonra kriz, bir dizi olumsuz sonucun damgasını vurduğu akut bir aşamaya girer: düşen varlık değerleri, likidite kıtlığı, banka iflasları, kredi sıkışıklıkları ve yaygın ekonomik daralmalar. Bu akut aşamaya tipik olarak artan belirsizlik, yatırımcı paniği ve bir sektördeki sıkıntının finansal sistem geneline yayılarak geniş çapta hasara neden olduğu domino etkisi eşlik eder (Claessens ve Kose, 2013; Reinhart ve Rogoff, 2011; Moro ve Beker, 2016; Račickas ve Vasiliauskaitė, 2012).

Finansal krizlerin temelinde makroekonomik dengesizlikler, yetersiz düzenleyici çerçeveler, spekülasyon davranışları, ahlaki tehlike ve davranışsal önyargılar gibi iç içe geçmiş faktörlerin bir mozaığı yer alıyor. Bu unsurların etkileşimi finansal sistemdeki kırılmalıkları artırıyor ve krizlerin patlaması için verimli bir zemin oluşturuyor. Dahası, küreselleşmenin dinamikleri finansal piyasaların birbirine bağlılığını güçlendirerek ekonomileri bulaşıcı etkilere karşı daha duyarlı hale getirdi; bir bölgedeki kargaşa hızla sınırların ötesine geçerek şokları aktarıyor ve küresel ölçekte krizlerin boyutunu büyütüyor (Dunaway, 2009; Nier ve Merrouche, 2010; Obstfeld ve Rogoff, 2009).

Finansal kriz kavramının ele alınması, düzenleyici reformları, güçlü risk yönetimi uygulamalarını, artırılmış şeffaflığı, basiretli maliye ve para politikalarını ve proaktif gözetim mekanizmalarını kapsayan çok yönlü bir yaklaşımı gerektirmektedir. Finansal kurumların güçlendirilmesi, risk farkındalığı kültürünün geliştirilmesi ve sistemik risklere karşı yeterli önlemlerin alınması, finansal krizlere yol açan kırılmalıkların azaltılması açısından zorunludur. Finansal kriz kavramını anlamak, onun çok yönlü yapısını deşifre etmeyi, farklı faktörlerin karşılıklı etkileşimini tanımayı ve riskleri azaltıp finansal sistemleri güçlendirecek proaktif önlemler tasarlamayı gerektirir. Ekonomiler küresel finansın karmaşık arazisinde yol alırken, finansal kriz kavramının incelikli bir şekilde anlaşılması, dayanıklılığın geliştirilmesinde ve daha fazla finansal istikrar ve refaha doğru bir rota çizilmesinde hayati öneme sahiptir (Hellwig, 2009; Mishkin, 2001; Kirkpatrick, 2009).

### **Finansal Krizlerin Başlıca Nedenleri**

Ekonomilerin temellerini sarsan finansal krizler ve çalkantılı çalkantılar, çoğunlukla çeşitli faktörlerin karmaşık etkileşiminde köklerini bulur. Piyasa çalkantıları, bankacılık sıkıntıları ve ekonomik gerilemelerle karakterize edilen bu krizler sıklıkla sistemik kırılmalıkların ve tetikleyicilerin bir araya gelmesiyle hızlandırılmaktadır. Bu felaket olaylarının ardındaki temel nedenleri anlamak, finansal istikrarsızlığı sürdüren karmaşık ağı çözmek açısından çok önemlidir. Finansal krizlerin nedenlerinden birçoğu aşağıda



verilmiştir (Claessens ve Kose, 2013; Dzikевичius ve Zamzickas, 2009; Claessens vd., 2013; Ajayi vd., 2020; Reinhart ve Rogoff, 2009):

#### *Aşırı Kredi ve Kaldıraç*

Finansal krizlerin altında yatan en önemli neden, finansal sistem içerisinde uzun süreli aşırı kredi ve kaldıraç birikmesidir. Ekonomik refah dönemleri ve düşük faiz oranları sıklıkla rehaveti doğurur ve borç alma ve borç verme kültürünü teşvik eder. Kredi koşulları gevşedikçe, hem bireyler hem de kurumlar borçlular sürdürülemez düzeyde borç biriktirme eğiliminde oluyor. Borç kaynaklı bu genişleme, varlık fiyatlarını yapay olarak şişirerek konut, hisse senetleri ve diğer finansal araçlarda spekülasyon balonları yaratıyor.

Bu balonlar dış şoklar veya piyasa duyarlılığındaki değişiklikler nedeniyle patladığında bunu hızlı bir düzeltme takip eder ve varlık fiyatlarında aşağı yönlü bir sarmala ve ardından gelen temerrütlere yol açar. Aşırı kaldıraçın çözülmesi domino etkisini tetikleyerek finansal kurumları zorluyor ve sistemik riskleri artırıyor, dolayısıyla bir finansal krizi hızlandırıyor.

#### *Varlık Fiyat Balonları ve Spekülasyon Davranış*

Finansal krizler genellikle varlık fiyatlarını sürdürülemez seviyelere sürükleyen irrasyonel coşku ve spekülasyon heyecanlarından kaynaklanır. Piyasa coşkusu ve sürü davranışının tetiklediği spekülasyon balonları, varlıkların değerini gerçek değerlerinin çok ötesine şişiriyor. Bu tür balonculara, ekonomik temellerden kopuk sürekli yükseliş trendlerine duyulan inanç nedeniyle emlak piyasalarında, borsalarda veya diğer varlık sınıflarında tanık olunmaktadır.

Ekonomik koşullardaki değişiklikler, politika değişiklikleri veya beklenmedik olaylar gibi sayısız faktörün etkisiyle bu balonlar patladığında, ani düzeltme varlık değerlerinde keskin bir düşüşe yol açar. Bu balonların patlaması, yatırımcılara ve finansal kurumlara ciddi kayıplar vererek, finansal sistem genelinde zincirleme bir sıkıntı reaksiyonunu tetikliyor.

#### *Zayıf Düzenleyici Çerçevesi ve Denetim*

Finansal sistemlerdeki yetersiz düzenleyici çerçeveler ve gevşek denetim mekanizmaları, krizlere zemin hazırlayan kırılabilirlikleri artırıyor. Yetersiz düzenleyici inceleme ve risk yönetimi uygulamalarındaki boşluklar, aşırı risk alınmasına, finansal işlemlerde şeffaflığın olmamasına ve gizli riskler içeren karmaşık finansal araçların çoğalmasına neden olmaktadır.

Finansal yenilikler çoğu zaman düzenleyici tepkileri geride bırakarak, geleneksel gözetimin dışında faaliyet gösteren gölge bankacılık sistemlerinin veya düzenlemeye tabi olmayan kuruluşların ortaya çıkmasına olanak tanıyor. Bu düzenleyici arbitraj, sistemik riskleri artırıyor ve finansal sistemleri, kontrol edilmediğinde tam gelişmiş krizlere dönüşebilecek güvenlik açıklarına maruz bırakıyor.

#### *Makroekonomik Dengesizlikler ve Küresel Faktörler*

Finansal krizler aynı zamanda hem yurt içinde hem de küresel düzeyde makroekonomik dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Kalıcı ticaret dengesizlikleri, mali açıklar, para birimi uyumsuzlukları ve sürdürülemez düzeydeki kamu veya özel borçlar ekonomilerde kırılabilirlik yaratıyor. Küresel birbirine bağlılığın daha da kötüleştiği bu dengesizlikler, ekonomileri dış şoklara ve bulaşıcı etkilere karşı duyarlı hale getiriyor.

Küreselleşme, ekonomilerin karşılıklı bağımlılığını artırdı ve finansal şokların sınırlar ötesine hızla aktarılmasını kolaylaştırdı. Bir bölgedeki krizler, ticaret, sermaye akışları ve birbirine bağlı finansal piyasalar yoluyla hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılabilir ve finansal rahatsızlıkların etkisini ve kapsamını artırabilir.

Finansal krizlerin nedenlerini ortaya çıkarmak, sistemik kırılabilirlikler, spekülasyon dinamikleri, düzenleyici aksaklıklar ve makroekonomik dengesizlikler arasındaki karmaşık etkileşimin altını çiziyor. Bu nedenleri azaltmak, güçlü düzenleyici çerçeveleri, gelişmiş risk yönetimi uygulamalarını, ihtiyatlı mali politikaları ve küresel dengesizliklere yönelik uluslararası işbirliğini içeren kapsamlı bir yaklaşımı gerektirir. Bu temel nedenleri anlamak, politika yapıcılara, ekonomistlere ve finansal kurumlara, finansal sistemlerdeki güvenlik açıklarını proaktif olarak belirleme, izleme ve ele alma konusunda bir yol gösterici görevi görür. Ekonomiler, bu sistemleri aşırı kaldıraç, spekülasyon coşku ve düzenleme eksikliklerinin tahribatına karşı güçlendirerek, gelecekteki finansal krizlerin tekrarını ve ciddiyetini azaltarak daha fazla esneklik ve istikrar sağlamaya çalışabilir (Claessens vd., 2013; Reinhart ve Rogoff, 2009).

#### **Finansal Krizlerin Etkilerini Ele Alma: İyileşme İçin Önemli Önlemler**

Bir mali krizin ardından, zorunluluk yalnızca çevrelemede değil, aynı zamanda derin ve yaygın etkilerini hafifletecek sağlam önlemlerin uygulanmasında da yatmaktadır. Finansal krizin yansımaları ekonomik alanların çok ötesine geçerek sosyal, politik ve psikolojik alanlara da yayılıyor. Kriz sonrası toparlanmanın zorlu arazisinde yol almak, politika girişimlerinin, kurumsal reformların ve istikrarı yeniden tesis etmeyi ve



dayanıklılığı artırmayı amaçlayan uyumlu çabaların stratejik bir şekilde birleştirilmesini gerektirir (Stiglitz, 1999; Naudé, 2010; Dao, 2017; Jessop, 2013).

En önemli tedbir, finansal sisteme güven ve dayanıklılık kazandırmak için finansal kurumların güçlendirilmesini ve düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesini içeriyor. Bankalara yönelik daha sıkı incelemeler, stres testleri ve artırılmış sermaye gereksinimleri, bankaların gelecekteki şoklara karşı dayanıklılığını güçlendirebilir. Ayrıca şeffaflığı, risk yönetimi uygulamalarını ve düzenleyici gözetimi iyileştirmeyi amaçlayan reformlar, benzer krizlerin tekrarının önlenmesinde etkili olmaktadır (Nier, 2009).

Zamanında ve hedefe yönelik mali teşvik önlemleri ile uyumlu para politikaları, finansal çöküşün ardından sarsılan ekonomilerin canlanmasında önemli bir rol oynuyor. Hükümetler, ekonomik aktiviteyi yeniden canlandırmak için altyapı harcamaları, işsizlik desteği ve sıkıntılı sektörlerle yönelik hedefli yardımlar gibi mali önlemler uygulayabilir. Merkez bankaları, likidite sağlamak ve finansal piyasaları istikrara kavuşturmak için faiz oranı ayarlamaları ve niceliksel genişleme gibi parasal araçları kullanabilir (Dao, 2017).

Finansal krizin sosyal etkisini azaltmak, güçlü sosyal güvenlik ağlarını ve destek programlarını gerektirir. Savunmasız nüfusları koruyan, işsizlik yardımları sağlayan, sağlık hizmetlerine erişimi sağlayan ve yeniden eğitim fırsatları sunan politikalar, ekonomik krizlerin neden olduğu insani bedeli hafifletebilir. Bu tür önlemler yalnızca acil etkileri hafifletmekle kalmıyor, aynı zamanda daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir iyileşmeyi de kolaylaştırıyor (Blomquist vd., 2002). Finansal krizin etkilerini ele almak, kurumsal dayanıklılığı, hedefe yönelik ekonomik müdahaleleri ve sosyal destek mekanizmalarını kapsayan çok yönlü bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu önlemlerin koordineli ve proaktif bir şekilde uygulanması, ekonomileri toparlanmaya yönlendirmek, dayanıklılığı artırmak ve finansal çalkantıların uzun vadeli olumsuz etkilerini azaltmak açısından zorunludur (Abramson vd., 2015).

### Sonuç

Çalışmada finansal kriz kavramının incelenmesi, bunların karmaşık doğasını aydınlatıyor ve küresel ekonomik manzara içindeki yıkıcı potansiyelini vurguluyor. Dahası, çalışmanın bu krizlerin (spekülatif balonlardan ve düzenleyici eksikliklerden sistemik güvenlik açıklarına kadar uzanan) ana nedenlerini araştırması, bunların oluşumuna katkıda bulunan karmaşık faktörler ağını ortaya çıkarıyor.

Çalışmanın öncelikli olarak finansal krizlerin çok yönlü etkilerine odaklanması, toplumun çeşitli sektörlerine nüfuz eden yaygın ve geniş kapsamlı sonuçları ortaya çıkarıyor. Ekonomik durgunlukları ve piyasa istikrarsızlıklarını hızlandırmaktan işsizlik artışlarını ve toplumsal huzursuzluğu katalize etmeye kadar, finansal krizlerin sonuçları hem derin hem de çok yönlüdür. Bu krizlerin etkisi yalnızca finansal kurumlarla sınırlı kalmıyor; ekonominin tamamına yayılarak işletmeleri, bireyleri ve hükümetleri aynı şekilde etkiliyor. Bununla birlikte, finansal krizlerin yarattığı zorlukların araştırılmasının ortasında, çalışma, iyileşme ve önleme için hayati öneme sahip temel önlemleri vurgulayarak bir umut ışığı sunuyor. Düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesi ve finansal sistemlerde gelişmiş risk yönetiminin, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin savunulması gibi çözümler öneren belge, dayanıklılığa giden yolu çiziyor.

Ayrıca, çalışma basiretli maliye politikalarının uygulanmasını savunuyor ve sağlam kriz tepki mekanizmaları oluşturmada uluslararası işbirliğinin önemini vurguluyor. Kriz acil durum planlarının oluşturulmasını ve proaktif önlemleri teşvik ederek ekonomileri gelecekteki krizlere karşı güçlendirmeyi ve olası etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, bu kavramsal çalışma, bir eylem planı sunarken finansal krizlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayan kritik bir kaynak görevi görmektedir. Temel nedenleri ele alarak, bunların etkilerini tanımlayarak ve uygulanabilir çözümler sunarak, finansal krizlerin küresel ölçekte istikrarsızlaştırıcı etkilerini aşmak, bu etkilerden kurtulmak ve bunları önlemek için proaktif önlemlerin alınması zorunluluğunun altını çiziyor. Belirtilen önlemlerin uygulanması, sürekli gelişen finansal ortamda ekonomik istikrarın, dayanıklılığın ve sürdürülebilir büyümenin desteklenmesine yönelik önemli bir adım olarak duruyor.

### Kaynakça

1. Abramson, D. M., Grattan, L. M., Mayer, B., Colten, C. E., Arosemena, F. A., Bedimo-Rung, A., & Lichtveld, M. (2015). The resilience activation framework: a conceptual model of how access to social resources promotes adaptation and rapid recovery in post-disaster settings. *The journal of behavioral health services & research*, 42, 42-57.
2. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).



3. Blomquist, J., Cordoba, J. P., Verhoeven, M., Moser, P., & Bouillon, C. (2002). Social safety nets in response to crisis: lessons and guidelines from Asia and Latin America. *Towards Asia's Sustainable Development: The Role of Social Protection*, 297-332.
4. Claessens, M. S., & Kose, M. A. (2013). Financial crises explanations, types, and implications.
5. Claessens, S., Kose, M. A., Laeven, L., & Valencia, F. (2013). Understanding financial crises: causes, consequences, and policy responses.
6. Dao, M. Q. (2017). Determinants of the global financial crisis recovery: an empirical assessment. *Journal of Economic Studies*, 44(1), 36-46.
7. Dunaway, S. V. (2009). *Global imbalances and the financial crisis* (No. 44). Council on Foreign Relations.
8. Dziukevicius, A., & Zamzickas, M. (2009). An overview of financial crises in US. *Economics and Management*, (14), 166-172.
9. Hellwig, M. F. (2009). Systemic risk in the financial sector: An analysis of the subprime-mortgage financial crisis. *De Economist*, 157, 129-207.
10. Jessop, B. (2013). 12. Recovered imaginaries, imagined recoveries: a cultural political economy of crisis construals and crisis-management in the North Atlantic Financial Crisis. *Before and beyond the global economic crisis: Economics, politics and settlement*, 234.
11. Kirkpatrick, G. (2009). The corporate governance lessons from the financial crisis. *OECD Journal: Financial market trends*, 2009(1), 61-87.
12. Mishkin, F. S. (1992). Anatomy of a financial crisis. *Journal of evolutionary Economics*, 2, 115-130.
13. Mishkin, F. S. (2001). Financial policies and the prevention of financial crises in emerging market countries.
14. Moro, B., & Beker, V. A. (2016). Modern financial crises. *Financial and Monetary Policy Studies*, 42, 31-42.
15. Naudé, W. (2010). The global economic crisis and developing countries: effects, responses and options for sustainable recovery. *Poverty & Public Policy*, 2(2), 211-235.
16. Nier, E. W. (2009). Financial stability frameworks and the role of central banks: lessons from the crisis.
17. Nier, E., & Merrouche, O. (2010). *What Caused the Global Financial Crisis: Evidence on the Drivers of Financial Imbalances 1999: 2007*. International Monetary Fund.
18. Obstfeld, M., & Rogoff, K. (2009). Global imbalances and the financial crisis: products of common causes.
19. Račickas, E., & Vasiliauskaitė, A. (2012). Classification of financial crises their occurrence frequency in global financial markets. *Socialiniai tyrimai*, (4), 32-44.
20. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). The aftermath of financial crises. *American Economic Review*, 99(2), 466-472.
21. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2011). From financial crash to debt crisis. *American economic review*, 101(5), 1676-1706.
22. Stiglitz, J. (1999). Responding to economic crises: policy alternatives for equitable recovery and development. *The Manchester School*, 67(5), 409-427.



## PETROL VE DOĞAL GAZ ÜRETİM VE TÜKETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜME İLE İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

*Fidan İsažadə Nizami*

*Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Faculty of Economics of Turkish World,  
Department of Economics and Business Administration,*

### ÖZET

Bu araştırmada, petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilen ekonometrik bir analizi sunmaktadır. Çalışmanın temel amacı, petrol ve doğal gazın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamak ve nicel verilerle desteklenmiş bir analiz ile bu ilişkiyi açıklığa kavuşturmadır. Araştırmanın hedefleri olarak da: petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkiyi derinlemesine anlamak, bu enerji kaynaklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemek ve ekonometrik analiz ile elde edilen bulguları istatistiksel olarak değerlendirmek.

Çalışmada yöntem olarak, ekonometrik analizi kullanarak petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. İstatistiksel yöntemler, ekonomik göstergeler ve enerji verileri üzerinde uygulanmıştır.

Analiz sonuçları, petrol ve doğal gaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, enerji kaynaklarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini işaret etmektedir.

Araştırmada, petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, enerji politikalarının ekonomik büyüme stratejilerinde dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak, enerji kaynaklarının ekonomik kalkınma üzerinde kilit bir rol oynayabileceğini öne sürmektedir.

**Anahtar kelimeler: Petrol, Doğal Gaz, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Ekonometrik Analiz.**

**Jel Sınıflandırma Kodları: Q40, Q43**

### Giriş

Enerji, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkilemede ve ülkelerin uluslararası politikalarının belirlenmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Enerji ile gelişmişlik düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünüldüğünden, dünyada yaşanan sıcak ve soğuk savaşların temelinde, enerji kaynaklarına sahip olma ve enerji kaynaklarını kontrol altında tutma çabaları yatmaktadır. Bu çerçevede enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji talebindeki artışın ekonomik büyümenin nedeni olduğu da söylenebilmektedir. Enerji kaynakları yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Hidrolik ve jeotermal enerji, rüzgâr enerjisi, denizlerde gelgit ve dalgalardan elde edilen enerji, güneş enerjisi, odun, hayvan ve bitki atıkları temel yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Yenilenemeyen enerji kaynakları ise nükleer enerji, petrol, kömür ve doğal gazdır. Aynı zamanda kömür, petrol, doğalgaz birincil enerji kaynağı olup, bunlardan meydana gelen üretim (elektrik, petrol ürünleri) ikincil enerji kaynaklarıdır. Günümüzde enerji, ekonomik kalkınmanın temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, enerji kaynaklarının üretimi ve tüketimi, bir ülkenin ekonomik büyüme performansını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bu makale, petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkinin ekonometrik analizini sunmayı amaçlamaktadır. Analiz kapsamında, 1992 ile 2023 yılları arasındaki döneme odaklanılacak ve enerji sektöründeki bu temel unsurların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenecektir.

Petrol ve doğal gaz, günümüz endüstrisi için vazgeçilmez enerji kaynaklarıdır. Bu kaynakların etkin bir şekilde üretilip tüketilmesi, bir ülkenin sanayileşme, ulaşım ve enerji güvenliği gibi alanlardaki başarılarına doğrudan katkıda bulunabilir. Bu nedenle, petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamak, enerji politikalarının geliştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir.

Önceki çalışmaların incelenmesi, enerji üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Bazı araştırmalar, enerji talebinin ekonomik büyümeyi tetiklediğini öne sürerken, diğerleri enerji üretiminin ekonomik performansı belirleyen temel faktör olduğunu iddia etmektedir. Bu literatür taraması, mevcut çalışmaların çeşitliliğini ve bu alandaki bilgi boşluklarını vurgulayacak ve bu makalenin katkı sağlama potansiyelini ortaya koyacaktır.



**Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri:** Bu makalenin temel amacı, petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ekonometrik bir perspektifle analiz etmektir. Bu çerçevede, şu hipotezler test edilecektir: (a) Petrol ve doğal gaz üretimindeki artışlar, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. (b) Petrol ve doğal gaz tüketimindeki artışlar, ekonomik büyümeyi etkilememektedir.

**Metodoloji ve Veri:** Araştırmanın metodolojisi, ekonometrik yöntemleri içerecek ve petrol ile doğal gaz üretimi ve tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için uygun modeller kullanacaktır. Bu analizde kullanılacak veri seti, 1992 ile 2023 yılları arasındaki dönemi kapsayacak ve enerji sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki dinamikleri ortaya koymak için çeşitli ekonomik göstergeleri içerecektir.

**Beklenen Katkılar ve Sınırlamalar:** Bu araştırmanın beklenen katkısı, enerji politikalarının oluşturulmasında ve ekonomik büyümeyi teşvik etme çabalarında karar alıcılara değerli bir perspektif sunmaktır. Ancak, çalışmanın sınırlamaları da göz önünde bulundurulacaktır, bu da gelecekteki araştırmalara yönelik önerilerin ve geliştirmelerin tartışılmasını içerecektir.

**Sonuç olarak,** bu makale, petrol ve doğal gaz üretimi ile tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki kompleks ilişkiyi anlamak için kapsamlı bir ekonometrik analiz sunmayı amaçlamaktadır. Bu analiz, enerji politikalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkileyebileceğine dair anlayışı artırabilir ve enerji sektörü ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi daha iyi yönetmeye yardımcı olabilir.

### Literatür taraması

Enerji, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerini etkileyen kritik bir faktördür. Ekonomik büyüme arttıkça, enerji tüketimindeki bağımlılık da artmaktadır. Enerji tüketimi, enerji fiyatlarının gelişimi ile sıkı bir ilişki içindedir. Nüfus, şehirleşme, iklim şartları gibi birçok faktör enerji talebini etkilese de, gelir düzeyi enerji tüketimini en fazla etkileyen faktördür.

1970'li yıllardaki petrol krizleri, enerji fiyatlarının yükselmesine neden olarak dünya enerji arzını azaltmış ve küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Reddy, 1998:82). Büyüme ile enerji tüketimi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Gelişme, genellikle daha yüksek enerji tüketimiyle sonuçlanmaktadır. Bu özellikle enerji bağımlısı ülkeler için kritik bir durumdur. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, artan enerji talebinin etkili bir şekilde karşılanmasına bağlıdır (Altınay ve Karagöl, 2004:986). Bu nedenle, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki, ülkelerin enerji politikalarını belirleme konusunda önemli bir role sahiptir (Kaplan vd., 2011:31).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır (Öztürk, 2010:341). Ancak, elde edilen ekonometrik bulgular, kullanılan zaman serilerine, değişkenlere, ülkelere ve ekonometrik yöntemlere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Belloumi, 2009:2745).

Politika yapımcıları için, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi anlamak büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, daha önceki araştırmalardan elde edilen bulguları şu üç kategoride özetlemek mümkündür: (1) nedensellik yok, (2) tek taraflı nedensellik, (3) enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift taraflı nedensellik var. Elde edilen verilere göre, tek taraflı nedensellik enerji tüketiminin ekonomik büyümeye yol açtığını göstermekte, aynı şekilde ekonomik büyümenin enerji tüketimine yol açtığını gösteren bulgular da mevcuttur.

İktisatçılar arasında ekonomik büyüme ve enerji arasındaki ilişkiye dair devam eden tartışmalar bulunmaktadır. Bir görüşe göre, enerji, üretim için temel bir girdi olduğundan enerji tüketimi ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Çünkü enerji olmadan işgücü ve sermaye üretim sürecine kısıtlı bir şekilde katılabilir. Artan sermaye ve işgücü kullanımı, artan enerji tüketimi ile mümkündür. Diğer bir görüş, literatürde 'neutrality hypothesis' olarak adlandırılan tarafsızlık hipotezidir. Bu hipoteze göre enerji tüketiminin GSYİH içindeki oranı düşüktür ve dolayısıyla enerji tüketiminin ekonomik büyümeye etkisi sınırlıdır. Bu etki ayrıca ülkelerin ekonomik yapılarına bağlı olarak değişebilir. Örneğin, ekonomik büyüme ile birlikte ülkelerin ekonomik yapısı sanayiden hizmet sektörüne kaymaktadır. Hizmet sektöründe ise enerji yoğun bir üretim şekli bulunmamaktadır (Belloumi, 2009:2745).

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ilk olarak Kraft ve Kraft (1978) tarafından ABD ekonomisi üzerinde incelenmiş ve nedenselliğin ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru olduğu sonucuna varılmıştır. Sims (1972) daha sonra bu modeli genişleterek 1947-1979 yılları arasında enerji tüketimi ve gelir arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Ancak, farklı çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymaktadır.



Politika yapıcılar için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi anlamak, enerji politikalarını etkili bir şekilde oluşturabilmek açısından kritiktir. Yapılan araştırmalar, bu ilişkinin karmaşıklığını ve farklı değişkenlere bağlı olarak nasıl değişebileceğini göstermektedir. Bu nedenle, enerji politikalarının sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde tasarlanması önemlidir.

Muradzadənin 2022 analizinde, Azerbaycan ile Rusya arasındaki enerji ticareti dinamikleri, ölçüğü, etkileşimleri ve önemine ilişkin bir değerlendirmeyi kapsayacak şekilde inceleniyor. Çalışma, bu iki ülke arasındaki enerji ticaretinin inceliklerini anlamak için çağdaş verileri ve mevcut literatürü araştırıyor. Eş zamanlı olarak Sarkhanov'un 2022 araştırması, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların Azerbaycan ekonomisi üzerindeki yansımalarına odaklanıyor. Bu araştırma, petrol fiyatlarındaki değişimler ile GSYİH ve petrol üretimi gibi temel ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi aydınlatıyor ve petrol fiyatı hareketlerinin ülkenin ekonomik görünümü üzerindeki derin etkisinin altını çiziyor.

Muradzadə (2022), odak noktasını Rusya'ya genişleterek, küresel petrol fiyatlarındaki değişimlerin temel ekonomik ölçütler üzerindeki yansımalarını araştırıyor. Çalışma aynı zamanda Hollanda hastalığı kavramını da ele alarak, petrol ve doğalgaz gibi bol miktardaki doğal kaynakların ülke ekonomisi üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini aydınlatıyor.

Sarkhanov ve Muradzadə (2023), ortak bir çabayla, AB enerji güvenliği çerçevesinde Körfez Havzasındaki enerji kaynaklarının rolünün kapsamlı bir analizini sunuyor. Çalışma, Körfez bölgesinin küresel enerji arzına önemli katkısını kabul ederken, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve bölge kaynaklarına bağımlılığın azaltılması zorunluluğunun altını çiziyor. Yenilenebilir enerji kaynaklarının, enerji verimliliğinin ve Körfez'e olan bağımlılığın azaltılmasının aciliyetinin önemini vurgulayan çalışma, hızlı harekete geçilmesi gerektiğini savunuyor. Güvenilir ve kalıcı bir enerji arzı sağlamak için Körfez hükümetleri ile AB arasında etkili iletişim ve işbirliğinin önemini altını çiziyor.

Toplu olarak bu çalışmalar, enerji ticareti alanlarına, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomik etkilerine ve hem bölgesel hem de küresel bağlamlarda enerji güvenliği ve çeşitliliğinin kritik yönlerine ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır.

### Veri seti ve yöntem

Azerbaycan'da enerji üretimi ve tüketimi ile GSYİH arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışmada BP ve Dünya Bankası Elektronik Veri Tabanı'ndan temin edilen 1990-2022 dönemine ait yıllık birincil enerji tüketimi, birincil enerji üretimi, enerji tüketimi ve GSYİH verileri kullanılmıştır. Söz konusu değişkenlerin 1992-2022 dönemindeki gelişimi E-Views programında elde edilerek Şekil 1'de gösterilmiştir.

NGPAZ - Doğal Gaz Üretimi

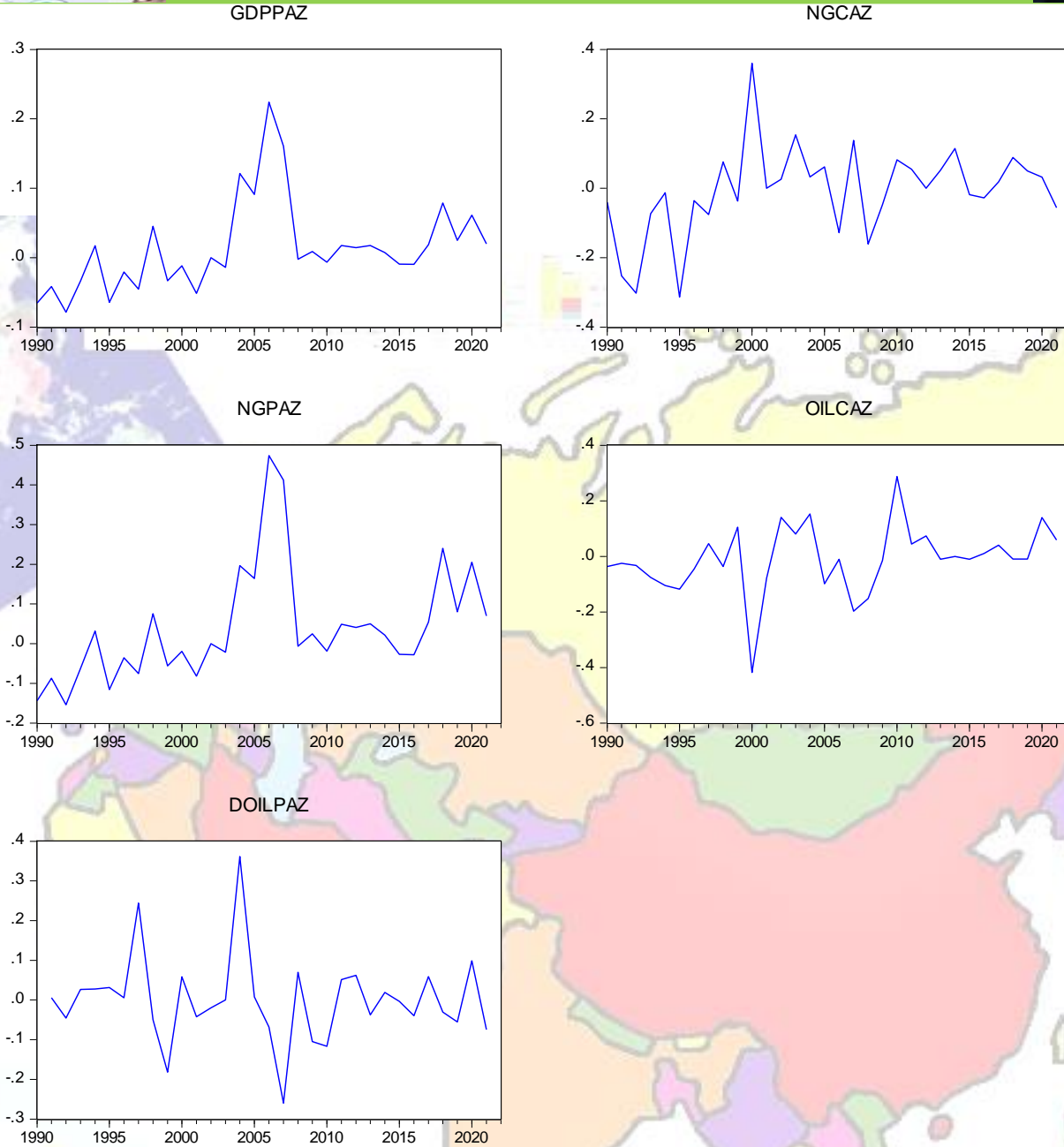
NGCAZ - Doğal Gaz Tüketimi

OILPAZ - Petrol Üretimi

OILPAZ - Petrol Tüketimi

GDPPAZ – Kişi Başı Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla





Şekil 1: 1990-2022 dönemi için Azerbaycan'daki enerji üretimi ve tüketimi ve kişi başına gayri safi yurt içi hasıla verilerinin dağılımı

### Analiz ve bulgular

Enerji üretimi, enerji tüketimi ve gayri safi yurt içi hasıla arasındaki ilişkiyi incelemeyen önce enerji tüketimi, enerji üretimi ve gayri safi yurt içi hasıla değişkenleri arasındaki korelasyonlarına bakıldığında doğal gaz üretimi ile gayri safi yurt içi hasıla arasındaki ilişki 0,841, petrol üretimi ile gayri safi yurt içi hasıla arasındaki ilişki ise 0,891, gayri safi yurt içi hasıla ile doğal gaz tüketimi arasındaki ilişki 0,366 ve petrol tüketimi ile gayri safi yurt içi hasıla arasındaki ilişki ise -0,40 olarak bulunmuştur. NGCAZ, NGPAZ, DOILPAZ, OILCAZ ve GDPPAZ serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Seriler İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	GDPPAZ	NGCAZ	NGPAZ	OILCAZ	DOILPAZ
Mean	0.016316	-0.006497	0.045196	-0.008747	-4.63E-05
Median	0.007357	0.000000	0.021506	-0.010152	-1.05E-05
Maximum	0.223998	0.360441	0.473784	0.287682	0.361492
Minimum	-0.078523	-0.313658	-0.154151	-0.418044	-0.259916
Std. Dev.	0.064644	0.133635	0.140587	0.124418	0.111070
Skewness	1.426688	-0.206342	1.485921	-0.730939	0.898309



Kurtosis	5.237372	4.399554	5.118632	5.719279	6.071168
Jarque-Bera	16.98230	2.750036	17.20558	12.31160	16.35239
Probability	0.000205	0.252835	0.000184	0.002121	0.000281
Sum	0.505807	-0.201422	1.401066	-0.271153	-0.001436
Sum Sq. Dev.	0.125367	0.535746	0.592938	0.464396	0.370096
Observations	31	31	31	31	31

Ekonometride genellikle geleceğe ilişkin tahminde bulunmak amacıyla zaman serileri kullanılmaktadır. Bu durum bir nedensellik ilişkisinden ziyade, serinin ileriye doğru güvenilir bir uzantısı olduğu varsayımına dayanmaktadır (Dikmen, 2009:283). Bu bağlamda enerji tüketimi (EK), enerji üretimi ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) arasındaki ilişki zaman serileri yardımıyla incelenmiştir. Analizlerde söz konusu değişkenlere ait değerlerin logaritmik formları kullanıldığı için enerji tüketimi LNEK şeklinde, enerji üretimi LNEU, Gayri Safi yurt İçi Hâsıla da LNGSYİH şeklinde gösterilmiştir. Bu değişkenlere ilave olarak Türkiye ekonomisinde yapısal kırılmalara yol açan 1994 ve 2001 krizleri için de kukla değişkenler kullanılmıştır. Zaman serileri ile yapılan ampirik çalışmalarda verilerin deterministik ve stokastik özelliklerinin dikkate alınması gerekir. Genellikle zaman serileri trend, mevsim, konjonktür ve düzensiz hareketlerden etkilenmektedir ve serilerin bu etkilerden arındırılması önem taşır. Zaman serilerinde deterministik özellik, genellikle seride sabit, trend ve mevsimsellik bileşenlerinin olup olmadığıdır. Serilerin stokastik özellikleri ise, daha çok değişkenlerin durağanlık yapısının incelenme sürecidir. Ayrıca regresyonun gerçek bir ilişkiyi mi yoksa yanıltıcı bir ilişkiyi mi ifade ettiği, zaman serisinin durağan ya da durağan dışı olup olmamasına bağlıdır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olması için, analizi yapılan serilerin durağan özellikte olması gerekir. Çünkü durağan olmayan serilerin varlığı, birçok standart hipotez testini geçersiz kılar (Dikmen, 2009:283). Aynı zamanda, test istatistiği standart dağılıma sahip olmayacağından F-istatistiğinden elde edilen bilgiler de sahte olabilir (Kökseltan vd., 2010:33).

Tablo 2: ADF Testi

<b>DURAĞANLIK TESTİ SONUÇ TABLOSU (ADF)</b>						
<b>Seviyede</b>						
		GDPPAZ	DOILPAZ	OILCAZ	NGPAZ	NGPAZ
With Constant	t-Statistic	-3.0341	-5.6688	-4.7165	-3.0527	-3.0527
	<b>Prob.</b>	<b>0.0427</b>	<b>0.0001</b>	<b>0.0007</b>	<b>0.0410</b>	<b>0.0410</b>
		**	***	***	**	**
With Constant & Trend	t-Statistic	-3.1149	-5.6157	-5.0535	-3.2225	-3.2225
	<b>Prob.</b>	<b>0.1206</b>	<b>0.0004</b>	<b>0.0015</b>	<b>0.0986</b>	<b>0.0986</b>
		n0	***	***	*	*
Without Constant & Trend	t-Statistic	-2.9232	-5.7706	-4.7798	-2.8529	-2.8529
	<b>Prob.</b>	<b>0.0049</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0058</b>	<b>0.0058</b>
		***	***	***	***	***
<b>Birinci farkta</b>						
		d(GDPPA Z)	d(DOILPA Z)	d(OILCAZ )	d(NGPAZ)	d(NGPAZ)
With Constant	t-Statistic	-7.5807	-5.5260	-8.0630	-7.0631	-7.0631
	<b>Prob.</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0001</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>
		***	***	***	***	***
With Constant & Trend	t-Statistic	-7.4686	-5.4056	-7.9256	-6.9470	-6.9470
	<b>Prob.</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0008</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>
		***	***	***	***	***
Without Constant &	t-Statistic	-7.6960	-5.6443	-8.1995	-7.1675	-7.1675



Trend						
	<i>Prob.</i>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>	<b>0.0000</b>
		***	***	***	***	***

Tabloda sabit ve trend olan ve olmayan farklı değişkenler için Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testlerinin sonuçları sunulmaktadır. ADF testi, ekonometride, bir zaman serisinin durağan olmadığı anlamına gelen birim köke sahip olup olmadığını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılır.

Seviye:

Sabit ile:

Sıfır Hipotezi (H0): Değişkenin birim kökü vardır.

GDPPAZ: T istatistiği -3,0341 ve p değeri 0,0427'dir. P değeri < 0,05 olduğundan sıfır hipotezini reddedin.

GDPPAZ'ın %5 anlamlılık seviyesinde birim kökü bulunmamaktadır.

Diğer değişkenler için de benzer yorumlar yapılabilir.

Sabit ve Trend ile:

Sıfır Hipotezi (H0): Değişkenin birim kökü vardır.

Sonuçlar çoğu değişken için %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sabit ve Trend Olmadan:

Sıfır Hipotezi (H0): Değişkenin birim kökü vardır.

Tüm değişkenler sıfır hipotezini reddederek birim köke sahip olmadıklarını göstermektedir.

Birinci Fark:

Sabit ile:

Tüm değişkenler sıfır hipotezini reddeder, bu da bir kez fark alındıktan sonra değişkenlerin durağan hale geldiğini gösterir.

Sabit ve Trend ile:

"Sabit" durumuna benzer şekilde, tüm değişkenler fark alındıktan sonra sıfır hipotezini reddeder.

Sabit ve Trend Olmadan:

Önceki durumlara benzer şekilde, tüm değişkenler farkları alındıktan sonra sıfır hipotezini reddeder.

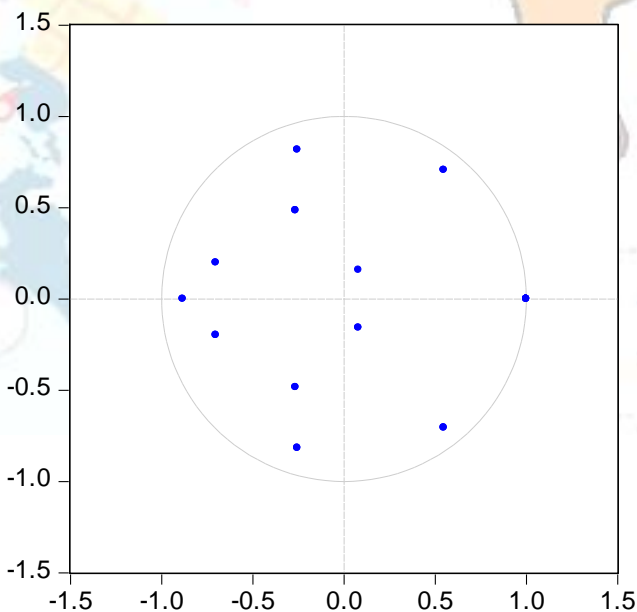
Bir sabit ve trendin dahil edilmesi seçimi sonuçları etkiler ve bazı durumlarda bunların dahil edilmesi anlamlı olmayan sonuçlara yol açar.

Sonuçlar ADF testine dayanmaktadır ve anlamlılık seviyeleri not edilmektedir. Örneğin, 0,0000'lik bir p değeri, birim kökün varlığına karşı güçlü bir kanıt olduğunu gösterir.

Çözüm:

Geliştirilen program Dr. Imadeddin AlMosabbah, zaman serisi modellerinin doğru şekilde belirlenmesine yardımcı olarak, söz konusu değişkenlerin durağanlığına ilişkin kanıtlar sağlar.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial



Tablo 3: Granger nedensellik testi sonuç tablosu



Null Hypothesis:	F-Statistic	Prob.
NGCAZ does not Granger Cause GDPPAZ	0.59247	0.5605
GDPPAZ does not Granger Cause NGCAZ	0.08534	0.9185
NGPAZ does not Granger Cause GDPPAZ	3.19112	0.0583
GDPPAZ does not Granger Cause NGPAZ	3.42611	0.0484
DOILPAZ does not Granger Cause GDPPAZ	4.32646	0.0249
GDPPAZ does not Granger Cause DOILPAZ	1.83195	0.1818
OILCAZ does not Granger Cause GDPPAZ	2.00437	0.1558
GDPPAZ does not Granger Cause OILCAZ	0.58152	0.5664
NGPAZ does not Granger Cause NGCAZ	0.10412	0.9015
NGCAZ does not Granger Cause NGPAZ	0.73462	0.4898
DOILPAZ does not Granger Cause NGCAZ	0.50697	0.6086
NGCAZ does not Granger Cause DOILPAZ	1.12707	0.3405
OILCAZ does not Granger Cause NGCAZ	2.76251	0.0824
NGCAZ does not Granger Cause OILCAZ	0.75194	0.4818
DOILPAZ does not Granger Cause NGPAZ	3.21051	0.0581
NGPAZ does not Granger Cause DOILPAZ	1.74198	0.1966
OILCAZ does not Granger Cause NGPAZ	1.45567	0.2523
NGPAZ does not Granger Cause OILCAZ	0.40618	0.6705
OILCAZ does not Granger Cause DOILPAZ	1.08272	0.3546
DOILPAZ does not Granger Cause OILCAZ	0.48610	0.6209

Granger testi sonuç tablosuna göre Doğal Gaz Üretimi ile Kişi Başına Gayri Safi yurt İçin hasıla bir birinin 102 nedenidir. Petrol üretimi de Kişi Başına Gayri Safi yurt İçin hasılanın nedenidir, ancak Kişi Başına Gayri Safi yurt İçin hasıla petrol üretimin nedeni değildir. Petrol tüketimi ve üretimi Doğal Gaz Tüketimi ve üretiminin nedenidir. Yani Petrolden doğal gaza doğru tek yönlü ilişki mevcuttur.

## SONUÇ

Bu analizde elde edilen bulgulara dayanarak, "Azerbaycan'da Enerji Üretimi ve Tüketimi ile GSYİH Arasındaki İlişkinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri" başlıklı makalenin sonuçları şu şekilde özetlenebilir: Enerji Üretimi ve Tüketimi ile GSYİH Arasındaki İlişki:

Analiz, Azerbaycan'daki enerji üretimi ve tüketimi ile GSYİH arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Doğal gaz ve petrol üretimi ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir, bu da enerji üretiminin ekonomik büyümeyi desteklediğini gösterir.

Zaman Serisi Analizi: Yapılan zaman serisi analizi, enerji üretimi ve tüketimi ile GSYİH arasındaki ilişkinin 1990-2022 dönemindeki gelişimini göstermiştir. Şekil.1, Şekil.2 ve Şekil.3, analiz edilen değişkenlerin zaman içindeki eğilimlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini görsel olarak açıklamaktadır. ADF Birim Kök Testleri: Sabit ve trend olan ve olmayan farklı değişkenler için yapılan ADF birim kök testleri, GDPPAZ (GSYİH) haricindeki diğer değişkenlerin birim köküne sahip olmadığını göstermektedir. GDPPAZ için yapılan test, GSYİH'nin birim köke sahip olmadığını ve bu değişkenin durağan olduğunu göstermektedir. Granger Nedensellik Testi: Granger testi sonuçları, doğal gaz üretimi ile kişi başına GSYİH arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Petrol üretimi de kişi başına GSYİH'yi etkileyen bir neden olarak belirlenmiştir, ancak tersine, kişi başına GSYİH'nin petrol üretimini etkilemediği tespit edilmiştir.

Petrol tüketimi ve üretimi, doğal gaz tüketimi ve üretiminin nedenidir, yani enerji tüketimi ve üretimi arasında özel bir yönlü ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, Azerbaycan'da enerji sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri anlamak için değerli bir katkı sunmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda, daha geniş veri setleri ve farklı ekonometrik modellerin kullanılmasıyla daha detaylı analizler yapılabilir.

## KAYNAKÇA

- Altınay G., E. Karagöl (2004), "Structural Break, Unit Root, And The Causality Between Energy Consumption and GDP in Turkey", Energy Economics, 26, 985-994.



2. Belloumi M., (2009), "Energy Consumption and GDP in Tunisia: Cointegration and causality analysis", *Energy Policy*, 37:2745-2753.
3. Dickey D. Ve Fuller W. (1979), "Distribution of Estimators for Autoregressive Time Series With A Unit Root ", *Journal of The American Statistical Association* ,74,427-431.
4. Dickey D. Ve Fuller W. (1981), " Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*,49,1057-1072.
5. Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987), "Co-integration And Error Correction: Representation, Estimation And Testing", *Econometrica*, 55 (2), 1251–1276.
6. Kaplan M., İ. Öztürk, H. Kalyoncu (2011), "Energy Consumption And Economic Growth In Turkey: Cointegration And Causality Analysis", *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 2, 31-41.
7. Kraft J., A. Kraft (1978), "On The Relation Between Electricity Consumption And GDP", *Journal of Energy and Development*, 3:401-403.
8. Kökseltan B., M. Mert, Z.A Özdemir (2010), "Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkinine Bir Bakış: Türkiye,1969-2003", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 25-39.
9. Öztürk, I. (2010), "A Literature Survey On Energy–growth Nexus", *Energy Policy*, 38: 340-349.
10. Reddy M. (1998), "Energy Consumption and Economic Activity in Fiji", *The Journal of Pacific Studies*, Volume 22, 81-96.
11. Sims C.A., (1972), "Money Income And Causality", *American Economic Review*, 62, 540-557.
12. Muradzada, I. (2022), Russia to cure Dutch disease by 2024: A myth or reality. *Baltic Journal of Law and Politics Journal of Vytautas Magnus University*, 15(2), 905-9016.
13. Muradzada, I. (2022) Azərbaycan Və Türkiyənin İqtisadi Əməkdaşlığının Strateji İstiqamətləri, 463-466.
14. Muradzada, I. (2022) Tanap Layihəsinin Azərbaycanda Əhəmiyyəti, Türkiyə İqtisadiyyat Və Enerji Siyasətləri, Qədim Diyar, 4 (3), 22-25.
15. Sarkhanov . T. . (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Economy of Regions*, 18(4), 1287–1300. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-4-23>.
16. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The Place of Gulf Basin Energy Resources in EU Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68–75. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14327>



## Rəqəmsallaşma iqtisadiyyatın maliyyə sektorunda meqatrend kimi

*müə. Azadov Əlabbas Ağarza, Magistrant: Əkbərov Əbülfəz İqrar*

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)*

*ORCID.ORG/0000-0001-5712-8564, ORCID.ORG/0009-0004-9978-370X*

### XÜLASƏ

Maliyyə sektorunun rəqəmsallaşdırılması müasir dünya iqtisadiyyatının inkişafının əsas və ayrılmaz xüsusiyyətidir. Maliyyə bazarı subyektlərinin uğurlu və rəqabətədavamlı olması, sabit şəkildə inkişafı üçün qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində qlobal tendensiyaları izləmək isə xüsusilə önəmlidir. Bu istənilən halda rəqəmsal fəaliyyətin aparılmasını və rəqəmsallaşmanın həyata keçirilməsini zəruri hala gətirir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi isə müasir dünyanın çağırışlarına cavab vermək məqsədilə ənənəvi biznes modellərinin transformasiyasını formalaşdırır. Kredit təşkilatları, sığorta şirkətləri və digər institusional investirlər fəaliyyətlərini təkmilləşdirmək üçün rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə əhəmiyyətli dərəcədə yüksək səviyyəli dəyişikliklər edirlər.

Hazırda dünya sürətlə rəqəmsallaşır və bank sektoru bu rəqəmsal iqlimin təsirinin sürətlə müşahidə edildiyi əsas sektorlar arasındadır. Xüsusilə, internetdən artan istifadə və smartfonların əhəmiyyətli dərəcədə gündəlik həyata tətbiqi və bunun nəticəsində müştərilərin tələb və gözləntilərinin genişləndirilməsi bank sektorunda istifadə olunan texnologiyaların inkişafında mühüm rol oynamışdır. Rəqəmsal transformasiyanın xərclərin azaldılması, səmərəliliyin artırılması və müştəri təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi kimi üstünlükləri təqdim etməsi bankların rəqəmsallaşmaya daha çox əhəmiyyət verməsi ilə nəticələnir.

Məqalədə əsas məqsəd olaraq maliyyə sektorunda müasir innovasiyaların tətbiqinə dair mexanizmlər və onların inkişaf səviyyəsi araşdırılır, eləcə də bank əməliyyatları zamanı istifadə edilə biləcək rəqəmsal həllər təhlil olunur.

**Açar sözlər:** rəqəmsallaşma, rəqəmsal iqtisadiyyat, sosial-iqtisadi transformasiya, texnologiyalar, maliyyə

### Digitization as a megatrend in the financial sector of the economy

### SUMMARY

Digitization of the financial sector is the main and integral feature of the development of the modern world economy. It is especially important to follow global trends in the application of advanced technologies for the successful and competitive development of financial market entities. In any case, this makes it necessary to conduct digital activities and implement digitalization. The fulfillment of this task forms the transformation of traditional business models in order to respond to the challenges of the modern world. Credit institutions, insurance companies and other institutional investors are making significant high-level changes through digital technologies to improve their operations.

Currently, the world is rapidly going digital, and the banking sector is among the main sectors that are rapidly seeing the impact of this digital climate. In particular, the increasing use of the Internet and the significant introduction of smartphones into daily life and the resulting expansion of customer demands and expectations have played an important role in the development of technologies used in the banking sector. As digital transformation offers benefits such as cost reduction, efficiency gains and improved customer experience, banks are placing more emphasis on digitization.

The main goal of the article is to examine the mechanisms for the application of modern innovations in the financial sector and their level of development, as well as to analyze the digital solutions that can be used during banking transactions.

**Keywords:** digitization, digital economy, socio-economic transformation, technologies, finance

### Giriş

Rəqəmsal transformasiya bu gün iqtisadiyyatın bütün sektorlarına təsir edən meqatrend hesab olunur. Hər sektor üzrə və müəssisədə fərqli şəkildə olsa da, rəqəmsallaşma zamanı tətbiq olunan texnologiyalar istehlakçıların həyatını daha da asanlaşdırır və böyük üstünlüklər təqdim edir. Bu gün bank sektoru rəqəmsal transformasiyanın intensiv şəkildə aparıldığı sahədir. Bank sektorunda rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi səviyyəsinin artırılması istər bankların inkişafı, istərsə də kommersiya mövcudluğu problemlərinə olan təhdidlər baxımından bu gün zəruri strateji məsələdir.



Dünya nizamını dəyişən meqatrendlərdən biri olan rəqəmsal transformasiya prosesi internetlə başlayan və mobil texnologiyaların inkişafı ilə sürətlənən rəqəmsal transformasiya prosesi öz təsiri ilə və yaratdığı dəyişikliklərlə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında müştəri gözləntilərini qarşılamaq üçün rəqəmsal investisiyaların artmasına da səbəb olur. Hər bir halda banklar rəqəmsal transformasiya prosesinə ən sürətli şəkildə qoşulan sektorlardandır. Belə ki, banklar ictimai nəzarətdən asılı olduğundan, bu sahədəki rəqəmsallaşmanın istehlakçılar tərəfindən mənimsənilməsi də daha sadə şəkildə baş tutur. Hətta demək olar ki, bank sektorunda rəqəmsallaşma digər sektorlara nisbətən daha sürətli baş vermişdir.

Bankların istehlakçılara təqdim etdiyi bank tətbiqləri ilə onların filiallara müraciət etmədən bank xidmətlərindən daha sürətli, asan və ən əsası isə daha sərfəli şəkildə istifadə etmələri mümkün olmuşdur. Deməli, rəqəmsal transformasiya banklara səmərəliliyin artırılması, xərclərin azaldılması və mükəmməl müştəri təcrübəsinin təmin edilməsi kimi mühüm imkanlar təqdim edir. Eyni zamanda xərclərin aşağı düşməsi mövcud bank məhsulları və xidmətlərinə olan tələbi artırmağa imkan verir, eləcə də rəqabət üstünlüyü qazanmağa səbəb olur.

### Metod

Məqalədə əsasən, rəqəmsallaşma prosesinə dair məlumatların sistemli təhlili aparılmış, son illərə dair ədəbiyyat nümunələrindən əldə edilmiş məlumatlar nəzərdən keçirilmişdir. Qeyd edilən məlumatlar arasında əsasən gəlirlilik həcmi, internet bankçılığı, mobil bankçılıq tətbiqləri, onlar vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatlara baxılmışdır.

### Ədəbiyyata baxış

Məmmədov (2017) öz məqaləsində XXI əsrin texnoloji məhsulları arasında yer alan blokçeyn texnologiyasından, eləcə də bitcoin-dən bəhs etmişdir. Burada müəllif dövrün tələblərinə əsasən yaradılmış texnologiyaların tətbiqinə dair faydaları və çatışmazlıqları qeyd etmiş, gələcək dövr üzrə proqnozlarını əsaslandırılmışdır.

Rəqəmsallaşmanın dormalaşdırdığı yeniliklər bir çox sahədə, o cümlədən sosial-iqtisadi sahələrdə inqilabi dəyişikliklər yaratmışdır. IoT, Big Data, finteks, süni intellekt, bulud hesablamaları, saysız-hesabsız alqoritmlər dünyada global transformasiyanın başlanğıcını təşkil edir. Rəqəmsal transformasiyada qeydə alınan bu yeniliklər həm büdcə və maliyyə məsələsini ortaya çıxarır, həm də blokçeyn, kraudfanding, rəqəmsal kredit platformaları, alternativ ödəniş kanallarının və s. gündəlik həyatımızda tətbiqinə imkan verir. Bunlarla da artıq yeni rəqabət mühiti formalaşır. Akın (2020) müəllifi olduğu məqalədə rəqəmsallaşmanın maliyyə və bank sektoruna təsirini nəzərdən keçirmiş, sektoral təsirini araşdırmışdır. Bu zaman müəllif strategiyalar və gözləntilər də diqqətə alınmış, baş verə biləcək mümkün təhdidlər gözdən keçirilmişdir.

Bayrakdaroglu (2016) müəllifi olduğu kitabda isə xüsusilə 2008-ci il maliyyə böhranının baş verməsindən sonra bankçılığın əsası dəqiqləşdirilmiş, on üç fəsil üzrə bank sisteminin bütün əsas məsələləri bank sahəsi üzrə ekspertlər qrupu, akademiklər tərəfindən araşdırılmışdır.

Padila və Mano (2018) məqalədə Big Tech platformalarının bank sektoru üzrə tətbiqinə dair ehtimal olunan nəticələri və bu yeni texnologiya məhsuluna olan müvafiq reaksiyaları nəzərdən keçirmişdir.

Boulmakoul (2019) məqaləsində isə rəqəmsal transformasiyanı şəxsi və peşəkar həyatımıza təsir edən fenomen kimi qiymətləndirmiş, yeni texnologiyaların tətbiqinin dünyanı istər mədəni, istər struktur baxımdan dəyişməsinə əsaslandırılmışdır. Onun fikrincə, rəqəmsal sahədə uğur qazanan tətbiqlər həm rəqabət qabiliyyətini, həm beynəlmilləşməni, ünsiyyətini təmin edir, həm də yeni bankçılıq modelini formalaşdırır.

Tədqiq olunan ədəbiyyat məlumatlarına əsasən qeyd etmək olar ki, internet və mobil bankçılığın aktiv istifadəçilərinin sayı və əməliyyat həcmi günü-gündən artır və bu artım bankların gəlirlilik dərəcələrinə müsbət təsir göstərir.

### Əsas hissə

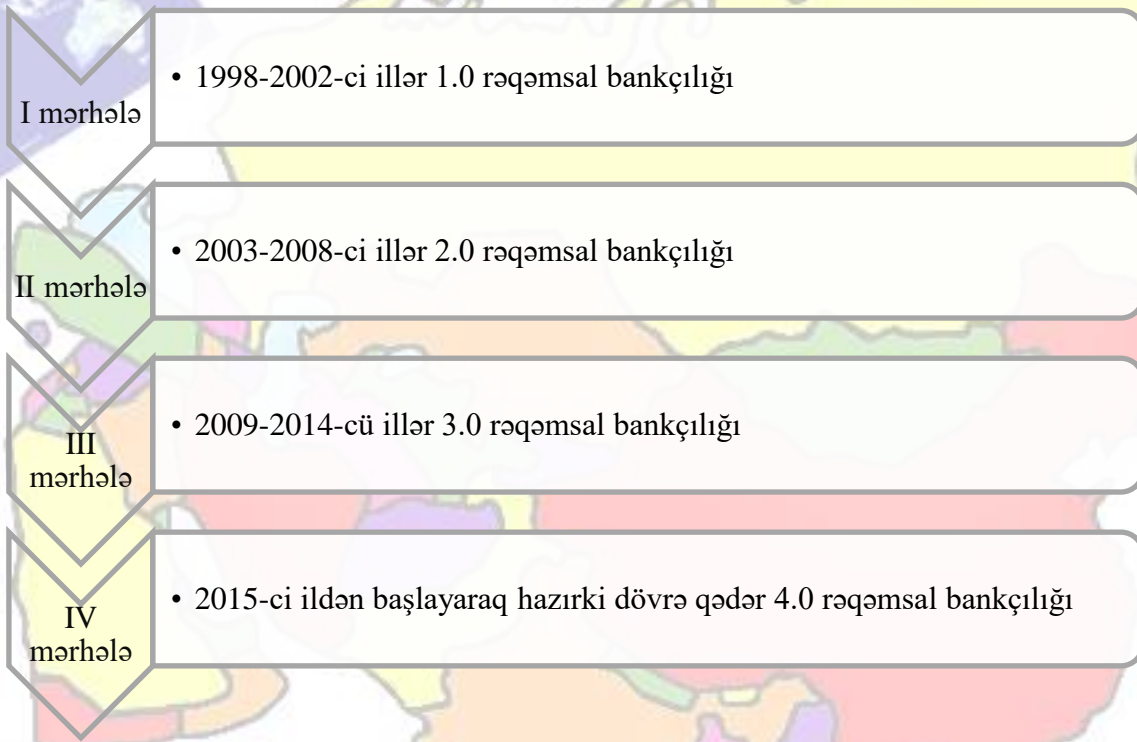
Rəqəmsallaşma istehlakçı seçimlərində mühüm rol oynayır və xərcləri azaldır, banklar tərəfindən qoyulan texnoloji sərmayələrin artmasına səbəb olur, ən əsası isə rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynayır. Bank sektorunda rəqəmsal transformasiyanın birinci mərhələsi internet vasitəsilə həyata keçirildiyi halda, növbəti mərhələ mobil tətbiqlərlə baş tutmuşdur. Digər tərəfdən, bu rəqəmsal transformasiyanın nəticəsində bankların bazar payının əhəmiyyətli hissəsini təşkil etən maliyyə texnologiyası şirkətlərinin, yəni FinTech və böyük texnologiya şirkətlərinin sayının artması da buna təsir edir və qeyd edilən təsirin növbəti illərdə daha da artması proqnozlaşdırıla bilər. Bir neçə il əvvəl bank əməliyyatlarının əksər hissəsi filial şəbəkəsində aparıldığı halda, artıq günümüzdə bu nisbət 10 %-dən də

aşağı düşmüşdür. Rəqəmsal kanalların sürətlə artması ilə 2025-ci ilə qədər hər iki əməliyyatdan ən azı birinin bank olmayan kanal vasitəsilə həyata keçiriləcəyini qeyd etmək olar.

Bank sektorunun əməliyyat xərclərinə dair təxminlər banklar üçün rəqəmsal bankçılıq tətbiqlərinin əhəmiyyətinin artmasına da gətirib çıxarmışdır. Belə ki, bank sektoru üzrə bir əməliyyatın dəyər göstəricisi:

- filial bankçılıqda 4.3 dollar;
- telefon bankçılığında 1.3 dollar;
- internet bankçılıqda 0.2 dollar;
- mobil bankçılıqda 0.1 dollar təşkil edir. Daha doğrusu, hesablamalara görə, filiallarda bank əməliyyatı üzrə xərc mobil bankçılıqdan 43 dəfə yüksək götürülə bilər.

Hazırda rəqəmsal transformasiya müştəri məmnuniyyətinə və müştəri seçimlərinə təsir etmək baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, bank sektorunda rəqəmsallaşma prosesi dörd mərhələdə aparılır (şəkil 1).



Şəkil 1. Bank sektorunda rəqəmsallaşmanın mərhələləri

#### Mənbə:

[https://www.researchgate.net/publication/338037297\\_Digital\\_Transformation\\_Metamodel\\_in\\_Banking](https://www.researchgate.net/publication/338037297_Digital_Transformation_Metamodel_in_Banking)

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal transformasiya potensial imkanlar və faydalar yaratdığı kimi, bununla yanaşı, böyük risklər və təhlükələr daşıyır. Bu kimi risklərin aradan qaldırılması üçün maliyyə texnologiyalarının tənzimlənməsi sahəsində, xüsusilə kibertəhlükəsizlik və məlumatların təhlükəsizliyi məqsədilə normativ bazanın da uyğunlaşdırılması zəruridir. İstər ölkəmizdə, istərsə də digər dövlətlərdə maliyyə sahəsinin, eləcə də bank sektorunun davamlı inkişafı üçün bütövlükdə iqtisadi artımın innovativ sürücülərinə əhəmiyyətli dərəcədə ehtiyac olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

#### Nəticə

Banklarda rəqəmsal transformasiya səmərəliliyin artırılması, xərclərin isə azaldılması, eləcə də müştəri təcrübəsinin təmin edilməsi kimi mühüm imkanlar təqdim edir. Xərclərin aşağı düşməsi rəqəmsallaşmanı tətbiq edən bankların məhsul və xidmətlərinə tələbi artırmağa, o cümlədən rəqabət mühitində rəqabət üstünlüyü əldə etməyə imkan verir.

Belə ki, rəqəmsal transformasiya ilk olaraq internet bankçılıqla başlasa da, daha sonra mobil texnologiyaların inkişafı ilə bu proses mobil bankçılıqla davam etmişdir. Hal-hazırda, süni intellekt, açıq bankçılıq, Big Data kimi texnologiyalar, eləcə də maliyyə dünyasında böyük dəyişiklik yaradan blokçeyn texnologiyaları daha geniş tətbiq edilir. Eyni zamanda sürətlə baş verən inkişaf bank xidmətlərinin istiqamətini də dəyişir.





Rəqəmsal transformasiya və bank sektorunda blokçeyn, süni intellekt, açıq bankçılıq və Big Data kimi rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə innovasiyaların daha da sürətli şəkildə artması isə qaçınılmazdır. Bu rəqəmsallaşma müəyyən dərəcədə sürətlənməni təmin etsə də, nəzarəti çətinləşdirir. Bu baxımdan daha intensiv istifadənin nəticəsində yarana biləcək risklərə qarşı kibertəhlükəsizlik strategiyasının müəyyən edilməsi mütləqdir.

Rəqəmsal transformasiya prosesi, o cümlədən böyük texnologiya şirkətlərinin yaratdığı ödəniş sistemləri maliyyə texnologiyası şirkətlərinin sayının artması ilə nəticələnir, bu isə hər bir halda bank sektorunun hər zamankindən daha böyük rəqabət mühitində olması deməkdir. Yəni, rəqəmsallaşma nəticəsində banklar sektordan kənar formalaşmış rəqiblərlə mübarizə nəticəsində bazar itkisinə məruz qala bilər. Ancaq bunun sadəcə proqnoz olaraq qalması da mümkündür. Belə ki, bankların resursları və müştəri potensialı, eləcə də maliyyə texnologiyaları müəssisələrinin istehlakçı yönümlü innovativ xidmətləri növbəti mərhələdə onlar arasında əməkdaşlığı artırma da bilər.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədov F. (2017). Bitcoin və blokçeyn: təhlükə və imkanlar. UNEC Ekspert. Xüsusi buraxılış. s. 47
2. Akın F. (2020). Dijital Dönüşümün Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi. s. 23
3. Bayrakdaroğlu A. Kriz Sonrası Elektronik Bankacılığın Gelişimi, 10. Bölüm, Küresel Kriz Sonrası Gelişmeler Işığında Bankacılığın Temelleri. Ankara: Nobel Yayınevi. 2016. s. 243
4. Padila J., Mano M. (2018). Big Tech Banking. p. 4
5. Wirdiyanti R. (2018). Digital Banking Technology Adoption and Bank Efficiency. OJK. p. 2
6. <https://www.paymentscardsandmobile.com/12-trends-reshaping-digital-banking-in-2019/>
7. [https://www.researchgate.net/publication/338037297\\_Digital\\_Transformation\\_Metamodel\\_in\\_Banking](https://www.researchgate.net/publication/338037297_Digital_Transformation_Metamodel_in_Banking)



## KARABAĞ BÖLGESİNDE YENİ GİRİŞİM İMKÂNLARININ MALİ AÇIDAN İNCELENMESİ

**Dr. Nurkhodzha AKBULAEV, Uzman. Xeyal ZEYNALOV**

*Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Faculty of Economics of Turkish World, Department of Economics and Business Administration, Center for Economic Studies of the Turkic World. ORCID ID: 0000-0003-4271-9550*

### ÖZET

Karabağ bölgesindeki yeni girişimcilik fırsatlarının finansal açıdan incelenmesi, bölgenin ekonomik potansiyelinin anlaşılması ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma, bölgesel ekonomik yapıya odaklanarak iş fırsatlarını ve finansal olanakları analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmanın temel amacı Karabağ bölgesindeki potansiyel yeni girişimleri incelemek ve mali yönlerini değerlendirmektir. Amaç, bölgedeki ekonomik dinamikleri anlamak, yatırım fırsatlarını tespit etmek ve bu bağlamda girişimcilere yönelik finansal stratejiler geliştirmektir. Çalışmanın metodolojisi bölgedeki mevcut ekonomik verilerin analizi, pazar araştırması, röportajlar gibi birçok araştırma tekniğini kapsamaktadır. Finansal analizin amacı bölgedeki potansiyel sektörleri ve iş modellerini tespit etmenin yanı sıra girişimcilerin finansal ihtiyaçlarını anlamaya ve karşılamaya yönelik stratejiler geliştirmektir. Çalışmanın beklenen bulguları Karabağ bölgesinde yeni girişimcilik fırsatlarının belirlenmesi, bu girişimlerin finansal gereksinimlerinin belirlenmesi ve potansiyel yatırımcılara cazip projelerin sunulmasıdır. Ayrıca bölgede ekonomik kalkınmayı teşvik edecek önerilerde bulunulacak. Bu çalışma Karabağ bölgesindeki girişimcilik potansiyelinin anlaşılması, ekonomik büyümenin desteklenmesi ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlanması açısından önemli bir adım olacaktır.

**Anahtar kelimeler:** Karabağ, Girişim, Finansal İnceleme, Ekonomik Potansiyel, Sürdürülebilir Kalkınma.



## PETROL VE DOĞALGAZ GELİRLERİNİN DEVLET BÜTÇESİNE ETKİSİ

*MSc. Rana Soltanova*

*University of Leicester (UoL), Leicester, ORCID: 0009-0003-6452-1681.*

### ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan'daki petrol ve doğalgaz sektöründen elde edilen gelirlerin devlet bütçesine olan etkisini inceleyerek, bu gelirler ile devlet bütçesi arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemektir. Bu araştırmada Azerbaycan'daki petrol gelirlerinin bütçe gelir ve harcamalarına olan etkisini incelenmiştir. Çalışmanın teorik bölümünde, bütçelerin tarihsel gelişim süreci, fonksiyonları ve Azerbaycan'ın bütçe sistemi hakkında genel bilgiler sunulmaktadır. İkinci bölümde ise, petrol gelirleri ile bütçe arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Bu kapsamda, ADF birim kök testi, Granger nedensellik testi ve Granger eşbütünleşme testi gibi analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, petrol gelirleri ile bütçe arasında güçlü bir bağ olduğunu ve petrol gelirlerinin bütçe gelir ve harcamalarının nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlarımız, Azerbaycan'da petrol gelirlerinin bütçe üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve bu gelirlerin bütçe politikaları, harcamaları ve gelirleri üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, bütçe planlaması ve yönetimi süreçlerinde petrol gelirlerinin dikkate alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Çalışmada, Azerbaycan'da petrol gelirlerinin bütçe üzerindeki etkisini anlamak ve bütçe politikalarının sürdürülebilirliği konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır. Araştırmanın sonuçları, bütçe yapımı, gelir dağılımı ve ekonomik kalkınma gibi konularda karar vericilerin politika tercihlerini şekillendirebilecek değerli bir bilgi sağlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan, petrol gelirleri, bütçe gelir ve harcamaları, nedensellik ilişkisi, ekonometri analizleri.

109

### THE EFFECT OF OIL AND NATURAL GAS REVENUES ON THE STATE BUDGET.

#### ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the impact of revenues derived from the oil and gas sector in Azerbaijan on the state budget and to determine the causality relationship between these revenues and the state budget. The research focuses on investigating the influence of oil revenues on budget revenues and expenditures in Azerbaijan. The theoretical section of the study provides general information about the historical development of budgets, their functions, and Azerbaijan's budget system. In the second section, various econometric methods are employed to explore the causality relationship between oil revenues and the budget. Within this scope, analyses such as the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test, Granger causality test, and Granger cointegration test are conducted. The findings reveal a strong connection between oil revenues and the budget, indicating that oil revenues are a driver of budget revenues and expenditures. The results demonstrate that in Azerbaijan, oil revenues have a significant impact on the budget and play a decisive role in budget policies, expenditures, and revenues. These findings emphasize the necessity of considering oil revenues in budget planning and management processes. The study provides a valuable perspective on understanding the impact of oil revenues on the budget in Azerbaijan and contributes important insights into the sustainability of budget policies. The results of the research offer valuable information that can shape decision-makers' policy preferences in areas such as budgeting, income distribution, and economic development.

**Keywords:** Azerbaijan, oil revenues, budget revenues and expenditures, causality relationship, econometric analyses.



## 2024 ve Sanal Dünya: Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojilerinin Geleceği

*M.Sc. Toğrul Məsimli*

*Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0004-5542-4131*

### ÖZET

Bu çalışma, Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) teknolojilerinin 2024 yılı sonrasındaki ilerleme sürecindeki mevcut durumunu ve gelecekteki eğilimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR), dünyayı temelden değiştiren güçlü katalizörler haline gelmiştir. İnsanların hem dijital hem de fiziksel çevreyi görme, etkileşimde bulunma ve kendilerini bu ortama kaptırma biçimlerini dönüştürüyorlar. Çalışma, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerinin gelişimini, ilerlemesini ve kabulünü açıklığa kavuşturmak için niteliksel ve niceliksel çalışmaları entegre eden bütünsel bir metodoloji kullanmaktadır. Bu uygulamaların eğlence, sağlık, eğitim, üretim ve perakende dâhil çeşitli sektörlerde nasıl kullanıldığını analiz ediyor. Kullanıcı deneyimlerine ve operasyonel prosedürlere getirdikleri önemli değişiklikleri vurguluyor. Bu çalışma, donanım, yazılım, dokümanal geri bildirim sistemleri, mekansal hesaplama ve sürükleyici içerik yaratılmasındaki gelişmeleri kapsayan, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçekliğin (AR) ilerlemesini sağlayan teknolojik gelişmeleri araştırıyor. Bu çalışma, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçekliğin (AR) yapay zekâ, Nesnelerin İnterneti (IoT) ve 5G bağlantısı gibi ileri teknolojilerle birleşmesini araştırıyor. Bu teknolojilerin birçok sektörde daha büyük bir etki yaratmak için nasıl birlikte çalışabileceğini anlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerinin yaygın kullanımının getirdiği sosyal ve ekonomik sonuçları ve zorlukları araştırıyor. Değerlendirme gizlilik, etik hususlar, erişilebilirlik, dijital uçurum ve düzenleyici çerçevelerle ilgili konuları kapsamakta ve bu sorunları hafifletmeye yönelik olası çözümler ve taktikler hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca çalışma, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerinin gelecekteki yolunu tahmin ederek olası kalıpları, pazar genişlemesini ve çığır açan gelişmeleri öngörüyor. Çalışma, sürükleyici deneyimleri daha geniş bir kitleye sunma sürecini, yeni iş yapma yöntemlerinin geliştirilmesini, işbirlikçi ağların oluşturulmasını ve sanal gerçeklik (VR) ile artırılmış gerçekliğin (AR) bu yolu tamamen değiştirme olasılığını araştırıyor. Sonuçta bu çalışma, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerinin değişen alanının kapsamlı bir incelemesini sunarak paydaşlara, sektör profesyonellerine, politika yapıcılara ve araştırmacılara önemli bakış açıları sunuyor. Amacı, özellikle 2024 ve sonrasında geleceğin sanal dünyalarını şekillendirmede VR ve AR'nin devrim niteliğindeki kapasitesinin anlaşılmasını geliştirmektir.

**Anahtar kelimeler:** Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, 2024 Teknoloji Trendleri, Eğitimde VR/AR, İş Dünyasında VR/AR

### 2024 and the Virtual World: The Future of Virtual and Augmented Reality Technologies

#### ABSTRACT

This study aims to analyze the current state and future trends of Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies as they progress beyond the year 2024. Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) have become powerful catalysts, fundamentally altering multiple businesses and societal dynamics. They are transforming the manner in which people see, interact with, and immerse themselves in both digital and physical surroundings. The study utilizes a holistic methodology, integrating qualitative and quantitative studies to clarify the development, progress, and acceptance of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies. It analyzes how these applications are used in several industries, including entertainment, healthcare, education, manufacturing, and retail. It emphasizes the significant changes they bring to user experiences and operational procedures. This study investigates the technological developments propelling the progress of virtual reality (VR) and augmented reality (AR), encompassing improvements in hardware, software, haptic feedback systems, spatial computing, and the creation of immersive content. This study explores the merging of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) with advanced technologies including artificial intelligence, Internet of Things (IoT), and 5G connection. It aims to understand how these technologies can work together to create a greater impact in many industries. Furthermore, the study investigates the social and economic consequences and difficulties presented by the



extensive use of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technology. The evaluation encompasses matters pertaining to privacy, ethical considerations, accessibility, digital divide, and regulatory frameworks, providing valuable insights into prospective solutions and tactics to mitigate these issues. Furthermore, the study predicts the future path of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies, projecting prospective patterns, market expansion, and groundbreaking advancements. The text explores the process of making immersive experiences available to a wider audience, the development of new ways of doing business, the creation of collaborative networks, and the possibility for virtual reality (VR) and augmented reality (AR) to completely change the way we communicate, collaborate, and entertain ourselves. Ultimately, this study offers a thorough examination of the changing terrain of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies, delivering significant perspectives for stakeholders, industry professionals, policymakers, and researchers. Its objective is to enhance comprehension of the revolutionary capacity of VR and AR in molding the virtual realms of the future, specifically in 2024 and beyond.

**Keywords:** Virtual Reality, Augmented Reality, 2024 Technology Trends, VR/AR in Education, VR/AR in Business

### Giriş

Teknolojinin hızlı gelişimi, günlük yaşamımızın her alanında hissedilir hale gelmiştir. Ev eşyalarından iş yerlerimize kadar her yerde mobil teknolojik cihazların kullanımı artmıştır. Özellikle Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim, dijital ofisler ve mobil alışveriş gibi yenilikler hayatımıza girmiştir. Bu gelişmeler, teknolojiye uygun cihazların ve internet kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri, eğitim, sağlık, sanayi, eğlence gibi alanlarda önemli bir yer edinmiştir. Bu teknolojiler, gerçeklik hissi oluşturma, farklı deneyimler sunma ve bilgi sağlama gibi faydalarıyla dikkat çekmektedir.

Sanal gerçeklik, gerçekte var olmayan ancak bilgisayarlar aracılığıyla oluşturulan ve duyarımıza hitap eden teknolojilerdir. Artırılmış gerçeklik ise, sanal ve gerçek ortamların bir arada deneyimlenmesini sağlayan bir teknolojidir. Özellikle turizm endüstrisinde, bu teknolojiler yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Geliştirilen bu teknolojiler, sınırları ortadan kaldırarak, sanal seyahatler gibi yenilikçi deneyimler sunabilir. Bu sayede turizm alanında devrim yaratan bir etki oluşturabilirler.

Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri, kullanıcılara zaman ve mekan sınırlamaları olmaksızın turistik deneyimler sunabilir. Bu teknolojiler, ziyaretçilere tarihi olayları yeniden canlandırma, kültürel mirasları keşfetme ve doğal güzellikleri sanal bir ortamda deneyimleme fırsatı verir. Bu sayede turizm endüstrisi, daha geniş bir kitleye ulaşabilir ve daha sürdürülebilir bir turizm modeli sunabilir. Bu teknolojiler ayrıca, engelli bireyler için erişilebilir turizm fırsatları yaratma potansiyeline de sahiptir.

Metaverse teknolojisi, sanal ve artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik ve NFT gibi teknolojilerle zenginleştirilmiş, Web 3.0'ın getirdiği yeniliklerle şekillenen bir dijital evren olarak karşımıza çıkıyor. Bu teknoloji, eğitimden sağlığa, sanayiden eğlenceye kadar birçok sektörde yenilikçi uygulama ve deneyimler sunuyor. Metaverse, kullanıcılara avatarlar aracılığıyla gerçek dünyadaki etkinlikleri dijital ortamda yaşama fırsatı sunarak, özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarda yeni öğrenme ve tedavi yöntemlerini mümkün kılıyor. Bu çalışmada, Metaverse ve ilgili teknolojilerin bu sektörlerdeki mevcut ve gelecekteki etkileri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

2024 yılında, teknolojinin hızlı gelişimiyle sanal ve artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik ve Metaverse teknolojileri, eğitim, sağlık, sanayi ve eğlence gibi sektörlerde çok daha büyük devrim yapacak. Bu makalede, bu teknolojilerin toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileri inceleniyor. Özellikle Metaverse, dijital ve gerçek dünya arasındaki sınırları bulanıklaştırarak, yeni iş modelleri ve deneyimler sunuyor. Makale, bu teknolojilerin günlük yaşamda nasıl entegre olduğunu ve gelecekte nasıl evrileceğini ele alıyor.

### Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçekliğin Tarihi

Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve günümüze kadar sürekli gelişmiştir. Bu teknolojilerin tarihi, yenilikçi fikirler ve dönüştürücü icatlarla doludur (Paro, Hersh, Bulsara 2022).

Morton Leonard Heilig ve "Sensorama" (1962): Morton Leonard Heilig, 1962'de "Sensorama" adında çok duyuşsal bir makine geliştirdi. Bu cihaz, kullanıcılara görsel, işitsel, dokunsal ve koku duyarlarını içeren bir deneyim sunarak sanal gerçeklik alanında bir devrim yarattı. Sensorama, VR teknolojisinin erken bir örneği olarak kabul edilir ve bu alandaki gelecekteki gelişmelere ilham kaynağı oldu (Gutierrez, 2023)



Ivan Sutherland ve "The Sword of Damocles" (1968): 1968'de Amerikalı bilgisayar bilimcisi Ivan Sutherland, "The Sword of Damocles" adında bir başlık tipi görüntüleme cihazı geliştirdi. Bu cihaz, kullanıcının başına takılan ve sanal görüntüler oluşturan bir sistemdi. Sutherland'ın bu icadı, hem sanal gerçeklik hem de artırılmış gerçeklik teknolojilerinin öncüsü olarak görülür ve bu alanda bir dönüm noktası oluşturur (Murthy, 2017).

### Gelişmeler ve Modern Dönem

Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri, bu erken gelişmelerin üzerine inşa edilerek günümüze kadar evrildi. 1980'ler ve 1990'lar boyunca, bu teknolojiler daha sofistike hale geldi ve çeşitli endüstriyel ve eğlence alanlarında kullanılmaya başlandı. Özellikle oyun ve eğitim sektörleri, bu teknolojilerin popülerleşmesinde önemli rol oynadı.

### Mevcut Durum ve Uygulamalar

Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, son yıllarda hızla gelişmiş ve farklı sektörlerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İşte bu teknolojilerin mevcut durumu ve uygulama alanları:

#### 1. Eğlence ve Oyun Sektörü

VR Oyunlar: Sanal gerçeklik, oyun dünyasında büyük bir etki yaratmıştır. VR oyunlar, oyuncularını oyun dünyasının içine çekerek daha immersif deneyimler sunar. Özellikle VR oyun konsolları ve başlıkları, oyunseverler arasında popülerlik kazanmıştır.

AR Oyunlar: Artırılmış gerçeklik oyunları, gerçek dünyayı temel alarak sanal öğeleri entegre eder. Örneğin, Pokemon Go gibi AR oyunları, kullanıcıları fiziksel dünyada sanal karakterleri aramaya teşvik eder.

#### 2. Eğitim

Eğitimde VR: Okullar ve eğitim kurumları, VR teknolojilerini öğrencilerin daha etkili bir şekilde öğrenmeleri için kullanır. Özellikle tarih, bilim ve sanat gibi derslerde sanal geziler ve interaktif öğrenme materyalleri sunmak için kullanılır (Nurutdinova, Dmitrieva, Shakirova, Fazlyeva, Panfilova 2021).

Eğitimde AR: Artırılmış gerçeklik, ders içeriğini zenginleştirmek için kullanılır. Örneğin, öğrencilerin ders kitaplarındaki resimleri taratarak canlandırmasına olanak tanır ve bu şekilde konuları daha iyi anlamalarına yardımcı olur (Sosnilo, Kreer, Petrova, 2021).

#### 3. Sağlık ve Tıp

Tıp Eğitimi ve Cerrahi: Tıp öğrencileri, VR simülasyonları aracılığıyla cerrahi becerilerini geliştirebilirler. Aynı zamanda ameliyat öncesi planlama ve hasta eğitimi için de kullanılır.

Tedavi ve Rehabilitasyon: VR, fiziksel ve zihinsel rehabilitasyon süreçlerinde kullanılır. Özellikle felçli hastaların hareket kabiliyetlerini geri kazanmalarına yardımcı olmak için VR terapileri uygulanır.

#### 4. Perakende ve Pazarlama

Artırılmış Gerçeklik Alışverişi: Perakende sektörü, müşterilerin ürünleri sanal olarak denemelerine olanak tanıyan AR uygulamalarını kullanır. Örneğin, mobilya alışverişi yaparken, kullanıcılar ürünlerin nasıl görüneceğini gerçek ortamda görmek için AR kullanabilirler. Pazarlama Kampanyaları: Markalar, AR ile etkileşimli pazarlama kampanyaları oluşturur. Örneğin, bir ürünün reklamını izlerken, AR ile ürünü sanal olarak deneyebilirsiniz. (Güleç 2019).

#### 5. Endüstri ve İş Dünyası

Simülasyon ve Eğitim: Sanayi ve iş sektörleri, VR simülasyonları ile işçilerin güvenliği ve becerilerini geliştirmesine yardımcı olur. Özellikle tehlikeli işlerde, gerçek dünya tehlikelerini sanal ortamda deneyimlemek faydalıdır (Özdemir ve Özdemir 2022).

Makine Bakımı ve Onarım: AR, teknik personelin makine bakımı ve onarımlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir. Talimatları canlı olarak görüntülemek ve uzman desteği almak için AR gözlükleri kullanılır. Bu uygulama alanları, VR ve AR teknolojilerinin hızla yaygınlaştığı ve çeşitli sektörlerdeki potansiyelini gösterdiği sadece birkaç örnektir. Her geçen gün yeni uygulamalar ve gelişmelerle bu teknolojilerin etki alanı genişlemektedir.

MetaVerse (Metaverse), ekonomiye önemli bir etki yapabilecek büyük bir potansiyele sahip olan bir kavramdır. MetaVerse, kullanıcıların sanal dünyalarda ticaret yapmalarına olanak tanır. Sanal malların alım satımı, dijital ekonomilerin oluşmasına ve büyümesine yol açar. Özellikle oyun içi eşyaların ve dijital mülklerin ticareti MetaVerse içinde büyük bir ekonomik aktiviteyi temsil eder. İçerik üreticileri, geliştiriciler, tasarımcılar ve diğer yaratıcı profesyoneller için yeni kariyer fırsatları sunar. Sanal dünyaların oluşturulması, içerik üretimi ve dijital tasarım, MetaVerse içinde değerli beceriler haline gelir. İş dünyasında sanal toplantılar, işbirliği ve çalışma ortamları için kullanılır. Bu, iş yapma şekillerini değiştirir ve



işletmelerin daha verimli ve esnek olmalarını sağlar. Markalar için yeni reklam ve pazarlama fırsatları sunar. Sanal dünyalarda marka etkileşimleri, ürün deneyimleri ve etkileşimli reklam kampanyaları oluşturmak mümkündür. MetaVerse'in büyümesi, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerinin gelişmesini hızlandırır. Bu teknolojiler, yeni cihazlar ve uygulamalar için talebi artırır. Sanal dünyadaki dijital varlıkların sahipliği ve hakları, yeni hukuki ve ekonomik sorunları gündeme getirir. Dijital mülkiyet hakları ve ticareti ile ilgili düzenlemeler önemli hale gelir. (Özdemir ve Özdemir 2022).

MetaVerse, ekonomiye yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda yeni sorunları ve zorlukları da beraberinde getirir. Bu nedenle, MetaVerse'in ekonomik etkileri, dikkatle incelenmeli ve yönetilmelidir. Bu alanda hem iş dünyası hem de hükümetler için önemli bir ilgi ve sorumluluk bulunmaktadır. MetaVerse, kullanıcıların kişisel verilerini daha fazla paylaşmalarını gerektirebilir. Bu, gizlilik ve güvenlik sorunlarına yol açabilir ve bu konularda yeni düzenlemelerin yapılmasını gerektirebilir (Choi, Azzaoui, Singh, Salim, Jeremiah & Park 2022).

### 2024'e Doğru Teknolojik Gelişmeler

Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, 2024 yılına doğru büyük teknolojik gelişmeler yaşamaya devam edecek. İşte bu teknolojilerin gelecekteki beklenen yenilikleri:

#### 1. Daha Hafif ve Uygun Fiyatlı Başlık Cihazları

VR ve AR başlık cihazları, daha hafif ve taşınabilir hale gelecek. Bu, kullanıcıların bu cihazları daha uzun süreler boyunca rahatça kullanmalarını sağlayacak. Ayrıca, başlık cihazlarının maliyetleri düşecek. Daha uygun fiyatlı seçenekler, daha geniş bir kullanıcı kitlesi için erişilebilir hale gelecek.

#### 2. Kişiselleştirilmiş Deneyimler

Teknoloji, kullanıcılara daha kişiselleştirilmiş deneyimler sunacak. Başlık cihazları, kullanıcıların tercihlerine ve ihtiyaçlarına göre özelleştirilebilecek. Örneğin, VR oyunları kişisel tercihlere ve becerilere göre adapte edebilecek, böylece her kullanıcı için daha etkileyici bir deneyim sağlayacak (Khiong, Hsiang, Zhan & Wu 2021).

#### 3. Erişilebilirlik Artışı

VR ve AR teknolojileri, daha geniş bir topluluğa erişilebilir hale gelecek. Engelli bireyler için özel olarak tasarlanmış cihazlar ve uygulamalar geliştirilecek. Eğitim, sağlık ve iş dünyası gibi çeşitli sektörlerde bu teknolojiler, engelli bireylerin daha fazla katılımını sağlamak için kullanılacak. (Xiong, Hsiang, Zhan & Wu 2021).

#### 4. Etkileyici Deneyimler

VR ve AR, daha gerçekçi ve etkileyici deneyimler sunmak için gelişecek. Gelişmiş grafikler, daha iyi ses efektleri ve dokunsal geribildirim gibi özellikler, kullanıcıları sanal dünyalara daha fazla çekecek. Artırılmış gerçeklik, gerçek dünyayı daha zengin ve bilgi dolu bir şekilde görüntüleyecek, böylece kullanıcıların çevrelerini daha iyi anlamalarına yardımcı olacak. Bu teknolojilerin 2024 yılına doğru bu gelişmeleri yaşaması, eğlence, eğitim, sağlık, iş dünyası ve daha birçok sektörde büyük faydalar sağlayacak. Kullanıcılar, daha fazla kişiselleştirme ve daha etkileyici deneyimlerle karşılaşacaklar. (Xiong, Hsiang, Zhan & Wu 2021).

### MetaVerse: Dijital Dünyanın Geleceği

Dijital teknolojilerin hızla geliştiği bir dönemde, MetaVerse kavramı, insanların sanal dünyalarda etkileşimde bulunma ve dijital yaşamın sınırlarını genişletme fırsatı sunuyor. MetaVerse, sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), 3D sanal dünyalar ve dijital yaşamın bir araya geldiği bir kavramdır. MetaVerse, çeşitli dijital platformların, 3D sanal dünyaların ve sanal gerçeklik teknolojilerinin birleşimini ifade eder. Bu kavram, insanların dijital olarak bir araya gelmelerine, etkileşimde bulunmalarına ve sanal dünyalarda gerçek dünya deneyimlerini yaşamalarına olanak tanır. MetaVerse, fiziksel dünyanın dijital bir yansıması veya uzantısı olarak düşünülebilir. MetaVerse, bir dizi potansiyel sunar:

**Sosyal Etkileşim ve İş Birliği:** MetaVerse, kullanıcıların sanal dünyalarda bir araya gelmelerini ve sosyal etkileşimde bulunmalarını sağlar. Arkadaşlarınızla veya iş arkadaşlarınızla sanal toplantılar düzenleyebilir veya etkileşimli oyunlar oynayabilirsiniz (Damar 2021).

2024 yılına doğru, MetaVerse'in gelişmeye devam etmesi bekleniyor. Daha hafif ve uygun fiyatlı başlık cihazları, kullanıcıların MetaVerse'e daha kolay erişmelerini sağlayacak. Ayrıca, kişiselleştirilmiş deneyimler ve daha etkileyici sanal dünyaların oluşturulması konusundaki çalışmalar da artacak. MetaVerse, dijital dünyanın geleceğini şekillendiren önemli bir kavramdır. Bu kavram, insanların dijital yaşamı daha derinlemesine keşfetmelerine ve yeni deneyimler yaşamalarına olanak tanır. Gelecekte, MetaVerse'in daha da büyüyerek hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi muhtemeldir (Damar 2021).



## Meta ve MetaVerse

Facebook, Meta adını aldıktan sonra MetaVerse konusunda büyük bir atılım yapmaya karar verdi. Meta, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerini bir araya getirerek MetaVerse'i oluşturma vizyonunu benimsemiştir. İşte Meta'nın MetaVerse konusundaki planları ve projeleri hakkında bir özet:

**Meta Quest 2 ve Oculus:** Facebook, Oculus adlı sanal gerçeklik şirketini satın aldıktan sonra MetaQuest 2 adında bir VR başlık cihazı geliştirdi. Bu cihaz, kullanıcılara VR deneyimleri sunuyor ve oyunlar, eğlence ve iş kullanımı için kullanılıyor (Kraus, Kanbach, Krysta, Steinhoff & Tomini 2022).

**Meta Horizon:** Meta, Horizon adlı bir sanal dünya platformu geliştirdi. Bu platform, kullanıcıların sanal dünyalarda sosyal etkileşimde bulunmalarına ve yaratıcı içerikler oluşturmalarına olanak tanır. Meta Horizon, kullanıcıların dijital olarak bir araya gelmelerini ve etkileşimde bulunmalarını sağlar.

**Meta Workrooms:** Meta Workrooms, iş dünyası için özel bir AR ve VR işbirliği platformudur. Bu platform, çalışanların sanal toplantılar düzenlemelerine, işbirliği yapmalarına ve projeleri birlikte yönetmelerine olanak tanır. İş dünyasının MetaVerse'i kullanma potansiyeli büyüktür (Mystakidis 2022).

**Meta Studio:** Meta, sanal dünya içeriklerini oluşturmak için Meta Studio adında bir içerik oluşturma aracı geliştiriyor. Bu araç, kullanıcıların sanal dünyalarda özgün içerikler oluşturmalarına yardımcı olur (Mystakidis 2022).

**Meta'nın Uzun Vadeli Vizyonu:** Meta, MetaVerse'i geleceğin dijital yaşam platformu olarak görmektedir. Şirket, kullanıcıların fiziksel dünyayı daha iyi anlamalarına ve dijital dünyada daha fazla etkileşimde bulunmalarına olanak tanımak için AR ve VR teknolojilerini birleştirmeyi hedeflemektedir. Meta'nın MetaVerse projeleri, sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasını ve farklı sektörlerde kullanılmasını teşvik etmektedir. Bu projelerin başarısı, MetaVerse'in geleceğini şekillendirecek ve dijital dünyayı daha da yakın bir şekilde bir araya getirecektir (Kraus, Kanbach, Krysta, Steinhoff & Tomini 2022).

## Sonuç

2024 yılı ve ötesinde, Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) teknolojilerinin sürekli gelişimi ve yaygınlaşması, modern toplumun birçok yönünü dönüştürmeye devam edecektir. Bu çalışma, bu teknolojilerin eğlence, sağlık, eğitim, üretim ve perakende gibi çeşitli sektörlerde nasıl kullanıldığını ve bu alanlarda getirdikleri yenilikleri derinlemesine incelemiştir. Teknolojik ilerlemeler, donanım ve yazılım gelişmeleri, dokunsal geri bildirim sistemleri, mekansal hesaplama ve sürükleyici içerik yaratma alanlarında kaydedilen ilerlemeler, VR ve AR'nin kullanıcı deneyimlerini ve operasyonel süreçleri nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. VR ve AR teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte gelen sosyal ve ekonomik zorluklar, gizlilik ve etik meseleleri, erişilebilirlik sorunları, dijital uçurum ve düzenleyici çerçeveler gibi konular dikkate alınmalıdır.

Geleceğe bakıldığında, VR ve AR teknolojilerinin pazar genişlemesi, çığır açan gelişmeler ve toplum üzerindeki etkilerinin daha da artacağı öngörülmektedir. Bu teknolojiler, sürükleyici deneyimleri daha geniş bir kitleye sunma, yeni iş yapma yöntemleri geliştirme, işbirlikçi ağlar oluşturma ve iletişim, işbirliği ve eğlence şekillerini dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, VR ve AR teknolojilerinin değişen yüzünü anlamak ve bu alanda çalışan paydaşlara, sektör profesyonellerine, politika yapıcılara ve araştırmacılara yol göstermek amacıyla hazırlanmıştır. 2024 ve sonrasında, VR ve AR'nin devrim niteliğindeki kapasitesi, geleceğin sanal dünyalarını şekillendirmede kritik bir rol oynayacak ve toplumumuzu derinden etkileyecektir.

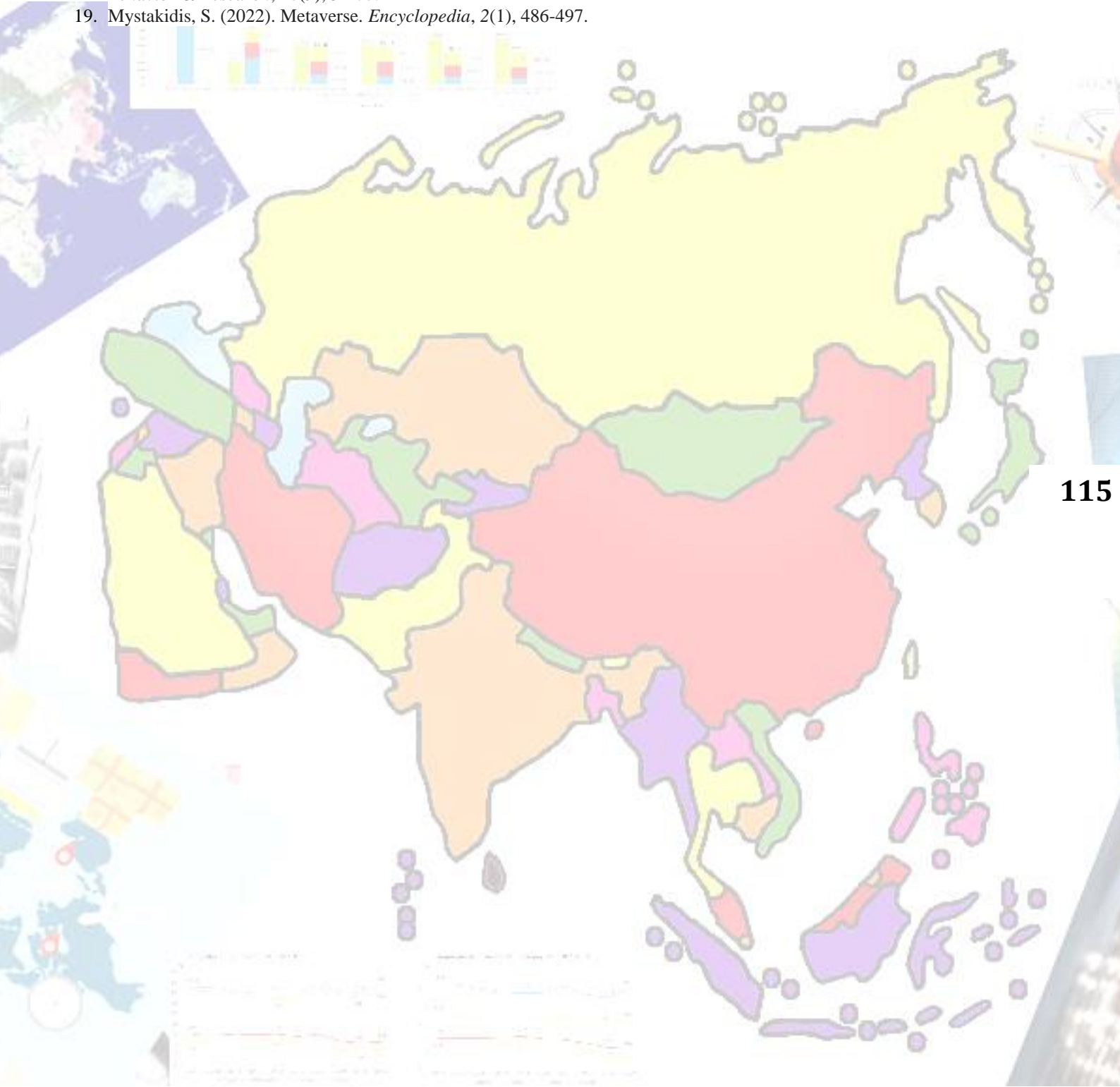
## Kaynaklar

8. Paro, M. R., Hersh, D. S., & Bulsara, K. R. (2022). History of virtual reality and augmented reality in neurosurgical training. *World Neurosurgery*, 2-6.
9. Gutierrez, N. (2023). The Ballad of Morton Heilig: On VR's Mythic Past. *JCMS: Journal of Cinema and Media Studies*, 62(3), 86-106.
10. Murthy, S. (2017). *Augmented Reality Block Building Game for Enhancing Creativity: Block Sculptures* (Doctoral dissertation, Northeastern University).
11. Sosnilo, A. V., Kreer, M. Y., & Petrova, V. V. (2021). AR/VR technologies in management and education. *Управление*, 9(2), 114-124.
12. Nurutdinova, A., Dmitrieva, E., Shakirova, D., Fazlyeva, Z., & Panfilova, E. (2021). VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY IN EDUCATIONAL PROCESS: ISSUES AND PERSPECTIVES. In *ICERI2021 Proceedings* (pp. 2049-2057).
13. ÖZDEMİR, S., & ÖZDEMİR, F. (2022). METAVERSE KAVRAMI VE İŞ DÜNYASINA ETKİLERİ. *SOSYAL BEŞERİ VE İDARI BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XV*, 149.
14. Güleç, U. T. (2019). Pazarlamada artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının kullanımı: Türkiye ve Dünyadaki örnekler çerçevesinde bir değerlendirme.





15. Choi, M., Azzaoui, A. E., Singh, S. K., Salim, M. M., Jeremiah, S. R., & Park, J. H. (2022). The future of metaverse: Security issues, requirements, and solutions. *Human-Centric Computing and Information Sciences*, 12.
16. Xiong, J., Hsiang, E. L., He, Z., Zhan, T., & Wu, S. T. (2021). Augmented reality and virtual reality displays: emerging technologies and future perspectives. *Light: Science & Applications*, 10(1), 216.
17. Damar, M. (2021). Metaverse shape of your life for future: A bibliometric snapshot. *Journal of Metaverse*, 1(1), 1-8.
18. Kraus, S., Kanbach, D. K., Krysta, P. M., Steinhoff, M. M., & Tomini, N. (2022). Facebook and the creation of the metaverse: radical business model innovation or incremental transformation? *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 28(9), 52-77.
19. Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.





## Rəqəmsallaşmanın əmək bazarına təsiri

*i.ü.f.d., Hümbətova Suqra İnqilab-elmi rəhbər, Magistrant: Tağıyeva Müşkünaz Şahin*  
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), *orcid.org/0000-0002-9380-941X*, *orcid.org/0009-0001-7579-6678*

### XÜLASƏ

Texnoloji inkişaf gündəlik həyatımızın bütün sahələrinə, xüsusən də iqtisadiyyata böyük təsir göstərmişdir. Bunun ən bariz nümunələrinə isə iqtisadi səciyyə daşıyan sənaye inqilabını qeyd etmək olar. Hazırda texnoloji inkişafın səviyyəsi rəqəmsallaşma prosesi ilə birlikdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Rəqəmsallaşma iqtisadi və sosial inkişafın əsas hərəkətverici amillərindən biri sayıla bilər. Hazırda iqtisadiyyatın istər qlobal, istərsə də kütləvi şəkildə rəqəmsal platformalara keçid etməsi, rəqəmsallaşdırma metodlarının tətbiqi ilk növbədə tənzimləmə mexanizmlərində transformasiya ilə nəticələnir, eləcə də əmək bazarlarının cari strukturunda kəskin dəyişikliklərə səbəb olur. Bu, rəqəmsal iqtisadiyyatın davamlı inkişafına, həm də rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında böyük payı olmasına əsaslanır. Tədqiqatın əsas məqsədi ilk növbədə rəqəmsallaşma prosesinin əmək bazarına təsirinin müəyyənləşdirilməsindən, onun sosial-iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi araşdırılmasından ibarətdir. Məqalədə son 10 il üzrə əmək bazarında rəqəmsallaşmanın təsirləri, əmək bazarında baş verən dəyişikliklər, onların dinamikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında izlənilmiş, təhlil olunmuş və müəyyən nəticələr əldə edilmişdir. Əldə edilən nəticələr və irəli sürülən təkliflər orta və uzunmüddətli dövr üçün istər əmək bazarında yer alan gender məsələlərinin həllində, istər məşğulluq sahəsində nəzərdə tutulan dövlət proqramlarının, eləcə də müxtəlif layihələrin tərtib olunmasında, onların davamlı şəkildə həyata keçirilməsində tətbiq edilə bilər.

**Açar sözlər:** rəqəmsallaşma, rəqəmsal iqtisadiyyat, sosial-iqtisadi transformasiya, davamlı inkişaf

### The impact of digitization on the labor market

#### SUMMARY

Technological development has had a great impact on all areas of our daily life, especially on the economy. One of the most obvious examples of this is the industrial revolution, which has an economic character. Currently, the level of technological development has increased significantly along with the digitalization process. Digitalization can be considered one of the main driving factors of economic and social development. Currently, the transition of the economy to digital platforms, both globally and massively, and the application of digitization methods, primarily results in a transformation in regulatory mechanisms, as well as drastic changes in the current structure of labor markets. This is based on the continuous development of the digital economy, as well as its large share in the formation of a competitive economy.

The main goal of the research is to determine the impact of the digitization process on the labor market, to examine it as the main driving force of socio-economic development. In the article, the effects of digitization on the labor market over the last 10 years, changes in the labor market, their dynamics were monitored, analyzed and certain results were obtained based on the data of the State Statistics Committee. The obtained results and proposed proposals can be applied for the medium and long-term in the solution of gender issues in the labor market, in the formulation of state programs in the field of employment, as well as in various projects, and in their sustainable implementation.

**Keywords:** digitization, digital economy, socio-economic transformation, sustainable development

#### Giriş

Sənaye inqilabının baş verməsi nəticəsində rəqəmsallaşma qlobal iqtisadiyyatda ən mühüm inkişaflardan birinə çevrilməyə başlamışdır. Ümumiyyətlə, tarix boyunca baş verən inqilabların hər biri iqtisadi sistemlərdə, eləcə də sosial strukturlarda böyük transformasiyalar yaratmışdır. Müasir dövrümüzdə baş verən ən böyük inqilablardan biri isə, əlbəttə ki, ənənəvi iqtisadiyyatın rəqəmsal modelinə keçidi olmuşdur. Bu, ilk növbədə daha yüksək rəqabət qabiliyyətinə nail olmaq üçün zəruri hesab edilir. Xüsusilə, kommertiya məqsədli əməliyyatların rəqəmsallaşmasının nəticəsində rəqəmsal iqtisadiyyat anlayışı yaranmışdır. Texnologiyanın bu dərəcədə inkişafı milli və beynəlxalq miqyasda fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin fəaliyyətində dinamik dəyişikliklərə səbəb olur.



Hazırkı dövrdə rəqəmsallaşma yüksək sürətlə inkişaf edən, eləcə də milli iqtisadiyyatlara və cəmiyyətlərə müəyyən dərəcədə öz təsirini göstərən bir proses hesab edilə bilər. İndi tam olaraq demək olar ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları artıq yeni keçid mərhələsinə başlamışdır. Bu inkişaf mərhələsi isə insanların gündəlik həyatında yer alan bütün sahələri dəyişdirmək gücündədir. Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar rəqəmsal iqtisadiyyatın əhatə dairəsi, daha doğrusu tətbiq sahələri genişlənmiş, bir çox sahələrə daha yüksək tempə nüfuz etmişdir. Xüsusilə, 2019-cu il 31 dekabr tarixində Çinin Uhan şəhərində başlamış qlobal koronavirus pandemiyası müəssisələrin istehlakçılarla əlaqəsini itirməməsi, xidmət və məhsul satışının davam etdirilməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini zəruri hala gətirmişdi.

Hazırda artan rəqəmsallaşma tendensiyaları bir çox fəaliyyətin daha çox rəqəmsal mühitlərdə həyata keçirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Nümunə olaraq, istehlakçılar rəqəmsal mühitdə bir çox alternativlər arasından istədikləri məhsulu sürətlə müqayisə etmək, seçmək və almaq imkanı qazanırlar. Bu isə, şübhəsiz ki, həm yerli, həm də xarici müəssisələri rəqabətə vadar edir. Bu baxımdan rəqəmsallaşmanın iqtisadiyyata təsiri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də artıq bir çox dövlətlər, qurum və təşkilatlar transsərhəd rəqəmsal iqtisadiyyatla əlaqəli fəaliyyətlərdə baş verən maneələri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif strategiyalar hazırlayırlar və qəbul edir. Bu kontekstdə ilk addım kimi 2000-ci ildə Lissabon Strategiyası kimi tanınan Avropa sammitinin keçirilməsini qeyd etmək olar. Hər bir halda bu kimi strategiyalar rəqəmsallaşmanın iqtisadi artım, məşğulluq və innovasiya kimi sahələrdə təmin edəcəyi imkanlardan faydalanması üçün nə edilməli olduğunu tam aydınlığı ilə müəyyənləşdirməyə kömək edir.

### Metod

Məqalədə kəşfiyyət xarakterli tədqiqat, məlumat növləri arasında birincil və ikincil dərəcəli məlumatlardan istifadə edilmişdir. Burada ÜDM, məşğulluq səviyyəsi, mobil telefon və internetdən istifadənin həcmi, rəqəmsallaşmanın uzunmüddətli effekti barədə məlumatlar araşdırılmış, rəqəmsal transformasiyanın iqtisadi artım üzərindəki təsiri təhlil edilmişdir.

### Ədəbiyyata baxış

Abbasov və İbrahimov (2019) məqalədə dünya iqtisadiyyatının və qlobal cəmiyyətin rəqəmsallaşmasını təhlil etmişdir. Bu tədqiqat çərçivəsində rəqəmsal iqtisadiyyatın milli dövlətlər üçün formalaşdırdığı çağırışlar və imkanlar da nəzərdən keçirilmiş, xüsusilə, ölkəmizin rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsallaşma perspektivləri və s. əsaslandırılmışdır. **117**

Cəmilzadə (2020) isə öz məqaləsində rəqəmsal iqtisadiyyat və onun inkişafında dövlətin rolunun gücləndirilməsi istiqamətlərini araşdırmışdır. Məqalədə rəqəmsal iqtisadiyyatın rolu açıqlanmış və bəzi beynəlxalq təşkilatların bu məsələyə yanaşmaları müzakirə olunmuş, rəqəmsal iqtisadiyyatın ölkə iqtisadiyyatına təsiri araşdırılmışdır. Həmçinin rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və onun yaratdığı mənfi nəticələrin aradan qaldırılması məqsədilə müəyyən proqram və strategiyaların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinin zəruriliyi vurğulanmışdır.

Jovanovic (2018) apardığı tədqiqatda rəqəmsallaşma və cəmiyyətin davamlı inkişafını araşdırmışdır. Onun fikrincə, müasir dövrdə rəqəmsallaşma prosesinin izlənməsi mikro və makro səviyyədə olduqca vacib xarakter daşıdığından, rəqəmsallaşmanın cəmiyyətə təsirinin müsbət və mənfi tərəfləri müəyyənləşdirilməli, bu prosesin tənzimlənməsi üzrə tədbirlər kifayət qədər dəqiqliklə izlənilməli və onun nəticələri dəqiqləşdirilməlidir. Müəllif rəqəmsallaşma və davamlı inkişaf arasındakı əlaqəni və dövlətlərin rəqəmsal rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi üçün tətbiq etdiyi kompozit indeksi araşdırmışdır.

Karaçor, Güvenek, Karadoğanın (2020) birgə müəllifi olduğu məqalədə rəqəmsal iqtisadiyyat anlayışını izah etmiş, rəqəmsal texnologiyanın iqtisadi artıma təsirini dərinlənən araşdırmışdır. Müəlliflər 2004-2021-ci illər üzrə rəqəmsal texnologiyanın iqtisadi artıma təsirini Toda-Yamamoto testi vasitəsilə müəyyənləşdirmiş, internetdən və mobil vasitələrdən istifadənin iqtisadi artımla tək tərəfli əlaqəsini dəqiqləşdirmişdir. Müəlliflərin fikrincə veb saytların olması sosial və iqtisadi cəhətdən çox böyük transformasiya yaratmır, sadəcə müəyyən imic formalaşdırır.

Lençuk (2019) öz məqaləsində rəqəmsallaşma prosesini həm inkişaf üçün transformativ xarakterli səciyyələndirmiş, həm də insanlara, bizneslərə və hökumətlərə iqtisadi və sosial fayda gətirə biləcəyini qeyd etmiş, buna dair qabaqcıl ölkələrin təcrübəsini araşdırmışdır. Eyni zamanda burada rəqəmsal iqtisadiyyatın tərifinə dair fikirlər verilmiş və əsaslandırılmışdır.

### Əsas hissə

Bu gün rəqəmsal sektorun ümumi qlobal ölçüsü dünya üzrə ÜDM-nin təxminən 5%-i qədər qiymətləndirilir. Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, növbəti 10-15 ildə rəqəmsal iqtisadiyyat ənənəvi iqtisadiyyatdan böyük



dərəcədə asılı olmağa davam edəcəkdir. Ancaq 2035-ci ilə qədər rəqəmsallaşma prosesi istehsal sektorunu da həcm olaraq üstələyəcək və bununla da ümumi məbləğ olaraq 16 trilyon dollar təşkil edəcəkdir.

Huawei və Oxford Economics şirkətlərinin birgə hesabatında isə 2016-cı ilə dair məlumatlar verilmiş və dünya üzrə rəqəmsal iqtisadiyyatın ümumi dəyəri 11,5 trilyon dollar kimi qiymətləndirilmişdir. Bu, dünya üzrə ÜDM-nin 5,5 %-i (qlobal ÜDM-in 15,5%-i) səviyyəsində qiymətləndirilib. Bu proqnoza əsasən 2025-ci ilə qədər rəqəmsal iqtisadiyyatın dünya üzrə ümumdaxili məhsulun 24,3%-ni təşkil edəcəyini də qeyd etmək olar ([https://www.ng.ru/economics/2018-04-06/4\\_7206\\_digital.html](https://www.ng.ru/economics/2018-04-06/4_7206_digital.html)).

Ancaq hazırda rəqəmsal iqtisadiyyatda inhisarlaşma müşahidə olunur. Artıq rəqəmsal iqtisadiyyatın 90 % hissəsi Apple, Facebook, Amazon, Microsoft, Google və dörd Çin müəssisəsinin mənfəətləri sırasında yer alır. Daha az populyar olan qlobal şirkətlər sırasına isə Snapchat, Pinterest, Yahoo, Twitter, eBay, Uber və s. daxildir. Artıq bu gün rəqəmsal iqtisadiyyatda şirkətlərin kapitallaşması enerji və telekommunikasiya nəhənglərinin kapitallaşmasını belə üstələyir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasını da qeyd etmək olar. Təəssüf ki, ölkəmiz hələ ki bir çox göstəricilərə görə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafında nisbətən geri planda qalır. Bu göstəricilər arasında rəqəmsal iqtisadiyyatın ÜDM-dəki payı, rəqəmsal şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsi, əmək məhsuldarlığının artım tempi və qabaqcıl iqtisadiyyatın inkişafını vurğulamaq olar (Cəmilzadə Ş. 2020. s. 87). Ancaq prezident cənab İlham Əliyevin bu istiqamətdəki tədbirləri rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində əsas təkan rolunu oynayır. Bu tədbirlər arasında:

- Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyasını;
- 2013-2020-ci illər üzrə İnformasiya Cəmiyyətinin İnkişafı üzrə Milli Strategiyani;
- 2017- 2025-ci illərdə Milli İqtisadiyyat və Milli iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətlərini;
- 2017-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Telekommunikasiya və İnformasiya texnologiyalarının inkişafına dair Yol Xəritəsinə;
- 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasını;
- və digər rəsmi sənədləri qeyd etmək olar (Abbasov Ə., İbrahimov O. 2019. s. 6)

Hazırda qeyd edilən tədbirlər çərçivəsində mobil telefon şəbəkələrinin əhatə dairəsi genişləndirilmiş, onlardan istifadə sıxlığı yüksəldilmiş, üç sünə peyk quraşdırılmış, iki telekommunikasiya peyki və yer səthinin müşahidəsi peykindən təşkil edilmiş infrastruktur şəbəkəsi qurulmuşdur. Bununla yanaşı, yaradılmış müxtəlif data mərkəzləri yüksək elmi, iqtisadi-sosial cəhətdən mühüm dataların toplanmasını, eləcə də emalını mümkün hala gətirir. O cümlədən, xüsusi təyinatlı telekommunikasiya şəbəkələri rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafına imkan yaradır. İstənilən halda XXI əsrin tələblərinə uyğun olaraq, bu tədbirlərin əhatə dairəsini genişləndirmək lazımdır, çünki bu tədbirlərin milli sosial-iqtisadi həyatın inkişafına dair müsbət nəticələri olsa da, hazırkı dövr üçün dünya trendlərindən nisbətən geri qalır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın müsbət təsirləri olduğu kimi, müəyyən mənfə təsirlərinin də ortaya çıxması mümkündür. Müvafiq ədəbiyyatda rəqəmsal transformasiyanın daha çox cəmiyyətlərin sosial, mədəni və iqtisadi strukturlara müsbət təsir göstərdiyinə dair ümumi tapıntılar olsa da, rəqəmsal transformasiyanın bəzi sənətləri və peşələri məhv etmək təhlükəsi yaratdığı və bu təhlükənin işsizliyə səbəb olacağına dair yanaşmalar da mövcuddur. Rəqəmsal transformasiyanın işsizliyə təsiri isə fərqli ölçüdədir. Düşünmək olar ki, yox olma ehtimalı olan sənətlərin əvəzinə yeni texnologiyaların üstünlük təşkil etdiyi peşə qrupları formalaşsın. Buna baxmayaraq, bu nöqtədə rəqəmsal transformasiyanın işsizliyə səbəb olacağı fikrindən çox, məşğulluğun yüksək texnologiyalı sektorlara keçməsinə, o cümlədən yüksək təhsil səviyyəsinə malik kadr hazırlığının zəruriliyi daha çox vurğulana bilər. Beləliklə, həm məşğulluğun səviyyəsi yüksələ, həm də rəqəmsal iqtisadiyyatın səmərəliliyi təmin oluna bilər.

### Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılmasına ciddi şəkildə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, iqtisadi artım və istehsal edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün ilkin şərtlər məhz bu proses müddətində formalaşır. Ancaq əksər hallarda inkişaf etmiş ölkələr istisna olmaqla, digər ölkələrin iqtisadi-sosial inkişafı baxımından rəqəmsallaşdırmanın tam təşkili mümkün olmur və yaxud mürəkkəb xarakter daşıyır. Bəzi hallarda hətta onların inkişafı ləngiyir, rəqəmsal iqtisadiyyatın hansı sahələrə hansı şərtlərlə təsir edəcəyi məlum olmur. Ona görə də ilk növbədə nəzərə almaq lazımdır ki, ölkənin elektronika və yaxud texnologiya bazası mövcud zəmində formalaşmış problemlərin həllinə zəmin yaratmalıdır. Bu zaman iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması proseslərinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələri də müəyyənləşdirilməlidir.



Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması əmək bazarında və məşğulluq strukturunda da ciddi transformasiya yaradır. Qeyd etmək olar ki, bu gün rəqəmsallaşmanın hazırkı sürətlə inkişafı məsələsi müxtəlif sahələr üzrə fəaliyyət göstərən işçilərin öz işlərindən azad edilməsi problemini ortaya çıxarır. Hətta bir çox proqnozlara əsasən demək olar ki, 2030-cu ilə qədər rəqəmsallaşmanın səviyyəsinin artması ilə milyonlarla insan öz işindən icbari şəkildə azad edilə bilər. Ola bilər ki, hazırda bir çox sahədə rəqəmsallaşma səviyyəsi artsa da, bunun kütləvi işsizliyə səbəb olacağını düşünmək üçün heç bir əsas yoxdur. Buna baxmayaraq, yeni rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı gələcəkdə əmək bazarında tələb və təklif strukturu arasında böyük uçurum yarada bilər. Ona görə də gələcəkdə daha böyük problemlərlə üzləşməmək üçün qeyd edilən məsələlərin həllinə əvvəlcədən hazırlaşmaq lazımdır. Bu halda insan kapitalının keyfiyyət problemini daha da gücləndiyi üçün yeni texnologiyaların ərsəyə gətirilməsi, təşviqatı, eləcə də, rəqəmsal iqtisadiyyatın tətbiqi prosesində işləmək qabiliyyətinə malik ixtisaslı kadrların artırılması müəyyən dərəcədə çıxış yolu sayıla bilər. Təbii ki, burada söhbət ilk növbədə rəqəmsal texnologiyalar sahəsində çalışan şəxslərdən gedir. Onlar arasında tədqiqatçıları, mühəndis-texniki işçiləri, programçıları, müvafiq səlahiyyətlərə malik dövlət orqanlarının əməkdaşlarını qeyd etmək olar. Bu zaman innovasiya yönümlü yaradıcı, çalışqan mütəxəssislərin hazırlanmasına yönəlmiş yeni yanaşmalara zərurət yaranır.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov Ə., İbrahimov O. (2019). Rəqəmsal iqtisadiyyat: global trendlər, nailiyyətlər və çağırışlar kontekstində Azərbaycanın inkişaf perspektivləri. "Economic Development Strategy of Azerbaijan" National Scientific Conference. Bakı. s. 6
2. Cəmilzadə Ş. (2020). Rəqəmsal iqtisadiyyat və onun inkişafında dövlətin rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri. Cild 16. № 3. s. 87
3. Karaçor Z., Güvenek B., Karadoğan E. (2020). Ekonominin dəyişən maskesi: dijital ekonomi. Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences. s. 2142
4. Jovanovic M. (2018). Digitalization and society's sustainable development - measures and implications. Vol. 36. No. 2. p. 905
5. Ленчук Е. В. (2019). Цифровизация экономики: драйверы и результаты. СПЭК2019 «Форсайт «Россия»: будущее технологий, экономики и человека». № 2(60). с. 36
6. [https://www.ng.ru/economics/2018-04-06/4\\_7206\\_digital.html](https://www.ng.ru/economics/2018-04-06/4_7206_digital.html)



## Regional və sahəvi investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsi istiqləmləri

*i.ü.f.d Quliyev İbrahim Qədim, Magistrant: Rzayeva Aytac Dəyanət*

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), ID 0000-0002-2674-4185, orcid.org/0009-0004-9978-370X*

### XÜLASƏ

Məqalədə investisiya mühitinin öyrənilməsi üzrə yerli və xarici təcrübə, investisiya mühitinin və həm regionların, həm də iqtisadiyyatın konkret sektorlarının cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi üsulları müzakirə olunur, həmçinin regionlarda və sektorlarda investisiya cəlbediciliyinin artırılması və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üzrə tövsiyələr verilir. Belə ki, qloballaşma nəticəsində beynəlxalq rəqabətin güclənməsi şirkətlərin təkcə öz milli bazarları üçün deyil, həm də beynəlxalq bazarlar üçün məhsul istehsal etmələrini zəruri edir. İqtisadi sərhədləri aradan qaldırmaqla milli inkişafa nail olmaq strateji investisiyalar və yaxşı hazırlanmış layihələrlə mümkündür. Xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələr resurslarını elmi qaydalara və tələblərə uyğun layihələndirməklə, səmərəli inkişaf imkanı əldə edə bilərlər. Eyni zamanda, təkcə ölkəyə investisiya qoyuluşunun ümumi səviyyəsi deyil, həm də onların maliyyə və sosial sabitliyinin təminatçısı kimi investisiya potensialının regionlarda bölüşdürülməsi vacibdir. Bu baxımdan investisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi üsullarının diqqətli şəkildə nəzərdən keçirilməsi zəruridir. Belə ki, bugünkü iqtisadi şəraitdə investisiya məsələsinin hərtərəfli müzakirə edilməsi və lazımı qiymətləndirmələrin aparılmasından sonra istər regional, istər sektoral səviyyədəki investisiya layihələri həyata keçirilməlidir.

Burada investisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi ilə bağlı məsələlər ətraflı araşdırılmış, xalis cari dəyər və daxili gəlirlilik metodlarına əsaslanan investisiya tövsiyələri müzakirə edilmiş, müasir mərhələdə effektiv iqtisadiyyatın formalaşdırılması üçün istər regional, istər sahəvi investisiya fəaliyyətinin 120 layihə idarəçiliyinin əhəmiyyəti əsaslandırılmış, investisiya layihələrinin idarə olunmasında üsullar müəyyən edilmişdir. Bu qiymətləndirmə üsullarının köməyi ilə ərazinin inkişafını strateji hədəflərlə daha dəqiq əlaqələndirə və bununla da investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmağa bilər.

**Açar sözlər:** strateji planlaşdırma, regional siyasət, investisiya layihəsi, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üsulları, investisiya mühiti, investisiya cəlbediciliyi

### Directions for improving the evaluation methodology of regional and sectoral investment projects

#### SUMMARY

The article discusses local and foreign experience in studying the investment environment, methods of assessing the investment environment and the attractiveness of both regions and specific sectors of the economy, as well as recommendations for increasing investment attractiveness in regions and sectors and creating a favorable investment environment. Thus, the strengthening of international competition as a result of globalization makes it necessary for companies to produce products not only for their national markets, but also for international markets. Achieving national development by overcoming economic boundaries is possible with strategic investments and well-designed projects. In particular, developing countries can gain an opportunity for efficient development by designing their resources according to scientific rules and requirements. At the same time, it is important not only the general level of investment in the country, but also the distribution of investment potential in the regions as a guarantor of their financial and social stability. In this regard, it is necessary to carefully consider the methods of preparation and evaluation of investment projects. Thus, in today's economic conditions, the issue of investment should be thoroughly discussed and investment projects at the regional or sectoral level should be implemented after conducting the necessary assessments.

Here, issues related to the preparation and evaluation of investment projects were investigated in detail, investment recommendations based on net present value and internal profitability methods were discussed, the importance of project management of both regional and sectoral investment activities for the formation of an effective economy at the modern stage was justified, and methods of investment project management



were determined. . With the help of these assessment methods, the development of the area can be more accurately linked with strategic goals and thereby increase the efficiency of investment activities.

**Keywords:** strategic planning, regional policy, investment project, efficiency assessment methods, investment environment, investment attractiveness

## Giriş

Müasir şəraitdə investisiya layihələri sahəsində ən mütərəqqi həllərin seçilməsi, onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi olduqca mürəkkəb prosesdir və qiymətləndirmə üsullarının etibarlılığı investisiya layihəsi üzrə yer alan böyük subyektlərin məsuliyyətini daha da artırır. Hazırda investisiya layihələri arasında ən uyğun alternativin seçilməsi, onun müxtəlif metodlarla qiymətləndirilməsi olduqca aktualdır. Qiymətləndirmə prosesində baş verən problemlər istər ayrı-ayrı müəssisələrin, investorların, istərsə də regionların investisiya portfellerini formalaşdırarkən nəzərə çarpır. İnteraktivliyin qiymətləndirilməsi hər bir konkret layihədə işlənilib hazırlanmış texniki, texnoloji, təşkilati və digər tədbirlərə investisiya qoyuluşunun mümkün variantlarını müqayisə etməyə imkan verir.

Aparılan qiymətləndirmə üzrə nəticələr isə eyni dərəcədə mənbələrdən əldə olunan məlumatların tamlığı və etibarlılığından, o cümlədən təhlil zamanı istifadə olunan metodların dəqiqliyindən, düzgünlüyündən asılıdır. Bu kontekstdə investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin fərdi üsullarının, eləcə də mövcud alternativlərdən seçilməsi üsullarının təkmilləşdirilməsi sahəsində təkmilləşmələrin aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnteraktivliyin fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlər öz vəsaitlərini investisiyanı etməmişdən əvvəl ilk öncə öz maliyyə imkanlarını və layihədən əldə ediləcək nəticələri qiymətləndirməlidirlər. Bu, o deməkdir ki, qeyd olunan subyektlər investisiya ideyasının işlənilib hazırlanmasından, layihənin tərtib edilməsindən interaktivliyin qiymətləndirilməsinə və nəhayət layihəyə dair qərarların qəbul edilməsinə qədər bir çox mərhələlər də daxil olmaqla investisiyaqabağı prosesdən keçməlidirlər. Nəticə etibarilə, layihənin maliyyə nəticələri, onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və bununla yanaşı, istər elmi, istər məntiqi cəhətdən əsaslandırılması daha düzgün qərarların qəbul edilməsinə imkan verir.

121

## Metod

Məqalədə sistemli, məntiqi, müqayisəli iqtisadi, statistik təhlil və analitik metodlardan, həmçinin ümumiləşdirmə üsullarından istifadə edilmişdir. Məqalənin yazılması zamanı yerli və xarici iqtisadçıların tədqiqatlarına nəzər yetirilmişdir. Bu zaman həm fundamental klassik tədqiqatlardan, eləcə də müasir alimlərin dövrü mətbuatda dərc olunan elmi işlərindən, əsərlərindən istifadə edilmişdir.

## Ədəbiyyata baxış

Bekimbetova Q. (2021) öz məqaləsində investisiya layihələrinin effektivliyinin əsas göstəricilərindən biri olan və bütün pul xərcləri və bütün pul gəlirləri uçot dərəcəsi ilə müəyyən edildikdə investisiya layihəsini qiymətləndirmək üçün istifadə edilən xalis cari dəyərin hesablanmasına həsr edilmişdir. adətən Xalis cari dəyər (NPV) bir layihəyə sərmayə qoymağın düzgün olub olmadığına qərar verməyə şərait yaradan əsas meyardır. Standart olaraq, göstərici maliyyə sektorunda istifadə olunur, lakin şirkətin maliyyə xüsusiyyətlərini davamlı olaraq izləmək üçün də tətbiq edilə bilər. Tətbiq məqsədindən asılı olmayaraq, göstəricinin necə hesablanacağını, eləcə də iş zamanı hansı problemlərin yarana biləcəyini başa düşmək isə xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Rutkauskas T. (2019) müəllifi olduğu dərs vəsaitində investisiyaların və təşkilatların investisiya fəaliyyətinin nəzəri, metodoloji və praktiki əsasların təsvir etmiş, dövlət investisiya siyasətinin məsələləri, investisiya və maliyyə bazarlarının təsnifatı, real və maliyyə investisiyaları üzrə investisiya qərarlarının qəbul edilməsinin metodoloji əsaslarını vurğulamışdır. Onun fikrincə, istənilən investisiya layihəsi risklər, qeyri-müəyyən amillər, inflyasiya nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir, investisiya fəaliyyətinin obyekt kimi investisiya prosesinin maliyyə təminatına, innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə, investisiya risklərinə və onların idarə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

## Əsas hissə

Real iqtisadi şəraitdə investisiyalar layihələr şəklində təqdim edilir. İnteraktivliyin layihəsi qanuna və müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilmiş standartlara uyğun olaraq hazırlanmış zəruri layihə-smeta sənədlərini, kapital qoyuluşlarının iqtisadi məqsəduyğunluğunun, həcmnin və müddətinin əsaslandırılmasını, eləcə də investisiyaların həyata keçirilməsi üçün praktiki tədbirlərin təsvirini əhatə edir [1].



Sosial-iqtisadi inkişafın hazırkı vəziyyəti investisiya məsələsini ön plana çıxarır. Ölkələrin iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etmək üzrə əsas şərtlər arasında investisiyaların həcmnin və effektivliyinin artırılması da yer alır. İstər bütövlükdə iqtisadiyyatın, istərsə də ayrı-ayrı müəssisənin inkişafı iqtisadi potensialın artması, müasir texnologiyaların tətbiqi, həyata keçirilməsi investisiya prosesi olan istehsal fəaliyyətinin səviyyəsi genişləndirilmədən mümkün deyildir. İntestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üsullarının təkmilləşdirilməsinə olan tələblər uzunmüddətli kapital yaradan investisiyaların həm bütövlükdə ölkənin və onun ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında, həm də konkret kommertiya təşkilatlarının, sənaye müəssisələrinin fəaliyyətində strateji rolunu ilə müəyyənəşdirilir [4].

Bazar iqtisadiyyatının subyektlərinin əsas və dövriyyə vəsaitlərinin elementlərinin yaradılması, genişləndirilməsi və yenilənməsi, habelə istehsalın yenidən qurulması və texniki cəhətdən yenidən qurulması məqsədilə zəruri vəsaitlərə hər zaman tələbat vardır. Müəssisə, rayon, sənaye və ya bütövlükdə xalq təsərrüfatının hər birinin maliyyə ehtiyatlarına olan tələbatları həcm etibarilə yüksək, bu imkanlara çıxışı isə nisbətən məhduddur.

Bu baxımdan investisiya qoyuluşunun əsas sahələrinin seçilməsi, bu layihələrin effektivliyinin qiymətləndirilməsi praktiki olaraq tələb olunan, buna baxmayaraq, əsasən həll olunmamış problemdir. Bu isə öz növbəsində tədqiqatçıları investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üzrə bir çox yeni metodların müəyyənəşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi çərçivəsində xüsusi və ümumi göstəriciləri axtarmağa səy göstərir, investisiya layihələrinin fəal şəkildə stimullaşdırılmasını həyata keçirir [3]. Beynəlxalq təcrübədə investisiya layihəsinin hazırlanmasında üç əsas mərhələni ayırmaq adətdir: investisiyadan əvvəlki mərhələ; investisiya mərhələsi; yeni yaradılmış obyektlərin istismar mərhələsi.

İntestisiya layihələrinin əsaslandırılması üzrə beynəlxalq təcrübədə bir neçə qiymətləndirmə metodu tətbiq edilir.

- diskontlaşdırmaya əsaslanan metodlar. Diskontlaşdırmaya əsaslanan üsullara xalis cari dəyər, daxili gəlir dərəcəsi, güzəştli investisiya gəliri indeksi daxildir.
- mühasibat uçotuna əsaslanan metodlar. Bu üsullara sadə investisiya gəliri, investisiya gəlir indeksi daxildir [6].

İntestisiya layihəsinin həm bütövlükdə, həm də onun iştirakçıları üçün effektivliyini qiymətləndirərkən, müxtəlif vaxtlarda təsirlər risksiz endirim dərəcəsi ilə azaldılmalıdır. Bu yanaşma hesablamaların dəqiqliyi baxımdan daha etibarlı və məqsəduyğun hesab olunur.

#### Nəticə

İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsinin əsas xüsusiyyəti investisiya fəaliyyətində artıq mərkəz nöqtəsinin müəssisə və təşkilatlar səviyyəsinə keçməsi və bu əsasda özünümaliyyəşdirilmənin inkişafı hesab edilə bilər. Bununla belə, istehsalın texniki yenidən qurulmasının tam miqyaslı inkişaf prosesini təmin etmək üçün bir çox müəssisələrin öz vəsaitlərinin olmaması dövlət tərəfindən bu məsələlərə diqqətin artırılmasını tələb edir.

Müasir şəraitdə investisiya layihələri sahəsində ən mütərəqqi həllərin seçilməsi, onların effektivliyinin qiymətləndirilməsi üsullarının etibarlılığı üçün bütün investisiya fəaliyyəti subyektlərinin məsuliyyəti artmalıdır.

İntestisiya fəaliyyətinin müxtəlif subyektlərinin qarşıya qoyduğu əsas məqsədlərin təhlili göstərir ki, hər hansı investisiya layihəsi üzrə qərar qəbul edilərkən və bir sıra alternativ layihələr arasından layihələr seçilərkən subyektlərin hər biri əldə edilmiş səmərəlilik göstəricilərinin maksimum fayda gətirməsinə çalışmalıdır.

Təqdim edilən investisiya layihələrinin çoxluğu müəyyən metodologiyaya uyğun çeşidlənməlidir. Bu metodikaya layihələrin seçildiyi meyarlar sisteminin və onların uçotunun aparılması qaydasının müəyyən edilməsi, ayrıca təhlil edilən layihə üzrə ümumi nəticənin alınması proseduru və əldə edilmiş nəticələrə əsasən alternativ layihələrin sıralanması proseduru daxil edilə bilər.

#### İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. İntestisiya layihələrinin tərtib edilməsinə dair minimal tələblər. Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun Müşahidə Şurasının 8 may 2021-ci il tarixli 04 nömrəli Qərarı ilə edilmiş dəyişikliklərlə Təsdiq edilmişdir.
2. Бекимбетова Г.М. (2021). ОСНОВНОЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ - РАСЧЕТ ЧИСТОЙ ТЕКУЩЕЙ СТОИМОСТИ. The scientific heritage No 77. с. 15
3. Руткаускас Т.К. Инвестиции и инвестиционная деятельность организации. Учебное пособие. 2019. с. 38
4. <https://core.ac.uk/download/pdf/151213807.pdf>
5. [https://www.researchgate.net/profile/Irfan-Caglar/publication/301777358\\_Isletmelerde\\_Yatirim\\_Projelerinin\\_Hazirlanmasi\\_ve\\_Degerlendirilmesi\\_Teknikleri/links/57346db408aea45ee83aa671/Isletmelerde-Yatirim-Projelerinin-Hazirlanmasi-ve-Degerlendirilmesi-Teknikleri.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Irfan-Caglar/publication/301777358_Isletmelerde_Yatirim_Projelerinin_Hazirlanmasi_ve_Degerlendirilmesi_Teknikleri/links/57346db408aea45ee83aa671/Isletmelerde-Yatirim-Projelerinin-Hazirlanmasi-ve-Degerlendirilmesi-Teknikleri.pdf)
6. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/37271.pdf>





## Sosyal Medya ve Tüketici Satın Alma Davranışları

*MSc. Zehra Abbasova*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0008-6480-1572.*

### ÖZET

Günümüzde, sosyal medya platformları tüketicilerin satın alma davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çalışma, sosyal medyanın tüketicilerin satın alma süreçlerindeki rolünü inceleyerek, markaların bu platformlarda nasıl etkileşimde bulunabileceği üzerine odaklanmaktadır. Sosyal medya, tüketicilere ürün ve hizmetleriyle ilgili bilgileri paylaşma, incelemeleri okuma, markalarla etkileşimde bulunma ve satın alma kararlarını etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Çeşitli sosyal medya kanallarında paylaşılan içerikler, tüketicilerin markalar hakkında daha fazla bilgi edinmelerine ve deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanır. Ayrıca, sosyal medya reklamları ve etkileyici pazarlama stratejileri, tüketicilerin alışveriş eğilimlerini doğrudan etkileyebilir. Çalışma, markaların sosyal medyada güçlü bir varlık oluşturarak, tüketicilerle etkileşimde bulunarak ve özgün içeriklerle dikkat çekerek satın alma kararlarını nasıl etkileyebileceğini ele almaktadır. Sonuç olarak, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Markaların bu platformlarda aktif olarak yer alması ve tüketicilerle bağlantı kurarak güven inşa etmesi, rekabetçi bir avantaj sağlamak için kritik öneme sahiptir. Sosyal medya stratejilerinin nasıl geliştirilebileceği ve uygulanabileceği üzerine pratik önerilere odaklanır. Bilgisayar, tablet ve cep telefonlarının hızlı gelişimi sonucu tüm dünya ile her an iletişim halinde olunması, son yıllarda sosyal medya kavramını ve gücünü geleneksel medyanın önüne geçirmeyi başarmış görünmektedir. Çalışmada öncelikle sosyal medya kavramı ve sosyal medya araçları konusu ele alınmış; akabinde tüketici davranışı, bu davranışa etki eden süreçler ve tüketici davranışı modelleri açıklanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Marka , satınalma , sosyal Medya , tüketici

### Social Media and Consumer Purchasing Behaviors

#### ABSTRACT

In today's world, social media platforms significantly influence consumers' purchasing behaviors. This article examines the role of social media in consumers' purchase processes, focusing on how brands can engage on these platforms. Social media has become a crucial factor, allowing consumers to share information about products and services, read reviews, interact with brands, and influence purchasing decisions. Content shared on various social media channels enables consumers to gather more information about brands and share their experiences. Furthermore, social media advertisements and influencer marketing strategies can directly impact consumers' shopping tendencies. The article explores how brands can establish a strong presence on social media, engage with consumers, and influence purchasing decisions by creating original content. In conclusion, the influence of social media on consumer purchasing behaviors is continually growing. It is crucial for brands to be actively present on these platforms, establishing trust by connecting with consumers, providing a competitive advantage. The article focuses on practical recommendations for developing and implementing social media strategies. The rapid development of computers, tablets, and mobile phones, enabling constant communication with the world, seems to have surpassed traditional media in recent years, highlighting the concept and power of social media. The study initially addresses the concept of social media and social media tools, followed by an explanation of consumer behavior, the processes influencing this behavior, and consumer behavior models.

**Keywords:** Brand, purchasing, social media, consumer

#### Giriş

Günümüzün dijital çağında, sosyal medya platformlarının her yerde bulunması, yalnızca bireylerin iletişim biçiminde değil, aynı zamanda markalarla etkileşimde bulunma ve satın alma kararlarını verme biçiminde de devrim yarattı. Sosyal medya ile tüketici davranışları arasındaki etkileşim, bu çevrimiçi ağların muazzam potansiyelini anlamaya ve bunlardan yararlanmaya çalışan pazarlamacılar için odak noktası haline geldi. Bu kavramsal çalışma, özellikle reklam hedefleme stratejilerinin tüketici tercihlerini şekillendirmedeki önemli rolüne odaklanarak, sosyal medya ile tüketici satın alma davranışları arasındaki karmaşık ilişkiyi ele alıyor. Sosyal Medyanın Küresel Etkisi, coğrafi sınırları aşan ve farklı kültürleri ve toplumları bir araya getiren, birbirine bağlı bir pazarın zeminini hazırlıyor. Facebook, Instagram, Twitter ve TikTok gibi platformlar,



fikirlerin, trendlerin ve ürünlerin dolaşıma girdiği ve tüketici zihniyetini küresel ölçekte etkileyen sanal pazar yerleri olarak hizmet veriyor. Bu platformların yaygın doğası, reklam kampanyalarının erişimini ve etkisini artırarak onları hedef kitlelerine etkili bir şekilde ulaşıma çalışan işletmeler için vazgeçilmez bir araç haline getiriyor.

Bu çalışmada incelenen temel hususlardan biri Sosyal Medyanın Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisidir. Sosyal medya platformları, tüketicilerin aktif olarak ürün bilgisi aradığı, deneyimlerini paylaştığı ve tartışmalara katıldığı, satın alma kararlarını önemli ölçüde etkilediği alanlara dönüştü. Hedefli reklamların kullanıcıların akışları ve zaman çizelgeleri ile kusursuz entegrasyonu, markaların tüketicilerle etkileşimini dönüştürerek bireysel tercihler ve ilgi alanlarına uygun kişiselleştirilmiş deneyimler yarattı. Sosyal medyadaki çevrimiçi tüketici incelemeleri, satın alma davranışlarını şekillendiren güçlü bir güç olarak ortaya çıktı. İncelemeler, derecelendirmeler ve referanslar gibi kullanıcı tarafından oluşturulan içerik, tüketici algıları ve seçimleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal platformlarda fikirlerin demokratikleşmesi, tüketicilerin duygularını açıkça ifade etmelerine olanak tanıyor ve marka güvenilirliğini ve satın alma niyetini etkileyen kolektif bir bilgi havuzuna katkıda bulunuyor.

Bu çalışma, markaların mesajlarını ve tekliflerini belirli demografik özelliklere, ilgi alanlarına ve davranışlara göre uyarlamaları için stratejik bir mekanizma olarak Sosyal Medyada Reklam Hedeflemenin etkinliğini ve sonuçlarını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, reklam hedefleme metodolojilerinin nüanslarını inceleyerek, bu stratejilerin tüketici karar verme süreçlerini, etkileşimi ve dijital ortamda dönüşümleri nasıl etkilediğini açıklamayı amaçlamaktadır. Temelde, sosyal medya, tüketici davranışları ve reklam hedefleme stratejileri arasındaki karmaşık dinamikleri anlamak, dijital pazarlamanın gelişen alanında ilerleyen işletmeler için zorunludur. Bu kavramsal araştırma, sosyal medyanın tüketici satın alma davranışlarını şekillendiren müthiş bir katalizör olarak durduğu çağdaş pazarın temelini oluşturan çok yönlü ilişkiye ışık tutmaya çalışıyor.

### **Sosyal Medyanın Küresel Etkisi**

Yapısı, oyuncuları, izlenimi ve kullanım şekli pek çok avantaj sunuyor. Sosyal medya, kullanıcılarına çok çeşitli özgürlükler ve fırsatlar sunmaktadır. Katılımcılarının istekleri doğrultusunda gelişir ve zaman içerisinde değişikliklere uğrar. Katılımcılar sosyal medyada çok sayıda iletişim alternatifine sahiptir. Yalnızca tek yönlü iletişime izin veren geleneksel medya platformlarının aksine, sosyal medya bireylere fikirlerini paylaşma seçeneği sunuyor. Sosyal medya toplumun kültürel dokusundan beslendiği ve bireylerin kültürlerinin gelişimini desteklediği için bireyler sosyal medyada kültürel bozulmalar yaşamamaktadır. Sosyal medyada insanlar çeşitli unsurları bir araya getirerek kendilerine özgü bir ambiyans oluşturmaya çalışmaktadırlar. Geleneksel medya platformlarının aksine sosyal medya, kolay yorumlanmaya ve geri bildirim sağlanmasına olanak tanıyan dinamik yapısıyla öne çıkıyor. Sosyal medya, eleştirilere yanıt olarak sürekli olarak uyum sağlıyor. Shankar vd. (2010) da belirttiği gibi, sosyal medyanın birincil faydası evrensel erişilebilirliği ve kullanımında yatmaktadır (Ghose ve Han, 2011). Sosyal medya reklamları, Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, SnapChat ve Swarm gibi birçok platformda belirli hedef kitleleri etkili bir şekilde hedefleyebilir. Bu faydalar göz önüne alındığında, sosyal medya platformlarında reklam vermek tüketicilerin inançlarını ve alışkanlıklarını şekillendirme kabiliyetine sahip olduğundan cazip hale gelmiştir. Literatürde tüketicilerin reklamlara yönelik motivasyonel tutum ve davranışlarını inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Şimşek (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışma, geleneksel medya kanallarında karşılaşılan reklamları kullanıcıları Facebook, Twitter ve Youtube gibi sosyal ağlarda paylaşmaya yönlendiren faktörleri aydınlatmayı amaçlayan bir alan araştırmasıdır. Ayrıca çalışma, kullanıcıların paylaşmaya değer bulduğu belirli reklam türlerini belirlemeye çalışıyor.

### **Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkisi**

Tüketici davranışı süreci karmaşıktır ve sürekli değişmektedir. Bu davranışlar müşterilerin neyi, nerede, ne zaman, nasıl ve neden satın alma yaptığına ilişkin faktörleri kavramayı amaçlamaktadır (Akturan, 2007:238). İlarıslan ve Yaygı'ya (2010:138) göre tüketici davranışı, bireylerin kendilerinin veya başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için ürün ve hizmetleri değerlendirme, arama, satın alma, kullanma ve elden çıkarma dahil olmak üzere üstlendikleri somut eylemler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu faaliyetleri etkileyen karar verme süreçlerini de kapsar.

Sosyal medya tüketici katılımını artırır ve işletme-tüketici bağlantısını geliştirir. Böylece müşteri davranışları kolaylıkla manipüle edilebilir. Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerinde çeşitli boyutlarda önemli bir etkisi vardır. Öncelikle müşteriler artık markalarla doğrudan etkileşime girme şansına sahip. Twitter, Facebook ve Instagram gibi sosyal medya platformları tüketicilerin geri bildirimde bulunmasına,



soru sormasına ve markalarla etkileşime geçmesine olanak tanıyor. Bu bağlantı tüketicilerin satın alma kararlarına doğrudan etki etmektedir. Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerinde etkili olduğu günümüzde markalar, mevcut ve potansiyel tüketicilerle etkin bir şekilde iletişim kurmak, onlarla etkileşim kurmak ve hedef kitlelerine başarılı bir şekilde ulaşmak için sosyal ağlardan ve sosyal medya teknolojilerinden yararlanmaya öncelik vermektedir. Markalar, ürünlerini, içeriklerini ve reklamlarını doğrudan bu platformlarda tüketicilere sunarak faaliyetlerini bu yeni ortaya çıkan tüketici davranışlarına uygun hale getirmeyi tercih ediyor. Bu metodolojiye göre, internet pazarlamasının eğitimsel yönü ürün hakkında spesifik bilgi sağlamaya ve dikkat çekmeye hizmet ederken, kampanyanın eğlence yönü duygusal tatmin üretebilir ve müşterinin bağlılığını artırabilir. Reklamın doğruluğu, güvenilirliği, dürüstlüğü ve inanılabilirliği, tüketicinin genel algısını şekillendirerek karar verme sürecini önemli ölçüde etkilemektedir (Turgut vd., 2016; Erdemir, 2017).

### **Sosyal medyada online tüketici yorumları**

Tüketiciler ürettikleri ürün bilgilerini internet kullanımıyla kolaylıkla sanal topluluklara aktarabilmektedir. Popülerlik kazanan tüketici değerlendirme sistemi, müşteri satın alma deneyimlerini kolaylaştırmak ve şirket karlılığını artırmak için stratejik bir araç olarak hizmet ediyor. Tüketiciden tüketiciye (C2C) içerik alışverişini kolaylaştırır.

Çevrimiçi işletmeler bu ağları müşteri sadakatini artırma açısından son derece uygun bulmaktadır (Srinivasan, Veerson ve Ponnayolu, 2002). 2007'den 2010'a kadar olan dönemde Amazon.com, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin tüketicilere gösterilme biçiminde çok sayıda değişiklik gerçekleştirdi. Şirket, başlangıçta yorumları kronolojik sıraya göre, ardından şirketin bakış açısından önemlerine ve son olarak tüketici oylarına göre değerlendirilen faydalarına göre düzenledi ve sergiledi (Pan ve Zhang, 2011; Gasimli vd., 2022). Çevrimiçi tüketici incelemeleri, bir ürüne ilişkin potansiyel, mevcut ve geçmiş müşterilerin yaptığı ve çok çeşitli kişi ve kuruluşların internet aracılığıyla erişebildiği değerlendirmelerdir (Stauss, 2000). Çevrimiçi incelemeler, kişisel kullanım deneyimlerini yansıtan, kullanıcı tarafından oluşturulan ürün bilgileridir (Yubo ve Xie, 2008). Ağızdan ağıza pazarlama iletişiminin ürün seçimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu iletişim şekli, alıcıyla benzer özelliklere sahip kişiler tarafından yazıldığı algısını yarattığı için reklamlara göre daha güvenilir kabul edilmektedir (Allsop, Bassett ve Hoskins, 2007).

Tüketici tarafından oluşturulan e-ağızdan ağıza pazarlama, insanların bir şeyler satın alması ve kullanması ve ardından bunlar hakkında pazarlama içeriği oluşturması uygulamalarını ifade eder (Park, Lee ve Han, 2007; Aliyev, 2021). Güvenilirlik açısından tüketiciler, diğer tüketiciler tarafından yazılan incelemeleri, pazarlamacılar ve uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmelere kıyasla daha bilgilendirici olarak algılanmaktadır (Bickart ve Schinler, 2001; Chen ve Xie, 2008; Huang ve Chen, 2006; Park, Lee ve Han, 2007; Smith, Menon ve Sivakumar, 2005) ve sonuç olarak bu yorumlara karşı daha olumlu bir eğilim geliştirirler (Cheong ve Morrison, 2008).

Güvenilir ve ikna edici olan çevrimiçi incelemeler, ürün önerileri aracılığıyla tüketicilerin bireysel tercihlerine hitap ederek ücretsiz satış asistanları olarak hizmet vermektedir. Bu yorumlar hem müşteri tutumlarının oluşmasında hem de satın alma kararlarında önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca satıcıların ürün satışlarını etkilemede önemli bir rol oynarlar (Chevalier ve Mayzlin, 2006).

Son dönemde ürün ve hizmetlere ilişkin değerlendirmeleri internet üzerinden sunan tüketicilerin sayısında artış yaşanıyor. Bu, şu anda araştırmacılar tarafından elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın bir biçimi olarak incelenen çevrimiçi tüketici incelemelerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Önceki araştırmalar (Hennig-Thurau vd., 2004; Ho ve Dempsey, 2010), e-ağızdan ağıza pazarlamanın ürün satışları (Chevalier ve Mayzlin, 2006; Liu, 2006), müşteri değeri, sadakat üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. (Gruen, Osmonbekov ve Czaplewski, 2005) ve yeni ürünlerin başarılı bir şekilde piyasaya sürülmesi (Clemons, Gao ve Hitt, 2006).

### **Sosyal Medyada Reklam Hedeflemeleri**

Reklam hedefleme hizmetleri çoğunlukla işletmeler ve ilgili reklam ajansları tarafından belirli kullanıcı gruplarına ürün veya hizmet reklamlarını özel olarak sunmak için kullanılır. Sosyal medya kullanıcıları yaş, cinsiyet, ikamet yeri, ilgi alanları ve tercih ettikleri faaliyetler gibi verilere göre çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları yaş, cinsiyet, ikamet yeri, tercih ettikleri hobiler ve kişisel ilgi alanları gibi istatistiklere göre çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Örnek olarak belirlenen özelliklerden hareketle İstanbul'da yaşayan, moda ilgisine sahip olan, internetten alışveriş yapan 25-35 yaş arası kadınlardan oluşan bir hedef grup oluşturulabilir. Bazı veriler sosyal medya kullanıcılarının kendi paylaşımlarından kaynaklansa



da, daha fazla bilgi sosyal medya sitelerindeki paylaşımlarından veya diğer kullanıcılar tarafından desteklenen içeriklerden elde edilebilir. İnternet reklamlarının bu özelliği, belirli bir hedef kitlenin ve hatta o hedef kitle içindeki bireysel kullanıcıların hassas bir şekilde hedeflenmesine olanak sağlar. Ayrıca reklamların hedeflenen her kullanıcının ilgi ve beklentilerine göre özelleştirilmesine de olanak sağlar (Özkaya, 2010; Aghamammadli; 2021). İnternet reklamcılığı hem tüketicilere hem de kuruluşlara sayısız fayda sunmaktadır (Altınbaşak ve Karaca, 2009).

İnternetin ortaya çıkışı ve ardından sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı, reklamcılık uygulamalarında dikkate değer eşitsizliklere yol açmıştır. Reklamlar, hem geleneksel hem de yeni biçimleri kapsayan, çevrimiçi ortamlarda bireylerin ilgi alanlarını hedef alan hibrit formatlarda ortaya çıkabilmektedir. Ticari bir reklam sergilemek yerine, ürünü veya markayı bir ünlünün kişisel tercihi veya onayı olarak sergilemeyi içerir. Yeni reklam formatları üzerine araştırma yapmak yerine, ünlülerin desteklediği reklamlara özel bir vurgu yaparak reklamların tüketiciler üzerindeki etkisini inceliyor. Şüphesiz çok sayıda araştırma, ünlü kişilerin tüketiciler üzerinde olumlu bir etki yarattığı konusunda hemfikirdir. Awasthi ve Choraria'ya (2015) göre müşterilerin reklamlara olan ilgisi ve satın alma davranışları, kampanyada yer alan ünlülerin kişilik özelliklerinden etkilenmektedir.

Tüketiciler, ünlülerin onayladığı veya reklamını yaptığı ürünleri güvenilir olarak algılıyor, bu da onların bu onayları taklit etmelerine yol açıyor ve reklamların ikna edici etkisine karşı onları daha duyarlı hale getiriyor ve sonuçta satın alma davranışlarını olumlu yönde etkiliyor. Awasthi ve Choraria'ya (2015) göre yazarlar, tüketicilerin kişisel özelliklerinin kopyalama sürecinde çok önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Malik ve Guptha'ya (2014) göre tüketicilerin markaya odaklanması ve ürünlere olan ilginin artması, ünlülerin ikna edici konuşmalarına ve mükemmel ürün reklamlarına bağlanabilir. Reklamda güvenilirlik oluşturmak bir ünlünün hayati bir özelliğidir. Fraser ve Brown (2002) tarafından yürütülen çalışma, ünlülerin genel popülasyondaki bireyler üzerinde rol model olarak önemli bir etki yaratma yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmacılara göre, sıradan bireylerin kasıtlı olarak verdiği kararlar, tanınmış kişiyle derin bir bağ duygusuna yol açabilir. Birinin kimliğini oluşturmak, bir süperstarın şarkı söyleme veya dans etme yeteneklerini taklit etmekten daha fazlasını gerektirir. Aynı zamanda onların tüketim kalıplarını taklit etmeyi, fiziksel benzerliklerini benimsemeyi ve hatta potansiyel olarak onlara benzemek için dönüştürücü bir süreçten geçmeyi de içeriyor.

126

### Sonuç

Sosyal medya ile tüketici satın alma davranışları arasındaki simbiyotik ilişki inkar edilemeyecek kadar karmaşık ve derindir. Sosyal Medyada Reklam Hedefleme hakkındaki bu kavramsal çalışma boyunca incelendiği gibi, Sosyal Medyanın Küresel Etkisi, geleneksel pazarı, markaların son derece rekabetçi bir dijital ortamda tüketicilerin dikkatini çekmek için yarıştığı sınırsız bir alana dönüştürdü. Platformların yaygın erişimi ve etkisi coğrafi sınırları aşarak, markaların farklı hedef kitlelerle daha önce hayal edilemeyecek bir ölçekte bağlantı kurduğu küresel bir pazarı kolaylaştırdı.

Sosyal Medyanın Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi, bu platformların tüketici karar verme süreçleri üzerindeki derin etkisini aydınlatan bir odak noktası olmuştur. Reklam hedefleme stratejilerinin kişiselleştirilmiş doğası, marka-tüketici etkileşimlerinde devrim yaratarak bireysel tercihlere uygun kişiselleştirilmiş deneyimleri teşvik etti. Markalar, kullanıcıların akışlarına sorunsuz bir şekilde entegre edilen, titizlikle hazırlanmış reklamlar aracılığıyla, tüketici algılarını etkileme ve tekliflerini hedef kitlenin değer ve ilgileriyle uyumlu hale getirerek satın alma davranışlarına rehberlik etme kapasitesine sahiptir.

Sosyal medyadaki çevrimiçi tüketici incelemeleri, marka itibarını şekillendiren ve satın alma kararlarını etkileyen müthiş bir güç olarak ortaya çıktı. Fikirlerin demokratikleşmesi, tüketicilere duygularını açıkça ifade etme yetkisi vererek, marka güvenilirliği ve tüketici güveni üzerinde önemli bir etkiye sahip olan, kullanıcı tarafından oluşturulan zengin bir içerik yarattı. Bu olgu, markaların yalnızca etkili reklam hedefleme stratejilerini uygulamasının değil, aynı zamanda tüketici beklentilerine uygun kaliteli ürünler ve deneyimler sunmaya öncelik vermesinin önemini de vurguluyor. Sosyal medya ile tüketici satın alma davranışlarının yakınlaşması, pazarlama dinamiklerinde bir paradigma değişikliğine işaret ediyor. Sosyal Medyada Reklam Hedefleme, dijital ortamda etkili bir şekilde gezinmek isteyen işletmeler için vazgeçilmez bir araç haline geldi. Markalar, bu unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimi anlayarak, anlamlı bağlantıları teşvik etmek, etkileşimi artırmak ve sonuçta tüketici davranışını geleneksel pazarlama yaklaşımlarını aşacak şekilde etkilemek için hedefli reklamcılığın gücünden yararlanabilir.

Dijital ekosistem gelişmeye devam ederken, bu araştırmadan elde edilen bilgiler, markaların stratejilerini sürekli olarak uyarlama ve yenileme zorunluluğunun altını çiziyor. Sosyal medya ve tüketici davranışları



manzarası dinamik olmaya devam ediyor ve markaların, sürekli gelişen dijital pazarda tüketici algılarını ve satın alma kararlarını şekillendirmeye özgün ve sorumlu bir şekilde katılmaları için hem zorluklar hem de fırsatlar sunuyor.

#### Kaynakça

1. Aghamammadli, F. (2021). *Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Küresel Rekabetçilik Durumunun WASPAS Yöntemiyle Değerlendirilmesi* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
2. Akkurt, S. S. (2017). Kişilik Hakkının Sosyal Medya Kullanıcıları Tarafından İhlâli Hâlinde Ortaya Çıkacak Cezaî Sorumluluğa Medenî Hukuk Bağlamında Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(2), 329-373.
3. Aliyev, V. (2021). Halal tourism-the type of tourism required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 12(06 (54)), 1576-1585.
4. Allsop, Dee T., Bryce R. Bassett, James A. Hoskins. "Word-of-Mouth Research: Principles and Applications," *Journal of Advertising Research*, 47(4), 2007, pp.398-411.
5. Erdemir, N. (2017). *Tutundurma Karması Mecrası Olarak Sosyal Medya: Tüketici Satın Alma Davranış Sürecindeki Yeri*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Küresel Pazarlama ve Marka Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
6. Gasimli, V., Jiang, M., Yuan, X., Mammadov, E., & Sarkhanov, T. (2022). An Application of a Game-Theory Model Considering Loyal Customers and the Role of Rating Variances in Ebusiness Decision-Making Process. *International Journal of Information & Management Sciences*, 33(1).
7. Xie, Hui Jimmy, Li Miao, Pei-Jou Kuo, Bo-Youn Lee. (2011). "Consumers' Responses to Ambivalent Online Hotel Reviews: The Role of Perceived Source Credibility and Pre-Decisional Disposition," *International Journal of Hospitality Management*, 30, 2011, pp.178-183.
8. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
9. Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4), 357-365.
10. Pan, Yue, Jason Q. Zhang. "Born Unequal: A Study of The Helpfulness of User-Generated Product Reviews," *Journal of Retailing*, 87(4), 2011, pp.598-612.
11. Sarı, H. (2010). *Sosyal Medya ve Uygulamalarının On-Line Halkla İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi*, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Yayınlanmamış Doktora Tez Çalışması.
12. Smith, A. N., Fischer, E., & Yongjian, C. (2012). How does brand-related user-generated content differ across YouTube, Facebook, and Twitter? *Journal of Interactive Marketing*, 26(2), 102-113.
13. Srinivasan, Srini S., Rolph Anderson, Kishore Ponnayolu. "Customer Loyalty in E-Commerce: An Exploration of Its Antecedents and Consequences," *Journal of Retailing*, 78(1), 2002, pp.41-50.
14. Turgut, E. (2016). *Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılamaları İle Satın Alma Niyeti Ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişki*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
15. Turgut, E., Akyol, A., Giray, S. (2016). *Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılamaları İle Satın Alma Niyeti ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişki*. *Journal of Life Economics*, 55-74.
16. Yağcı, M. İ., İlarıslan, N., (2010). Reklamların ve Cinsiyet Kimliği Rolünün Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 138-155.



## Girişimsel Liderlik İle İç Girişimci Davranışı İlişkisinde Yetkinliğin Aracı Rolü

*Lect. Gurban Gurbanov*

*Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0003-7331-8589*

### ÖZET

Günümüzün son derece rekabetçi ortamı, hızlı teknolojik değişim, karmaşık müşteri ihtiyaçları ve organizasyonları yeni zirvelere taşımamın yenilikçi yollarını sürekli arayış, dünya çapındaki şirketleri etkilemektedir. Günümüzün zorlu ekonomik koşullarında ayakta kalabilmek için kuruluşlar çalışanlardan daha fazlasını talep etmektedirler. Başka bir deyişle, örgütlerin inovatif faaliyetler ile rekabet üstünlüğü yakalamasına olanak sağlayan en önemli unsur çalışanlardır. Bu nedenle, kurum dahilinde girişimci davranışlar sergileyen, psikolojik olarak güçlendirilmiş ve yüksek liderlik vasıfları bulunan çalışanlara her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle çalışanların iç girişimci davranışları, örgütler adına itici bir güç olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, girişimci liderlik ile söz konusu iç girişimci davranışı ilişkisinde psikolojik güçlendirmenin boyutlarından olan yetkinliğin aracı rolünü ortaya koymaktır.

Söz konusu problem doğrultusunda, Azerbaycan'ın Bakü ilinde 280 özel şirket çalışanından anket tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. İlk önce katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin 6 soru bulunmaktadır. Bu soruların yanı sıra, Renko ve diğ. (2015) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlanması Bekmezci ve diğ. (2021) tarafından yapılan girişimci liderlik ölçeği, Sezgin (2020) tarafından geliştirilen iç girişimci davranışı ölçeği, Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen psikolojik güçlendirme ölçeğinin yetkinlik boyutu yazılı soru sorma tekniği çerçevesinde katılımcılara uygulanmıştır. Soruların yanıtlanmasında 5'li Likert yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizi zamanı ise SPSS programı kullanılmış; güvenirlik, faktör, korelasyon, regresyon ve yapısal eşitlik modeli analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, verilerin toplanmasında kullanılan örnekleme göre değişiklik gösterebileceğinden araştırmanın bulguları, verilerin toplandığı örneklem ile sınırlıdır. Ayrıca, araştırmada kullanılan değişkenler, zaman içerisinde değişime uğrayabileceği için araştırmanın bulguları, uygulandığı zaman dilimi ile sınırlıdır.

Çalışmanın sonuçlarına göre; girişimci liderlik ile iç girişimci davranışı ve boyutları arasında, girişimci liderlik ile psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutu arasında ve psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutu ile iç girişimci davranışı ve boyutları arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca, girişimci liderlik ile iç girişimci davranışı arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun aracı rolünün olduğu görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler: Girişimsel Liderlik, İç Girişimci Davranışı, Psikolojik Güçlendirme, Yetkinlik**



## İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zeka Kullanımı

*MSc. Gunay Mammadli*

*Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0009-2186-8240*

### ÖZET

Bu çalışma, Yapay Zekâ (AI) ile çalışan gelişiminin birleşimi konusunda dönüştürücü bir söyleme öncülük ediyor. Yapay Zekâ Destekli İşe Alım Süreçleri ve Performans Yönetiminde Yapay Zekâ Uygulamaları olmak üzere iki kritik boyuta odaklanan makale, yapay zekânın İK stratejilerinin yeniden şekillendirilmesindeki derin etkisini ortaya koyuyor. İşe alımda yapay zekâ destekli algoritmalar aday seçimini kolaylaştırıyor, önyargıları azaltıyor ve yetenek kazanımının etkinliğini artırıyor. Eş zamanlı olarak, performans yönetiminde yapay zekâ destekli analizler gerçek zamanlı bilgiler sunarak kişiselleştirilmiş büyüme yörüngelerini teşvik ediyor ve iş gücü üretkenliğini artırıyor. Bununla birlikte, adalet, şeffaflık ve veri gizliliği ihtiyacını vurgulayan etik kaygılar bu entegrasyonun önünü kesiyor. Çalışma, yalnızca yetkin ve çeşitli değil, aynı zamanda etik olarak yönlendirilen bir iş gücü oluşturmak için yapay zekânın potansiyelini etik dürüstlikle dengelemenin zorunluluğunun altını çiziyor. Sonuçta, yapay zekâ ve çalışan gelişiminin sentezi, teknolojinin daha çevik, güçlendirilmiş ve eşitlikçi bir iş gücü için insan potansiyelini katalize ettiği bir geleceğin habercisidir.

**Anahtar kelimeler:** Yapay zeka, insan kaynakları yönetimi, literatür taraması

### Use of Artificial Intelligence in Human Resources Management

### ABSTRACT

This work pioneers a transformative discourse on the combination of Artificial Intelligence (AI) and employee development. Focusing on two critical dimensions: Artificial Intelligence Supported Recruitment Processes and Artificial Intelligence Applications in Performance Management, the article reveals the profound impact of artificial intelligence in reshaping HR strategies. Artificial intelligence-supported algorithms in recruitment facilitate candidate selection, reduce biases and increase the effectiveness of talent acquisition. Simultaneously, AI-powered analytics in performance management deliver real-time insights, fostering personalized growth trajectories and increasing workforce productivity. However, ethical concerns that emphasize the need for fairness, transparency and data privacy hinder this integration. The study underscores the imperative of balancing the potential of AI with ethical integrity to create a workforce that is not only competent and diverse, but also ethically driven. Ultimately, the synthesis of artificial intelligence and employee development heralds a future where technology catalyzes human potential for a more agile, empowered and equitable workforce.

**Key words:** Artificial intelligence, human resources management, literature review

### Giriş

Teknolojik ilerleme hemen hemen her alanda otomasyona olanak sağlamaktadır. Fiziksel, dijital ve biyolojik dünyaları birleştiren yeni teknolojiler ve yaklaşımlar, insan yaşamının ve etkileşiminin biçimini temelden değiştirecek. Yapay Zeka, teknolojik devrimin bir parçası olarak insanların faaliyet yapma biçimini ölçek, kapsam, karmaşıklık ve dönüşüm açısından değiştiriyor. İnsanlar küresel belirsizlik içinde bile yaşayacaklar, bu nedenle insanların hızla değişen bir geleceği tahmin etme yeteneğine sahip olması gerekiyor. Her ülkenin bu değişimlere entegre ve kapsamlı bir şekilde yanıt vermesi gerekiyor. Bu yanıt, yapay zeka sorununun bir fırsata dönüştürülebilmesi için kamu sektörü, özel sektör, akademisyenler ve sivil toplum gibi tüm küresel siyasi paydaşları kapsamaktadır (Khaled vd., 2022).

Yapay Zeka (AI) ve Çalışan Gelişiminin birleşimi, iş gücü geliştirme alanında benzeri görülmemiş bir paradigma değişimini temsil ediyor. Bu kavramsal çalışmanın odak noktası, yapay zekâ teknolojilerinin çalışan gelişimine yönelik stratejilerin geliştirilmesinde ve yeniden şekillendirilmesinde oynadığı önemli rolün tanımlanmasında birleşiyor. Bu çalışma, yapay zeka teknolojileri ile çalışan gelişiminin çok yönlü boyutları arasındaki simbiyotik ilişkinin araştırılmasına girişmektedir. Spesifik olarak iki temel konuyu aydınlatıyor: Yapay Zekâ Destekli İşe Alım Süreçleri ve Performans Yönetiminde Yapay Zeka Uygulamaları.



Yapay zekânın işe alım süreçlerindeki rolü, aday seçimini kolaylaştırmak, önyargıları en aza indirmek ve en uygun yetenek eşleşmelerini belirlemek için makine öğrenimi algoritmalarından yararlanarak dönüştürücü bir dalga başlattı. Performans yönetimindeki yapay zekâ uygulamaları, çalışan performansına ilişkin gerçek zamanlı içgörülerini kolaylaştırarak kişiselleştirilmiş geri bildirim döngülerini ve hedeflenen beceri geliştirmelerini teşvik etti. Bu çalışmada, en önemlisi, adalet, önyargıların azaltılması ve veri gizliliği gibi yapay zeka odaklı çalışan gelişiminin doğasında olan etik hususları ele alıyor. Bu çalışma, yapay zekâ teknolojileri ile çalışan geliştirme stratejilerinin yakınsamasını ele alarak, yapay zekânın potansiyelini en üst düzeye çıkarırken etik bütünlüğü ve yasal uyumluluğu garantileyen ve sonuçta daha çevik, güçlü ve dirençli bir iş gücünün önünü açan bir yolu açıklamayı amaçlamaktadır.

### **Yapay Zekâ Destekli İşe Alım Süreçleri**

Bu faydalar elbette kuruluşların ilgisini çekmektedir. Küreselleşme, düşük işsizlik oranları, otomasyon, ekipmandaki hızlı teknolojik gelişmeler ve diğer etkenler, yüksek vasıflı iş başvuru sahipleri için rekabeti ateşledi (Chambers vd., 1998; Tutar vd., 2023). Kuruluşlar AI/ML'yi (Artificial Intelligence and Machine Learning) benimsemedikleri için rakiplerinin gerisinde kalacaklarından korkabilirler. Ancak "daha hızlı" yetenek tespiti, "daha iyi" yetenek tespiti ile eşdeğer değildir. AI/ML araçlarının yetenekleri geleneksel seçim yöntemlerinden daha etkili bir şekilde belirleyip güvence altına alıp almadığını ve ne ölçüde koruduğunu nasıl bileceğiz?

AI/ML araçları, yetenek edinme alanında büyük ilgi gördü. Kuruluşların tahminen %33'ü, işe başvuranları daha hızlı ve verimli bir şekilde belirlemek, işe almak ve seçmek için bu tür araçları benimsemiştir (Stephan vd., 2017). Çok sayıda mevcut ve gelecek teknoloji şirketi, daha çeşitli adayları belirlemek için iş tanımlarındaki önyargıyı kaldırdığını iddia eden (ör. TalentSonar), işe almaya yardımcı olan eş zamanlı olmayan video röportajları puanlayanlar (ör. HireVue, Montage) gibi çeşitli AI/ML tabanlı uygulamalar sunuyor. Nörobilimden ve oyunların ilgi çekici doğasından yararlanan (örneğin, Pymetrics, Knack) ve sosyal medya profillerini (örneğin, Entelo) kazıyarak kişi-iş uyumunu değerlendirin. Elbette bu araçlar, güvenilirliklerini, geçerliliklerini ve adaletlerini destekleyen profesyonelce geliştirilmiş ve standartlara dayalı araştırma kanıtlarıyla birlikte kullanıldığında değerlerini ortaya koyar. Ne yazık ki bizim bakış açımıza göre bu tür kanıtlar genellikle eksik görünüyor.

Dijital dönüşüme büyük katkı sağlayan teknoloji alanlarından biri de yapay zeka alanıdır. Yapay zeka elektronik, bilgisayar bilimi ve matematik alanlarının geliştirilmesi ve entegrasyonudur. Basitçe söylemek gerekirse, yapay zekaya sahip sistemler, düşünme, karar verme, sınıflandırma ve hatta gelecekteki durumu tahmin etme gibi şeyleri insanlar gibi yapabilir. Giderek gelişen bu çağda, yani dijital çağda, teknoloji hayati önem taşıyor. Dünya şu anda teknolojik bir çağla ya da genel olarak sanayi devrimi 4.0 olarak adlandırılan bir çağla karşı karşıyadır (Tutar ve Sarkhanov, 2020). Bu durum, doğrudan insan yaşamının tüm sektörlerinde hızlı ve önemli değişikliklere neden olan, insanların çeşitli işleri yapmasını kolaylaştıran dijital makinelerin ve internetin kullanımıyla belirginleşiyor. Dijital dönüşüm çağı, daha büyük teknoloji sürecinin bir parçasıdır ve bu, dijital teknolojinin toplumda var olan yaşamın çeşitli yönlerine uygulanmasıyla ilgili bir değişikliktir. Dijital dönüşüm, dijital teknolojiyi benimsemenin üçüncü aşaması olarak düşünülebilir. Dijital dönüşüm çağı iş ve sosyal koşulları değiştiriyor; bu nedenle şirketlerin, kuruluşların ve toplumun teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak güncel kalmalarını ve geride kalmamalarını gerektiriyor (Gaol, 2021).

Her ne kadar birden fazla kuruluşun farklı departmanları yapay zeka tabanlı araçları benimsemiş veya entegre etmiş olsa da, İnsan Kaynakları (İK) departmanı bunları hâlâ uygulayamıyor. Kurumların İK departmanlarında yapay zeka uygulamasının önemini farkında olan birçok kişi olmasına rağmen bu konuda herhangi bir aksiyon almadıklarını da belirtiyorlar. Bu, İK alanında yapay zekanın hâlâ gelişmekte olan bir devrim olmasına ve çoğunlukla büyük şirketlerle sınırlı olmasına rağmen zaten durdurulamaz olduğunu gösteren bir gerçektir (Tutar vd., 2021). Bu teknolojinin göreceli olarak yeni olması ve organizasyonun farklı alanlarında uygulanması nedeniyle, bu alandaki bilimsel gelişmelerin çoğu çoğunlukla son yıllarda meydana gelmiştir. Bu nedenle yapay zeka, İKY'de güçlü bir araç olarak sunulsa da konuyla ilgili akademik araştırmalar çok kapsamlı değildir (Tutar ve Sarkhanov, 2020a; Sahlin, 2019).

Yapay zeka ve İKY arasındaki bağlantı, bu çalışma için aşağıdaki araştırma sorularını oluşturmamıza olanak tanır. İlk araştırma sorusu önceki yapay zeka yansımaları ve zorluklarıyla ilgilidir. Ancak yazarlar yapay zekanın çalışanları ve toplumları nasıl etkileyeceği veya fayda sağlayacağı konusunda net değil gibi görünüyor (Sarkhanov, 2021). Diğer yazarlar yapay zekanın ilerleme hızı hakkında daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekiyor.





## Performans Yönetiminde Yapay Zekâ Uygulamaları

En ilgi çekici olanı, AI/ML uygulamaları, kuruluşların büyük hacimli başvuru sahibi verilerini elemesine ve daha büyük başvuru havuzlarını daha kısa bir zaman diliminde değerlendirmesine yardımcı olarak verimlilik sunar (Das vd., 2018). AI/ML algoritmaları daha iyi çalışanlar üretmese bile, potansiyel olarak geleneksel değerlendirmelere göre daha fazla karar verme hızı ve verimliliği sağlayarak kuruluşların zamandan ve paradan tasarruf etmesini sağlar. Bu tasarruflar, temel sonuç iyileştirmesi olabilir; öyle ki, AI/ML araçları aslında İK'nın işini, işe alınan adayların kalitesini değiştirme yönündeki amaçlanan etkisi kadar veya daha fazla değiştiriyor veya onun yerine geçiyor (Scholz, 2017). Bu sonuncu etkiyle ilgili olarak, daha önce de belirttiğimiz gibi, geleneksel yöntemlere kıyasla AI/ML'den seçim doğruluğunda herhangi bir iyileşme, büyük ölçüde açık bir soru olmaya devam ediyor ve bu alanda daha fazla kanıt gerekli görünüyor.

Yapay zeka/ML yöntemleri, yeni veri kaynaklarına erişim sunarak ve bunlara karmaşık algoritmalar uygulayarak kuruluşlar için daha yüksek geçerlilik sağlayabilir (Sajjadani vd., 2019). AI/ML araçları, özgeçmiş içeriği ve açık uçlu başvuru yanıtları (Campion vd., 2016) Doğal Dil İşleme (NLP) gibi teknikler bu yeni verileri toplayabilir ve analiz edebilir. O halde NLP'nin güvenilirliği artırabileceği iddia edilebilir, çünkü metnin kendisi standartlaştırılmamış olsa bile, NLP analizi standartlaştırılmıştır ve eğitilmesi insanlardan daha hızlıdır. AI/ML uygulamalarının bağlamını ve etiğini akılda tutarak, kuruluşlar bu tür metin verilerini psikolojik değişkenlere (Tausczik ve Pennebaker, 2010) ilişkin puanlar atamak için kullanabilir. Önemli çalışan ve organizasyonel sonuçları tahmin etmek.

Sınırlı yapı alanları ve ortamlarda araştırmacılar, insan değerlendiriciler ile NLP gibi algoritmik teknikler arasında karşılaştırılabilir kalite ölçümü buldular (Campion vd, 2016; Park vd, 2015). Örneğin, sosyal medya verilerinin, kişisel raporlama ölçümleri ve bilgi veren derecelendirmeleriyle karşılaştırılabilir bir düzeyde güvenilir kişilik ölçümü ürettiği gösterilmiştir (Park vd., 2015; Youyou vd, 2015), ancak ek olarak yakınsak ve ayırt edicidir. Geçerlilik kanıtına ihtiyaç vardır. Bu nedenle, akıllıca ve iş analizi bilgilerinin eleştirel rehberliğiyle kullanıldığında, AI/ML araçları, işle ilgili nitelikleri ölçerek geleneksel yaklaşımlara göre potansiyel olarak daha etkili işe alım ve işe alım kararları sağlayabilir (Campion vd., 2016).

## Çalışan Gelişimi ve Yapay Zekâ Teknolojileri

İşgücü geliştirme ortamı, özellikle Yapay Zekâ (AI) teknolojilerinin entegrasyonu nedeniyle son yıllarda derin bir değişime uğradı. Bir zamanlar yalnızca geleneksel yöntemlere dayalı olan çalışan gelişimi, artık insan potansiyeli ile yapay zekâ odaklı ilerlemelerin ortak yaşamının damgasını vurduğu yeni bir çağın eşliğinde duruyor. Özünde, çalışan gelişimi bir organizasyon içindeki becerilerin, bilginin ve yeteneklerin sürekli olarak geliştirilmesini kapsar. Yapay zekâ teknolojileri, geleneksel eğitim yöntemlerini güçlendiren yenilikçi araçlar ve platformlar sunarak bu süreçte devrim yarattı, böylece daha verimli ve uyarlanabilir bir iş gücü teşvik etti (Buzko vd., 2016; Vrontis, 2022).

Yapay zekânın çalışan gelişimindeki en önemli avantajlarından biri, öğrenme deneyimlerini kişiselleştirme yeteneğinde yatmaktadır. Yapay zekâ, makine öğrenimi algoritmaları aracılığıyla, bireysel öğrenme kalıplarını ve tercihlerini anlamak için büyük miktarda veriyi analiz edebilir. Bu, her çalışanın ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş öğrenme yollarının oluşturulmasına olanak tanıyarak eğitim programlarının etkinliğini optimize eder. Üstelik yapay zekâ destekli sistemler, sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamaları aracılığıyla sürükleyici öğrenme deneyimleri sunuyor. Bu teknolojiler gerçek dünya senaryolarını simüle ederek çalışanlara güvenli ve kontrollü bir ortamda uygulamalı eğitim sağlar. Örneğin, sağlık hizmetleri veya üretim gibi sektörlerde yapay zeka destekli simülasyonlar, kursiyerlerin karmaşık prosedürler veya operasyonlar üzerinde pratik yapmasına olanak tanıyarak gerçek görevlere başlamadan önce becerilerini ve güvenlerini artırıyor (Yang, 2022; Jia, 2018).

Yapay zeka ayrıca sürekli beceri değerlendirmesi ve geri bildirim mekanizmalarında da önemli bir rol oynar. Yapay zeka araçları, doğal dil işleme ve duygu analizini kullanarak çalışanların performansını gerçek zamanlı olarak değerlendirebilir, yapıcı geri bildirimler sunabilir ve kişiselleştirilmiş iyileştirme stratejileri önerebilir. Bu anlık geri bildirim döngüsü, çalışanların zayıf yönlerini derhal ele almalarına ve sürekli olarak büyüme için çabalamalarına olanak tanır. Ayrıca yapay zekâ destekli sohbet robotlarının ve sanal asistanların entegrasyonu, öğrenme kaynaklarına erişilebilirliği kolaylaştırdı. Bu akıllı sistemler anında destek sağlar, soruları yanıtlar ve çalışanlara öğrenme yolculuklarında rehberlik eder, böylece kendi kendine öğrenme ve bilgi edinme kültürünü teşvik eder. Ancak yapay zekânın çalışanların gelişimine sağladığı sayısız faydaya rağmen, dikkatle değerlendirilmesi gereken zorluklar da mevcut. Veri gizliliğine ilişkin etik kaygılar, yapay zekâ algoritmalarındaki önyargı ve otomasyon nedeniyle belirli iş rollerinin potansiyel



olarak yer değiştirmesi, yapay zekâ uygulamasında dengeli bir yaklaşım gerektirir (Strohmeier ve Piazza, 2015; Pan, 2022).

Kuruluşlar ayrıca yapay zekâ odaklı geliştirme programlarının insan etkileşimi ve mentorluğun yerini almak yerine tamamlayıcı olmasını sağlamalıdır. Yapay zekâ değerli içgörüler ve öneriler sunabilirken, yaratıcılık, duygusal zekâ ve eleştirel düşünme gibi becerilerin geliştirilmesinde insan empatisi ve rehberliği yeri doldurulamaz olmaya devam ediyor. Çalışan gelişimi ile yapay zeka teknolojileri arasındaki sinerji, yetenekli ve uyarlanabilir bir iş gücü yetiştirmek için eşsiz bir fırsat sunuyor. Yapay zekâyı kişiselleştirilmiş öğrenmenin, sürekli değerlendirmenin ve erişilebilir kaynakların sağlayıcısı olarak benimseyen kuruluşlar, çalışanlarının tüm potansiyelini ortaya çıkarabilir, sürekli gelişen çalışma ortamında büyüme, yenilik ve dayanıklılık kültürünü teşvik edebilir. Yapay zekânın avantajlarını etik hususlarla dengelemek ve insan unsurunu korumak, çalışanların gelişiminde teknolojinin gerçek dönüştürücü gücünden yararlanmada çok önemli olacaktır (George ve Thomas, 2019; Jia, 2018).

### Sonuç

Sonuç olarak, Yapay Zekâ (AI) ve Çalışan Gelişiminin birleştirilmesi, iş gücü geliştirmenin geleceği için dönüştürücü bir yörünye çiziyor. "İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekanın Kullanımı" başlıklı kavramsal makalede incelenen yapay zeka teknolojileri ile çalışanların gelişimi arasındaki simbiyotik ilişki, benzeri görülmemiş bir büyüme ve optimizasyon yolunu aydınlatıyor.

İki temel yönün (Yapay Zekâ Destekli İşe Alma Süreçleri ve Performans Yönetiminde Yapay Zekâ Uygulamaları) merceğinden bakıldığında bu makale, yapay zekânın İK uygulamalarının yeniden tanımlanmasındaki önemli rolünün altını çizdi. Yapay zekânın işe alım sürecine dâhil edilmesi, aday seçimini hızlandırıp iyileştirerek yeni bir verimlilik ve nesnellik çağını başlattı. Eş zamanlı olarak, performans yönetiminde yapay zekâ destekli analitikler gerçek zamanlı bilgiler sunarak kişiselleştirilmiş gelişim yollarını teşvik etti ve genel üretkenliği artırdı.

Ancak yapay zekânın çalışanların gelişimine entegrasyonu, etik hususları ele almak için incelikli bir yaklaşım gerektirir. Makale, yapay zekâ odaklı İK süreçlerinde önyargıları azaltmanın, adaleti sağlamanın ve veri gizliliğini korumanın zorunlu olduğunu vurguluyor.

Sonuç olarak bu çalışma, etik bütünlüğü korurken yapay zekâ teknolojilerinin potansiyellerini kullanmak için dengeli bir şekilde kullanılmasını savunmaktadır. Kuruluşlar, çalışan gelişiminde yapay zekânın yeteneklerinden yararlanarak yalnızca yetenekli ve üretken değil, aynı zamanda çeşitliliğe sahip, kapsayıcı ve etik açıdan yönlendirilen bir iş gücü oluşturabilir; bu da teknoloji ve insanlığın ideal büyüme ve ilerleme için uyumlu bir şekilde birleştiği bir geleceğe öncülük edebilir.

### Kaynaklar

1. Buzko, I., Dyachenko, Y., Petrova, M., Nenkov, N., Tulenina, D., & Koeva, K. (2016). Artificial Intelligence technologies in human resource development. *Computer modelling and new technologies*, 20(2), 26-29.
2. Champion, M. C., Champion, M. A., Champion, E. D., & Reider, M. H. (2016). Initial investigation into computer scoring of candidate essays for personnel selection. *Journal of Applied Psychology*, 101, 958-975. <https://doi.org/10.1037/apl0000108>
3. Chambers, E. G., Handfield-Jones, H., & Michaels, E. G. (1998). *The war for talent*. McKinsey Quarterly, 3, 44-57.
4. Das, P., Pandey, M., & Rautaray, S. S. (2018). A CV Parser Model using Entity Extraction Process and Big Data Tools. *I.J. Information Technology and Computer Science*, 9, 21-31. doi:10.5815/ijitcs.2018.09.03
5. Gaol, P. L. (2021, March). Implementation of performance management in Artificial Intelligence system to improve Indonesian human resources competencies. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 717, No. 1, p. 012010). IOP Publishing.
6. George, G., & Thomas, M. R. (2019). Integration of artificial intelligence in human resource. *Int. J. Innov. Technol. Explor. Eng.*, 9(2), 5069-5073.
7. Jia, Q., Guo, Y., Li, R., Li, Y., & Chen, Y. (2018). A conceptual artificial intelligence application framework in human resource management.
8. Khaled, A. S., Sharma, D. K., Yashwanth, T., Reddy, V. M. K., doewes, R. I., & Naved, M. (2022, June). Evaluating the Role of Robotics, Machine Learning and Artificial Intelligence in the Field of Performance Management. In *Proceedings of Second International Conference in Mechanical and Energy Technology: ICMET 2021, India* (pp. 285-293). Singapore: Springer Nature Singapore.
9. Pan, Y., Froese, F., Liu, N., Hu, Y., & Ye, M. (2022). The adoption of artificial intelligence in employee recruitment: The influence of contextual factors. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(6), 1125-1147.
10. Park, G., Schwarz, H. A., Eichstaedt, J. C., Kern, M. L., Kosinski, M., Stillwell, D. M., Ungar, L. H., & Seligman, M. E. P. (2015). Automatic personality assessment through social media language. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 934-952. doi: 10.1037/pspp0000020
11. Sahlin, J., & Angelis, J. (2019). Performance management systems: reviewing the rise of dynamics and digitalization. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1642293.



12. Sajjadani, S., Sojourner, A. J., Kammeyer-Mueller, J. D., & Mykerezzi, E. (2019). Using machine learning to translate applicant work history into predictors of performance and turnover. *Journal of Applied Psychology*, 104, 1207-1225. <http://dx.doi.org/10.1037/apl0000405>
13. Sarkhanov, T. (2021). *Personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş: emeğin örgütsüzleştirilmesi stratejisi üzerine bir inceleme* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
14. Scholz, T. M. (2017). Big data in organizations and the role of human resource management: A complex systems theory-based conceptualization. New York, NY: Peter Lang.
15. Stephan, M., Brown, D., & Erickson, R. (2017, February 28). Talent acquisition: Enter the cognitive recruiter. [Blog post]. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/focus/human-capital-trends/2017/predictive-hiring-talent-acquisition.html>
16. Strohmeier, S., & Piazza, F. (2015). Artificial intelligence techniques in human resource management—a conceptual exploration. *Intelligent Techniques in Engineering Management: Theory and Applications*, 149-172.
17. Tausczik, Y. R., & Pennebaker, J. W. (2010). The psychological meaning of words: LIWC and computerized text analysis methods. *Journal of Language and Social Psychology*, 29, 24-54. <https://doi.org/10.1177/0261927X09351676>
18. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020). Change From Personnel Management to Human Resource Management Is An Epistemological Necessity Or Rhetoric Change?. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 306-313.
19. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 465).
20. Tutar, H., Akbulaev, N., & Sarkhanov, T. (2021). Review on the risks of atypical work in OECD countries in the 1980-2020 periods. *Scientific Horizons*, 24(9), 74-85.
21. Tutar, H., Tuzcuoğlu, F., & Sarkhanov, T. (2023). A study on the relationship between the disorganization of labor and precarization. *Multidisciplinary Science Journal*, 52023024-2023024.
22. Vrontis, D., Christofi, M., Pereira, V., Tarba, S., Makrides, A., & Trichina, E. (2022). Artificial intelligence, robotics, advanced technologies and human resource management: a systematic review. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(6), 1237-1266.
23. Yang, C. H. (2022). How artificial intelligence technology affects productivity and employment: firm-level evidence from taiwan. *Research Policy*, 51(6), 104536.
24. Youyou, W., Kosinski, M., & Stillwell, D. (2015). Computer-based personality judgments are more accurate than those made by humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112, 1036-1040. <https://doi.org/10.1073/pnas.1418680112>



## Yapay Zekanın İşsizlik Üzerine Etkileri: Olumlu ve Olumsuz Sonuçların Değerlendirilmesi

*MSc. Raşad Fərzalızadə*

*Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0006-9734-6586*

### ÖZET

Bu çalışma, yapay zeka (AI) ve otomasyonun iş gücü piyasasına etkilerini analiz etmektedir. Özellikle AI'nin iş oluşturma, işsizlik ve işin doğası üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Çalışma, mevcut literatürü ve çeşitli araştırma verilerini inceleyerek karma bir yöntem kullanmaktadır. Bulgular, AI ve otomasyonun önemli bir iş gücü kısmını işsiz bırakma riski taşıdığını göstermektedir; örneğin, ABD'de iş gücünün %25'i (36 milyon işçi) yüksek derecede otomasyona maruz kalmaktadır. Bununla birlikte, yeni teknolojiler aynı zamanda iş verimliliğini artırarak yeni iş fırsatları yaratmakta ve ücretleri yükseltmektedir. Bu değişiklikler, iş gücünün yapısında önemli değişikliklere yol açmaktadır, hemen hemen tüm işçilerin görevlerinde bazı değişiklikler yaşaması beklenmektedir. Bu durum, işçilerin sürekli beceri geliştirmelerini ve uyum sağlamalarını gerektirir. Sonuçlar, AI'nin ekonomi üzerindeki etkilerini yönetmek için ekonomik ve sosyal stratejilerin önemini vurgulamaktadır. Aktif işgücü piyasası politikalarına daha fazla yatırım yapılması, beceri geliştirme için fonların artırılması ve eğitim gören işçilere güçlü gelir desteği sağlanması gerekmektedir. AI'nin etkisi bölgeler ve endüstriler arasında farklılık gösterir, bu nedenle politika müdahaleleri otomasyondan en çok etkilenen alanların ve sektörlerin benzersiz ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalıdır. Çalışma, AI'nin istihdam üzerindeki çift yönlü etkisini vurgulamaktadır: İş kaybı riski sunarken, yeni iş türleri ve endüstriler için de fırsatlar yaratmaktadır. Bu geçişi etkili bir şekilde yönetmek için hükümet, endüstri ve eğitim kurumlarının proaktif bir yaklaşımı benimsemesi hayati önem taşımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Yapay Zeka, Otomasyon, İşgücü Piyasası, İşsizlik, Beceri Geliştirme

### Effects of Artificial Intelligence on Unemployment: Evaluation of Negative and Negative Consequences

134

### ABSTRACT

This study analyzes the effects of artificial intelligence (AI) and automation on the labor market. It specifically focuses on the impacts of AI on job creation, unemployment, and the nature of work. The study uses a mixed method by examining existing literature and various research data. Findings show that AI and automation risk putting a significant portion of the workforce out of work; for example, in the US, 25% of the workforce (36 million workers) is exposed to a high degree of automation. However, new technologies also increase business efficiency, create new job opportunities and raise wages. These changes are leading to significant changes in the structure of the workforce, with almost all workers expected to experience some changes in their roles. This requires workers to continually develop skills and adapt. The results highlight the importance of economic and social strategies to manage the impacts of AI on the economy. Greater investment in active labor market policies, increased funding for skills development and strong income support for workers in training is needed. The impact of AI varies across regions and industries, so policy interventions must consider the unique needs of the areas and sectors most affected by automation. The study highlights the dual impact of AI on employment: While it presents the risk of job loss, it also creates opportunities for new types of businesses and industries. To effectively manage this transition, it is vital that government, industry and educational institutions adopt a proactive approach.

**Keywords:** Artificial Intelligence, Automation, Labor Market, Unemployment, Skill Development

### Giriş

Yapay Zeka (AI) ve otomasyon, son yıllarda teknolojik ilerlemede ön sıralara çıkarak küresel ortamda önemli bir paradigma değişikliğine işaret ediyor. Ancak bu dönüştürücü dalganın işgücü piyasası üzerinde önemli etkileri de var. Bu çalışma, yapay zekanın iş gücü üzerindeki çok yönlü etkilerini, karmaşık ve ikili doğasını inceleyerek ele alıyor.

Yapay zekanın işgücü piyasasındaki sonuçları geniş ve çok yönlüdür. Bu inceleme özellikle iş yaratma, işsizlik oranları ve işin özü üzerindeki incelikli etkileri araştırıyor. Bu değişikliklerin temelinde, belirli iş rollerini yeniden tanımlama ve bazı durumlarda ortadan kaldırma potansiyeline sahip otomasyonun derin



etkisi yatıyor. Ancak yapay zekanın etkisi tek taraflı olarak zararlı değildir. Bu yeni teknolojiler, operasyonel verimliliği artırma, yeni istihdam fırsatları sunma ve endüstrilerdeki ücret düzeylerini yükseltme kapasitesine sahiptir. Sonuç olarak, bu tür ilerlemeler işgücü piyasasında önemli yapısal dönüşümleri hızlandırmaktadır. Neredeyse tüm çalışanlar, gelişen pazar taleplerini karşılamak için becerilerin ve uyum sağlama yeteneğinin sürekli olarak gelişmesini gerektiren rollerindeki değişimlere tanık olmaya hazırdır (Büyükgöze ve Dereli, 2019).

Bu değişimlerin etkili bir şekilde yönetilmesi, kapsamlı ekonomik ve sosyal politika stratejilerinin geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Hükümetler stratejik olarak işgücü piyasası politikalarına yatırım yapmalı, beceri geliştirme girişimlerine yönelik finansmanı artırmalı ve işçi eğitimini kolaylaştırmak için güçlü gelir desteği sağlamalıdır. Yapay zekanın bölgeler ve endüstriler arasındaki farklı etkilerini kabul eden politika müdahaleleri, yaklaşımlarını otomasyonun neden olduğu dönüşümlere en duyarlı sektörlerin ve coğrafi alanların benzersiz ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlamalıdır. Yapay zeka ve otomasyonun işgücü piyasası üzerindeki etkisi yalnızca bir riskler örgüsü değildir; aynı zamanda fırsatları da birbirine bağlar. Bu teknolojik geçişte ustalıklı ilerlemek için proaktif ve her şeyi kapsayan bir yaklaşım zorunludur. Bu yaklaşım, gelecekteki işgücü piyasası için sağlam bir temel oluştururken mevcut işgücünün gereksinimleriyle uyumlu bir şekilde uyum sağlamalıdır.

En önemlisi, yapay zekanın başlattığı değişikliklerin algılanmasında bir paradigma değişikliği talep ediyor; yalnızca bir tehlike olarak değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve sosyal ilerleme için bir sıçrama tahtası olarak da (Sheikhi, 2022).

Yapay zeka ile işgücü piyasası arasındaki bu karmaşık etkileşim, risklerin fırsatlarla birleştiği bir kavşakı temsil ediyor. Hükümetler, endüstriler ve eğitim kurumları arasındaki stratejik koordinasyon vazgeçilmez hale geliyor. Yalnızca acil zorlukların üstesinden gelmekle kalmayıp aynı zamanda dinamik ve dirençli bir gelecek iş gücünün tohumlarını eken de bu ortak çabadır.

### **Yapay Zeka ve Otomasyonun İş Gücü Piyasası Üzerindeki Etkisi**

Son zamanlarda, iş gücü piyasasının evriminde yapay zeka (AI) ve otomasyon önemli bir etken haline gelmiştir. Bu teknolojiler, özellikle tekrar eden ve rutin görevlerde insan işgücünün yerini alarak, iş piyasasında önemli değişikliklere yol açmaktadır. Örneğin, imalat sektöründe robotlar, insanların yaptığı tekrarlayan işleri daha hızlı ve hata yapmadan yerine getirebilmektedir. Bu durum, bazı iş pozisyonlarının ortadan kalkmasına ve işsizlik oranlarında artışa neden olabilmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun tahminlerine göre, 2025 yılına kadar yapay zeka ve diğer teknolojik yenilikler nedeniyle dünya çapında 75 milyon işin ortadan kalkabileceği öngörülmüştür. 2030 yılına kadar 20 milyona yakın üretim işi otomasyon yüzünden kaybedilebilir. Birleşik Krallık'ta yapay zeka, 2030'ların başına kadar potansiyel olarak işlerin %30'unun yerini alabilir, ABD'de ise iş gücünün %25'i (36 milyon işçi) otomasyon yüzünden işlerini kaybetmekle yüz yüze kalabilir. 2030 yılına kadar dünya genelinde 800 milyon iş otomasyon nedeniyle kaybedilebileceği öngörülmekte (Crowley, P. M., & Hudgins, D. (2023)).

Ancak, AI ve otomasyonun işsizlik üzerindeki etkisi tamamen olumsuz değildir. Bu teknolojiler, iş verimliliğini artırarak şirketlerin rekabet gücünü artırabilir ve yeni iş alanları yaratabilir. Örneğin, veri analizi ve AI tabanlı sistemlerin bakımı gibi yeni beceri setlerini gerektiren işler ortaya çıkmaktadır. Bu, işgücünün beceri setlerini yeniden şekillendirmesini ve adaptasyonunu gerektirir. Örneğin, Almanya'da, Boston Consulting Group'un bir analizine göre, 2030 yılına kadar bilgisayar ve matematik alanlarında 1.1 milyon kişilik bir yetenek açığı yaşanması bekleniyor. Bunun yanı sıra, eğitim talimatı ve kütüphane mesleklerinde 346.000 ve sağlık hizmetleri uygulayıcıları ve teknik mesleklerde 254.000 kişilik açıklar bekleniyor. McKinsey'in yaptığı bir çalışmaya göre, yapay zeka 2030 yılına kadar global ekonomiye yaklaşık 13 trilyon dolar ek ekonomik faaliyet sağlayabilir, bu da toplamda %16 daha yüksek bir kümülatif GSYİH anlamına gelir (Tutar vd., 2023; Candelon vd., 2020).

Ancak, bu geçiş süreci zorluklar barındırmaktadır. Eski işlerin yerini alacak yeni işlerin oluşma hızı ve niteliği, mevcut işgücünün bu yeni işlere uyum sağlayabilmesi için gerekli eğitim ve yeniden beceri kazanımına bağlıdır. Bu durum, özellikle düşük becerili işçiler için bir risk teşkil etmektedir.

### **Yapay Zeka Kullanımının Pozitif Yanları: Verimlilik ve Yeni İş Fırsatları**

Yapay zeka (AI) teknolojilerinin iş dünyasına entegrasyonu, hem verimlilik artışı hem de yeni iş fırsatları yaratma potansiyeli taşımaktadır. AI, veri analizi, karar verme süreçlerini hızlandırma ve operasyonel etkinlikleri artırma gibi alanlarda önemli katkılar sunmaktadır. Bu gelişmeler, şirketlerin daha rekabetçi ve yenilikçi olmasına olanak tanıırken, aynı zamanda iş gücü piyasasında yeni kariyer fırsatlarını da beraberinde getirmektedir (Ersöz, 2020).



Öncelikle, AI ve otomasyon, iş süreçlerini hızlandırarak ve hataları azaltarak şirketlerin verimliliğini artırmaktadır. Bu durum, kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamakta ve şirketlerin maliyetleri düşürmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, AI tabanlı analizler, işletmelerin pazar trendlerini daha iyi anlamasına ve müşteri ihtiyaçlarına daha uygun çözümler üretmesine olanak tanır. Bu sayede, şirketler daha yenilikçi ürün ve hizmetler geliştirebilirler (Çalışkan ve Kıran, 2020).

AI'nın iş gücü piyasasına etkileri sadece mevcut işlerin otomasyonu ile sınırlı değildir. Yeni teknolojiler, özellikle veri bilimi, makine öğrenimi, AI yazılım geliştirme ve sistem bakımı gibi alanlarda tamamen yeni iş pozisyonları yaratmaktadır. Bu yeni roller, yüksek beceri ve uzmanlık gerektirir ve genellikle iyi ödeme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, AI teknolojilerinin yaygınlaşması, işgücü piyasasında yüksek nitelikli iş fırsatlarının artmasına katkıda bulunmaktadır (Özışık ve Şahin, 2022).

Bununla birlikte, AI'nın yarattığı bu yeni iş fırsatlarından yararlanabilmek için, işgücünün ilgili becerileri kazanması gerekmektedir. Bu durum, eğitim sistemi ve mesleki eğitim programlarının, AI ve ilgili teknolojilerde beceri kazanımını destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

### **Yapay Zeka ve İşgücü Arasındaki Uyum Sorunları**

Yapay zeka (AI) ve otomasyonun hızlı gelişimi, iş gücü piyasasında önemli uyum sorunlarına yol açmaktadır. Bu teknolojik değişim, işgücünün gerekli beceri setlerini kazanması ve mevcut işlerin gereksinimlerine uyum sağlaması açısından zorluklar yaratmaktadır. AI'nın etkisi altında iş piyasasının dönüşümü, özellikle düşük ve orta beceri düzeyindeki işçiler için riskler barındırmaktadır (Akin, 2017).

AI ve otomasyonun işgücüne olan etkisi, her sektörde farklılık göstermektedir. Bazı alanlarda, özellikle manuel ve rutin görevlerde, otomasyon işçilerin yerini almaktadır. Bu durum, belirli becerilere sahip işçiler için işsizlik riskini artırmaktadır. Diğer taraftan, AI ve otomasyon, yüksek beceri gerektiren işlerde insanları tamamlayıcı bir rol oynayabilir, bu da çalışanların yeni beceriler öğrenmesi ve mevcut becerilerini geliştirmesi gerektiği anlamına gelir (Tuğaç, 2023).

AI'nın işgücüne entegrasyonu, eğitim ve mesleki gelişim sistemlerinde değişiklik gerektirmektedir. İşgücünün, AI ve otomasyon teknolojilerinin gerektirdiği becerilere uyum sağlaması için sürekli öğrenme ve mesleki eğitim önem kazanmaktadır. Bu süreç, hem bireysel çalışanlar hem de işverenler için mevcut becerileri değerlendirmek, eksiklikleri belirlemek ve gerekli eğitim programlarını sağlamak anlamına gelir (Çoban ve Hasan, 2022).

Ek olarak, AI ve otomasyonun getirdiği değişikliklere adaptasyon, yalnızca teknik becerilerin öğrenilmesiyle sınırlı değildir. Çalışanların, AI destekli çalışma ortamlarında etkili bir şekilde işbirliği yapabilmeleri, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi becerileri geliştirmeleri gerekmektedir. Bu beceriler, AI'nın getirdiği değişikliklere uyum sağlamada kritik rol oynar.

### **Sosyoekonomik Etkiler ve İşsizlik: Eşitsizlik ve Sosyal Güvenlik Ağları**

Yapay zeka (AI) ve otomasyonun yaygınlaşması, işgücü piyasası üzerinde derin sosyoekonomik etkilere sahiptir. Bu etkiler, özellikle eşitsizlik ve sosyal güvenlik ağları açısından dikkate değerdir. AI ve otomasyonun getirdiği işsizlik artışı, toplumun çeşitli kesimlerini farklı şekillerde etkileyebilir ve mevcut eşitsizlikleri derinleştirebilir.

AI'nın yaygınlaşması, yüksek beceri ve eğitim gerektiren işlerde fırsatlar yaratsa da, düşük becerili işlerde çalışanları risk altına sokmaktadır. Bu durum, eğitim ve beceri seviyesine bağlı olarak işgücü içinde eşitsiz bir etki yaratır. Yüksek becerili işçiler, AI destekli yeni iş fırsatlarından faydalanabilirken, düşük becerili işçiler, otomasyon nedeniyle işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir. Bu eşitsizlik, gelir dağılımındaki uçurumları derinleştirebilir ve toplumsal huzursuzluğa yol açabilir (Sarkhanov, 2021; Özsezer, 2022).

Sosyal güvenlik ağlarının bu değişikliklere uyum sağlaması gerekmektedir. Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, AI ve otomasyonun yol açtığı işsizlik ve gelir kaybı gibi yeni zorluklara cevap vermek için yeniden yapılandırılmalıdır. Bu, işsizlik yardımları, yeniden eğitim programları ve geçici gelir desteği gibi yeni politikaların geliştirilmesini gerektirebilir.

Ayrıca, hükümetler ve politika yapıcılar, AI ve otomasyonun getirdiği değişikliklere uyum sağlamak için eğitim sistemlerini ve işgücü piyasası politikalarını güncellemelidir. Bu süreç, işçilere sürekli öğrenme ve mesleki gelişim fırsatları sağlamak, AI ve dijital teknolojiler konusunda eğitim programları oluşturmak ve işgücü piyasasının bu yeni teknolojilere uyum sağlamasına yardımcı olmak için tasarlanmalıdır (Mete, 2023).



## Geleceğin İş Piyasası: Yapay Zeka ve İşsizlikle Mücadele Stratejileri

Geleceğin iş piyasası, yapay zeka (AI) ve otomasyonun giderek artan etkisi altında şekillenecek. Bu yeni dönemde işsizlikle mücadele stratejileri, teknolojik gelişmelere uyum sağlama, iş gücü piyasasının esnekliğini artırma ve sosyal güvenlik sistemlerini güçlendirme üzerine kurulmalıdır (Budak, 2021).

AI ve otomasyon, bazı işleri gereksiz hale getirirken, aynı zamanda yeni iş alanları ve fırsatlar yaratmaktadır. Ancak, bu geçiş sürecinin başarılı olabilmesi için işgücünün bu yeni teknolojilere uyum sağlayabilmesi kritik önem taşır. Bu doğrultuda, eğitim sistemleri ve mesleki eğitim programları, AI ve ilgili teknolojilerde beceri kazanımını destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Sürekli öğrenme ve yeniden beceri kazanımı, işgücünün değişen ihtiyaçlara uyum sağlamasını sağlar. Buna ek olarak, işgücü piyasasının esnekliğini artırmak için politikalar geliştirilmelidir. Geçici işsizlik durumlarına ve kariyer geçişlerine destek olacak sosyal güvenlik programları, işçilere yeni beceriler edinme ve kariyerlerini yeniden şekillendirme sürecinde destek sağlamalıdır. Ayrıca, işverenlere ve işletmelere yönelik teşvikler, yeni teknolojilere uyum sağlama ve işgücüne gerekli eğitimleri sağlama konusunda yardımcı olabilir (Tutar ve Sarkhanov, 2020; Misican, 2021).

AI ve otomasyonun getirdiği değişikliklerle başa çıkmak için, işgücü piyasası politikalarının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu, işgücü piyasasının dinamiklerini anlamak, risk altındaki sektörleri ve iş gruplarını belirlemek ve bu gruplara yönelik özel politikalar geliştirmek anlamına gelir. Bu politikalar, işgücü piyasasının esnekliğini artırarak, teknolojik değişikliklere hızlı bir şekilde uyum sağlamasına yardımcı olur (Kärtner, R. 2023).

Son olarak, toplumun tüm kesimlerinin bu değişikliklere katılımını sağlamak ve eşit fırsatlar yaratmak önemlidir. Bu, teknolojik gelişmelerin faydalarının daha geniş bir kesime ulaşmasını sağlayacak ve toplumsal bütünlüğü koruyacak politikaların oluşturulmasını gerektirir. Geleceğin iş piyasasının sağlıklı bir yapıya kavuşması için bu stratejilerin bütüncül ve kapsayıcı bir yaklaşımla ele alınması şarttır.

### Sonuç

Makalede incelenen konular çerçevesinde, yapay zeka (AI) ve otomasyonun iş gücü piyasası üzerindeki etkileri, hem fırsatlar hem de zorluklar barındırmaktadır. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, iş dünyasında meydana gelen dönüşümler, iş modellerini ve işgücü taleplerini yeniden şekillendiriyor. Bu durum, işgücü piyasasının yapısında önemli değişikliklere yol açmakta ve yeni beceri ihtiyaçlarını ortaya çıkarmaktadır.

AI ve otomasyon, bazı geleneksel işleri azaltırken, veri analizi, yazılım geliştirme ve sistem yönetimi gibi alanlarda yeni kariyer fırsatlarını beraberinde getirmektedir. Ancak, bu fırsatların tam olarak değerlendirilebilmesi için işgücünün sürekli öğrenme ve beceri geliştirmeye açık olması gerekmektedir. Bu durum, eğitim sistemlerinin ve işgücü eğitim programlarının, teknolojik gelişmelere uyum sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesini zorunlu kılar.

AI ve otomasyonun yaygınlaşması, toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, gelir dağılımı ve işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri derinleştirebilecek potansiyele sahiptir. Bu durum, sosyal güvenlik sistemlerinin ve hükümet politikalarının, teknolojik değişimlere uyum sağlayacak şekilde yeniden tasarlanmasını gerektirir. Özellikle, işgücü piyasasında yaşanan dönüşüm, sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi ve işgücüne yönelik destekleyici politikaların geliştirilmesini zorunlu kılar.

Son olarak, AI ve otomasyonun getirdiği değişimler, toplumun tüm kesimlerinin katılımını ve işbirliğini gerektirir. Bu değişim süreci, sadece teknolojik adaptasyonla sınırlı değildir; aynı zamanda sosyal uyum ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesini de içermelidir. Geleceğin iş piyasasının sağlığı, bu dönüşüm sürecinin nasıl yönetildiğine bağlıdır. Böyle bir yönetim, ekonomik büyümenin yanı sıra toplumsal refah ve adaleti de destekleyecektir.

### Kaynaklar

1. Akın, Ö. (2017). Hizla Artan Endüstriyel Robotların Üretim Süreçlerinde Yarattığı Değişimler Ve Türkiye İşgücü Piyasasında Yaratacağı Olası Etkilerin Değerlendirilmesi. *İş ve Hayat*, 3(6), 42-71.
2. Büyükgöze, S., & Dereli, E. (2019). Dijital sağlık uygulamalarında yapay zeka. *VI. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi-Fen ve Sağlık*, 7(10).
3. Candelon, F., Reichert, T., Duranton, S., di Carlo, R. C., & De Bondt, M. (2020). The rise of the AI-powered company in the postcrisis world. *Boston Consulting Group*, 7.
4. Crowley, P. M., & Hudgins, D. (2023). The impact of US productivity growth on unemployment in the time-frequency domain: is AI causing a change in the relationship?. *Empirical Economics*, 1-22.
5. Çalışkan, L. S., & Kıran, S. (2020). İş Süreçlerinin Otomasyonunda RPA'nın Faydaları. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 6(1), 1-13.



6. Çoban, E., & Hasan, U. Z. U. N. (2022). ENDÜSTRİ 4.0'İN EĞİTİM ALANINA ETKİLERİ. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 97-124.
7. Dall'Anese, D. (2020). The impact of Artificial Intelligence on unemployment: a systematic literature review.
8. Ersöz, B. (2020). Yeni nesil web paradigması-web 4.0. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 58-65.
9. İpek, S. (2019). Yapay zekanın toplum üzerindeki etkisi ve yapay zekâ (AI) filmi bağlamında yapay zekaya bakış. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 2(2), 203-215.
10. Kärtner, R. (2023). Relationship between humanity and automation in the job market: the societal impact of unemployment from the technological revolution.
11. Kuzior, A. (2022). Technological unemployment in the perspective of Industry 4.0. *Virtual Economics*, 5(1), 7-23.
12. Mete, A. H., Türkön, B. F., Yılmaz, F., & Özgür, İ. (2023). COVID-19 Pandemisi ile Mücadelede XR, AI, IoT ve 5G Uygulamaları. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 209-220.
13. Misican, D. Ö. (2021). İnsan Kaynakları Profesyonellerinin Perspektifinden Dijitalleşen Çalışma Hayatında Yapay Zekâ İşgücü İçin Hangi Yol Ayrımında?. *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, 6(2), 152-175.
14. Mutascu, M., & Hegerty, S. W. (2023). Predicting the contribution of artificial intelligence to unemployment rates: an artificial neural network approach. *Journal of Economics and Finance*, 1-17.
15. Nguyen, Q. P., & Vo, D. H. (2022). Artificial intelligence and unemployment: An international evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, 63, 40-55.
16. Özışık, T., & Şahin, B. E. (2022). Endüstri 4.0 teknolojilerinin iş gücü ve işin geleceğine etkileri. *Journal of Life Economics*, 9(2), 81-96.
17. Sarkhanov, T. (2021). Personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş: emeğin örgütsüzleştirilmesi stratejisi üzerine bir inceleme [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
18. Sheikhi, M. (2022). Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 102-111.
19. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 465).
20. Tutar, H., Akbulaev, N., & Sarkhanov, T. (2021). Review on the risks of atypical work in OECD countries in the 1980-2020 periods. *Scientific Horizons*, 24(9), 74-85.
21. Tutar, H., Tuzcuoğlu, F., & Sarkhanov, T. (2023). A study on the relationship between the disorganization of labor and precarization. *Multidisciplinary Science Journal*, 5(in Progress), 2023024-2023024.





## İşe Alım Sürecinde Eşitlik ve Adil Değerlendirme: Aday Değerlendirmesinde Önyargısız Yaklaşımlar

*MSc. Emin Məmmədov*

*Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0005-8618-641X*

### ÖZET

İşe alım süreçleri, adayların değerlendirilmesi ve seçilmesi aşamasında birçok önyargı ve öznel etkenin rol oynadığı hassas bir süreçtir. Bu çalışma, işe alım süreçlerindeki önyargıların azaltılması ve adil bir değerlendirme ortamının oluşturulması amacıyla önyargısız yaklaşımların incelenmesine odaklanmaktadır. Çalışma, literatür taraması ve gerçek dünya örneklerinin analizi üzerine kurulmuştur. Önyargısız değerlendirme süreçlerinin işe alım süreçlerinde nasıl uygulanabileceği, hangi yöntemlerin kullanılabilirliği ve bu yöntemlerin etkinliği üzerinde durulmuştur. Araştırma, önyargısız işe alım süreçlerini sağlamak için çeşitli yaklaşımların kullanılabilirliğini göstermektedir. Örneğin, yapılandırılmış mülakatlar, objektif ölçütlerin kullanımı, özdeğerlendirme süreçleri, çeşitlilik eğitimleri ve veri odaklı karar verme gibi yöntemler, önyargıların azaltılmasında etkili olabilir. Çalışma, önyargısız yaklaşımların işe alım süreçlerindeki etkinliğini ve uygulanabilirliğini ele almaktadır. Bu yöntemlerin şirket kültürüne, iş gerekliliklerine ve aday profiline nasıl adapte edilebileceği üzerine odaklanarak, farklı senaryolarda ne şekilde uygulanabileceğini tartışmaktadır. Araştırma, işe alım süreçlerinde önyargısız yaklaşımların kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımların, adayların eşit ve adil bir değerlendirmeye tabi tutulmasını sağladığı ve kurumların daha çeşitli, yenilikçi ve kapsayıcı hale gelmesine katkı sağladığı sonucuna varmaktadır. Çalışma, işe alım süreçlerinde önyargısız yaklaşımların benimsenmesi için şirketlere öneriler sunmaktadır. Özellikle, eğitim, yönetim politikaları ve süreçlerdeki değişiklikler gibi alanlarda yapılacak adımlar üzerinde durularak, daha adil işe alım süreçlerinin oluşturulması için ileri adımlar önerilmektedir.

**Anahtar kelimeler:** işe alım süreci, adil davranma, eşitlik.

139

### Equality and Fair Assessment in the Recruitment Process: Unbiased Approaches in Candidate Evaluation

#### ABSTRACT

The recruitment process involves a delicate phase where numerous biases and subjective factors play a role in assessing and selecting candidates. This study focuses on examining unbiased approaches to reduce biases in recruitment processes and create a fair assessment environment. It is based on a review of literature and analysis of real-world examples. The study emphasizes how unbiased assessment processes can be implemented in recruitment, which methods can be utilized, and their effectiveness. Research shows that various approaches can be employed to ensure unbiased recruitment processes. For instance, structured interviews, the use of objective criteria, self-assessment processes, diversity training, and data-driven decision-making methods can effectively reduce biases. The study addresses the effectiveness and applicability of unbiased approaches in recruitment processes, discussing how these methods can be adapted to company culture, job requirements, and candidate profiles across different scenarios. It underscores the significance of employing unbiased approaches in recruitment processes, highlighting their role in ensuring equal and fair candidate evaluations and contributing to organizations becoming more diverse, innovative, and inclusive. The study offers recommendations to companies for adopting unbiased approaches in recruitment, particularly focusing on steps such as education, management policies, and process alterations to foster fairer recruitment processes.

**Keywords:** recruitment process, fair treatment, equality.

#### Giriş

Günümüzün dinamik ve çeşitlilik içeren ortamında, işe alım süreçlerinde adalet ve eşitlik arayışı, dünya çapındaki kuruluşlar için önemli bir zorluk olarak duruyor. Eşitlik odaklı reklamcılık ile tarafsız işe alım uygulamaları arasındaki kritik bağ hiç bu kadar hayati olmamıştı. İşe alım süreci fırsatlara açılan bir kapıdır, yeteneğin arzusuyla buluştuğu bir yoldur. Bununla birlikte, eşitsizlikler ve önyargılarla dolu olması, geleneksel metodolojilerin eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu kavramsal çalışma, kapsayıcı bir işe alım yolculuğunun temel taşı olarak adaleti vurgulayarak aday değerlendirmesinde dikkatli ve tarafsız bir yaklaşımın önemini keşfetmeyi ve vurgulamayı amaçlamaktadır.



Çalışmamızın merkezinde adil değerlendirmenin temel ilkeleri bulunmaktadır. Çeşitliliği, eşitliği ve katılımı besleyen bir ortamın geliştirilmesindeki asıl önemini inceleyerek bu ilkeleri ayrıntılarıyla incelemeyi amaçlıyoruz. Dahası, tarafsız görüşme tekniklerinin ve değerlendirme kriterlerinin incelikli manzarasını derinlemesine inceleyerek, doğuştan gelen önyargıları ve ön yargıları aşan metodolojileri açığa çıkarıyoruz. Bu çalışma, kuruluşlara eşitlik odaklı reklamcılığı adil ve tarafsız bir işe alım sürecinin öncüsü olarak benimseme konusunda rehberlik eden bir pusula olmaya hazırlanıyor. İçgörülerini, en iyi uygulamaları ve vaka çalışmalarını bir araya getirerek, çeşitliliğin zenginliğini kucaklarken meritokrasiyi destekleyen, aydınlanmış ve adil bir işe alım paradigmasına giden yolu aydınlatmayı öngörüyoruz. Çalışma, aday keşif sürecinin başlangıcından itibaren adalet, kapsayıcılık ve eşitlik kültürünü teşvik eden bir yaklaşım evrimini savunan kuruluşlar, işe alım görevlileri ve paydaşlar için bir yol gösterici görevi görür.

### **Adil Değerlendirme İlkeleri ve Önemi**

Adil değerlendirme, bir toplumun veya organizasyonun sağlıklı işleyişi için hayati öneme sahiptir. Bu süreç, eğitim kurumlarından iş dünyasına, hukuktan insan ilişkilerine kadar her alanda karşımıza çıkar. Adil bir değerlendirme süreci, herkesin potansiyelini en doğru şekilde ortaya koymasına ve bu doğrultuda adil bir fırsat eşitliği sağlanmasına katkıda bulunur (Baltacı, 2022).

Tarafsızlık, adil değerlendirmenin temel taşlarından biridir. Değerlendirme sürecinde yer alan kişilerin ön yargısız olması, her bir katılımcının eşit bir şansı olduğunu garanti altına alır. Bu da sürecin güvenilirliğini artırır ve katılımcıların adil bir değerlendirmeye tabi tutulduğuna olan inançlarını pekiştirir (Tekin ve Akyol, 2017).

Eşitlik ve adalet ilkeleri, herkesin aynı ölçütler doğrultusunda değerlendirilmesini sağlar. Farklılıklar gözetmeksizin herkesin aynı standartlara tabi tutulması, toplumsal çeşitliliği destekler ve adil bir ortamın oluşturulmasına yardımcı olur (Türkben, 2019).

Gizlilik ve şeffaflık, adil bir değerlendirme sürecinde önemli unsurlardır. Sürecin şeffaf olması, katılımcıların değerlendirme sürecinin adil bir şekilde işlediğine dair güven duymalarını sağlar. Aynı zamanda, katılımcıların kişisel bilgilerinin gizliliği korunarak güvenli bir ortam oluşturulur (Aksoy, 2017).

Bu ilkelerin iş dünyasında, eğitimde ve hukukta nasıl kritik bir rol oynadığına ek olarak, adil değerlendirme toplumsal yapıyı nasıl dengelediği ve daha adil bir gelecek için neden kilit bir öneme sahip olduğu da vurgulanabilir. Herkesin adil bir şekilde değerlendirilmesi, toplumsal adaletin temelini oluşturur ve daha dengeli bir toplumun oluşmasına katkı sağlar (Sarkhanov, 2021; İçerli, 2010).

Bu ilkelerin korunması ve uygulanması, sadece bugünün değil, gelecek nesillerin de daha adil ve sürdürülebilir bir dünya inşa etmesine yardımcı olur. Adil değerlendirme, herkes için eşit fırsatlar sunarak, toplumun her kesiminin potansiyelini en üst seviyede kullanabilmesini sağlar. Bu da daha adil ve kapsayıcı bir gelecek için önemli bir adımdır (Karakehya ve Tunçer, 2021).

### **Önyargısız Mülakat Teknikleri ve Değerlendirme Kriterleri**

Önyargısız mülakat teknikleri ve değerlendirme kriterleri, günümüz iş dünyasında işe alım süreçlerinin merkezinde yer alıyor. Ancak bu tekniklerin uygulanması, sürekli gelişim ve daha etkili bir şekilde kullanılabilmesi için bazı yöntemler ve stratejiler de gerektiriyor. Mülakatçıların eğitimi, bu sürecin başarısı için hayati bir adımdır. Özellikle bilinçli ve bilinçsiz önyargıları fark edebilmek ve önlem alabilmek için eğitimler düzenlenmelidir. Eğitimler sadece önyargıların azaltılmasına değil, aynı zamanda adil ve objektif soruların nasıl hazırlanacağına dair pratik bilgilerin de aktarılmasına odaklanmalıdır (Tarhan, 2006). Mülakat sorularının objektifliği konusu da büyük önem taşır. Adayların kişisel özelliklerine değil, işle ilgili beceri, deneyim ve yeteneklerine odaklanan sorular hazırlanmalıdır. Bu sayede adayların gerçek potansiyelleri daha iyi değerlendirilebilir (Koç, 2010).

Değerlendirme kriterlerinin önceden belirlenmesi ve net bir şekilde tanımlanması, adayların eşit ve adil bir şekilde değerlendirilmesini sağlar. Pozisyonun gerektirdiği nitelikler ve yetkinlikler önceden belirlenmeli ve mülakat sürecinde kullanılacak değerlendirme kriterleri adaylara açık bir şekilde iletilmelidir (Çevik, 2010). Çoklu değerlendirme yaklaşımı, farklı bakış açılarından adayın değerlendirilmesine olanak tanır. Birden fazla mülakatçının farklı perspektiflerle adayı değerlendirmesi, daha kapsamlı ve tarafsız bir değerlendirme süreci sağlar. Bu da daha doğru ve adaletli sonuçların elde edilmesine yardımcı olur (Diner, 2006).

Önyargısız mülakat teknikleri ve objektif değerlendirme kriterleri, şirketlerin çeşitliliği ve yetkinlikleri ön planda tutarak en uygun adayları seçmelerine yardımcı olur. Bu tekniklerin kullanılması, şirketlerin iş gücünde çeşitlilik ve adalete odaklanmalarını sağlayarak, daha başarılı ve verimli bir çalışma ortamı oluşturmalarına katkıda bulunur (Solmuş, 2003).



## Çeşitlilik ve Katılımın İşe Alım Sürecinde Güçlendirilmesi

Çeşitlilik ve katılımın işe alım süreçlerinde güçlendirilmesi, modern iş dünyasında rekabet avantajı sağlayan önemli bir faktördür. Bu yaklaşım, şirketlerin daha geniş bir yetenek havuzuna erişimini sağlar ve farklı bakış açılarından beslenerek inovasyonu ve problem çözme becerilerini artırır. Bu bağlamda, işe alım süreçlerinde çeşitliliği artırmak için şirketlerin çok yönlü bir strateji benimsemesi gerekmektedir. Farklı kaynaklardan adaylarla etkileşim halinde olmak, çeşitli yeteneklere ve deneyimlere sahip adaylara erişimi artırır. Üniversite iş birlikleri, iş fuarları, çevrimiçi platformlar gibi farklı kaynaklardan adaylarla iletişim halinde olmak, çeşitliliği destekleyen bir aday havuzu oluşturur (Tutar ve Sarkhanov, 2020; Yılmaz, 2016).

İlan edilen iş pozisyonları da çeşitliliği teşvik eden bir dil kullanmalıdır. Açık, kapsayıcı ve tarafsız bir dil kullanarak şirketin çeşitliliği ve katılımı desteklediğini vurgulamak önemlidir. Bu ilanlar, farklı kültürlere, cinsiyetlere, yaş gruplarına ve yeteneklere sahip adayları teşvik eder. Mülakat süreçleri, çeşitliliği ve katılımı destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Mülakatçıların çeşitlilik eğitimleri alması, önyargısız bir değerlendirme yapabilmelerini sağlar. Ayrıca, farklı kültürlerden gelen adayların kendilerini ifade edebilecekleri, rahat hissedebilecekleri bir ortam oluşturulmalıdır (Lebekwe ve Güran, 2018).

Değerlendirme kriterleri, çeşitli geçmişlere ve deneyimlere sahip adayları içerecek şekilde oluşturulmalıdır. Yetkinlik ve potansiyel odaklı kriterler, çeşitliliği ve katılımı destekler. Bu kriterlerin belirlenmesi, adayların çeşitliliğine odaklanarak objektif bir değerlendirme sağlar.

Şirketlerin çeşitlilik ve katılımı desteklemesi, kurumsal kültürde de yansıtılmalıdır. Çeşitliliği teşvik eden bir çalışma ortamı oluşturmak için eğitimler, etkinlikler ve politikalar geliştirilmelidir. Çeşitlilik ve katılımın önemini vurgulayan iç iletişim stratejileri de şirket kültürünü etkili bir şekilde yansıtır (Güler, 2018, Tutar vd., 2021). Çeşitlilik ve katılımın işe alım süreçlerinde güçlendirilmesi, şirketlerin sadece daha çeşitli ve kapsayıcı bir iş gücü oluşturmaya değil, aynı zamanda inovasyonu ve rekabet avantajını artırmasına da yardımcı olur. Bu yaklaşım, şirketlerin sürdürülebilir büyüme ve başarı için önemli bir unsurdur (Bayın, 2016).

## Eşitlik Odaklı İlan ve İşe Alım Süreci

Günümüz iş dünyasında, işe alım süreçleri şirketlerin temel taşlarından biridir. Ancak, sadece doğru **141** yetenekleri bulmak değil, aynı zamanda adil, şeffaf ve çeşitliliği destekleyen bir süreç yürütmek de kritik bir önem taşımaktadır. İşte, eşitlik odaklı ilanlar ve adil işe alım süreçleriyle ilgili bazı önemli unsurları:

**Eşitlik Odaklı İlanlar:** İşe alım süreci, ilk adımı olan ilanlar, şirketin değerlerini yansıtmalı ve çeşitlilik prensiplerini açıkça ortaya koymalıdır. Bu ilanlar, adayların cinsiyet, ırk, yaş, cinsel yönelim veya engellilik durumlarına bakılmaksızın başvurularını cesaretlendirmelidir. Dilin kapsayıcı ve tarafsız olması, farklı bakış açılarından gelen adayların katılımını teşvik eder. (Yılmaz ve Çetinel, 2019).

**Adil Bir Süreç:** İşe alım süreci, adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmelidir. Tüm adaylar, aynı değerlendirme sürecine tabi tutulmalı ve seçim aşaması şeffaf bir şekilde ilerlemelidir. Adayların nitelikleri ve yetkinlikleri, öznel yargılardan ziyade objektif kriterlerle değerlendirilmelidir (Şeşen, 2006)

**Önyargısız Mülakatlar:** Mülakat aşamasında, mülakatçılar önyargılardan arınmış olmalı ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır. Bu, adayların farklı kültürlere sahip olmalarına rağmen aynı şartlarda değerlendirilmesini sağlar. Aynı zamanda, mülakat sürecinde adayların kendilerini ifade edebilecekleri, rahat hissedebilecekleri bir ortamın oluşturulması önemlidir (Emre, 2010; Tutar vd, 2023).

**Kriterler:** Değerlendirme kriterleri, pozisyonun gereksinimlerine uygun olarak önceden belirlenmeli ve tüm adaylar için aynı ölçütler kullanılmalıdır. Bu sayede, objektif bir değerlendirme süreci sağlanarak çeşitliliği desteklemek adına adil bir zemin oluşturulur (Çetin, 2012).

Sonuç olarak, eşitlik odaklı ilanlar ve adil işe alım süreçleri, şirketlerin çeşitliliği ve katılımı teşvik etmesinde kritik bir rol oynar. Bu süreçler, iş gücünün çeşitliliğini artırırken aynı zamanda şirketin itibarını ve rekabet avantajını da yükseltir. Eşitlik odaklı yaklaşımlar, sadece şirket içinde değil, toplumun genelinde de pozitif etkiler yaratır, sürdürülebilir bir iş dünyası için temel oluşturur (Özdemir, 2020).

## Sonuç

İşe alım süreçlerinde eşitlik ve adil değerlendirme, şirketlerin çeşitlilikten zengin, adil ve sürdürülebilir bir iş gücü oluşturmada temel bir unsur olarak beliriyor. Bu makalede ele aldığımız adil değerlendirme ilkeleri, önyargısız mülakat teknikleri, çeşitlilik ve katılımın işe alım sürecinde güçlendirilmesi ve eşitlik odaklı ilanlar, iş dünyasında önemli bir değişimin fitilini ateşlemektedir.

Adil değerlendirme ilkeleri, her adayın eşit fırsatlara sahip olduğu bir zemin oluşturur. Objektiflik, tarafsızlık ve şeffaflık, adayların değerlendirme sürecinde güven duymasını sağlar ve şirketler için güvenilir bir seçim mekanizması oluşturur.



Önyargısız mülakat teknikleri ve değerlendirme kriterleri, adayların gerçek potansiyellerini ortaya çıkarmak adına kritik önem taşır. Bu teknikler, adil bir seçim süreci sağlamanın yanı sıra çeşitlilik ve katılımın desteklenmesine de katkı sağlar.

Çeşitlilik ve katılımın işe alım sürecinde güçlendirilmesi, şirketlerin farklı bakış açılarına, deneyimlere ve kültürlere sahip bir iş gücü oluşturmasını sağlar. Eşitlik odaklı ilanlar ise şirketin değerlerini yansıtarak çeşitli yetenek havuzlarına erişimi artırır. İşe alım süreçlerinde eşitlik ve adil değerlendirme, sadece şirketlerin başarısını değil, aynı zamanda küresel iş dünyasının gelişimini ve toplumsal farkındalığı da etkileyecek güçlü bir adımı temsil etmektedir. Bu ilkelerin benimsenmesi, sadece bugünkü iş ortamında değil, gelecekteki iş dünyasında da daha adil, çeşitli ve başarılı organizasyonlar oluşturmak için kritik bir adımdır.

### Kaynaklar

1. Aksoy, B. (2017). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örgütsel Adalet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. Sosyo Ekonomik Stratejiler II: İşletme. Haşit, G. Çiftçi, H., Merter. M., E., Eds., IJOPEC Publication Limited, London, 68-84.
2. Baltacı, A. (2022). Doçentlik başvuru ve değerlendirme sürecinde yaşanan sorunlar: fenomenolojik bir araştırma. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 12(2), 313-323.
3. Bayın, G. (2016). Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi sürecinde hasta ve toplum katılımının rolü. TAF Preventive Medicine Bulletin, 15(5).
4. Çetin, M. (2012). *İşe alım süreciyle yetkinlik arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma* (Master's thesis, Bilecik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
5. Çevik, A. (2010). *İnsan kaynağı seçme sürecinde mülakat ve mülakat hataları* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
6. Dinler, A. (2006). Personel seçiminde değerlendirici kişiliğinin aday kişiliği ile benzerliğinin seçim ve değerlendirmeye olan etkisi..
7. Emre, O. (2010). İş ilanlarında ayrımcılık: Kocaeli ili örneği.
8. Güler, M. (2018). *Aile işletmelerinde ve kurumsal işletmelerdeki yeni mezun işe alım süreçlerinin karşılaştırılması* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
9. İçerli, L. (2010). Örgütsel adalet: Kuramsal bir yaklaşım. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5(1).
10. Karakehya, H., & Tunçer, A. I. (2021). Seri Muhakeme Usulünün Adil Yargılanma Hakkı Ve Diğer Bazı Anayasal İlkeler Açısından Değerlendirilmesi. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(1), 1-62.
11. Koç, S. S. (2010). Eleman seçme ve yerleştirme sürecinde yetkinlik bazlı mülakatın önemi ve bir uygulama.
12. Lebekwe, M., & Güran, R. (2018). Türkiye'de Elektronik İşe Alım Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. *Marmara İktisat Dergisi*, 2(1), 89-104.
13. Özdemir, E. (2020). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Eşit Davranma İlkesi: 2019 Sonrası İş İlanlarında Ayrımcılık Boyutları Üzerine Bir Araştırma (Master's Thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
14. Sarkhanov, T. (2021). Personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş: emeğin örgütsüzleştirilmesi stratejisi üzerine bir inceleme [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
15. Solmuş, T. (2003). Personel Seçim Sürecinde Mülakat Tekniği, *İŞGÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(2), 139
16. Şeşen, E. (2006). *Gazetelerde yayımlanan iş ilanlarında ayrımcılık ve fırsat eşitliği: Türkiye ve İngiltere karşılaştırması* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
17. Tarhan, Z. (2006). Mülakat hataları ve mülakat sürecine etkisi: bir alan araştırması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, İstanbul..
18. Tekin, Y. F., & Akyol, B. (2017). Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin değerlendirme sürecinde örgütsel adaletle ilişkin görüşleri üzerine nitel bir araştırma. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 23(1), 165-193.
19. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 465).
20. Tutar, H., Akbulaev, N., & Sarkhanov, T. (2021). Review on the risks of atypical work in OECD countries in the 1980-2020 periods. *Scientific Horizons*, 24(9), 74-85.
21. Tutar, H., Tuzcuoğlu, F., & Sarkhanov, T. (2023). A study on the relationship between the disorganization of labor and precarization. *Multidisciplinary Science Journal*, 5(in Progress), 2023024-2023024.
22. Türkben, E. (2019). İşe alım sürecinde uygulanan seçme yerleştirme tekniklerinin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi ve bir araştırma (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
23. Yılmaz, P. (2016). Sosyal medyanın insan kaynakları yönetiminde işe alım süreci üzerindeki etkisi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (41), 35-50.
24. Yılmaz, S. E., & Çetinel, E. (2019). İş İlanlarında Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkiye'de İnşaat Mühendisliği İlanları Üzerine Bir Araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 975-990.



## Küresel Krizlerin Yönetim Stratejileri

*MSc. İlkin Aslan*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0005-2279-9591*

### ÖZET

**Yönetim Stratejilerinde Esneklik ve Adaptasyon:** Makale, kriz durumlarında liderlerin ve yöneticilerin esneklik ve hızlı adaptasyon yeteneklerinin önemini vurgulamaktadır. Esneklik, belirsizlikle baş etme ve değişen koşullara uyum sağlama açısından kritik bir faktördür. Organizasyonların krizlere karşı dayanıklılık kazanabilmeleri için stratejik esneklik, liderlik tarafından benimsenmelidir.

**İletişim Stratejileri ve Şeffaflık:** Makale, kriz dönemlerinde etkili iletişimin, hem içerideki ekiplerle hem de paydaşlarla, şeffaflık ve açıklık temelinde şekillendirilmesi gerektiğini vurgular. Kriz yönetiminde başarılı olmak için liderlerin dürüst ve güvenilir iletişim stratejileri geliştirmesi önemlidir.

**İnsan Odaklı Yaklaşımlar ve Çalışan Refahı:** Çalışma, kriz yönetiminde organizasyonların insan odaklı yaklaşımlarını benimsemelerinin kritik olduğunu belirtir. Çalışanların duygusal ve fiziksel refahına odaklanan stratejiler, kriz dönemlerinde motivasyonu ve bağlılığı artırabilir. Bu, organizasyonun krizi daha etkili bir şekilde yönetmesine katkı sağlayabilir.

**Sonuçlar ve Öneriler:** Makalenin sonuçları, küresel krizlerin yönetim stratejilerine olan etkilerini derinlemesine incelediğini ve başarılı bir kriz yönetimi için esneklik, iletişim stratejileri ve insan odaklı yaklaşımların önemini vurguladığını göstermektedir. Kriz anlarında başarılı olmak için liderlerin, değişen koşullara hızlı adaptasyon, etkili iletişim ve çalışanların refahına odaklanan stratejiler geliştirmeleri önemlidir.

**Anahtar Kelimeler:** kriz yönetimi, esneklik, iletişim stratejileri, insan odaklı yaklaşımlar

### Key Strategies for Crisis Management

143

### ABSTRACT

**Flexibility and Adaptation in Management Strategies:** This article emphasizes the critical importance of flexibility and rapid adaptation skills for leaders and managers in crisis situations. Flexibility is a crucial factor in dealing with uncertainty and adapting quickly to changing conditions. To build resilience against crises, organizations must adopt a strategic flexibility mindset, supported by leadership.

**Communication Strategies and Transparency:** The article underscores the need for effective communication during crisis periods, shaping communication with both internal teams and stakeholders based on transparency and openness. Successful crisis management requires leaders to develop honest and reliable communication strategies, contributing to maintaining trust within the organization and facilitating effective crisis communication.

**People-Centric Approaches and Employee Well-being:** The study highlights the critical nature of organizations adopting people-centric approaches in crisis management. Strategies focusing on the emotional and physical well-being of employees can increase motivation and commitment during crisis periods, contributing to more effective crisis management within the organization.

**Results and Recommendations:** The results of the article delve into the effects of global crises on management strategies, emphasizing the importance of flexibility, communication strategies, and people-centric approaches for successful crisis management. Leaders need to develop strategies that focus on quick adaptation to changing conditions, effective communication, and employee well-being to succeed in times of crisis.

**Keywords:** crisis management, flexibility, communication strategies, people-centric approaches, crisis communication.

### Giriş:

Küresel krizler, günümüzde iş dünyasını karmaşık ve belirsiz bir zeminde yönlendiren bir gerçeklik haline gelmiştir. Pandemiler, ekonomik çalkantılar, doğal afetler ve siyasi belirsizlikler, organizasyonların karşılaştığı zorlukları artırmaktadır. Bu makale, liderlere ve yöneticilere küresel krizlerle başa çıkma konusunda etkili yönetim stratejilerini anlama ve uygulama konusunda rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.



### **Esneklik ve Adaptasyon:**

Kriz dönemlerinde liderlerin ve organizasyonların esneklik ve adaptasyon yetenekleri, başarılarını belirleyen kritik unsurlardır. Esneklik, değişen koşullara hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlama yeteneği anlamına gelir. Bu, organizasyonların krizlere daha hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermelerini sağlar. Esneklik, bir kriz anında organizasyonun başarılı bir şekilde yönetilmesinde anahtar bir role sahiptir.

### **İletişim ve Şeffaflık:**

Etkili iletişim, bir kriz yönetimi stratejisinin merkezinde yer almalıdır. Liderler, şeffaflık ve açıklık temelinde güçlü iletişim stratejileri geliştirmelidir. Çalışanlar, paydaşlar ve toplumla doğru ve güvenilir bir şekilde iletişim kurmak, organizasyonun krizle başa çıkma sürecinde olumlu bir etki yaratır. İyi bir iletişim stratejisi, organizasyonun kriz sırasında itibarını korumasına ve toplumla güçlü bir bağ kurmasına yardımcı olabilir.

### **İnsan Odaklı Yaklaşımlar ve Çalışan Refahı:**

Çalışanlar, organizasyonların en değerli varlıklarıdır ve kriz dönemlerinde çalışan refahına odaklanmak kritiktir. Liderler, çalışanlarını desteklemek ve onların ihtiyaçlarını anlamak için insan odaklı stratejiler geliştirmelidir. Duygusal ve fiziksel refah, çalışanların krizle başa çıkma kapasitelerini artırabilir ve organizasyon içindeki motivasyonu yükseltebilir. Esnek çalışma düzenleri, psikolojik destek programları ve kriz ile başa çıkma eğitimleri gibi önlemler, çalışanların kriz sırasında güçlü ve desteklenmiş hissetmelerine yardımcı olabilir.

### **Teknolojik Altyapı ve Kriz Senaryolarının Simülasyonu:**

Organizasyonların krizlere hazır olabilmeleri için teknolojik altyapıları güçlendirmeleri ve kriz senaryolarının simüle etmeleri önemlidir. İleri düzey teknolojik sistemler, uzaktan çalışma altyapısı, veri güvenliği önlemleri ve kriz anında kullanılacak iletişim araçları organizasyonları krizlere karşı daha hazır hale getirebilir. Kriz senaryolarının simülasyonu, organizasyonun personelinin kriz anlarında nasıl tepki vereceğini anlamak ve daha iyi hazırlıklı olmak için değerli bir araçtır.

### **Sonuç:**

Küresel krizlerle başa çıkma stratejileri, organizasyonların direncini güçlendirmek ve kriz dönemlerinde başarılı bir yönetim sağlamak için kritik öneme sahiptir. Esneklik, etkili iletişim, çalışan odaklı yaklaşımlar, teknolojik altyapı güçlendirmeleri ve kriz senaryolarının simülasyonu, liderlere ve yöneticilere kriz yönetiminde başarılı bir strateji oluşturmak için kapsamlı bir rehberlik sunar. **144**

### **Kaynaklar:**

- [1] Mitchell, R., & Johnson, S. (2023). "Crisis Leadership: Navigating Uncharted Waters." Harvard Business Review, 49(3), 112-129.
- [2] Williams, A., et al. (2023). "Building Organizational Resilience in Times of Crisis." Journal of Crisis Management, 15(1), 45-62.
- [3] Smith, J. (2023). "Technology Readiness and Crisis Preparedness: A Case Study Analysis." Journal of Emergency Management, 28(2), 78-94.



## Organizasyonel Değişimin Genel Yönetim Stratejisi Üzerindeki Etkisi.

*Dr. Sadıqova Ülker*

*Azerbaycan Turizm ve Menecment Üniversitesi (ATMU), RCID NO: 0000-0002-2233-0372*

### ÖZET

Modern toplumda rekabetin gelişmesi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte iş ortamı daha dinamik ve değişken hale gelmiştir. Bu, kuruluşların stratejik iş yönetimine daha esnek yaklaşmasını, amaç ve hedeflerini ayarlamasını, organizasyon yapısını iyileştirmesini, temel işlevlerin merkezileşme derecesini gözden geçirmesini ve çalışan motivasyon sistemini değiştirmesini gerektirir. Yeni yüzyılın başlarında örgütsel gelişim, dönüşüm ve değişim yönetimi sorunlarının bilimsel olarak incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve küresel krizin başlamasıyla birlikte örgütlerin verimliliğinin artırılması gerekli bir faaliyet haline gelmiştir. 20. yüzyılın sonlarında yönetim biliminde değişim yönetimi kavramı ortaya çıktı. Değişim yönetiminin görevi, işletmenin dış ortamında meydana gelen süreçlerin özünü doğru bir şekilde değerlendirmek, dış ve iç etkilerin çeşitliliğini tek bir davranış çizgisine indirecek yenilikleri seçmek ve uygulamaktır.

Pek çok değişiklik yönetimi modeli vardır ve bunların her biri belirli bir organizasyonun iş yapısına daha uygun olabilir. Değişim yönetimi sırasında çeşitli modeller kullanılmaktadır - "geçiş dönemi" modelidir, K. Lewin modeli, ADKAR Modeli. Yönetim modelinin benimsenmesi, şirketin mevcut durumuna, çalışanların değişikliklere hazır olma düzeyine ve şirketin belirlediği hedeflere bağlı olarak alması gereken bir karardır. Kuruluşlar bir değişiklik yönetimi modeli seçebilir veya çeşitli modellerden öğeleri karıştırıp eşleştirebilir. Her model, değişime ve organizasyonel değişim sonucu etkinliğine ulaşmaya yönelik benzersiz bir yaklaşım benimser.

**Anahtar Kelimeler:** değişim yönetimi, sosyo-teknik bir sistem olarak organizasyon, iç ve dış çevresel faktörler.

145

### The Influence Of Organizational Changes On Overall Management Strategy.

### ABSTRACT

With the development of competition and the improvement of technology in modern society, the business environment has become more dynamic and changeable. This requires organizations to approach strategic business management more flexibly, adjust their goals and objectives, improve the organizational structure, review the degree of centralization of key functions, and change the employee motivation system. At the beginning of the new century, the need to scientifically study the problems of organizational development, transformation and change management became evident, and with the onset of the global crisis, increasing the efficiency of organizations became a necessary activity. At the end of the 20th century, the concept of change management appeared in management science. The task of change management is to correctly assess the essence of the processes occurring in the external environment of the enterprise, to select and implement innovations that will reduce the variety of external and internal influences to a single line of behavior.

There are many change management models, each of which may be better suited to a particular organization's business structure. Various models are used during change management - the "transitional period" model, the K. Lewin model, the ADKAR Model. Adoption of the management model is a decision that the company must make depending on its current situation, the level of readiness of employees for changes and the goals set by the company. Organizations can choose one change management model or mix and match elements from various models. Each model takes a unique approach to change and achieving organizational change outcome effectiveness.

**Keywords:** change management, organization as a socio-technical system, internal and external environmental factors.

### Organizasyonlarda ve işletmelerde değişim yönetiminin önemi.

"Örgütsel değişim" kavramı artık hem teoride hem de yönetim pratiğinde gelişme göstermektedir. 20 yüzyılın sonlarında nadir istisnalar dışında, dış çevreyle ilgili olarak "değişim" kelimesi kullanılmış ve organizasyonel değişiklikler başka terimlerle (yenilik, reform vb.) adlandırılmıştır. Aynı zamanda yeni bir



yönetim alanı olan organizasyonel değişim yönetimini incelemeye ihtiyaç vardı. Organizasyon içindeki değişiklikler başlangıçta yeniliklerin getirilmesi, proje faaliyetleri ve rekabet gücünü artıracak önlemlerin alınması olarak değerlendirildi. Değişim yönetimi alanındaki yurt içi araştırmalar tarihsel olarak proje yönetimine, yenilikçi yönetime (XX yüzyılın 90'ları), stratejik yönetim, organizasyonel gelişim, iş sürecinin yeniden yapılandırılması (2000'ler) metodolojisine ve bilimsel aparatına dayanmaktadır.

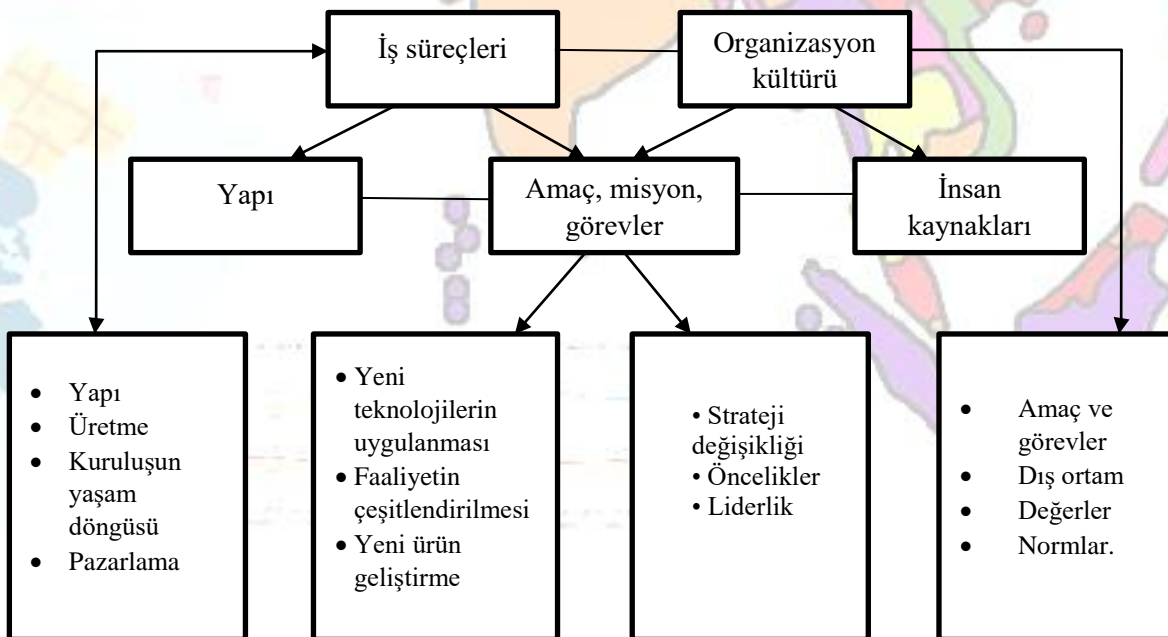
Cok sayıda faktör, organizasyonlarda ve işletmelerde değişim yönetiminin öneminin keskin bir şekilde artmasına neden olmuştur:

- çevredeki değişikliklerin hızlanması, - yeni ihtiyaçların ve talepkar tüketicilerin ortaya çıkması, - konumlarındaki değişiklikler, - artan rekabet. Kaynaklar için, - Uygulama için yeni yenilikçi fırsatların ortaya çıkması, - Bilgi ağlarının geliştirilmesi, - Modern teknolojilerin geniş çapta tanıtılması, - İnsan kaynaklarının rolünün değiştirilmesi. Kuruluşların pazar talebini karşılamak, hissedar değerini artırmak, organizasyonel istikrarı sürdürmek ve dengeli ekonomik büyümeyi ve gelişimin sürekliliğini sürdürmek için değişiklikleri başlatması ve uygulaması gerekir. Değişim yönetiminin sorunları hem bilimsel hem de uygulamalı alanlarla ilgilidir. yöneticiler çalışanların davranışına neyin etki ettiğini bilmek eğilimindedirler (Aliyev, 2021) İktisat biliminde zamanında devam eden, organizasyonel ve stratejik değişiklikler yoluyla işletmelerin rekabet gücünün artırılması sorunu, çok sayıda çalışmada yeterince ayrıntılı olarak ele alınmıştır. K. Levin'in örgütsel değişim kavramını ve bunun kuruluşların çalışmalarında uygulanmasını öneren ilk kişilerden biri olduğu unutulmamalıdır. (Ивановой Т.Ю 2017). Organizasyonel değişim yönetimi teorisi ve uygulamasının çeşitli yönleri, Donaldson J., Harrington J. ve diğerleri gibi yabancı ve yerli bilim adamlarının araştırma konusudur. (Ивановой Т.Ю 2017)

Değerli bir disiplin olan ilgili yönetim bilimlerinin araçları (stratejik yönetim, organizasyon teorisi, yatırım yönetimi, personel yönetimi) yaygın olarak kullanılmaktadır. Şu anda, ulusal ekonominin çeşitli sektörleri için ekonomi biliminde değişim yönetimi ele alınmaktadır: sanayi, ulaşım, otel işletmeciliği. Ayrıca, organizasyonel değişiklikler hem psikoloji hem de sosyolojide incelenmektedir. Bu bilgi alanındaki araştırma sonuçlarına olan talep nedeniyle, kavramların ikamesini önlemek için bazı kategorilerin ilişkiler kurması gerekmektedir. Bunlar organizasyonel değişiklikleri ve organizasyonel gelişimi içerir.

İşletme aynı zamanda toplumun ekonomik altyapısının bir unsuru olarak açık bir sosyo-teknik sistem olup, öncelikle dış çevreye ve onunla etkileşime, ikinci olarak ise iç çevresel faktörlere bağlıdır. İki ana bileşenin birleşimi - teknoloji (yapısal varlıklar) ve personel (insan varlıkları) bağlıdır [1, s. 87]. Kuruluşun iç ve dış çevresini etkileyen faktörler, organizasyonel değişikliklerin ana kaynaklarıdır ve yönetim sisteminden olumlu bir yanıt gerektirir (Şekil 1).

146



Değişiklik Yönetiminde kullanılan yöntemler.





Etkin değişim yönetimi, bir organizasyonun mevcut durumundan istenilen duruma en az zararla geçmesini gerektirir. Bu süreçteki ana adımlar şunlardır:

1. Organizasyonun mevcut durumunun analizi. Bu, şirketin karşı karşıya olduğu sorunların belirlenmesini, her birine bir önem düzeyi verilmesini ve sorunları çözmek için gereken değişiklik türlerinin değerlendirilmesini içerir.

2. Organizasyonun gelecekte arzu edilen durumunu tahmin etmek. Değişim uygulandıktan sonra şirket için ideal durumun tasavvur edilmesini, vizyonun değişim çabasında yer alan herkese açıkça iletilmesini ve yeni duruma geçişin bir yolunu içerir. Geçişin önemli bir kısmı bir tür istikrarın korunması olmalıdır.

3. Değişikliklerin düzenli bir şekilde uygulanması. Bu, etkin bir ekonomik yönetim anlamına gelir. Bir plan geliştirmek, kaynakları tahsis etmek ve değişim sürecinden sorumlu kilit bir kişiyi atamak faydalı olabilir. Şirket liderleri, hedeflerini ve vizyonlarını paylaşarak ve rol model olarak hareket ederek değişimi motive etmeye çalışmalıdır.

Dünya, yaratıcı fikirlerin doğduğu zihinlerde bulunan entelektüel gücün bir biçimi olan insan kaynaklarının sahiplenişinin rekabetinin yaşandığı bir döneme girmektedir. (Abdulova, 2021). Gelecekteki çevikliği optimize etmek için değişimi proaktif bir şekilde yönetmek, sektör değişiminin dinamikleriyle başa çıkmanın, onu keyfi bir şekilde uygulamaktan her zaman daha yaratıcı bir yoldur. Bu süreç şirketin insan kaynaklarının yardımıyla daha başarılı olur.

Değişim yönetimi sırasında, hızla gelişen organizasyonlar yeniden yapılanmaya maruz kalabilir. Organizasyonel yeniden yapılanma - ana şirket ile bağlı ortaklıkları arasındaki ilişkilerdeki değişikliklerin eşlik ettiği organizasyon yapısında çok sayıda değişikliği içerir. Kriz zamanlarında yeniden yapılandırma gereklidir; küresel mali ve ekonomik kriz, çoğu kuruluşu yalnızca maliyet azaltma programlarını değil, aynı zamanda işletme yönetim sistemi ve yapısında da radikal yeniden yapılandırma projelerini uygulamaya zorlar.

Görevleri rekabet avantajlarının büyümesini hızlandırmaktır. Kriz sırasındaki yeniden yapılanmanın aksine, istikrarlı koşullardaki kuruluşlar bu süreci kapsamlı bir şekilde analiz etme ve en uygun çözümü seçme konusunda daha fazla özgürlüğe sahiptir.

Literatürde yeni bir "çerçeve" veya "çerçeve" kavramı oluşturulmuştur - bunlar, kuruluşlara özgü, mantıksal olarak ilişkili bir dizi fikir ve varsayım sunar ve kuruluşta olup bitenlerin daha net anlaşılmasını sağlar. Dört ana "plan" (C.Д. Резник 2018)

1. Yapısal çerçeve. Yapısal yöntemin iki ana kaynağı vardır. Bu eğilimin tanınmış temsilcileri, işin bilimsel organizasyonuna ilişkin 14 ilkeyi tanımlayan F. Taylor, A. Fayol ve diğerleridir. İkincisi ise örgütün ideal yapısı olarak "monokratik bürokrasi"yi öneren M. Weber'in çalışmalarıdır. Yapısal çerçeveye yönelik mevcut yaklaşımları özetlersek, destekçilerinin örgüt yapısının doğrudan bağımlılığından, birimlerin, departmanların ve belirli bireylerin işlevlerini örgütün verimliliği ile kullanmanın rasyonelliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2. İnsan kaynakları çerçevesi. Bu yaklaşımın savunucuları, işletmenin faaliyetinin öncelikle çalışanlara bağlı olduğunu, başarıya katılım duygusu yarattığını, reformların uygun motivasyonu ve teşviki ile kaliteli çalışmaya bağlı olduğunu iddia ediyor. Benzer bir yaklaşım, ünlü ekonomistlerin ve psikologların - A. Maslow, D. McGregor, A. McClelland, K. Argiris vb. - çalışmalarına da yansıyor.

3. Siyasi çerçeve. Örgütleri bireysel ve grup çıkarlarının iç içe geçtiği siyasi arenalar olarak görüyor. Uygulanan değişikliklerin etkinliği ve belirlenen hedeflere ulaşılması, esas olarak iktidar elitleri arasında ne ölçüde uzlaşmaların bulunduğuna ve güç dağıtımını ve nüfuz sorunlarının ne ölçüde verimli bir şekilde çözüldüğüne bağlıdır.

4. Sembolik çerçeve. Kuruluşu, kuruluş kültürünün (vizyon, değerler, tutumlar, kurumsal ruh) bir dizi ögesi olarak görür. Kavramın yazarları, değişikliklerin ancak sembolik bir çerçeveye dayandığı takdirde etkili olacağına inanmaktadır. Örgütlerde kültürün önemi artıyor (Aliyev, 2020)

Dolayısıyla bu teorinin yazarlarına göre organizasyonda meydana gelen tüm süreçler, yerleşik çerçeveler kullanılarak analiz edilebilir. Yeniden çerçeveleme kavramı, ancak o zaman dönüşümlerin dört çerçevenin her birinde oluşması ve güçlendirilmesiyle değişikliklerin kapsamlı, eksiksiz ve etkili olacaktır. Farklı çerçeveler, değişimin uygulanmasının farklı aşamalarında önemli bir rol oynayabilir.

### Örgütsel değişimi yönetmeye yönelik modeller ve değişim faktörleri.

Yönetim trendleri yüksek üretkenlik, yüksek performanslı çalışanlar ve işçi memnuniyeti üzerindedir. (Tutar and Sarkhanov 2022) Değişim yönetimi modelleri, dönüşüm yoluyla değişim hedeflerine ulaşmaya



yönelik temel bir kavram, metodoloji, meta model ve derinlemesine bir yaklaşım içeren ve arzu edilen yeni bir durumun kabulünü ve tanınmasını teşvik eden yapılardır.

Örgütsel değişimi yönetmeye yönelik modellerin değerlendirilmesine tüm modern modellerin prototipiyle (Amerikalı sosyolog Kurt Lewin'in modeli) başlamak mantıklıdır, bu bir değişim klasiği haline geldi. Bunun temeli, değişimi anlamının istikrar kavramının farkındalığını gerektirdiği önermesidir. K. Levin'e göre "denge" faktörlerinin sınırlanması ve sürdürülmesi dengesi organizasyonun sorunlarının hızla üstesinden gelmenizi sağlar. Değişimin itici güçlerinin satış hacminde azalma, nakit akışında azalma, ürün kalitesinde azalma ve maliyetlerde artış olduğunu düşünüyor. K. Levin, değişimi sınırlayan faktörler olarak şunları sıralıyor: Organizasyon kültürünün inisiyatif almayı hoş karşılamaması, yöneticilerin olası alternatiflerin farkında olmaması, çalışanların yaratıcılık gösterme teşvikinin olmaması, üst düzey yöneticilerin gücü gasp etmesi. Örgütsel değişim sürecini "ilerletmek" isteyen bir yöneticinin, çabalarının çoğunu sınırlayıcı güçlerin etkisini azaltmaya adanması gerektiğine inanıyor. Bu gerginliğin hafifletilmesine yardımcı olur. Motive edici güçlerdeki bir artış yalnızca değişime karşı direnci artırır. K. Levin, organizasyonel değişimi yönetme sürecinin tamamını üç büyük aşamaya ayırır: "Donmayın çözülmesi", "Hareket", "Dondurma".

Bir sonraki değişim modeli "geçiş dönemi" modelidir. Geçiş durumu, değişim sürecinde insanların bilinçli olarak alışılmış davranışlarını dönüştürdüğü bir zaman noktasıdır.

Geçiş modelini kullanırken, değişiklikler doğası gereği "çığır açan" niteliktedir. "Atılım" modeli çerçevesinde değişim, organizasyonun mevcut konumundan, kriterleri organizasyon yönetimi tarafından belirlenen, gelecekte arzu edilen duruma doğru hareket etme süreci olarak kabul edilmektedir. Geçiş modeli, yönetimin kuruluşun gelecekteki konumu hakkında net bir vizyona sahip olduğu ve dış çevreyle ilgili olarak proaktif olduğu kuruluşlar için en etkili olabilir. Bir lider için, çalışanların değişiklikleri gerçekleştirme konusunda anlayış ve bilinçli katılımını gerektiren ve onları yapay olarak yeni bir duruma itmeyen yeni bir vizyonu ekibine tanıtmak önemlidir. Geçiş dönemi modelinin tanımlayıcı unsuru, organizasyonel teşhis ve gelişim eğilimlerinin tahminidir. Değişimin uygulandığından emin olmak için, farklı düzeylerdeki yöneticilerin kuruluşun mevcut durumu, gelecekteki durumu ve etkili bir değişim sürecini engelleyebilecek dirençler ve sorunlar hakkında net bir anlayışa sahip olmaları gerekir. Mevcut durumun kapsamlı bir değerlendirmesi sayesinde kuruluşun yönetimi, amaç ve hedeflerine ulaşmak için gerçekçi ve pratik olarak uygulanabilir bir önlem programı hazırlayabilir. Organizasyonun gerçek durumunun kapsamlı bir değerlendirmesi için çeşitli yaklaşım ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Kuruluşun potansiyelini ve hedef işlevleri yerine getirme yeteneğini değerlendirme sorununu çözmeyi amaçlamalıdır.

Prosci Change Management'tan Jeff Hiatt, ADKAR değişim modelini oluşturdu. Bu modelin temeli, Hiatt ve ekibinin değişim sürecindeki 900'den fazla kuruluşla yürüttüğü uzun vadeli araştırmalardır. Bu modele göre herkesin başarılı bir şekilde dönüştürülmesini (değişebilmesini) sağlamak üzerinde durulmalıdır ve bu da beş adım gerektirir:

Farkındalık. Vurgu, değişim ihtiyacının farkına varılmasıdır. Bu, reformun nedenlerinin erkenden açıklığa kavuşturulmasını gerektirir.

Dilek. Değişim yönetimi liderleri, çalışanların değişimin nedenini anlamalarına yardımcı olur ve değişime katılma isteklerini teşvik eder.

Bilgi. Koçluk ve eğitim, çalışanların nasıl değişeceğini ve reformları nasıl sürdüreceğini anlamalarına yardımcı olur.

Yetenek. Zaman, uygulama ve eğitim, bir şirketin arzu edilen performans düzeyine ulaşması için ihtiyaç duyduğu değişikliklere yol açar.

Konsolidasyon. Başarının farkına varmak ve olası başarısızlıklar için düzeltici eylemlerde bulunmak, değişimin pekiştirilmesine ve kalıcı olmasına yardımcı olur (*E.A. Оркина 2016*).

Değişimi kolaylaştıran ve engelleyen faktörler:

Değişimi kolaylaştıran faktörler:	Değişimi engelleyen faktörler:
1. Değişim ihtiyacının farkındalığı.	1. Organizasyonun bürokratik katılımı.
2. Organizasyonel kriz.	2. Ön dönüşümlerin gerçekleştirilmesindeki hatalar.
3. Ürünün (teknolojinin) eskimesi.	3. Direnç ve değişim korkusu.
4. Kanunlarda ve diğer düzenleyicilerde değişiklikler.	4. Çelişkili hedefler.
5. İşçiler arasında değerler sistemindeki,	



davranış normlarındaki değişiklikler.  
6. Organizasyonel üretkenliğin azalması

Listelenen faktörlere yakından bakarsanız, organizasyonda değişiklik yapmak için gerekli dönüşümlere müdahale eden birçok faktörün olduğu sonucuna varabilirsiniz. Bunlar arasında direnç ve değişim korkusu, ön değişikliklerin gerçekleştirilememesi, hedeflerin tutarsızlığı vb. yer alır. Yukarıdaki nedenler, işletmenin, ürün ve hizmetlerin rekabet gücünün artırılmasındaki temel sorunların yalnızca bir kısmı olarak değerlendirilebilir. Elbette, rekabet gücünü yüksek düzeyde tutmak, müşterilere daha iyi hizmet vermek ve uygun teknoloji düzeyini sağlamak için kuruluşların zamanında ve bazen radikal değişiklikler yapması gerekiyor ve şimdi önceki ekonomide olduğundan çok daha sık. Değişim yönetiminin faydaları çeşitlidir ve aynı zamanda işletmenin çeşitli risklerinin azaltılması ve hizmet sunumunun kalitesinin artırılmasıyla da ilişkilidir. Ayrıca, hem planlı hem de plansız değişiklik yapma sürecini etkin bir şekilde yöneterek, bir işletmenin bireysel bölüm ve bölümlerinde çeşitli nesnel ve öznel nedenlerden dolayı aksama sürelerini azaltmak mümkündür. Bu ve nakit ve işgücü maliyetlerinin analizini, işgücü kullanımının doğrudan analizini ve düzeltici yöntem ve önlemleri içeren bir dizi analiz yönteminin oluşturulması sayesinde, etkisiz gereksiz maliyetleri azaltmak, ürün ve hizmetlerin kalitesini artırmak mümkün olacaktır. tedarik edilen. Bu genellikle ürün maliyetlerinde azalma, fiili ve beklenen giderlerin uyumlaştırılması, gelirden ve kârda artış ve işletmenin teknik ve ekonomik göstergelerinin geleceğe yönelik daha makul planlanması anlamına gelecektir.

Değişim yönetimi, genel olarak, bir işletmenin durumunu, uygun bilgi, modeller, yöntemler ve teknolojileri kullanarak gelişiminin tüm yönlerinin düzeyini yönetmeye ve bu değişiklikleri işletmenin çalışma koşullarına uyarlamaya yönelik olası bir entegre yaklaşımdır. işletmenin kendisine ve çalışan personele. Sorunları ve değişim beklentilerini tanımlamak ve karakterize etmek, "nasıl", "neden" ve "ne" sorularının yanıtlarını içerir. "Nasıl" sorusu şeklinde organizasyonun hedefleri az ya da çok yoğunlaşır. "Ne" sorusunu yanıtlamak için sorunu teşhis etmeniz ve istenen sonucu tartışmanız gerekir. İşlevlerin nihai hedeflerini belirlemek ve onları var etmenin yeni ve daha iyi yollarını keşfetmeye doğru bir adım atmak için "neden" sorusunun yanıtlanması gerekir. Birlikte ele alındığında bu sorular, bir değişim girişiminin nihai hedeflerini ve sonuçlarını ortaya çıkarabilir.

149

**Ana sonuçlar:**

Zorunlu değişiklikleri daha etkili bir şekilde yönetmek ve iş sürekliliği planlarını ayarlamak için aşağıdakiler gereklidir:

Strateji ve taktikler, işletmenin etkinliği açısından kritik önem taşıyan, işletmenin dış ve iç ortamında süregelen değişikliklere odaklanılarak güncellenmelidir.

Yönetimi, sanal proje ekipleri oluşturma, uzaktan toplantılar, grup beyin fırtınası yapma veya uzaktan işbirliğini desteklemek için çeşitli işbirliği araçlarını kullanma dahil olmak üzere kurumsal verimliliği artırmanın yeni yollarına uyarlayın.

İşletme içinde ve tüm paydaşlarla tutarlı iletişim için iletişim kurun. Uzaktan çalışma etrafında yapılandırılmış bir iletişim formatı oluşturmak, personelin belirsiz zamanlarda odaklanmış ve üretken kalmasına yardımcı olacaktır.

Geri bildirim sağlamak ve ortaya çıkan sorunları çözmek için çalışanların iletişim yeteneklerini genişletin; bu, yönetimin iletişimin etkinliğini, kabul düzeyini ve değişime direnç alanlarını değerlendirmesine yardımcı olacaktır.

Personel yönetiminin sürekli iyileştirilmesini sağlamak. Eğitim ve gelişim, çalışanların uyum sağlamasına, yeni çalışma yöntemlerini kabul etmesine ve rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirmesine yardımcı olabilir.

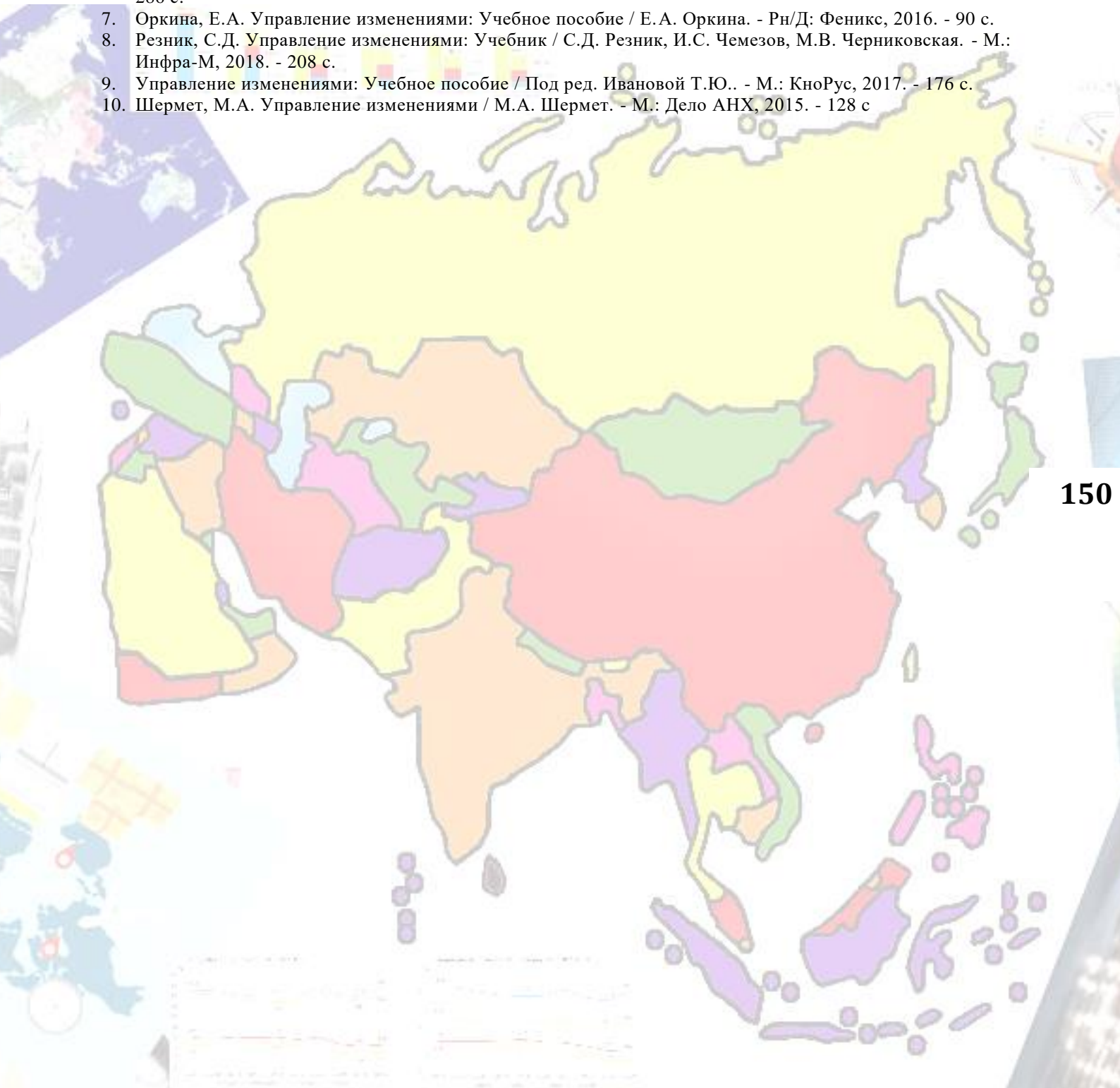
Planlama esnekliğini artırılması. İş sürekliliği planları mevcut duruma göre ayarlandığından, programın başka bir kriz durumunda zamanında değişiklik yapabilme yeteneği ile uzun vadede sürdürülebilir olması sağlanmalıdır.

**Kaynakça:**

1. Abdulova, A. (2021). FEATURES OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT INNOVATIVELY ACTIVE COMPANIES. Economic and Social Development: Book of Proceedings, 86-93.
2. Aliyev, V. (2020). A Qualitative Observations on the Azarbaijan Cultural Values in Terms of Hofstede's Cultural Dimensions. Business and Management Research, 9(2), 19-24.



3. Amirli, H. (2020). Sosial zekânın girişimcilik niyeti ve yaşam doyumu üzerindeki etkisi: Bir alan araştırması (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
4. Mammadova, M., & Aliyev, V. (2021). Evaluation Of the Cultural Dimensions of Hofstede in Azerbaijan: An Application on University Academics. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 25, 1-12.
5. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2022). Tracing Management Fashions in Selected Indices: A Descriptive Statistical Study. *Organizacija*, 55(3), 199-213.
6. Кожевина, О.В. Управление изменениями: Учебное пособие / О.В. Кожевина. - М.: НИЦ Инфра-М, 2013. - 286 с.
7. Оркина, Е.А. Управление изменениями: Учебное пособие / Е.А. Оркина. - Рн/Д: Феникс, 2016. - 90 с.
8. Резник, С.Д. Управление изменениями: Учебник / С.Д. Резник, И.С. Чемезов, М.В. Черниковская. - М.: Инфра-М, 2018. - 208 с.
9. Управление изменениями: Учебное пособие / Под ред. Ивановой Т.Ю.. - М.: КноРус, 2017. - 176 с.
10. Шермет, М.А. Управление изменениями / М.А. Шермет. - М.: Дело АНХ, 2015. - 128 с





## Sürdürülebilir Kalkınma ve İnsani Gelişim Sorunları

*MSc. Nurtac Mirzəyeva*

*Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0004-8998-2561*

### ÖZET

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma ve insani gelişme alanındaki temel zorlukları, bu iki yapı arasındaki karşılıklı ilişkilere ve bağımlılıklara odaklanarak araştırıyor. İnsani gelişme, ekonomik ilerleme, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal adalet arasındaki bağlantılar üzerine kapsamlı analizler yapılmıştır. Çalışmada iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği gibi önemli konulara odaklanılıyor. Çevresel unsurların insan büyümesi ve sürdürülebilir kalkınma arayışı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Bununla birlikte çalışma, eşitsiz gelir dağılımı sorunu, yoksulluğun yaygınlığı ve ekonomik ilerlemenin bireylerin refahı üzerindeki sonuçları gibi ekonomik engelleri de kapsamaktadır. Analiz sosyal boyuta odaklandı; özellikle eğitim, sağlık hizmetlerine erişim, cinsiyet eşitliği gibi alanlardaki eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklerin insani gelişme üzerindeki etkisini inceledi. Bu konularda gözlemlenen eşitsizliklerin önemi, toplumsal refah ve kolektif geleceğimizin uzun vadeli sürdürülebilirliği üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle vurgulanmaktadır. Bu çalışma, politika fikirleri ve yanıtları da dâhil olmak üzere, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi gereken gerekli eylemleri vurgulamaktadır. Daha adil ve sürdürülebilir bir küresel düzen arayışında, çevresel, ekonomik ve sosyal unsurları ele alan çok yönlü politika tedbirlerinin benimsenmesinin önemi vurgulanmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma ile insani gelişme arasındaki etkileşimin anlaşılması, küresel zorluklara dikkat çekilmesi ve olası çözüm önerilerinin sunulması açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** sürdürülebilir kalkınma, insani gelişim, ekonomik ilerleme

### Sustainable Development and Human Development Issues

151

### ABSTRACT

This study investigates the underlying challenges within the realm of sustainable development and human development, focusing on the interrelationships and interdependencies between these two constructs. Extensive analysis has been conducted on the interconnections among human development, economic progress, environmental sustainability, and social justice. The study focuses on significant issues, including climate change, depletion of natural resources, and environmental pollution. It highlights the impact of environmental elements on human growth and the pursuit of sustainable development. Nevertheless, the discourse also encompasses economic obstacles, namely the issue of inequitable income distribution, the prevalence of poverty, and the ramifications of economic progress on the welfare of individuals. The analysis focused on the social dimension, specifically examining disparities in domains such as education, healthcare access, gender parity, and the consequential impact of these disparities on human development. The significance of the disparities observed in these matters is underscored due to their adverse impact on societal well-being and the long-term viability of our collective future. This study emphasizes the necessary actions to be undertaken at both national and international levels, including policy ideas and answers. The significance of adopting well-rounded policy measures that address environmental, economic, and social elements is underscored in the pursuit of a more equitable and sustainable global order. Consequently, the study can be regarded as a significant resource for comprehending the interplay between sustainable development and human development, directing attention towards global challenges, and proposing potential remedies.

**Keywords:** sustainable development, human development, economic progress

### Giriş

Sürdürülebilir Kalkınma terimi, 1987 yılında Dünya Çevre ve Sürdürülebilirlik Komisyonu olarak da bilinen Brundtland Komisyonu'nun raporunda ilk kez ortaya atılmıştır. Bu komisyon, 'Sürdürülebilir Kalkınma'yı, 'şimdiki neslin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gereken kaynaklardan mahrum bırakılmaması' olarak tanımlamıştır. Bu anlayış, bugünün gereksinimlerini karşılarken, gelecek kuşakların da aynı imkânlarla ve kaynaklara erişebilmesi fikrine dayanır (Tıraş, 2012; Gedik, 2020).



Sürdürülebilir gelişme, kökeni derinlere uzanan fakat özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren sıkça kullanılmaya başlanan kapsayıcı bir kavramdır (Bozlağan, 2005; Toprak, 2006). Kalkınmanın temel hedefi, insanlara uzun ömürlü, sağlıklı ve yaşam kalitesini artıracak bir ortam sunmaktır. Ancak, genellikle kaynakların artırılması ve finansal zenginliğin sağlanması sürecinde bu amaç göz ardı edilir. Bu sebeple, kalkınma sıklıkla ulusal gelirin büyüklüğü ile ölçülmeye çalışılır. Bununla birlikte, gelir sadece kalkınmanın bir yönü olup, kalkınmayı sadece gelir boyutuna indirgemek doğru bir yaklaşım değildir (Mutlu, 2007; Şahin & Kutlu, 2014). Sürdürülebilir gelişme, ekonomik büyüme ile birlikte çevresel, sosyal ve kültürel unsurları da içeren bütünsel bir yaklaşım gerektirir. Yani, sadece gelir artışı değil, aynı zamanda kaynakların sürdürülebilirliği, adalet, eşitlik, sağlık, eğitim gibi faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır.

İnsani gelişmenin zayıf olması yoksunluk durumu olarak da adlandırılabilir. Yoksunluk yoksulluğun parasal olmayan boyutudur. Asgari (toplumda genel kabul görmüş) yaşam standardına erişememe veya temel gereksinimleri karşılayamama durumu olarak tanımlanan yoksulluğun yalnızca yetersiz gelir veya harcama ile değil, eğitimsizlik, sosyal güvencesizlik, sosyal ilişkilerdeki zayıflık, toplumsal faaliyetlerde yer alamama gibi durumlar olarak da tanımlanması yoksulluğun parasal olmayan boyutunu da içeren bir tanımlamadır. Bu bağlamda Adam Smith yoksul olmamayı, “*utanç duymadan insan içine çıkma imkânı*” olarak tanımlamaktadır. Burada toplumun gerektirdiği asgari düzeydeki gereksinimleri gerçekleştirme ihtiyacı vurgulanmaktadır. Smith buradaki zorunluluğu sadece hayatın devamı için vazgeçilmez metalar olarak değil, ülke adetlerine göre asgari düzeydeki ihtiyaçları gerçekleştirememenin en alt tabakadaki insanları bile itibarsız hale getireceği bir durum olarak ele almaktadır (Doğan ve Tatlı, 2014; Aktaş, 2015; Sarı & Meydan, 2018).

### **Sürdürülebilir Kalkınma**

İngilizce’deki “sustainable development” kavramının Türkçe’ye çevirisi olan “sürdürülebilir kalkınma”, Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde, “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yolaçamayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da gözönünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü” biçiminde açıklanmaktadır (Keleş vd., 2009).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya atıldığından beri çok defa ve farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bu durum, kavramın belirsizleşmesine neden olmuştur. Tanımlar, genellikle tanımlı yapanların akademik dallarını yansıtacak biçimde oluşturulmuştur. İktisatçılar, çoğu zaman yaşam standartlarının belli bir düzeyde korunması gerekliliğini vurgulamaya eğilimliken, çevrebilimciler biyoçeşitlilik ve çevrebilimsel esneklik (ecological resilience) yönüyle ilgilenmişler, sosyologlar ise topluluklar içindeki sosyolojik bağların ve karşılıklı ilişkilerin korunması gereksinimine öncelik vermişlerdir. Kavramın biraz daha kesin tanımlanması için atılan ilk adımlar kuramsal düzlemde olmuş ve tartışmanın iktisadi ve çevresel boyutlarına odaklanılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımına ilişkin tartışmalara iktisadi açıdan ilk katkılardan biri Rawls’un adalet kuramına dayandırdıkları “kuşaklararası eşitlik” ilkesi temel alınarak Pearce, Barbier ve Markandya (2002) tarafından yapılmış olup, kavramın, gelecekteki hiçbir kuşağın günümüzdeki kuşaktan daha kötü durumda olmaması anlamına geldiği öne sürülmüştür. Buna göre, toplum, zaman içinde refahın azalmasına izin vermemelidir (Onur, 2014; Tutar ve Sarkhanov, 2021).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının kökenleri kesin olarak belirlenemese de, sürdürülebilirlik fikrinin ortaya çıkışı ve evrimi Ortaçağ’a hatta eski Yunan mitolojisine kadar izlenebilir. Bazı araştırmacılar, sürdürülebilirlik düşüncesinin belki de ilk kez antik Yunan mitolojisindeki yeryüzü tanrıçası Gaia ile ilişkilendirilebileceğini öne sürmektedirler. Gaia, bütün varlıkları kendi çocukları gibi besleyen ve koruyan bir tanrıçadır. Her şeyin kaynağı olarak kabul edilir ve ölümle birlikte tekrar ona dönüşeceği inancıyla önemsenir. Eski Yunan toplumunda, ülkenin durumuna göre yöneticilerin Gaia tarafından ödüllendirildiği veya cezalandırıldığı düşünülürdü. Bu inanç, yöneticilerin Gaia’nın hoşnutluğunu kazanmak için özverili bir şekilde çalışmaları gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bu nedenle, icraatların Gaia’yı memnun etmesi, ülkenin huzur ve refah içinde yaşaması için önemli bir kriterdi. Ancak, O’Riordan’ın sürdürülebilirlik düşüncesini sadece antik Yunan uygarlığına dayandırması objektif olmayabilir, çünkü Doğu kültürlerinde benzer temalar binlerce yıldır varlığını sürdürmektedir. Sürdürülebilirlik düşüncesi, aslında birçok geleneksel kültürden izler taşımaktadır. Bu, sadece antik Yunan uygarlığıyla sınırlı olmayıp, Doğu kültürlerinde de uzun süredir var olan benzer temaları içermektedir (Bozlağan, 2005; Oz Mehmet, 2008).

İktisadi, sosyal ve çevresel alanları birbirine bağlayan yöntemler de yüksek öneme sahiptir. Çevre ve doğal kaynaklar iktisadi, çevrebilimsel iktisat, koruma ekolojisi, enerji iktisadi, sosyoloji iktisadi, çevre



sosyolojisi, çevre etiği vb. bu üç alan arasında köprü oluşturan yaklaşımlar arasında bulunmaktadır (Markandya, 2002; Sarkhanov, 2021).

Sürdürülebilir kalkınma üçgeni ilk kez, 1992 yılında Rio de Janeiro, Brezilya'da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda üçgenin köşeleri kadar içinin ve kenarlarının da önemli olduğunu vurgulamak için sunulmuştur. Örneğin; yoksulluk ya da iklim değişikliği gibi konuların üçgenin merkezinde yer almasının nedeni; bu sorunların her üç boyutta da ele alınması gerekliliğidir. Sustainomics çerçevesi, herhangi bir disiplinin hegemonyasından kaçınarak, tarafsız ve açık biçimde sürdürülebilir kalkınmaya dikkat çekmeye odaklansa da, disiplinler arasındaki 187 çekişmeler nedeniyle bu fikre yoğun biçimde direnç gösterilmiştir (Onur, 2014).

Sürdürülebilirlik, insanların dünya üzerinde uzun süre güvenli bir şekilde bir arada var olabilme yetenekleriyle geniş ölçüde ilgili olan toplumsal bir hedeftir. Sürdürülebilirlik kavramı, küresel, ulusal ve bireysel düzeylerde kararları yönlendirmek için kullanılabilir. Sürdürülebilirlik genellikle üç boyuta (aynı zamanda sütunlar da denir) sahip olarak tanımlanır: çevresel, ekonomik ve sosyal. Günlük kullanımda "sürdürülebilirlik" genellikle büyük çevre sorunlarıyla mücadele etmeye odaklanır. Sürdürülebilirlik'in, belirli bir kavrayış olarak tarım, ormanlar ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklar konusunda ortaya çıktığı görülmektedir (Lélé, 1988).

Sürdürülebilirlik düşüncesinin 19. yüzyıl başlarında literatürde somut olarak kendini göstermeye başladığı söylenebilir. Arthur Young, Britanya Adaları'ndaki seyahati sırasında, tarımsal toprakların komünal sistemle işlenmesinden bireysel sisteme geçilmesi ile birlikte, tarımsal ürün miktarında ve verimlilikte sürekli artış sağlandığını görmüş ve bu durumdan hareketle, sürdürülebilirlik düşüncesi ile ilintileyebilecek görüşlerini 1804 yılında yayımladığı General View of Agriculture of Hertfordshire adlı kitapta açıklamıştır (Bozlağan, 2005; Bulut ve Çakmak, 2018).

Sürdürülebilir Gelişme (SG) düşüncesinin kavramsallaşması uzun bir dönemde gerçekleşmiştir. Kavram, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, birçok uluslararası kuruluşun yapmış olduğu yoğun çalışmalar sonucunda biçimlenmiştir. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren, gerek küresel ve gerekse ulusal ve yerel düzeylerde birçok bilimsel araştırma yapılmış ve konferanslar düzenlenmiştir. Yapılan her yeni çalışma sürdürülebilir gelişme düşüncesinin kavramsallaşmasına katkıda bulunmuştur. SG'nin düşünceden kavrama geçişinde, bu çalışmalardan bazılarının etkileri kuşkusuz daha güçlü olmuştur. Söz konusu çalışmaları kronolojik olarak şu biçimde sıralamak olanaklıdır (Bozlağan, 2005; Kaypak, 2011).

Politika yapımcıların, kalkınma sorunları ile çevre sorunları arasında denge kurduğunu varsaydığı bir zaman vardı. Diğer bir deyişle, "çevre yönetimi", kalkınma ve politika oluşturma forumlarında "kalkınmaya karşı" bir tabir olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, son zamanlarda, kalkınma ve çevre sorunlarına ilişkin görüşler tam tersi olmuştur ve her iki konu arasındaki tamamlayıcılıklar giderek daha fazla tartışılmaktadır. Her iki kavramın entegre edilmesinin gerekçesi bu bölümde sunulmaktadır. İyi çevresel kalite - özellikle hava, su ve sanitasyon - yoksulların refahını iyileştirmek için gerekli bir koşuldur. Hem insani gelişme hem de sürdürülebilir kalkınma kavramları, güçlü teorik temellere ve bilimsel araştırmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda, insani gelişme ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki karşılıklı bağlantılar daha alakalı hale gelmektedir. Her iki geliştirme kavramının entegre olmaması, geliştirmeye oldukça eksik bir yaklaşım olacaktır (Mutlu, 2007; Şahin ve Kutlu, 2014; Bayramli ve Sarkhanov, 2021).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları yoksulluğun son erdirilmesi, çevrenin korunması, iklim krizine karşı önlem alınması, refahın adil paylaşımı ve barışı hedefliyor. BM'nin çalıştığı Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları şunlardan oluşuyor.

### **İnsani Gelişim**

İnsani gelişme, politika yapımcılar açısından sürdürülebilir kalkınmanın çekirdek alanlarından biri olarak kabul edilir. İnsani gelişme kavramı üzerine yapılmış pek çok tanım vardır. Bu tanımlar arasında belki de en açıklayıcı olanı, Sen'in (2000) çalışmasında ifade ettiği gibi 'insani gelişme, özgürlükle kalkınmadır' tanımıdır. Sen çalışmasında insani gelişmenin, bireylerin gerçek özgürlüklerinin genişlemesi olarak kabul edileceğini söyler. Gerçek özgürlükle anlatılmak istenen, gelişme süreci içerisinde genel kanı olarak baskın ve önemli bir rol oynadığı düşünülen maddi özgürlükler değil, manevi özgürlüklerdir. Sen sürdürülebilir kalkınmanın sadece ekonomi alanında dar bir çerçevede tanımlanamayacağını, insan özgürlükleri üzerine odaklanılarak kişi başına milli gelir artışıyla birlikte daha olumluya doğru giden süregelen teknolojik bir ilerleme, sanayileşme, sosyal modernleşme gibi geniş alanlara yayılan değerler kümesi olabileceğini ifade eder. Özgürlükler aynı zamanda eğitim olanakları, sağlık hizmetleri, siyasi ve sivil haklar gibi sosyal düzenlemelere bağlıdır (Şahin ve Gökdemir, 2016; Tutar ve Sarkhanov, 2020).



İnsani gelişme, ikinci dünya savaşının sona erdiği ve soğuk savaşın etkilerinin kısmen azalmaya başladığı 1990'lı yılların başında, az gelişmiş ve tarihsel geçmişlerine bakıldığında sömürge durumunda olmuş ülkelerin refah seviyelerinin artırılmasına yönelik olarak kalkınma ekonomisi kapsamında gündeme gelmeye başlamıştır. Kalkınma ekonomisi çerçevesinde, sadece ekonomik gelişmenin insani gelişmenin sağlanması için yeterli olmadığı, bu doğrultuda daha kapsamlı ve koordineli bir kalkınma anlayışının benimsenmesi gerektiği fark edilmeye başlanmış ve "insani kalkınma" yaklaşımı, ekonomik kalkınma tartışmalarının içerisinde yer almaya başlamıştır. İnsani kalkınma yaklaşımı; kalkınma anlayışının, ekonomik büyüklükten öte kalkınmanın nihai amacının insan olması gerektiğini ve tüm ekonomik faaliyetlerin insan kapasitesinin geliştirilmesi amacıyla yönelik olarak kurgulanması gerektiğini ifade eden bir yaklaşımdır (Gürses, 2009; Erol, 2011; Tutar vd., 2023).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE), insani gelişmenin temel boyutlarındaki ortalama başarının özet bir ölçüsüdür: uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olmak ve iyi bir yaşam standardına sahip olmak. İGE, üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır. Sağlık boyutu, doğumda beklenen yaşam süresi ile, eğitim boyutu ise 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama okullaşma süresi ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen okullaşma yılı ile ölçülmektedir. Yaşam standardı boyutu, kişi başına düşen gayri safi milli gelir ile ölçülür.

### İnsani Gelişme Endeksi (HDI)

İnsani Gelişme Endeksi (HDI – Human Development Index), bir ülkenin veya bir toplumun gelişmesini sadece ekonomik verilerle değil, sağlık, eğitim ve kişi başına düşen milli gelir gibi temel insan yaşamı boyutlarını dikkate alarak ölçen önemli bir göstergedir. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) tarafından 1990'lı yıllarda oluşturulan bu endeks, dünya genelindeki tüm ülkeler için her yıl hesaplanmakta ve raporlanmaktadır. HDI, sağlıklı yaşam, eğitim ve ekonomik refahi temsil eden kapsamlı bir gösterge olup uzun dönemli verilere dayalı olarak hazırlanır. Bu nedenle, yıllık olarak büyük değişimler göstermeyebilir. Ancak, belirli bir zaman diliminde bir ülkenin gelişimini takip etmek veya farklı ülkeler arasında uzun vadeli karşılaştırmalar yapmak için güvenilir, şeffaf ve tutarlı bir ölçüttür (Koçak ve Okyay, 2018).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), insani gelişmeyi insanların uzun süreli ve sağlıklı bir yaşam sürebilme, daha iyi eğitim alma ve yaşamlarından keyif alma gibi olanaklarının arttığı ve seçeneklerinin genişlediği bir süreç olarak tanımlamaktadır. İnsani gelişme, insan yaşam kalitesinin ve özgürlüğünün artırılmasına yönelik daha fazla vurgu yapar. Bu anlamda insani gelişme endeksi, insanların yaşam standartlarını ve özgürlüklerini iyileştirmeye yönelik bir ölçüm aracı olarak geliştirilmiştir (Çağlar ve Ketten, 2018). Endeksin temel motivasyonu ise geçmişe dayanır ve bu motivasyon, ulusal hesaplamalar ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) sistemine yönelik eleştirileriyle bilinen ekonomist Simon Kuznets'e kadar uzanır. Kuznets, ulusal hesaplama ve GSYİH'nin önde gelen isimlerinden biri olarak, bir ülkenin refahının sadece ulusal gelirin ölçüsünden türetilmemesi gerektiğini savunmuştur. Kuznets'in çalışmaları, bir ülkenin gelişmişlik seviyesini sadece ekonomik göstergelerle değil, insanların yaşam kalitesini ve refahını iyileştiren faktörlerle de ölçmek gerektiği fikrini desteklemiştir. UNDP'nin insani gelişme endeksi, bu fikirlerin etrafında şekillenmiş ve insanların yaşam kalitesini, sağlığı, eğitimi ve özgürlüğü gibi unsurları da hesaba katan kapsamlı bir gösterge haline gelmiştir. Bu endeks, insanların refahını ve gelişimini değerlendirmede ekonomik göstergelerin ötesinde önemli bir rol oynamaktadır (Gökmen, 2020).

### İnsani Gelişme Endeksinin Hesaplama Yöntemi

İnsani Gelişme Endeksinin (İGE) hesaplamasında 1990 yılından 2010 yılına kadar kullanılan veriler aynı olmakla birlikte hesaplama yönteminde bir takım değişikliklere gidilmiştir. İGE hesaplamasındaki formül değişiklikleri nedeniyle, ülke verilerinin yıllar itibarıyla karşılaştırılabilirliği bozulduğundan, bu eksikliği gidermek amacıyla en son belirlenen formül kullanılarak önceki dönem verileri beş yıllık aralıklarla yeniden hesaplanıp yayımlanmaktadır. Bu değişiklikler neticesinde ülkelerin önceki yıllar sıralamasında veya İGE puanlarında değişiklikler görülebilmektedir. Yıllar itibarıyla İGE'nin hesaplanmasında yapılan değişiklikler aşağıda yer almaktadır (Sarı ve Meydan, 2018).

### İnsani Gelişme Endeksi Bileşenleri

İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index - HDI), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından her yıl yayınlanan ve ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini ölçmeye yönelik bir endekstir. HDI, ülkelerin insan refahını ve yaşam kalitesini değerlendirmek için kullanılan önemli bir ölçüttür. İnsani Gelişme Endeksi, genellikle üç temel bileşeni içerir (Günel vd, 2017; Koçak ve Okyay, 2018):





**Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam:** Bu bileşen genellikle ülkedeki insan ömrünü ölçer. Genellikle bu ölçüm, bir ülkede doğan bir bireyin ortalama ömrünü yansıtır. Bu, genellikle yaşam beklentisi olarak ifade edilir ve HDI'nin bir parçası olarak değerlendirilir.

**Bilgi ve Eğitim Seviyesi:** Bu bileşen, ülkedeki ortalama eğitim düzeyini ölçer. Genellikle okullaşma oranları ve ortalama eğitim süresi gibi göstergeleri içerir. Bu bileşen, okuryazarlık oranları ve eğitim seviyelerinin yanı sıra eğitim kalitesini de değerlendirebilir.

**Kişi Başına Düşen Gelir:** HDI'nin bir diğer bileşeni kişi başına düşen milli gelirdir. Bu, bir ülkedeki ekonomik refahın bir göstergesidir ve genellikle GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) veya GNI (Gayri Safi Milli Gelir) gibi ölçütler kullanılarak hesaplanır.

Bu üç ana bileşen, insan gelişimini ölçmek için kullanılan HDI'nin temelini oluşturur. Bu göstergeler, bir ülkenin insanların yaşam koşulları, sağlık hizmetleri, eğitim imkanları ve ekonomik refahı gibi unsurları değerlendirmeye yardımcı olur. Bu endeks, ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmak ve politika oluşturucuların gelişmeye odaklanmalarına yardımcı olmak için önemli bir araç olarak kullanılır.

İGE'nin bilgiye erişim boyutu olarak hesaplanan brüt okur-yazarlık oranlarındaki artış sayesinde yaşanan büyük ilerleme, ülkelerin büyük çoğunluğunda gözlemlenen toplumsal ayırım yaratma kapasitesini azaltmıştır. Ancak, ölçüm göstergesi olarak okuryazarlık oranlarını kullanmanın basit olmakla birlikte yetersiz olduğu üzerine eleştiriler yapılmıştır. Okuryazarlık oranının, kişinin sadece okuma ve yazma yeteneğini ifade ettiğini, eğitim çağındaki nesiller için 'okula devam süresini' göstermede yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Bu eksikliği ortadan kaldırmak için 2010 yılında söz konusu gösterge revize edilerek, bilgiye erişim boyutunun göstergeleri brüt ortalama ve brüt beklenen okullaşma yılları olarak değiştirilmiştir. Bu göstergelerden ortalama okullaşma yılı, eğitimin kalitesi çerçevesinde 25 yaş ve üzeri kişilerin aldığı ortalama eğitim yılını ifade eder (Şahin ve Gökdemir, 2016).

### **İnsani Gelişimle Sağlık İlişkisi ve Sağlık Artan Önemi**

İnsani Gelişim Endeksi (İGE), sağlık düzeyini belirlemede önemli bir ölçüt olarak kabul eder. Bu endeks, yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve kişi başına gelir gibi faktörlere dayanarak gelişim analizini genişletmeyi hedefler. Bu anlamda, toplumun sağlık durumu ile ekonomik gelişim arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık düzeyinin iyileştirilmesi, bir dizi ekonomik fayda sağlayabilir (Günsoy, 2005; Yalçın ve Çakmak, 2016).

Toplumun sağlığını iyileştirmek, bireylerin verimliliğini ve gelirini etkileyerek ekonomik olarak fayda sağlar. Bu nedenle, sağlık düzeyinin geliştirilmesi, hem toplumun uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmesine katkıda bulunur hem de doğrudan ekonomik gelişmeyi etkiler. Sağlık iyileştirmeleri, toplumun genel verimliliğini artırarak ekonomik getiriler elde etmeyi sağlar. Örneğin, daha sağlıklı bireyler daha az hastalanır, daha az iş gücü kaybı yaşanır ve bu da iş verimliliği ve üretkenliği artırır. Aynı zamanda, sağlık hizmetlerine erişimin ve kalitesinin artması, uzun vadede sağlık harcamalarında tasarruf sağlayabilir ve ekonomik kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar. Sağlık düzeyinin iyileştirilmesi, ekonomik büyüme ve gelişmeyi destekler. Sağlıklı bir nüfus, daha fazla eğitim alabilir ve daha yetenekli olabilir, bu da toplumsal gelişim için önemli bir kaynak haline gelir. Bu durum, insanların ekonomik faaliyetlere daha etkin bir şekilde katılmasını ve üretkenliklerini artırarak ekonomik büyümeyi destekler (Taban, 2006; Karataş ve Çankaya, 2010).

Sağlıklı yaşam hakkı, genellikle iki ana perspektiften ele alınabilir: İlk olarak, bireylerin veya toplumun mevcut sağlık durumu veya sağlık düzeyiyle ilgilidir. İkincisi ise, bireylerin ve toplulukların sağlık durumunu etkileyen çeşitli faktörlerle ilişkilidir. Sağlık düzeyi, bireylerin genel sağlık durumuyla ilgilidir. Bu, fiziksel ve zihinsel sağlık durumuyla birlikte hastalıkların varlığı veya yokluğunu içerir. Kişinin sağlık düzeyi, yaşam beklentisi, kronik hastalıkların varlığı, genel fiziksel kondisyon ve psikolojik sağlığı kapsar (Tüylüoğlu ve Tekin, 2009).

### **İnsani Kalkınmanın Ölçülmesi**

Özellikle 1980'lerden itibaren, bir grup ekonomist, gelişimin ölçüsü olarak kullanılan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kavramının temelinde bir eksiklik olduğunu savunmuştur. Bu ekonomistler, GSYİH'nin sadece ekonomik üretimi ölçtüğünü ve bu nedenle toplumsal refahın tam bir resmini sunmadığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre, GSYİH'nin ölçümü, ekonomik büyüme kadar önemli olmasına rağmen, toplumun gerçek refahını ve yaşam kalitesini tam olarak ifade etmede yetersiz kalmaktadır. Bu eleştiriler, GSYİH'nin toplumsal ve ekonomik sorunları tam olarak yansıtamadığını vurgular. Özellikle ekonomik büyüme eşit bir şekilde dağılmamışsa, yani gelirin ve refahın dağılımı adil olmadığında, GSYİH'nin tek başına bir refah göstergesi olarak yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. GSYİH'nin sadece ekonomik üretimi ölçtüğü, fakat



gelir dağılımı, yoksulluk, eğitim düzeyi, sağlık koşulları, çevresel faktörler ve sosyal adalet gibi önemli unsurları hesaba katmadığı dile getirilmektedir (Öztürk, 2016; Cebeci ve Dilber, 2016).

Kalkınma kavramı günümüzde sadece iktisadi performansla değil, daha çok insanların kaliteli bir yaşam sürdürebilmeleriyle açıklanmaktadır. Artık iktisadi büyüme yalnızca bir hedef değil, insanların yaşam kalitelerini artıran bir araç olarak değerlendirilir. Bu büyümenin sağladığı faydaların, insanların yaşam standartlarına dönüştürülmesi önem taşır. Kalkınma, bireyin kendi varlığı ve daha iyi bir yaşam sürebilmesiyle alakalı bir kavram olarak ele alınır. Bu bağlamda, insanların yaşam kalitesini ölçmek için yeni araştırmalar yapılmış ve çeşitli insani kalkınma göstergeleri ve endeksleri geliştirilmiştir. Bu göstergeler, sadece ekonomik büyümenin ötesinde, insan refahının ve gelişiminin daha kapsamlı bir değerlendirmesini sağlamak için önemli bir rol oynamaktadır. Bu göstergeleri kullanarak öncü niteliğinde en çok bilinen üç ölçme girişimi şunlardır (Öztürk, 2016):

- Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü (United Nations Research Institute on Social Development), 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişmekte olan birçok ülke için dokuzu sosyal, yedisi iktisadi olan 16 temel gösterge ile bileşik bir endeks formülü kullanarak bir dizi çalışma yapmıştır.
- Adelman ve Morris tarafından, 1967 yılında 41 değişkene göre, gelişmekte olan 74 ülkeyi sınıflandıran bir çalışma yapılmıştır.
- Washington'da Deniz aşırı Kalkınma Konseyi (Overseas Development Council) tarafından 1970 ile 1980 yılları için Fiziksel Yaşam Kalite Endeksi oluşturulmuştur. Bu ölçüme karşılaştırmalı ve zaman serili bir çalışma yapılmış ve üç temel sosyal gösterge üzerinde odaklanmıştır. Bunlar bebek ölüm oranı, yaşam beklentisi ve yetişkin okur/yazarlık oranıdır. Bu çalışma gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri kapsamıştır (Tüylüoğlu ve Tekin, 2009).

### Sonuç

Gelişmeye etki eden faktörler oldukça karmaşık ve ülkeler arasında çeşitlilik göstermektedir. Ancak, insani gelişme kavramı, insan odaklı bir perspektifle daha gerçekçi bir şekilde temsil edilebilmektedir. Bu kavramın bir ölçütü olan İnsani Gelişme Endeksi (İGE), sağlık, eğitim ve gelir gibi insan yaşamının temel boyutlarını bir araya getirerek yaşam kalitesini ölçmek için önemli bir araçtır. Böylece, ülkeler arasındaki gelişme farklılıkları daha bilimsel bir çerçevede değerlendirilebilir. İnsan sağlığı, İGE'nin bir parçası olarak, yaşam kalitesi açısından büyük önem taşır. Toplumun sağlık düzeyinin artırılması, sadece insan mutluluğunu değil aynı zamanda çalışanların verimliliğini artırarak uzun vadeli gelişmenin temelini oluşturur. Bu nedenle, sağlık harcamalarının ekonomik boyutu da göz önünde bulundurulmalıdır. Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, ekonomiye önemli katkılarda bulunabilir ve bu katkılar hızla kendini yenileyebilir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, düşünsel olarak binlerce yıllık birikimin bir ürünü olsa da, somut olarak insanlığın son birkaç yüzyıldır üzerinde durduğu bir konudur. Özellikle yirminci yüzyılın ekonomik ve sosyal gelişmelerinin doğaya verdiği zarar, sürdürülebilirlik düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Küresel toplumun varoluşunun çevresel tehdit altında olması, çevreci hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sürdürülebilirlik ve kalkınma arasındaki denge, günümüzde çevre ve kalkınma odaklı düşünce ve hareketlerin merkezinde yer almaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı, çevre ve kalkınma alanlarında temel bir söylem haline gelmiştir.

### Kaynakça

1. Aktaş, M. T. (2015). Mutluluğun Durağan Durum Hali: Yoksulluk Açısından Uyum Teorisine Dayalı Bir Analiz. *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 4(10), 44-65.
2. Bayramlı, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
3. Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *In Journal of Social Policy Conferences* (No. 50, pp. 1011-1028). Istanbul University.
4. Bulut, B., & Çakmak, Z. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Eğitimi Ve Öğretim Programlarına Yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2680-2697.
5. Cebeci, A., & Dilber, İ. (2016). Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi Değerinin 2011-2012 Karşılaştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 123-132.
6. Çağlar, A., & Ketten, N. D. (2018). İllerin insani gelişme endeksinin veri zarflama analizi ile ölçülmesi. *Ege Academic Review*, 18(4), 565-578.
7. Doğan, E. M., & Tatlı, H. (2014). İnsani Gelişme Ve Yoksulluk Bağlamında Türkiye'nin Dünyadaki Yeri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 99-124.
8. Erol, E. D. (2011). İnsani Gelişme Yaklaşımı Doğrultusunda Beşeri Kalkınmanın Boyutları: Gelişmekte Olan Ülkeler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 99-108.



9. Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik Ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
10. Gökmen, B., Büyüksalvarcı, A. (2020). İnsani Gelişme Endeksi, Ekonomik Büyüme ve Turizm Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Analiz, *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi* 4(5), 374-385
11. Gülel, F. E., Çağlar, A., Uyar, S. G. K., Karadeniz, O., & Yeşilyurt, M. E. (2017). Türkiye’de illere göre insani gelişme endeksi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 208-216.
12. Günsoy, G. (2005). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 35-52.
13. Günsoy, G. (2005). İnsani Gelişme Kavramı Ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 35-52.
14. Gürses, D. (2009). ‘İnsani Gelişme’ ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350.
15. Karataş, M., & Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 29-55.
16. Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 19-33.
17. Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2009). Çevre politikası. İmge Kitabevi Yayınları.
18. Koçak, E., & Okyay, U. Ç. A. N. (2018). İnsani gelişme endeksi ile büyüme ilişkisi: Pedroni eşbütünlük örneği. *Journal of Politics Economy and Management*, 1(2), 55-61.
19. Lélé, S. (1988, September). The concept of sustainability. In *Natural Resources Modelling and Analysis: Proceedings of an Interdisciplinary Conference held at St. Mary's University and the Bedford Institute of Oceanography between* (Vol. 29, pp. 46-48).
20. Markandya, A., Harou, P., Bellù, L., & Cistulli, V. (2002). Environmental economics for sustainable growth: a handbook for practitioners. In *Environmental Economics for Sustainable Growth*. Edward Elgar Publishing.
21. Mutlu, A. (2007). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre muhasebesi (II). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34), 162-173.
22. Onur, Y. (2015). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.
23. Ozmehtmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
24. Öztürk, H. M. (2016). Human development index of Turkey, economic development, relationship nutrition and comparison with selected countries Türkiye'nin insani gelişme endeksi, ekonomik gelişmişlik, beslenme ilişkisi ve farklı ülkelerle karşılaştırılması. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3402-3412.
25. Sarı, V. İ., & Meydan, M. C. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endekslerinin Türkiye'deki İller İçin Ölçülmesi ve Analizi. *İDEALKENT*, 9(24), 387-429.
26. Sarkhanov, T. (2021). Personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş: emeğin örgütsüzleştirilmesi stratejisi üzerine bir inceleme.
27. Şahin, G., & Gökdemir, L. (2016). İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin Türkiye Ölçeğinde Ardl Sinir Testi İle Sinanması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 1-24.
28. Şahin, İ., & Kutlu, S. Z. (2014). Cittaslow: sürdürülebilir kalkınma ekseninde bir değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 2(1), 55-63.
29. Taban, S. (2006). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 4(4).
30. Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
31. Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir kalkınma çevresinde çevre politikaları ve mali araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 146-169.
32. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 465).
33. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2021). Covid-19 pandemisi ve azerbaycan turizmi: sektör temsilcisi görüşlerinin incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(1), 7-18.
34. Tutar, H., Tuzcuoğlu, F., & Sarkhanov, T. (2023). A study on the relationship between the disorganization of labor and precarization. *Multidisciplinary Science Journal*, 5, 2023024. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2023024>
35. Tüylüoğlu, Ş., & Tekin, M. (2009). Gelir düzeyi ve sağlık harcamalarının beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkileri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-31.
36. Yalçın, A. Z., & Çakmak, F. (2016). Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamalarının İnsani Gelişim Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4).



## Çocuk Odaklı Turistik Aktivitelerin Turizm Gelirine Katkısı

*MSc. Elmira Ferzeliyeva*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0008-4500-4079.*

### ÖZET

Çocuklara yönelik turistik faaliyetler, turizm endüstrisine gelir sağlamada önemli bir role sahiptir ve mekânların çekiciliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu faaliyetler ailelerin tatil tercihlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamakta ve turizmden elde edilen gelire doğrudan etki etmektedir. Çocukları merkeze alan etkinlikler, ailelerin tatil tercihlerini şekillendirmede önemli bir etkiye sahiptir. Aileler genellikle çocukları için hem eğlenceli hem de öğretici aktiviteler sunan destinasyonları tercih ediyor. Bu aktiviteler çocukların özel ilgi alanlarına uygun olacak şekilde kasıtlı olarak hazırlanabilir. Örneğin çocuk dostu müzeler, eğlence parkları, yaban hayatı atraksiyonları ve etkileşimli öğrenme merkezleri potansiyel seçeneklerdir. Çocuk merkezli aktivitelere katılmak çoğu zaman ailelerin tatil sürelerini uzatmasıyla sonuçlanır. Ebeveynler, çocuklarının keyif aldığı yerlerde kalış sürelerini uzatma eğilimi gösteriyor, bu da konaklama, yiyecek, yiyecek ve perakende alışverişleri kapsayan harcamaların artmasına neden oluyor. Bu olgu birçok alanda turizmden elde edilen gelirler üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Çocukların ihtiyaçlarını ve ilgilerini ön planda tutan faaliyetler, belirli bir bölgedeki yerel turizm endüstrisini olumlu yönde etkilemektedir. Bu sektörlerdeki faaliyetlerin yüksek düzeyde olduğu bölgelerde, genellikle yerel şirketlere, restoranlara, konut tesislerine ve hizmet sektörüne yönelik artan bir talep vardır. Bu olgu, istihdam oranlarını artırma ve yerel ekonomi üzerinde olumlu etki yapma potansiyeline sahiptir. Çocuklara öncelik veren turistik faaliyetler, turistik yerlerin genel çekiciliğine katkıda bulunur. Bu tür etkinliklerin sunulduğu destinasyonlar, çocuklu ailelerin yanı sıra daha geniş turist kitlesi de dahil olmak üzere çok geniş bir ziyaretçi kitlesine hitap edebilme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle yerler, çok çeşitli konukları çekerek turist gelirlerini artırır. Tatil destinasyonları pazarlama stratejilerini gençlerin ihtiyaç ve tercihlerine uygun etkinlik ve aktivitelere ağırlık vererek geliştirmektedir. Bu olgu, sitenin aileler için çekiciliğini arttırmakta ve potansiyel turistler için bir mükânat görevi görmektedir. Çocuk odaklı turistik faaliyetler, yalnızca turizm gelirlerini artırmakla kalmayıp aynı zamanda yerlerin genel çekiciliğini ve rekabet gücünü de artırma potansiyeline sahiptir. Bu faaliyetler, ailelerin tercihlerinin önemli bir belirleyicisi olarak hizmet ettiğinden turizm işletmesinde önemli bir stratejik role sahiptir. Çalışmada çocuk odaklı etkinliklerin turizm geliri üzerindeki etkisini kapsamlı bir bakış açısıyla incelemek için hem analitik hem de tanımlayıcı metodolojileri birleştiren karma yöntem yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma bulguları, çocuk odaklı turistik faaliyetlere katılmanın, turizm gelirini artırma ve destinasyonların genel çekiciliğini artırma, dolayısıyla ailelerin tatil tercihlerini etkileme şeklinde ikili bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

**Anahtar kelimeler:** turistik aktivite, turizm geliri, çocuk odaklı turizm

### Contribution of Child-Focused Touristic Activities to Tourism Income

### ABSTRACT

Touristic activities for children have an important role in generating income for the tourism industry and contribute to increasing the attractiveness of places. These activities play an important role in shaping families' holiday preferences and directly affect the income obtained from tourism. Activities centered on children have a significant impact on shaping families' holiday preferences. Families generally prefer destinations that offer both fun and educational activities for their children. These activities can be deliberately tailored to suit children's particular interests. For example, child-friendly museums, amusement parks, wildlife attractions and interactive learning centers are potential options. Participating in child-centered activities often results in families extending their vacation time. Parents tend to extend their stay in places their children enjoy, leading to increased spending covering accommodation, groceries, groceries and retail purchases. This phenomenon has a positive impact on income from tourism in many areas. Activities that prioritize children's needs and interests positively impact the local tourism industry in a particular region. In regions with high levels of activity in these sectors, there is often increased demand for local companies, restaurants, residential facilities and the service sector. This phenomenon has the potential to increase employment rates and have a positive impact on the local economy. Tourist activities that prioritize



children contribute to the overall attractiveness of tourist destinations. Destinations where such activities are offered have the ability to appeal to a wide range of visitors, including families with children as well as a wider range of tourists. Therefore, places attract a wide variety of guests, increasing tourist revenues. Holiday destinations develop their marketing strategies by focusing on events and activities that suit the needs and preferences of young people. This phenomenon increases the attractiveness of the site for families and acts as a magnet for potential tourists. Child-focused tourist activities have the potential to not only increase tourism revenues but also increase the overall attractiveness and competitiveness of places. These activities have an important strategic role in the tourism business as they serve as an important determinant of families' preferences. The study used a mixed methods approach, combining both analytical and descriptive methodologies, to examine the impact of child-focused events on tourism revenue from a comprehensive perspective. Research findings show that participating in child-focused tourist activities has the dual effect of increasing tourism revenue and increasing the overall attractiveness of destinations, thus influencing families' holiday preferences.

**Keywords:** tourist activity, tourism income, child-oriented tourism

## Giriş

Çocuk odaklı turistik aktivitelerin turizm sektöründe oynadığı rol, günümüzde giderek artan bir öneme sahiptir. Turizm endüstrisi, sadece yetişkinler değil, aynı zamanda çocuklar için de çekici ve eğlenceli hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, çocuk odaklı turistik aktivitelerin turizm gelirine olan katkısını incelemektir. Turizm, sadece ülkeler arası ekonomik ilişkileri canlandırmakla kalmayıp aynı zamanda kültürler arası anlayışı artıran önemli bir sektördür. Turistler, farklı yerlerde eşsiz deneyimler yaşamak, yeni kültürleri keşfetmek ve tatilin tadını çıkarmak için seyahat ederler. Ancak, turizmin sadece yetişkinlere yönelik olmadığı gerçeği giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Çocuk odaklı turistik aktiviteler, turizm endüstrisine sadece eğlence değil, aynı zamanda sürdürülebilir bir gelir kaynağı sağlama potansiyeliyle ön plana çıkmaktadır.

Çocuklar, bir destinasyona yapılan seyahatin önemli bir parçası haline gelmiş durumda. Aileler, çocuklarının tatil boyunca keyif alacakları etkinlikleri ve mekanları planlarken, turistik işletmeler de bu talebe cevap vermek için çeşitli çocuk dostu aktiviteler sunmaktadır. Bu noktada, çocuk odaklı turistik aktivitelerin turizm gelirine nasıl katkı sağladığını anlamak, hem destinasyonlar hem de turistik işletmeler için stratejik bir öneme sahiptir. Bu makalede, çocuklara yönelik turistik aktivitelerin turizm sektöründeki rolünü ve ekonomik katkısını inceleyeceğiz.

## Çocuk Odaklı Turizm Aktivitelerinin Tanımı ve Önemi

Günümüzde aileler, tatil planlarını yaparken sadece kendi istekleri değil, aynı zamanda çocuklarının tatil deneyimlerini de göz önünde bulunduruyor. Bu bağlamda, çocuk odaklı turizm aktiviteleri giderek daha fazla popülerlik kazanıyor. Peki, çocuk odaklı turizm aktiviteleri nedir ve neden bu kadar önemli?

### Çocuk Odaklı Turizm Aktiviteleri Nedir?

Çocuk odaklı turizm aktiviteleri, tatil destinasyonlarında çocukların yaş gruplarına uygun olarak düzenlenen eğlenceli, öğretici ve etkileşimli etkinlikleri içerir. Bu aktiviteler genellikle çocuk klüpleri, eğlence merkezleri, oyun alanları, tematik parklar, doğa gezileri, sanat atölyeleri ve kültürel etkinlikleri kapsar. Temel amaç, çocuklara tatilde unutulmaz anlar yaşatmak ve aynı zamanda onların gelişimine katkıda bulunmaktır (Duygu, Bıçkı ve Özgökçeler, 2013).

### Çocuk Odaklı Turizmin Önemi

Çocuk odaklı turizm, son yıllarda seyahat endüstrisinde önemli bir unsur haline gelmiştir. Aileler, çocuklarıyla seyahat etme eğiliminde oldukça artmıştır ve bu da çocukların tatil deneyimlerinin planlanması ve önemi konusunda daha fazla farkındalık oluşturmuştur. Çocuk odaklı turizm, çocukların tatillerinde eğlenirken aynı zamanda öğrenmelerini, keşfetmelerini ve gelişmelerini sağlamayı amaçlar. Bu tür bir turizm, destinasyonlar ve konaklama işletmeleri için önemli bir pazar haline gelmiştir. Çocuklar için özel olarak tasarlanmış etkinlikler, oyun alanları, eğitici faaliyetler ve çocuk kulüpleri gibi hizmetler sunan tesisler, ailelerin tercihlerinde büyük bir rol oynamaktadır. Bu tesisler, ailelerin çocuklarını güvenle bırakabilecekleri, onların keyifli vakit geçirebileceği ve aynı zamanda faydalı deneyimler yaşayabilecekleri ortamlar sunarak müşteri memnuniyetini artırır (Sharpley ve Roberts, 2004).

Çocuk odaklı turizmin önemi, çocukların seyahat deneyimlerinden maksimum fayda sağlamalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yerel ekonomiye de katkıda bulunabilir. Özellikle ailelerin çocuklarıyla birlikte seyahat etme eğilimi, destinasyonlarda ve konaklama tesislerinde çocuk dostu hizmetlere olan talebi



artırmıştır. Bu da çocuk odaklı turizmin, bir bölge veya şehrin ekonomik büyümesine ve istihdamına katkıda bulunabileceği anlamına gelir. Çocuk odaklı turizm aynı zamanda çocukların kültürel deneyimler kazanmalarını ve dünya görüşlerini genişletmelerini destekleyebilir. Yeni yerler keşfetmek, farklı kültürleri deneyimlemek ve çeşitli aktivitelerle etkileşimde bulunmak, çocukların empati, açıklık ve küresel vatandaşlık duygularını geliştirebilir. Çocuk odaklı turizm sadece ailelerin tatil deneyimlerini iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda destinasyonlar ve işletmeler için önemli bir pazar potansiyeli sunar. Çocukların tatil deneyimlerini zenginleştirmek, onların gelişimine katkıda bulunmak ve ailelerin tercihlerini belirlemek için çocuk odaklı turizme yönelik yatırımlar ve geliştirmeler, turizm endüstrisi için hayati bir rol oynamaktadır. Bu şekilde, seyahat sektörü çocukların ve ailelerin tatil deneyimlerini daha anlamlı, eğlenceli ve öğretici hale getirme potansiyeline sahip olabilir. Aşağıda çocuk odaklı turizme ilişkin bazı faydalar sunulmuştur (Dalkılıç ve Burak 2017; Kervankiran, 2014; Yıldız ve Durgun, 2010):

*Aile Tatil Deneyimini İyileştirme:* Çocuk odaklı turizm aktiviteleri, aile tatillerini daha eğlenceli ve anlamlı kılar. Çocuklarının mutlu ve meşgul oldukları bir tatil, ebeveynleri için de daha keyifli hale getirir. Aileler, birlikte geçirdikleri zamanın kalitesini artırarak anılar biriktirebilirler.

*Çocukların Gelişimine Katkı:* Bu tür aktiviteler, çocukların sosyal, duygusal, bilişsel ve fiziksel gelişimine olumlu etkilerde bulunur. Etkileşimli oyunlar, sanat etkinlikleri ve doğa gezileri gibi aktiviteler, çocukların öğrenme isteğini artırır ve yaratıcılıklarını geliştirmelerine yardımcı olur.

*Öğrenme ve Keşif Fırsatları:* Çocuk odaklı turizm aktiviteleri, çocuklara öğrenme ve keşif fırsatları sunar. Doğa yürüyüşleri, müze ziyaretleri ve kültürel etkinlikler, çocukların dünyayı daha yakından tanımalarına yardımcı olur ve merak duygularını tetikler.

*Aile Tatilinde Rahatlamayı Destekleme:* Tatil, dinlenme ve rahatlama için bir fırsat olmalıdır. Çocuklarını tatilde mutlu gören ebeveynler, daha fazla rahatlar ve kendilerini yenilenmiş hissederler. Çocuk odaklı aktiviteler, ailelerin tatilde gerçekten dinlenmelerine yardımcı olabilir.

*Turizm Sektörüne Katkı:* Çocuk odaklı turizm aktiviteleri, turizm sektörü için de önemli bir katkı sağlar. Aileler, çocuk dostu tesisleri tercih ederek tatil planlarını yaparken, oteller ve destinasyonlar çocuklara yönelik hizmetleri artırarak müşteri memnuniyetini artırabilirler.

### **Çocuklar için turistik aktivitelerin turizm sektörüne etkisi**

Çocuklara yönelik olarak tasarlanan turistik faaliyetlerin özünde turizm sektörü üzerinde geniş kapsamlı bir etkisi bulunmaktadır. Tüketici davranışını etkiler, destinasyon tercihlerini şekillendirir, yeniliği teşvik eder, ekonomik büyümeye katkıda bulunur ve endüstride sürdürülebilirliğin desteklenmesinde rol oynarlar. Ailelerin ihtiyaçlarının ve tercihlerinin çocuk dostu tekliflerle karşılanması, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin gelişmesi ve gelişen pazar taleplerini karşılaması açısından önemli bir husus olmaya devam etmektedir. Çocuklar için turistik aktiviteler, turizm sektörü üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Bu etkiler, hem turizm işletmeleri ve destinasyonlar için hem de genel olarak turizm endüstrisi için çeşitli avantajları içerir. İşte çocuklar için turistik aktivitelerin turizm sektörüne olan etkileri aşağıda sunulmuştur (Greenwood, 1972; Sharpley ve Roberts, 2004; Aymankuy ve Ceylan, 2013; Wilkinson ve Pratiwi, 1995):

*Aile Tatillerini Teşvik Ediyor:* Çocuklar için özel olarak tasarlanmış turistik aktiviteler, aileleri tatil planları yapmaya teşvik eder. Aileler, çocuklarının keyif alabileceği ve eğlenebileceği destinasyonları tercih ederler. Bu durum, oteller, tatil köyleri ve diğer turistik işletmeler için aile dostu hizmetler sunma konusunda bir fırsat yaratır.

*Müşteri Sadakatini Artırır:* Çocuklar için sunulan özel aktiviteler, ailelerin belirli otel veya destinasyonları tercih etmelerine neden olabilir. Aileler, çocukları için güvenli ve eğlenceli bir tatil deneyimi yaşadıkları yerlere sadakat geliştirebilirler. Bu durum, işletmeler için müşteri sadakatini artırarak tekrarlayan müşteri getirebilir.

*İşletmelere Yenilikçilik Fırsatları Sunar:* Çocuklar için turistik aktiviteler, turizm işletmelerine yenilik ve farklılaşma fırsatları sunar. Özel çocuk kulüpleri, eğitici etkinlikler ve tematik parklar gibi aktiviteler, işletmelerin kendilerini rakiplerinden ayırmalarına ve benzersiz bir deneyim sunmalarına yardımcı olabilir.

*Aile Dostu İmaj Oluşturur:* Çocuklar için uygun turistik aktiviteler sunan işletmeler, aile dostu bir imaj oluşturur. Bu imaj, ailelerin tatil planlarını yaparken güvenilir ve çocuklarına uygun bir ortam arayan turistleri cezbetmeye yardımcı olabilir.

*Turistik Aktivitelerin Çeşitliliğini Artırır:* Çocuklar için tasarlanmış aktiviteler, bir destinasyonun turistik çeşitliliğini artırabilir. Çocuklar, doğa gezileri, hayvanat bahçeleri, eğlence parkları ve öğrenmeye yönelik müze etkinlikleri gibi çeşitli aktivitelerle tatillerini daha çekici hale getirebilirler.



*Aile Ekonomisine Katkıda Bulunur:* Aileler, çocuklarının tatilde eğlenmelerini ve öğrenmelerini sağlamak için ek harcamalar yapabilirler. Bu, turistik işletmelerin ve yerel ekonominin canlanmasına katkıda bulunabilir.

*Gelecekteki Turistleri Etkiler:* Çocuklar için düzenlenen turistik aktiviteler, gelecekteki tatil planlamalarını etkileyebilir. Olumlu bir çocukluk tatil deneyimi, bu çocukların yetişkinlikte aynı destinasyonlara veya benzer aktivitelere ilgi göstermelerine neden olabilir.

### **Çocukların turistik aktivitelere katılımının ekonomik değerlendirilmesi**

Çocukların turistik aktivitelere katılımının ekonomik değerlendirilmesi, turizm sektörü ve yerel ekonomi üzerinde çeşitli etkileri içermektedir. Bu etkiler, harcamalar, istihdam, gelir artışı ve turistik destinasyonlara olan talepte artış gibi çeşitli boyutları kapsar. İşte çocukların turistik aktivitelere katılımının ekonomik değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken ana unsurlar aşağıdakilerdir (Yıldız ve Durgun, 2010; Aymankey ve Ceylan, 2013; Baghirova ve Sarkhanov, 2023; Sharpley ve Roberts, 2004; Thornton vd., 1997; Kervankiran, 2014):

*Turistik İşletmelerde Gelir Artışı:* Çocuklar için düzenlenen özel aktiviteler, turistik işletmelerin gelirini artırabilir. Aileler, çocuklarının eğlenceli ve öğretici etkinliklere katılmaları için ek harcamalar yapabilirler. Bu, oteller, tematik parklar, müzeler ve diğer turistik işletmelerin gelir potansiyelini artırabilir.

*Yerel Ekonomiye Katkı:* Çocukların turistik aktivitelere katılımı, yerel ekonomiyi canlandırabilir. Yerel restoranlar, hediyelik eşya satıcıları, turlar ve diğer hizmet sağlayıcıları, çocuklu ailelerden gelen talep sayesinde iş yapma fırsatı bulabilirler.

*Yeni İstihdam Olanakları:* Çocuklar için turistik aktivitelerin talebinin artması, bu alanda çalışanlara yeni istihdam olanakları sağlayabilir. Çocuk kulüpleri, rehberler, eğitmenler ve animatörler gibi pozisyonlarda iş fırsatları ortaya çıkabilir.

*Turistik Destinasyonların Çekiciliğini Artırma:* Çocuklar için uygun aktiviteler, bir turistik destinasyonun çekiciliğini artırabilir. Bu, destinasyonun daha fazla turist çekmesine ve mevcut turistlerin konaklama sürelerini uzatmasına yardımcı olabilir.

*Aile Dostu İmajın Oluşması:* Çocuklar için düzenlenen aktiviteler, bir destinasyonun aile dostu imajını güçlendirebilir. Bu imaj, ailelerin destinasyonu tercih etmelerine ve olumlu deneyimlerini sosyal medyada paylaşımlarına neden olarak destinasyonun tanıtımına katkıda bulunabilir.

*Gelecekteki Müşteri Potansiyelini Artırma:* Tatillerinde olumlu bir deneyim yaşayan çocuklar, gelecekte aileleriyle birlikte tekrar aynı destinasyonu tercih edebilirler. Bu, destinasyonun gelecekteki müşteri potansiyelini artırabilir.

*Eğitim ve Kültürel Etkiler:* Çocuklar, turistik aktiviteler aracılığıyla farklı kültürleri ve doğal güzellikleri tanıma fırsatı bulabilirler. Bu, çocukların eğitimine ve kültürel farkındalıklarının artmasına katkıda bulunabilir.

### **Çocukların tatil deneyimleri ve gelecekteki turizm talepleri üzerine etkileri**

Çocukların tatil deneyimleri, gelecekteki turizm taleplerini önemli ölçüde etkileyebilir. Tatiller, çocukların yaşam deneyimlerini şekillendiren ve unutulmaz anılar oluşturan önemli zaman dilimleridir. Bu deneyimler, ilerideki seyahat tercihleri üzerinde derin etkilere sahip olabilir. Öncelikle, çocukların tatil deneyimleri, onların seyahat ve keşfetme tutkusunu belirleyebilir. Yeni yerler keşfetmek, farklı kültürleri deneyimlemek ve eğlenceli aktivitelerle etkileşimde bulunmak, çocukların seyahat tutkusunu körükleyebilir. Eğer tatillerinde olumlu ve keyifli deneyimler yaşarlarsa, ileride farklı yerlere seyahat etmeye olan istekleri artabilir (Zaei ve Zaei, 2013).

Ayrıca, çocukların tatil deneyimleri, ailelerin gelecekteki seyahat planlarını da etkileyebilir. Ebeveynler, çocuklarının tatil deneyimlerini önemserler ve onların eğlenmelerini, öğrenmelerini ve güvende olmalarını sağlayacak destinasyonları tercih edebilirler. Dolayısıyla, aileler çocuklarının ilgi alanları, ihtiyaçları ve tatil deneyimlerine verdiği tepkilere göre gelecekteki seyahat planlarını şekillendirebilirler. Çocukların tatil deneyimleri aynı zamanda turizm endüstrisi için gelecekteki talepleri etkileyebilir. Çocuk dostu destinasyonlar, oteller ve turistik mekanlar, ailelerin ve çocukların taleplerine cevap vermek adına çeşitli hizmetler sunabilirler. Bu da gelecekte çocuklu ailelerin tercihlerini etkileyebilir ve turizm işletmelerinin çocuklara yönelik özel programlar, aktiviteler ve hizmetler geliştirmesini teşvik edebilir (Kervankiran, 2014).

Bununla birlikte, çocukların tatil deneyimleri aynı zamanda sürdürülebilir turizm anlayışını da etkileyebilir. Doğa sevgisi, çevre koruma bilinci ve kültürel değerlere saygı gibi değerler, çocuklara tatil deneyimleri boyunca kazandırılabilir. Bu deneyimler, gelecekteki seyahat tercihlerini doğa dostu, kültürel olarak zengin



ve sürdürülebilir olanakları olan yerler yönünde etkileyebilir. Çocukların tatil deneyimleri, gelecekteki turizm talepleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu deneyimler, çocukların seyahat tutkusunu belirleyebilir, ailelerin tercihlerini etkileyebilir, turizm endüstrisinin çocuk dostu hizmetler geliştirmesini teşvik edebilir ve sürdürülebilir turizm anlayışını şekillendirebilir. Bu nedenle, turizm sektörü çocukların tatil deneyimlerini dikkate alarak gelecekteki taleplere cevap verebilmek için çeşitli stratejiler geliştirebilir. Çocukların tatil deneyimleri, gelecekteki turizm talepleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu deneyimler, çocukların seyahatle ilgili tutumlarını, tercihlerini ve tatil anılarına dair algılarını şekillendirir. İşte çocukların tatil deneyimlerinin ve bu deneyimlerin gelecekteki turizm talepleri üzerindeki etkilerinin bazıları aşağıda sunulmuştur (Muharrem, 2018; Wilkinson ve Pratiwi, 1995; Kervankiran, 2014; Zaei ve Zaei, 2013; Sharpley ve Roberts, 2004):

*Gelecekteki Tercihleri Etkiler:* Çocuklar, tatillerinde yaşadıkları pozitif deneyimlerin etkisiyle gelecekteki tatil tercihlerini belirlerler. Eğer çocuklar tatilde eğlenceli, öğretici ve unutulmaz anılar biriktirirse, bu, büyüdüklerinde benzer deneyimler arayacakları anlamına gelebilir.

*Aile Tatil Geleneğini Belirler:* Çocuklar, aileleriyle birlikte geçirdikleri tatillerin etkisi altında büyürler. Tatil deneyimleri, aile içinde bir tatil geleneğinin oluşmasına neden olabilir. Bu geleneğin devam etmesiyle, aileler benzer tatil destinasyonlarına ve aktivitelere yönelebilir.

*Turistik Destinasyonların Popülerliğini Belirler:* Çocukların tercih ettiği turistik destinasyonlar, gelecekte o destinasyonların popülerliğini etkileyebilir. Eğlenceli ve çocuk dostu aktivitelere sahip destinasyonlar, aileler tarafından tercih edilebilir ve bu destinasyonlar daha geniş bir turist kitlesi tarafından ilgi görebilir.

*Turistik İşletmelerin Hizmetlerini Şekillendirir:* Çocukların tatil deneyimleri, turistik işletmelerin sunduğu hizmetleri etkileyebilir. Aileler, çocuklarının eğlenceli ve güvenli bir tatil geçirmelerini sağlayan işletmeleri tercih edebilirler. Bu nedenle, turistik işletmeler çocuk odaklı hizmetlere ve aktivitelere yatırım yapabilirler.

*Doğa ve Kültürel Farkındalığı Artırır:* Çocuklar, tatillerinde farklı kültürleri, doğal güzellikleri ve çeşitli aktiviteleri keşfederler. Bu deneyimler, çocukların doğa ve kültürel farkındalıklarını artırabilir ve gelecekte daha çeşitli ve sürdürülebilir turizm taleplerine katkıda bulunabilir.

*Sosyal Medya ve İnceleme Platformları Üzerinde Etkisi:* Çocuklar, tatil deneyimlerini sosyal medya üzerinde paylaşabilir ve inceleme platformlarına yorum bırakabilirler. Bu, gelecekteki turistlerin destinasyonları seçerken bu deneyimleri dikkate almalarına neden olabilir.

*Yenilikçi ve Eğlenceli Turistik Aktivitelerin Talebini Artırır:* Çocuklar, yenilikçi ve eğlenceli turistik aktivitelerle tanıştıklarında, bu tür aktivitelerin gelecekteki tatil planlarında daha çok talep görmesine neden olabilirler.

## **Sonuç**

Sonuç olarak, çocuk odaklı turizm aktiviteleri, tatil endüstrisinde önemli bir trend haline gelmiştir. Aileler, çocukları için özel olarak tasarlanmış etkinliklerle unutulmaz bir tatil deneyimi yaşayabilirler. Aynı zamanda, çocukların tatilde öğrenmelerine ve gelişmelerine katkıda bulunan bu aktiviteler, gelecekteki tatil planlarını etkileyen önemli bir faktör olabilir. Çocuklar için turistik aktiviteler, turizm sektörüne çeşitli avantajlar sağlar. İşletmeler, aileleri çekmek ve müşteri memnuniyetini artırmak için çocuk odaklı hizmetlere yatırım yapabilirler. Aynı zamanda, çocuklar için özel olarak tasarlanmış aktiviteler, turistik destinasyonları daha çekici hale getirebilir ve sektörün genel büyümesine katkıda bulunabilir. Çocukların turistik aktivitelere katılımı ekonomik bir perspektiften değerlendirildiğinde, turizm sektörü ve yerel ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Bu nedenle, turistik işletmelerin çocuklar için özel etkinliklere yatırım yapmaları ve destinasyonların aile dostu imajlarını güçlendirmeleri önemli bir strateji olabilir. Çocukların tatil deneyimleri, turizm sektörünün gelecekteki taleplerini etkileyen önemli bir faktördür. Turistik işletmeler ve destinasyonlar, çocuklara yönelik çeşitli hizmetler sunarak, ailelerin gelecekteki tatil planlarında tercih edilmelerini sağlayabilirler.

Azerbaycan ekonomisi, petrole dayalı yapılanmasıyla uzun süredir büyük ölçüde bağlantılıdır. Petrol gelirleri, ülkenin ekonomisinde belirleyici bir faktör olmuştur ve ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunmuştur (Sarkhanov, 2022). Son yıllarda Azerbaycanda turizm sektörü hızla gelişim göstermektedir (Bayramli ve Sarkhanov, 2021, Aliyev, 2021). Özellikle çocuklara yönelik etkinlikler ve tesislerle birlikte geliştirilen turistik faaliyetler, ailelerin tercihlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Çocuk turizmi, Azerbaycan'ın turizm sektöründe çeşitliliği teşvik etmek ve gelir kaynaklarını çeşitlendirmek adına önemli bir alan olarak yükseltilebilir. Bu, ülkenin turizm potansiyelini artırarak ekonomik açıdan daha sürdürülebilir bir yapı oluşturabilir.





### Kaynakça

1. Aliyev, V. (2021). Halal tourism-the type of tourism required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 12(06 (54)), 1576-1585.
2. Aymankuy, Y., & Ceylan, U. (2013). Ailelerin Turistik Ürün Satın Alma Karar Sürecinde Çocukların Rolü (Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 105-122.
3. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
4. Bayramli, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
5. Dalkılıç, G., & Burak, M. İ. L. (2017). Rekreasyon-Animasyon Hizmetlerinin Sınıflandırılması Ve Otel İşletmelerindeki Öneminin Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 40-72.
6. Duygu, A., BIÇKI, D., & Özgökçeler, S. (2013). Avrupa'da ve Türkiye'de Sosyal Turizm. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 49-73.
7. Greenwood, D. J. (1972). Tourism as an agent of change: A Spanish Basque case. *Ethnology*, 11(1), 80-91.
8. Kervankiran, I. (2014). Dünyada Değişen Müze Algısı Ekseninde Türkiye'deki Müze Turizmine Bakış. *Electronic Turkish Studies*, 9(11).
9. Muharrem, T. (2018). Temalı Parklar Ve Çocuk Dostu Turizm. *Sivas İnterdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, (1), 47-53.
10. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
11. Sharpley, R., & Roberts, L. (2004). Rural tourism—10 years on. *International Journal of tourism research*, 6(3), 119-124.
12. Thornton, P. R., Shaw, G., & Williams, A. M. (1997). Tourist group holiday decision-making and behaviour: The influence of children. *Tourism management*, 18(5), 287-297.
13. Wilkinson, P. F., & Pratiwi, W. (1995). Gender and tourism in an Indonesian village. *Annals of tourism research*, 22(2), 283-299.
14. YILDIZ, Z., & Durgun, A. (2010). 2008 küresel ekonomik krizi ve turizm sektörü üzerine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(1), 1-15.
15. Zaei, M. E., & Zaei, M. E. (2013). The impacts of tourism industry on host community. *European journal of tourism hospitality and research*, 1(2), 12-21.



## Azerbaycan'da Spor Turizmi ve potansiyelinin değerlendirilmesi

*MSc. Khambatova Gulnare*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi ( UNEC), ORCID : 0009-0008-9160-1317*

### ÖZET

Azerbaycan'da spor turizmi son yıllarda büyük gelişme göstermiş ve ülkenin spor alanındaki başarıları sayesinde uluslararası düzeyde ilgi görmeye başlamıştır. Azerbaycan, spor turizmi alanında attığı adımlarla hem yerel hem de uluslararası turistleri çekmeye devam etmektedir. Bu, ülkenin spor altyapısı, organizasyon becerileri ve turizm potansiyeli ile ilgili olumlu bir görünüm sergilemesine katkıda bulunmaktadır. Öncelikle Bakü şehri birçok uluslararası etkinliğe ev sahipliği yapıyor. Bakü, 2015 yılında Avrupa Oyunlarına ev sahipliği yapmış ve uluslararası spor etkinlikleri düzenleyen şehirler arasına adını tescil ettirerek büyük ilgi görmeyi başarmıştı. Bu tür etkinlikler, uluslararası spor camiasının daha sonraki etkinliklere ilgisini çekmesi nedeniyle spor turizminin gelişmesinde büyük etkiye sahiptir. Futbol Azerbaycan'da da büyük ilgi görüyor. Premier Lig olarak adlandırılan büyük futbol ligi, dünya şampiyonaları ve Avrupa şampiyonaları gibi uluslararası futbol etkinlikleriyle hem yurt içinde hem de yurt dışında büyük ilgi görüyor. Azerbaycan milli futbol takımının uluslararası turnuvalara da katılması futbol turizminin gelişmesine katkı sağlıyor.

Bir diğer önemli husus ise Azerbaycan'ın uluslararası kabul görmüş spor tesislerine sahip olmasıdır. Bakü Olimpiyat Stadı ve Bakü Kristal Salonu gibi büyük spor tesisleri ülkeye turist çekmektedir.

Son olarak Azerbaycan spor federasyonlarının uluslararası işbirliği de spor turizminin gelişmesinde rol oynamaktadır. Azerbaycan federasyonları çeşitli spor dallarında uluslararası etkinlikler düzenleyerek dünyaca ünlü sporcularını ülkeye getiriyor.

Bütün bu faktörler bir arada çalışarak Azerbaycan'da spor turizminin gelişmesine büyük katkı sağladı.

**Anahtar kelimeler** : spor turizmi , Azerbaycan , turizm potansiyeli

164

### THE PLACE OF AZERBAIJAN IN SPORTS TOURISM

#### ABSTRACT

Sports tourism in Azerbaijan has shown great development in recent years and thanks to the country's achievements in the field of sports, it has started to attract attention at the international level. Azerbaijan continues to attract both local and international tourists with its steps in the field of sports tourism. This contributes to a positive outlook on the country's sports infrastructure, organizational skills and tourism potential. First of all, the city of Baku hosts many international events. Baku hosted the European Games in 2015 and managed to attract great attention by registering its name among the cities that organize international sports events. Such events have a great impact on the development of sports tourism due to the fact that they attract the interest of the international sports community to further events. Football also attracts great attention in Azerbaijan. The big football league called Premier League is attracting a lot of attention both at home and abroad with international football events such as world championships and European championships. The participation of the Azerbaijan national football team in international tournaments contributes to the development of football tourism.

Another important point is that Azerbaijan has internationally recognized sports facilities. Big sports facilities like Baku Olympic Stadium and Baku Crystal Hall attract tourists to the country.

Finally, the international cooperation of sports federations of Azerbaijan plays a role in the development of sports tourism. Azerbaijan federations organize international events in various sports and bring their world-famous athletes to the country.

All these factors, working together, greatly contributed to the development of sports tourism in Azerbaijan.

**Key words:** Sports tourism, Azerbaijan, Tourism potential

#### Giriş

Turizm, bir yeri veya ülkeyi seyahat ve eğlence amacıyla ziyaret etmektir. Bir ülkede var olan turistik yerleri, doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel mekanları ve diğer ilgi çekici yerleri içerir. Turizm sektörü her geçen gün gelişiyor; ülkelerin gelir elde etmesini sağlıyor çünkü insanların seyahatleri sırasında çeşitli



amaçlarla yaptıkları harcamaların bir kısmı ülke ekonomisinde önemli bir gelir kalemidir. (Baghirov,& Sarkhanov2023). Turizmin birçok faydalı etkisi vardır ve ülkeler için önemli bir ekonomik sektördür. İnsanlar yeni yerler görmek, farklı kültürleri öğrenmek, deneyimlerini paylaşmak ve özel yemeklerin tadına bakmak için seyahat ederler. Turizm aynı zamanda ülkeler arasındaki kültürel ve ekonomik ilişkileri de düzenlemektedir. Turizm sektöründe temel olarak iki tür turizm bulunmaktadır: iç turizm ve dış turizm. İç turizm, ülke içinde seyahat eden insanları ifade ederken, dış turizm ise ülke dışından gelen yolcuları ifade etmektedir. Teknoloji de turizmin gelişmesinde etkili bir faktördür. İnternet ve sosyal medya, seyahat acenteleri ve seyahat rezervasyon platformları aracılığıyla seyahat planları düzenlemeyi daha kolay ve kullanışlı hale getiriyor. Günümüz dünya koşulları dikkate alındığında turizmin kent turizmi, doğa turizmi, sağlık turizmi, kültür turizmi vb. birçok türü bulunmaktadır. Her ülkenin turizm potansiyeli ve sunduğu olanaklar farklı olduğundan kişilerin seyahat planı yapmadan önce duruma ve koşullara göre mevcut teklifleri bağımsız olarak değerlendirmesi gerekir. Statistiklere bakacak olursak Turist sayısı ve Turizm gelirleri her sene artmaktadır. (Aliyev 2021)

### **Azərbaycanda Spor Turizminin dəyərlandırılması**

Son yıllarda Azərbaycan'da spor turizmi devlet kurumları ve özəl sektor tarafından daha fazla ilgi görməkte və gelişmə göstərməkdədir. Spor turizmi, bir ölkəyə, şəhərə və ya bölgəyə seyahət edən kişilərin temel amacı olan spor və rekreasyonel fəaliyyətlərlə ilgilidir. Azərbaycan, uluslararası alanda tanınan və bağımsız spor fəaliyyətlərinin təşkilatı olan bir ölkədir. Bu fəaliyyətlər arasında Formula 1 Azərbaycan Grand Prix'si, Avropa Futbol Ligi matçları, Dünya Kış Sporları Oyunları vb. yer almaktadır. İçerir. Bu fəaliyyətlər Azərbaycan'ı uluslararası bir spor destinasyonu olaraq tanıtır və dünyanın fərqli bölgələrindən gələn gəzginlərin ilgisini çəkir.

Spor turizmi, Azərbaycan'ın spor altyapısı və təşkilatları dağınıq vəziyyətdədir. Bakü Olimpiyat Stadı, Bakü Olimpiyat Parkı, Tofiq Bahramov'un adını taşıyan Cümhuriyyət Stadyumu və digər spor kompleksləri, gəzginlərə spor fəaliyyətlərini izləmə imkanı sunur.

Ayrıca ölkədə dağçılıq və kış sporlarıyla ilgilən turizm də ön plandadır. Guba, Haçmaz və Lenkeran kimi bölgələr doğa turları, dağçılıq və kayak turizmi baxımından gəzginlərə ilginç fərsətlər sunur. Turizm sektöürü 165 için Azərbaycan mənbə baxımından çox zəngindir (Aliyev və Suleymanov 2023)

Azərbaycan hökuməti və turizm sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlar, spor turizminin gelişməsinə dəstək vermək, təşviq etmək və ölkəyə daha fazla turist çəkmək məqsədilə çeşitli fəaliyyət və projələr təşkilat edir. Bu, ölkədəki spor və turizm sektorlərinin tutarlı bir şəkildə gelişməsinə dəstək verəcək stratejik addımlardan sadəcə bir tanesidir.

### **İlk Addımlar**

Haydar Aliyev'in 1993 yılında halkan ısrarı üzərində siyasi iktidara dönməsinin ardından digər sahələrdə olduğu kimi sporun gelişimini də devlet siyasətinin öncelikli sahələrindən biri halinə gəldi. O dövərdən itibərən Azərbaycan'ın bir spor ölkəsi olma, uluslararası dünyada tanınma və olimpiyat hərəkatına katılma sərəci ivmə qazandı. Kısa sərəde gerçəkləşirilən əməllər nəticəsində sporcularımızın bəşəriyyəti artırmağa başladı və Azərbaycan yavaş yavaş güclü spor ölkələri arasına girməyi başardı. Özellikle Sayın İlham Aliyev'in 1997 yılında Milli Olimpiyat Komitəsi (NOC) başqanlığına seçilməsindən sonra ölkəmizdə olimpiyat hərəkatının, bədən tərbiyəsi və sporun gelişiminin yeni bir aşamaya girdiyini bəşir etmək gərəkdir. Azərbaycan'ın uluslararası Olimpiyat hərəkatına aktif katılımı sayəsində ölkəmiz böyük spor potansiyelini ortaya koymuştur. Nitekim 2000 yılında Avustralya'nın Sidney kentində təşkilat olunan Olimpiyat Oyunlarında 2 altın və 1 bronz medalya qazanması və bu nəticəyə görə dünyada 199 ölkə arasında 34. sırada yer alması, bunu söylemək için ciddi bir nədən veriyor. Elbette spor sahəsindəki bəşəriyyətlər də devletin genel gelişmişlik dərəcəsinə və ekonomik potansiyelini bəşirleyen önəmli kriterlərdən biri olaraq qəbul ediliyor. Bu açıdan baxıldığında Azərbaycan'ın dinamik gelişimini spordakı bəşəriyyətlərlə tutarlıdır.

1997 yılından bu yana Milli Olimpiyat Komitəsi başqanlığını yürüten Cümhurbaşkanı İlham Aliyev'in istikrarlı çəbaları və bəşəriyyətli spor siyasəti nəticəsində Azərbaycan, dünyanın öndə gələn spor ölkəsi halinə gəldi. Ölkəmizdə spora və bədən tərbiyəsinə olan ilgi hər gəçən yıl artmaktadır. Devlet başqanlığımızın spora olan sevgisi, sporculara qarşı göstərdiyi özəl həssasiyyət, onların profesyonelliğini artırmaya, sporun maddi və texnik təməlini gücləndirməyə yönələn sərəkli qayğısı, olimpiq spor kompleksləri və spor üslərinin təşkilatılması yönündəki qərarları bunun açıq bir kanıtıdır. . Bu qərarlar olumlu nəticələr veriyor, Olimpiyat və dünya şampiyonalarında medalya və bəşəriyyət sayı hər gəçən yıl artıyor. 2000 yılında Sidney Olimpiyatları'nda sporcularımız 3 medalya qazanırken, 2016 yılında Rio Olimpiyatları'nda bu medalyaların sayı 18'ə ulaştı. Azərbaycan takımı medalya sayısına görə 206 ölkə arasında 14. sırada yer aldı. 2015



yılında 1. Avrupa Oyunları ve 2017 yılında 4. İslami Dayanışma Oyunları Bakü'de çok üst düzeyde düzenlendi. Bakü şehri birkaç yıldır 1-2 milyar izleyicinin olduğu "Formula-1" yarışlarına ev sahipliği yapıyor. Bu yarışmanın ülkemize büyük faydaları var. Bu yarışmalar yapıldığında Azerbaycan'a yoğun bir turist akını yaşandı. Bunun sadece turizm sektörünün değil, birçok alanın daha da gelişmesi anlamına geldiği açıktır.

### **Bakü-2015 Avrupa Oyunları**

Bakü-2015 Avrupa Oyunları, Azerbaycan spor tarihinin en görkemli sayfalarından biri olmuştur. İlk Avrupa Oyunları "Bakü-2015"nin Organizasyon Komitesi, Azerbaycan'ın First Lady'si Mehriban Aliyeva'nın önderliğinde bu büyük çaplı hazırlıkları tamamladı. sadece iki buçuk yılda gerçekleşen olay. Azerbaycan bu sorumlu görevi layıkıyla yerine getirdi ve çok kısa sürede Oyunlar için tüm koşullar oluşturuldu: "Yarışmalarda 50 Avrupa ülkesinden 10.000 sporcu yarıştı. Yarışmalarda Bakü'nün 11 ve Mingeçevir'in 1 spor tesisi kullanıldı. Takvim 2015 Avrupa Oyunları'nda 30 spor dalı yer alıyor. Bunların 24'ü olimpik, 6'sı olimpik olmayan spor dalları. Yarışmalarda sporcular 253 set madalya için yarıştı. Avrupa Oyunlarının açılış töreni 12 Haziran'da Olimpiyat Stadı'nda gerçekleşti. Bakü.Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, açılış töreninde Avrupa Oyunlarının resmen açılışını yaptı.Kamuoyuna duyurdu.Yarışmalarda 30 spor dalında 50 ülkeden 10.000 sporcu yarıştı.17 gün süren müsabakalar 28 Haziran'da Bakü Olimpiyatlarında sona erdi. Stadyum Müsabakaların resmi olmayan madalya sıralamasında Rusya Federasyonu sporcuları 79 altın, 40 gümüş ve 45 bronz olmak üzere toplam 164 madalya alarak birinci oldu. Ev sahibi Azerbaycanlı sporcular ise ikinci sırayı aldı. Yarışmaya 289 sporcuyla katılan Azerbaycan, 21 altın, 15 gümüş ve 20 bronz olmak üzere toplam 56 madalya kazandı. Üçüncülük ise Büyük Britanyalı sporculara verildi. 18 altın, 10 gümüş ve 19 bronz madalya kazanarak 1. Avrupa Oyunları'nı 47 madalyayla tamamladılar.

### **İslami Dayanışma Sporları**

İslami Dayanışma Sporları Federasyonu (ISSF) tarafından düzenlenen çok uluslu ve çok sporlu bir etkinliktir. İlk Oyunlar 2005 yılında Suudi Arabistan'da düzenlendi. İkinci İslami Dayanışma Oyunlarının ilk olarak Ekim 2009'da İran'da düzenlenmesi planlanmış olsa da, etkinlik daha sonra Nisan 2010'a ertelenmiş ve daha sonra iptal edilmiştir. Bir sonraki Oyunlar 2013 yılında Endonezya'da düzenlendi.

İslami Dayanışma Sporları Federasyonu'nun seçilmiş sekizinci Genel Kurulu, dördüncü İslami Dayanışma Oyunlarının 2017 yılında Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde Azerbaycan'da düzenlenmesine karar verdi.

Bakü 2017 IV İslami Dayanışma Oyunları 12-22 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirildi. 54 ülkeden 3.000'den fazla sporcu 21 spor dalında yarıştı.

Rekor bir sayı - 54 ülkeyi temsil eden 3 binden fazla sporcu, 2000'e kadar takım yetkilisi ve teknik temsilci Bakü'ye geldi. İslami Dayanışma Oyunlarına daha önce hiç bu kadar çok ülke ve sporcu katılmamıştı. Sporcular 269 set madalya için mücadele etti.

"Bakü-2017"ye katılan ülkeler arasında Azerbaycanlı sporcular 75 altın, 50 gümüş ve 37 bronz (toplam 162 madalya) madalyayla birinci olurken, muhteşem zaferleriyle halkımızı sevindirdi. Spor sahalarında Azerbaycan'ın milli marşı 75 kez çalındı, milli bayrak 162 kez göndere çekildi. En çok madalyayı milli judocularımız kazandı. Toplamda 11 altın, 12 gümüş ve 3 bronz olmak üzere 26 madalya aldılar. Elde edilen başarıda güreşçilerimizin (23 madalya) ve jimnastikçilerimizin (20 madalya) büyük payı var.

Türkiye ikinci (195 madalya), İran üçüncü (98 madalya), Özbekistan dördüncü (63 madalya), Bahreyn beşinci (21 madalya) oldu. Toplamda 40 ülkeden sporcular 1.600 madalya kazandı.

"Birlik", "Barış", "Saygı", "Mükemmellik" olmak üzere 4 ana değere dayanan Bakü 2017 IV İslam Oyunları, "Gücümüz dayanışmadandır" sloganıyla düzenlendi. Resmi maskotlar - "İyi" ve "Cesur", Azerbaycan'ın milli hazinesi olan Karabağ atlarının sembolleridir.

IV. İslami Dayanışma Oyunları programında yer alan su yolculuğu, 5 Nisan'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla başladı. Hazar Denizi'nden başlayan su yolculuğu Azerbaycan'ın 15 bölgesini kapsıyordu.

Oyunların su yolculuğu, açılış ve kapanış törenlerinin organizasyonuna 31 ülkeden 5.000'den fazla sahne uzmanı, teknik personel ve oyuncu grubu katıldı. Törenlerde 8 ülkede üretilen sahne ekipmanları kullanıldı. Törenlerin yönetmeni ve baş yapımcısı Catherine Ugwu, sanat yönetmeni ise Nathan M. Wright'tı.

Bakü 2017 IV İslami Dayanışma Oyunları'nın açılış ve kapanış törenlerine Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, eşi, "Bakü-2017" Organizasyon Komitesi Başkanı Mehriban Aliyeva, İslami Dayanışma Sporları Genel Sekreteri katıldı. Federasyon Faysal Abdulaziz Al-Nasser ve diğer yetkililer.



Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın resmi basın organı olan İslam İşbirliği Teşkilatı Dergisi'nde yayınlanan "İslami dayanışmayı güçlendirmek günün çağrısıdır" başlıklı yazısında Oyunların önemini şöyle anlattı: "Bugün Müslüman dünyasının, her zamankinden daha fazla birlik ve beraberliğe ihtiyacı var." Daha önce hiç. . Bu nedenle ülkemizde 2017 yılının "İslami Dayanışma Yılı" olarak ilan edilmesi, tüm İslam alemine ve dünyaya bir iyi niyet mesajıdır. "İslami Dayanışma Yılı"nın temel hedefi, İslam dünyasındaki birliği güçlendirmek, İslam'ın barış ve medeniyet dini olduğunu tüm dünyaya göstermektir. Bu yıl Mayıs ayında Bakü'de düzenlenecek olan İslami Dayanışma Oyunlarının sadece bir spor müsabakası değil, aynı zamanda tüm İslam aleminin birlik ve beraberlik günleri olacağına inanıyorum." "Bakü-2017" 50'den fazla ülkede 1 milyardan fazla izleyici tarafından izlendi, yarışmalar 1000'den fazla medya temsilcisi tarafından takip edildi.

Azerbaycan, her yıl Bakü'de düzenlenen Formula 1 Azerbaycan Grand Prix'si ile uluslararası spor camiasının dikkatini çekti. Formula 1 yarışları dünyanın en prestijli yarış serilerinden biri ve Azerbaycan'ın bu gözlemede büyük bir puanı var.

### Formula 1

Azerbaycan Grand Prix'si ilk kez 2016 yılında düzenlendi ve daha sonra Bakü şehrinin kalıcı bir piste dönüştürülmesiyle istikrarlı bir yarış alanı haline geldi. Bakü şehri yarışmalar için eşsiz ve ilginç bir proje sunuyor. Yarış pisti şehrin içinde ve dışında yer almakta olup Bakü'nün sembollerini ve tarihi objelerini dolaşmanıza olanak sağlar.

Yarış pisti, Formula 1 sürücüleri ve temsilcileri için heyecan verici ve zorlu yarış koşulları sağlıyor. Azerbaycan Grand Prix'si, rekabetiyle tanınan ve "Street Circuit" (şehir pisti) olarak bilinen piste sahip tek yarıştır. Sürücülerin tehlikeli ve sürprizlerle dolu dar virajlarda ve kentsel ortamlarda yarışmalarına olanak tanır.

Yarışma hem spor hem de Bakü'nün tanıtımı açısından büyük bir ilgi ve eğlence sunuyor. Azerbaycan Grand Prix'si dünya çapındaki Formula 1 hayranları ve sürücüleri için önemli bir etkinlik olarak kabul ediliyor ve her yıl ülkeden Bakü'ye çok sayıda turist çekiyor. Bu etkinlik, Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınması ve dünya turizminin desteklenmesi açısından büyük ekonomik ve kültürel etkiler yaratılmasında **167** önemli rol oynuyor.

### Azerbaycanda çok etkinli bir turizm

Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişmesi, ülkenin ilgi çekici doğal ve tarihi zenginliklerinin yanı sıra uluslararası spor ve kültürel etkinliklerle de ilişkilidir. İşgal altındaki cephe bölgelerinden birinde yer alan Azerbaycan, 1991 yılında bağımsız bir devlet olarak bağımsızlığını kazandı. O tarihten bu yana turizm sektörünün gelişmesi ve ilgi çekici turistik yerlerin tanıtılması yönünde ciddi adımlar atıldı.

Öncelikle Bakü şehri tarihi ve kültürel eserleri, modern altyapısı ve bağımsız projeleriyle dikkat çekiyor. Azerbaycan'ın başkenti Bakü, UNESCO tarafından tanınan Eski Şehir ve Şehir Koridoru ile ünlüdür. İcheri Sheher, birçok tarihi binası, müzesi ve pazarıyla tanınan bir kültür destinasyonudur.

Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel objelerinin yanı sıra doğası da turistlerin ilgisini çekmektedir. Göyçay bölgesi ünlü "Nar Bahçesi" ile tanınmaktadır ve Azerbaycan'ın şarap endüstrisine büyük katkılar sağlamaktadır. Guba ve Haçmaz bölgeleri doğal güzellikleri, şelaleleri ve dağlarıyla ünlü olup doğa turizmi için mükemmel yerlerdir.

Azerbaycan, uluslararası alanda tanınan Formula 1 yarışları, Avrupa Ligi maçları, Dünya Kış Sporları Oyunları gibi spor ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapıyor. Bu etkinlikler Azerbaycan'ın uluslararası alanda daha iyi tanınmasını sağlamakta ve ülkeye turist çekmektedir.

Azerbaycan hükümeti ve çeşitli kuruluşlar tarafından turizm sektörünün gelişmesi için ciddi girişimlerde bulunmuş, turistlere uygun ve kaliteli turizm hizmeti sunmak için altyapı geliştirilmiştir.

Azerbaycan, seyahat sektörünün partner kuruluşlarının ilgi ve desteğiyle turizm alanındaki potansiyelini artırmaya ve uluslararası turisti ülkeye çekmeye devam ediyor.

### Sonuç

Azerbaycan yalnız spor turizmi değil başka turizmlerde gelişmiştir. Son sonuçlara bakıldığında Azerbaycan turizm alanında hızla gelişen bir ülke. Öncelikle Bakü şehri ve İçer Şehir, UNESCO tarafından tanınan ve turistlerin yoğun ilgi gösterdiği kültürel ve tarihi turizm destinasyonlarıdır.

Azerbaycan'ın doğası da turistlerin ilgisini çekiyor. Göyçay, Guba, Haçmaz ve diğer bölgeler doğal güzellikleri, şelaleleri ve dağlarıyla tanınır. Guba bölgesi eşsiz "Nar Bahçesi" ile ünlüdür ve Azerbaycan şarap endüstrisine büyük destek sağlamaktadır.



Ülke aynı zamanda uluslararası spor ve kültürel etkinliklerle de tanınmaktadır. Formula 1 Azerbaycan Grand Prix'si, Avrupa Ligi maçları, Dünya Kış Sporları Oyunları ve daha birçok etkinlik, Azerbaycan'ı uluslararası alanda tanınan bir turizm destinasyonu haline getiriyor.

Devletin turizm sektörünün gelişmesi ve turizm altyapısının geliştirilmesi için aldığı girişimler, ülkenin turistler için daha uygun ve ilgi çekici bir destinasyon haline gelmesine yardımcı oluyor. Seyahat ve turizm alanına artan ilgiye yanıt veren Azerbaycan hükümeti, ülkenin turizm potansiyelini daha da geliştirmek için stratejik planlar geliştiriyor ve etkinlikler düzenliyor.

Genel olarak, Azerbaycan uluslararası alanda bağımsız bir turizm destinasyonu olarak gelişiyor ve ülke, turistleri çekmek ve memnun etmek için acil adımlar atmaya devam ediyor.

#### Kaynakça

1. Akgöl, O. (2019). Spor Endüstrisi ve Dijitalleşme: Türkiye'deki Esport Yapılanması Üzerine Bir İnceleme. TRT Akademi, 4(8), 206-224.
2. Aktuna, H. C. ve Ünlönen, K. (2017). Yeni bir turizm çeşidi olarak elektronik spor turizmi. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, (2), 1-15.
3. Albayrak, O. ve Arabacıoğlu, B. C. (2020). E-Spor turnuva mekânlarının mekânsal anlamının oyun-insan-mekân etkileşimi bağlamında yorumlanması. bab Journal of FSMVU Faculty of Architecture and Design. 1 (2), s. 228-243.
4. Alioğlu, M. ve Algül, A. (2021). Türkiye'de Dijital Oyun Durumu: E-Spor Oyuncularının Değerlendirmeleriyle League Of Legends Örneği. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), 121-154. Alpullu, A. (2011). Uluslararası Basketbol Organizasyonlarının Spor Turizmine, Ekonomisine ve Tanıtımına Katkılarının Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
5. Aliyev, V. (2022). Assessment of Gastronomic Tourism Potential in the Ganja-Gazakh Economic Region of Azerbaijan. Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT), 13(4 (60)), 1142-1150.
6. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). THE PROTECTION OF WATER RESOURCES FOR SUSTAINABLE TOURISM UNDER CLIMATE CHANGE IN SOUTH CAUCASUS: IN THE CONTEXT OF AZERBAIJAN. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
7. Argan, M., Özer, A ve Akın, E. (2006). Elektronik Spor: Türkiye'deki Siber Sporcuların Tutum ve Davranışları. Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi, 1(2), 1-11.
8. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.



## Effect of Thermal Effect on Atterberg Limits; A Case of Bentonite-Sand Mixed Soil

*SCE. Ahmet NECİM, MSc. İnan KESKİN, Assoc. Prof.Dr. Metehan Alp MEMİŞ*

*Karabük University, Faculty of Engineering, Department of Civil Engineering, ORCID ID 0000-0002-1159-2457, ORCID ID 0009-0005-3849-7694, ORCID ID 0000-0003-2977-4352*

### ABSTRACT

The influence of thermal conditions on soil behavior has been a longstanding concern for geotechnical engineers, particularly in engineering structures and nuclear facility construction in regions with frigid temperatures. This study aims to investigate the impact of temperature changes on the Atterberg Limits of soil. For this purpose, soil samples with two different properties, 70% bentonite-30% sand and 70% sand-30% bentonite (70B30S and 70S30B), were left under thermal conditions (-45°C - +105 °C) for 24 and 48 hours. The findings from Atterberg limits experiments underscore a discernible correlation between temperature variations and soil properties. Elevated temperatures induced a noteworthy decrease in both liquid and plasticity limits, particularly evident in samples with high bentonite content compared to sand-dominated ones. This phenomenon is attributed to the agglomeration of clay soil particles, increasing their size. Conversely, freezing conditions accentuated an increase in liquid and plasticity limits, with a more pronounced effect observed in samples rich in sand than those with higher bentonite content. This can be elucidated by the acceptable particle aggregation and coarse particle fragmentation occurring under freezing temperatures. The insights gained from these results contribute to a deeper understanding of the thermal effects on soil behavior, especially in construction and geotechnical engineering.

**Key Words:** Thermal effect, PL, LL, bentonite, sand

### 1. Introduction

Temperature is a pivotal factor that instills notable shifts in soil's physical and mechanical attributes. Over time, there has been a considerable fascination with the impact of heat on soil, whether it results in mechanical fortification or attenuation (thermal effect). This curiosity is relevant in diverse geotechnical applications where comprehending soil response to thermal loading is paramount. Projects that introduce alterations in soil temperature necessitate meticulous evaluation to avert undesired settlements. A profound comprehension of how temperature fluctuations influence soil properties and behavior is crucial in geotechnical engineering, especially concerning the shearing characteristics of soil under varying thermal conditions. This comprehension is indispensable for ensuring the safety and dependability of geotechnical projects exposed to diverse thermal loads (Ausseur & Sauty, 1982; Bourne-Webb et al., 2016; Ocloń et al., 2016; Ochsner, 2008; Li et al., 2019).

Exploration into the impact of temperature on soils commenced with Gray's initial experiments in 1936 at temperatures of 10 and 20 °C. The inaugural conference on soil temperature-related issues occurred in Washington (USA) in 1969. Early studies constrained temperature ranges to 10–50 °C, primarily due to researchers' interest and logistical considerations related to temperature differences between sample locations and laboratories (Helms, 1991). Technological advancements in geotechnical engineering, encompassing soil mechanics, rock mechanics, and geological engineering, have enabled the study of high or low-temperature effects on the physical and mechanical properties of soils (Campanella & Mitchell, 1968; Towhata et al., 1993; Houston & Lin, 2008; Cabalar & Clayton, 2016; Zhang et al., 2023; Qiu et al., 2024). Recent decades have witnessed extensive investigations into soil behavior under thermal effects (Alonso et al., 2005; Nowamooz & Masrouri, 2008; Ma et al., 2020; Yan et al., 2023). These studies underscore the direct connection between temperature and soil characteristics such as compressive strength, tensile strength, and swelling. While temperature-dependent properties may vary among soil types (Cui et al., 2002; Lloret et al., 2003a; Cuisinier & Masrouri, 2005), further research is imperative to fully comprehend the impact of temperature changes on the physical and mechanical behavior of soils.

In general, temperature effects manifest in two ways: high temperatures from sub-surface heat sources and low temperatures due to seasonal variations in frozen ground. Projects like nuclear waste disposal, thermal storage systems, geostructures for energy, high-voltage buried cables, and oil extraction, where temperatures can exceed 100 °C, influence the geomechanical properties of soils. Conversely, freezing renders soils robust and nearly impenetrable, leading to their temporary utilization for stabilizing weak soil in



constructions like retaining walls, foundations, and tunnels. Consequently, researchers scrutinize potential alterations in these properties due to temperature fluctuations.

Studies suggest increased temperature has negligible effects on the friction angle, mainly dictated by particle size and form. However, it significantly influences cohesion, particularly in coarse soils, and the interaction between water and clay particles. Increased temperature is believed to reduce the viscosity shear impedance of clay minerals, interpreted as a decrease in cohesiveness. Additionally, cyclic temperature variations enhance cohesiveness and friction angle, possibly due to particle reorganization following heat cycles, resulting in a more robust structure and increased shear parameters.

The Atterberg Limits, vital indicators of mechanical behavior in fine-grained soils, are crucial in classifying soils based on shear strength, swelling potential, and compressibility. Most studies indicate that clay soils' liquid limit (LL) decreases as temperatures rise, correlating with strength declines in clays at high temperatures (Mitchell JK, 1969). Inconsistent results are found in plastic limit (PL) variations with temperature. While the consistency indices of clays based on kaolin show minimal alterations at temperatures up to 400°C, soils dominated by bentonite exhibit substantial losses in LL and plasticity index (PI) with heating (Modelling et al., 1993). The impact of temperature is reported to be negligible between 100°C and 200°C (Towhata et al., 2002) and varies among studies (Zhang et al., 2012).

As evident in the studies cited, soil sensitivity to surface temperature changes is contingent upon ground thermal conditions (Yu et al., 2006). Concerns of geotechnical engineers extend to frost heaving and thawing in cold climates, along with stability challenges in embankments due to human activities and global warming. Consequently, this study aims to scrutinize soil's physical and mechanical properties and potential alterations due to temperature variations, which is essential for comprehending the advantages and disadvantages of these conditions. The outlined objectives guide the stages in Figure 1 within the study's scope.

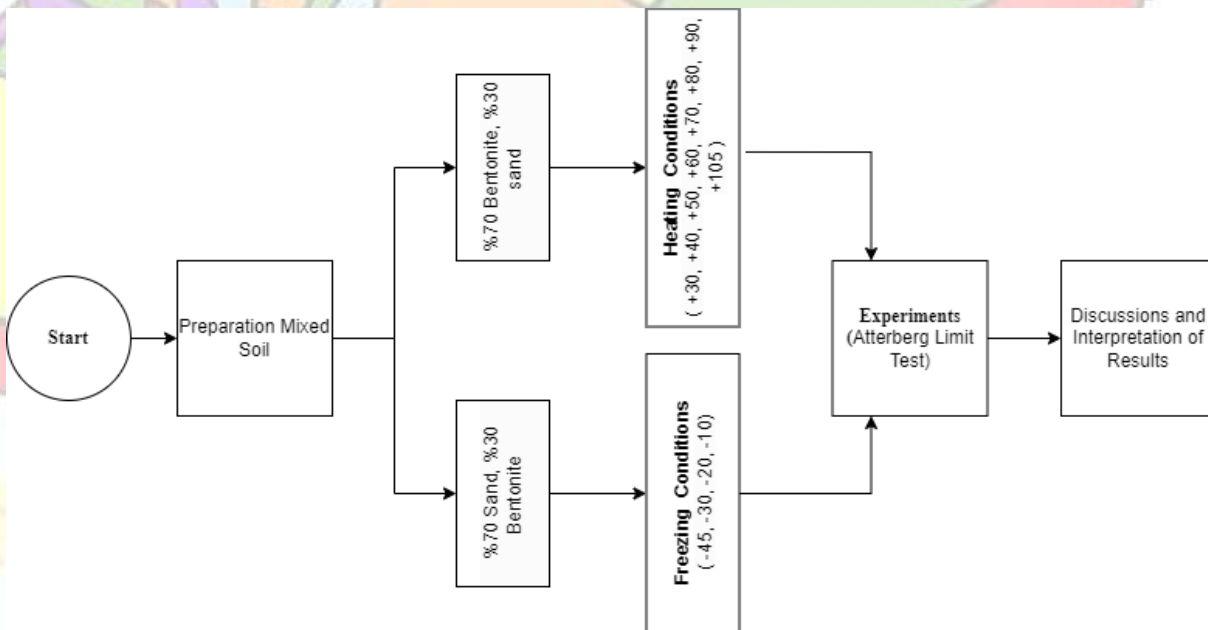


Figure 1. Mind-map of study stages.

## 2. Material and Method

For this study, two distinct soil types, namely sand and bentonite, were employed in the experimental procedures. The soil mixtures were meticulously prepared in the laboratory, ensuring uniformity in the properties of all samples. The initial steps involved calculating the optimum water content and consistency limit values for pure samples based on the mass retained under the No: 08 sieves. Subsequently, test mixtures (70B30S, 70S30B) were formulated. Each soil mix, prepared with the optimal water content, underwent exposure to 11 different thermal temperatures (-45, -30, -20, -10, +30, +40, +50, +60, +70, +80, +105 °C). Atterberg limits tests, by established standards, were conducted on the mixtures at specified curing times.





## 2.1. Material

The bentonite utilized in the experiments was procured from KarBen Inc. in Tokat, Turkey. The natural bentonite was initially sieved with a 40-mesh sieve to eliminate lumps, as illustrated in Figure 2a. Comprehensive details regarding the physical and chemical characteristics of the employed bentonite are provided in Table 1. As a type of clay, bentonite exhibits softness, water decomposability, and a greasy texture upon touch.

Its remarkable water absorption and swelling properties stem from its minimal crystal structure and expansive surface area (Akinwunmi et al., 2019). Bentonite clays from volcanic ash, tuff, and lavas' chemical decomposition boast significant aluminum and magnesium content.

In the context of this study, stream sand was acquired from a construction materials company in Safranbolu, Karabük. The sand grains underwent a drying process to ensure separation and were subsequently sieved through a 40-numbered sieve for preparation (Figure 2b). Figures 3a and 3b present the sieve analysis results for the 70B30S and 70S30B samples. Additionally, pure sand and pure bentonite utilized in the experiments underwent characterization through XRD analysis. The particle size distribution analyses of the mixture samples are illustrated in Figures 4a and 4b.

Parameter	Value
SiO <sub>2</sub>	65.43 %
Al <sub>2</sub> O <sub>3</sub>	17.88 %
Fe <sub>2</sub> O <sub>3</sub>	5.77 %
CaO+MgO	6.55 %
K <sub>2</sub> O	0.80 %
Na <sub>2</sub> O	2.44 %
Sieve Analysis	10% (75 micron)
Moisture	9
E	310

Table 1. Properties of

bentonite clay.

171



(a)



(b)

Figure Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı. Bentonite (a), Sand (b) were used in the study.

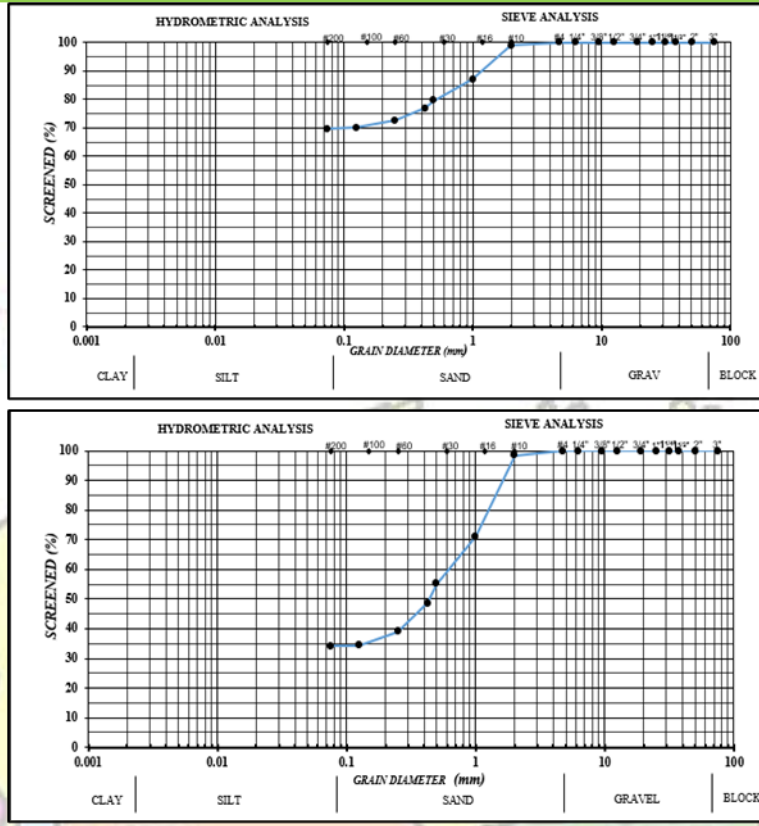


Figure 3. Sieve analysis of 70B30S sand (a) and 70S30B (b).

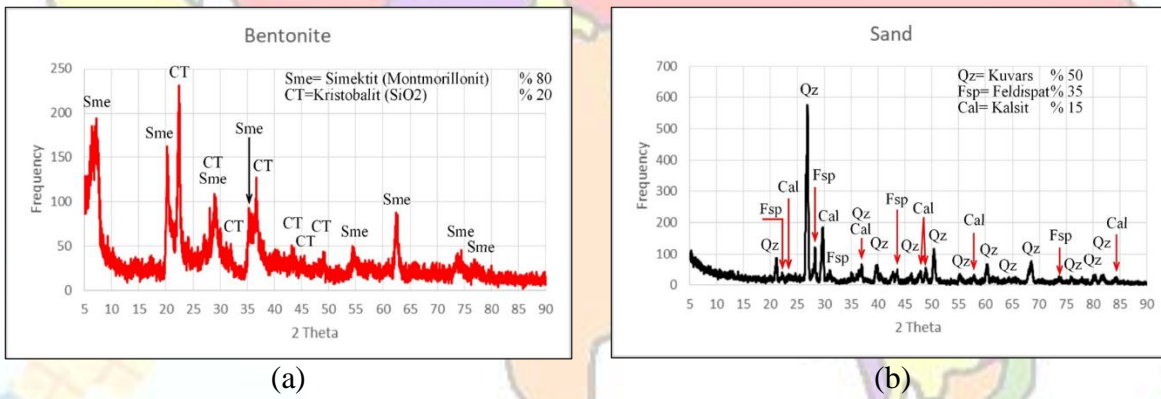


Figure 4. XRD analysis of pure sand without thermal exposure (a), XRD analysis of pure sand without thermal exposure (b).

3. Findings and Discussions

3.1. Atterberg Limit Experiment Findings

A comprehensive understanding of soil consistency parameters and their response to temperature variations is crucial in geotechnical design, particularly for ensuring the stability of underground structures exposed to thermal loads. The liquid limit, plastic limit, and plasticity index are vital in determining soil shrinkage and swelling potential. Initial values for the liquid and plastic limits of pure bentonite and the bentonite-sand mixture under normal conditions are provided in Table 2. Elements in Atterberg limits under heating conditions are presented in Table 3 to gauge the impact of temperature changes on soil properties.



Table 2. Consistency limit values without thermal conditions.

Mixtures	LL	PL	PI
Pure Bentonite	300	49	251
70B30S	223	46	177
70S30B	103	40	63

Table 3. The findings of Atterberg limits test different conditions.

Temperature	Liquid Limit		Plastic Limit		Plasticity Index	
	70B30S	70S30B	70B30S	70S30B	70B30S	70S30B
-45°C	144	83	69	34	75	49
-30°C	135	72	68	33	67	39
-20°C	122	65	64	31	58	34
-10°C	104	59	62	30	42	29
+30°C	210	105	44	36	166	69
+40°C	197	95	43	35	154	60
+50°C	185	91	42	34	143	57
+60°C	172	88	41	33	131	55
+70°C	160	85	39	32	121	53
+80°C	155	82	37	31	118	51
+90°C	149	79	35	30	114	49
+105°C	145	77	33	29	111	48

As shown in Figure 5 and Table 5, discernible alterations in the soil consistency limits of bentonite-sand mixtures within the temperature range of +30 to +105°C are evident. Results indicate a decrease in consistency limits with rising temperatures. Liquid limit decreased by approximately ±31% for 70B30S and ±27% for 70S30B, plastic limit decreased by approximately ±25% for 70B30S and ±19% for 70S30B, and plasticity index decreased by approximately ±33% for the 70B30S mixture and ±30% for 70S30B. Notably, the decreasing rate of plastic limit values is not as substantial as that of liquid limit values. Additionally, changes in soil consistency limits of bentonite-sand mixtures within the temperature range of -10 to -45°C indicate an increase in consistency limits with decreasing temperature. The liquid limit increased by approximately ±38% for 70B30S and ±41% for 70S30B, the plastic limit increased by approximately ±11% for 70B30S and ±13% for 70S30B, and the plasticity index increased by approximately ±79% for the 70B30S mixture and ±69% for 70S30B. Similar to the heating conditions, the increasing rate of plastic limit values is not as pronounced as that of liquid limit values.

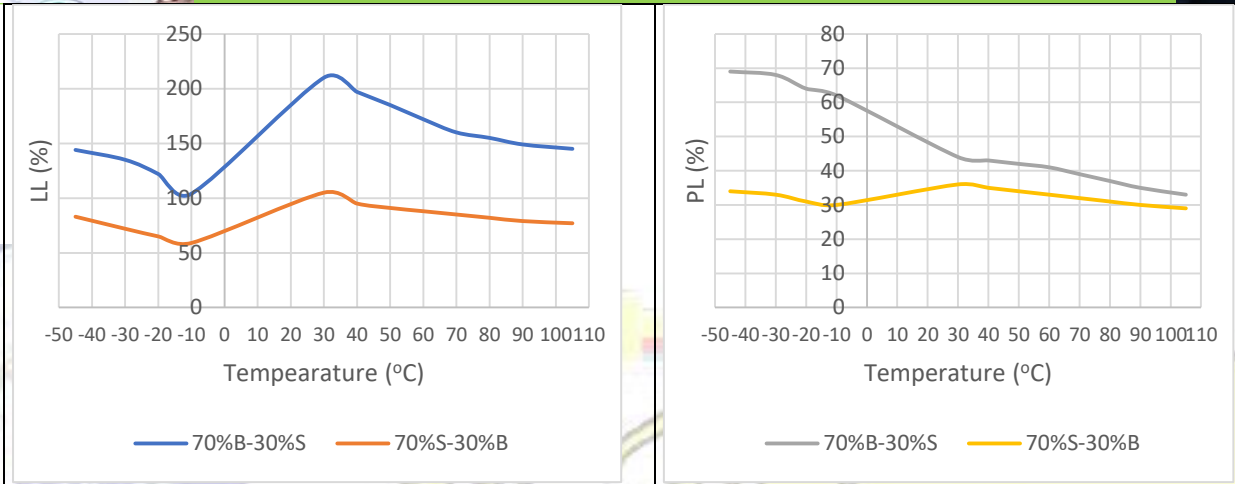


Figure 5. Plasticity index values of bentonite-sand mixtures under different temperatures.

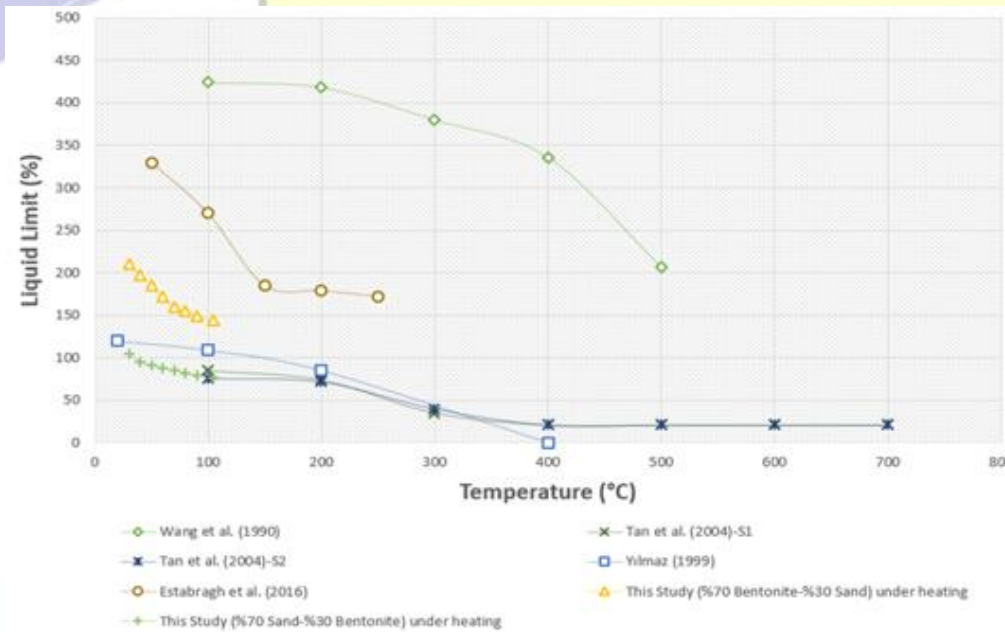


Figure 6. Comparison of the liquid limit values of previous studies in the literature with those of this study under heating conditions.

As a result, Atterberg limits tests under freezing and heating conditions reveal a consistent trend: an increase in temperature leads to a decrease in the liquid limit, plasticity limit, and plasticity index (Table 2). This phenomenon is attributed to clay soil grains adhering to each other and becoming more prominent with rising temperatures. The increase in temperature causes water to escape from intermediate layers, leading to increased salt concentration and flocculation of fine particles. Numerous studies align with these findings, emphasizing the sensitivity of clay soils, particularly those with bentonite, to temperature changes (Beles & Stanculescu, 1958b; Modelling et al., 1993b; Jefferson & Rogers, 1998; Yilmaz, 2011; Estabragh et al., 2016a; Kale & Ravi, 2018), as depicted in Figure 6.

#### 4. Conclusions and Recommendations

The key findings from this study, focusing on the alteration of physical properties in bentonite-sand mixtures exposed to thermal effects, are summarized below:

- Through Atterberg limits experiments, it was observed that with an increase in temperature, both the liquid limit and plasticity limit exhibited a notable decrease. This reduction was particularly accentuated in samples with a higher bentonite content than those enriched with sand. The underlying explanation lies in the cohesive nature of clay soil particles, leading to increased adhesion and expansion as temperatures rise.



- Conversely, a marked increase in the liquid and plasticity limits was noted under freezing conditions. This increase was more prominent in samples abundant in sand content compared to those predominantly composed of bentonite. The rationale behind this observation can be attributed to the aggregation of fine particles and the fragmentation of coarse particles, illustrating the dynamic interplay between soil components during freezing conditions.

These findings significantly contribute to our understanding of the thermal dynamics governing bentonite-sand mixtures. As a result, the following recommendations are proposed for further exploration:

1. Future research endeavors should explore a broader spectrum of temperature variations to provide a more comprehensive insight into how extreme thermal conditions may impact the dynamic behavior of soil.
2. The effects of incorporating diverse materials into soil mixtures under varying temperatures warrant further investigation. This approach can lead to a more nuanced understanding of the interactions between different soil components.
3. While laboratory experiments offer controlled conditions, extending research to field-scale studies can offer practical insights into the real-world implications, particularly in geotechnical projects exposed to diverse thermal loads.

In conclusion, this study serves as a foundational exploration, offering valuable insights into the thermal response of bentonite-sand mixtures. The knowledge gained paves the way for informed geotechnical design practices, emphasizing the importance of considering specific soil compositions and environmental conditions in structures exposed to changing thermal environments.

**Acknowledgments:** This study was supported by the Scientific Research Projects Coordinators of Karabuk University with Project number KBÜBAP-22-YL-022.

## References

1. Akinwunmi B, Sun L, Hirvi JT, et al. (2019). Influence of temperature on the swelling pressure of bentonite clay. *Chem Phys* 516:177–181. <https://doi.org/10.1016/J.CHEMPHYS.2018.09.009>.
2. Alonso EE, Romero E, Hoffmann C, García-Escudero E (2005). Expansive bentonite-sand mixtures in cyclic controlled-drying and wetting. *Eng Geol* 81:213–226. <https://doi.org/10.1016/j.enggeo.2005.06.009>.
3. Ausseur JY, Sauty JP (1982) Thermal Exploitation of Shallow Aquifers. Geological And Mining Research Bureau National Geological Service 116.
4. Beles AA, Stanculescu II (1958b). Thermal treatment to improve the earth masses' stability. *Geotechnique* 8:158–165. <https://doi.org/10.1680/geot.1958.8.4.158>.
5. Bourne-Webb P, Burlon S, Javed S, et al. (2016). Analysis and design methods for energy geostructures. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 65:402–419. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.06.046>.
6. Cabalar AF, Clayton C (2016). Effect of Temperature on Triaxial Behavior of a Sand with Disaccharide. *Periodica Polytechnica Civil Engineering* 60:603–609. <https://doi.org/10.3311/PPCI.8631>.
7. Campanella RG, Mitchell JK (1968). Influence Of Temperature Variations On Soil Behavior. In: *Journal of Soil Mechanics & Foundations Div.*
8. Cekerevac C, Laloui L (2004). Experimental study of thermal effects on the mechanical behavior of a clay. *Int J Numer Anal Methods Geomech* 28:209–228. <https://doi.org/10.1002/nag.332>.
9. Cuisinier O, Masroui F (2005). Hydromechanical behavior of compacted swelling soil over a wide suction range. *Eng Geol* 81:204–212. <https://doi.org/10.1016/j.enggeo.2005.06.008>.
10. Helms D (1991). Readings in the History of the Soil Conservation Service. *Soil Conservation Service* 16:24–28.
11. Houston SL, Lin H Da (2008). A thermal consolidation model for pelagic clays. *Marine Geotechnology* 7:79–98. <https://doi.org/10.1080/10641198709388209>.
12. Jefferson I, Rogers CDF (1998). Liquid limit and the temperature sensitivity of clays. *Eng Geol* 49:95–109. [https://doi.org/10.1016/S0013-7952\(97\)00077-X](https://doi.org/10.1016/S0013-7952(97)00077-X).
13. Kale RC, Ravi K (2018). Influence of thermal loading on index and physicochemical properties of Barmer bentonite. *Appl Clay Sci* 165:22–39. <https://doi.org/10.1016/j.clay.2018.07.039>.
14. Li Z, Liu L, Yan S, et al. (2019). Effect of freeze-thaw cycles on mechanical and porosity properties of recycled construction waste mixtures. *Constr Build Mater* 210:347–363. <https://doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2019.03.184>.
15. Liu B, Zhu C, Tang CS, et al. (2020). Bio-remediation of desiccation cracking in clayey soils through microbially induced calcite precipitation (MICP). *Eng Geol* 264:105389. <https://doi.org/10.1016/j.enggeo.2019.105389>.
16. Liu L, Cai G, Liu X, et al. (2019). Evaluation of thermal-mechanical properties of quartz sand-bentonite-carbon fiber mixtures as the borehole backfilling material in ground source heat pump. *Energy Build* 202:.. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2019.109407>.
17. Lloret A, Villar M V., Sánchez M, et al (2003a). Mechanical behavior of heavily compacted bentonite under high suction changes. *Geotechnique* 53:27–40. <https://doi.org/10.1680/geot.2003.53.1.27>.
18. Lloret A, Villar M V., Sánchez M, et al. (2003b). Mechanical behavior of heavily compacted bentonite under high suction changes. *Geotechnique* 53:27–40. <https://doi.org/10.1680/geot.2003.53.1.27>.
19. Ma Q, Shu H, Xiao H, Huang C (2020). Temperature-Controlled Triaxial Compression Test of Tire Strip-Reinforced Silty Clay. *Arab J Sci Eng* 45:4247–4256. <https://doi.org/10.1007/s13369-020-04428-3>



20. Mitchell JK (1969). Temperature Effects on Engineering Properties and Behavior of Soils. Nat Acad Sciences-Nat Research Council-Highway Research Board-Special Report 103 9:9–28.
21. Modelling G, Hague T, No P, et al (1993a) Proc Conference on Calibration and Reliability in P373-384 . Publ Walling ) Cord : IAHS Press, 1990 ( IAHS Proc 1st Annual Topical Meeting on High Level Radioactive 705. Publ La Grange Park : ANS / ASCE, 1990 Proc 6th International Congress Internation. 1993.
22. Modelling G, Hague T, No P, et al (1993b) Proc Conference on Calibration and Reliability in P373-384 . Publ Walling ) Cord : IAHS Press, 1990 ( IAHS Proc 1st Annual Topical Meeting on High Level Radioactive 705. Publ La Grange Park : ANS / ASCE, 1990 Proc 6th International Congress Internation. 1993.
23. Nowamooz H, Masrouri F (2008). Hydromechanical behavior of an expansive bentonite/silt mixture in cyclic suction-controlled drying and wetting tests. Eng Geol 101:154–164. <https://doi.org/10.1016/j.enggeo.2008.04.011>.
24. Ochsner K (2008). Carbon dioxide heat pipe with a ground source heat pump (GSHP). Appl Therm Eng 28:2077–2082. <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2008.04.023>.
25. Qiu P, Tang L, Zheng J, et al (2024). Experimental investigations on soil-rock mixture's shear strength and creep properties under freeze-thaw cycles. Cold Reg Sci Technol 217:104037. <https://doi.org/10.1016/J.COLDREGIONS.2023.104037>.
26. Sultan N, Delage P, Cui YJ (2002a). Temperature effects on the volume change behavior of Boom clay. Eng Geol 64:135–145. [https://doi.org/10.1016/S0013-7952\(01\)00143-0](https://doi.org/10.1016/S0013-7952(01)00143-0).
27. Sultan N, Delage P, Cui YJ (2002b). Temperature effects on the volume change behavior of Boom clay. Eng Geol 64:135–145. [https://doi.org/10.1016/S0013-7952\(01\)00143-0](https://doi.org/10.1016/S0013-7952(01)00143-0).
28. Towhata I, Kuntiwattanaku P, Seko I, Ohishi K (1993). Volume Change of Clays Induced by Heating as Observed in Consolidation Tests. Soils and Foundations 33:170–183. [https://doi.org/10.3208/SANDF1972.33.4\\_170](https://doi.org/10.3208/SANDF1972.33.4_170).
29. Towhata I, Kuntiwattanaku P, Kobayashi H (2002). THERMAL TREATMENT IS A MEANS OF IMPROVING THE STABILITY OF EARTH MASSES. Chemical Pharmaceutical Bulletin.
30. Yan Y, Chang D, Liu J, et al. (2023). Design and validation of a new temperature-controlled large-scale direct shear apparatus. Cold Reg Sci Technol 216:103992. <https://doi.org/10.1016/J.COLDREGIONS.2023.103992>.
31. Yavari N, Tang AM, Pereira JM, Hassen G (2016a). Effect of temperature on the shear strength of soils and the soil–structure interface. Canadian Geotechnical Journal 53:1186–1194. <https://doi.org/10.1139/cgj-2015-0355>.
32. Yilmaz G (2011). The effects of temperature on the characteristics of kaolinite and bentonite. Scientific Research and Essays 6:1928–1939. <https://doi.org/10.5897/sre10.727>.
33. Yu WB, Lai YM, Sun ZZ, et al. (2006) Experimental studies on the ripped-rock revetment embankment in permafrost regions of the Qinghai-Tibet railroad. Cold Reg Sci Technol 45:1–7. <https://doi.org/10.1016/j.coldregions.2005.12.004>.
34. Zhang CL, Conil N, Armand G (2017) Thermal effects on clay rocks for deep disposal of high-level radioactive waste. Journal of Rock Mechanics and Geotechnical Engineering 9:463–478. <https://doi.org/10.1016/j.jrmge.2016.08.006>.
35. Zhang M, Zhang H, Cui S, et al. (2012). Engineering properties of GMZ bentonite-sand as buffer/backfilling material for high-level waste disposal. European Journal of Environmental and Civil Engineering 16:1216–1237. <https://doi.org/10.1080/19648189.2012.690934>.
36. Zhang X, Huang A, Guan J, et al. (2023). Influence of frozen soil site conditions on ground motion characteristics in cold regions. <https://doi.org/10.1016/j.coldregions.2023.104019>.



## AZERBAIJAN BELEDİYELERİNDE HALKLA İLİŞKİLER BİRİMİNE DUYULAN İHTİYACI BELİRLEMeye YÖNELİK ARAŞTIRMA

*Dr. Yusif ALİYEV*

*Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İktisat Fakültesi*

### ÖZET

Azərbaycan'da faaliyet gösteren belediyelerin örgütlenme yapılanmasını incelediğimizde, halkla ilişkiler biriminin bulunmadığı belirlenmiştir. Bu eksikliklerin, tanıma ve tanıtma faaliyetlerini olumsuz etkilediği düşünülmekte ve özellikle belediyelerle ilgili bilgi eksikliği gibi nedenlerle halk ile belediye arasında birçok iletişim sorununun kaynağı olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, belediyelerde halkla ilişkiler birimine olan ihtiyacı vurgulamaktır.

Bu bağlamda, öncelikle belediyelerde yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleri detaylı bir şekilde araştırılmış ve daha sonra Azərbaycan'da yerel yönetim modeli olarak belediyelerin kurulma ve geliştirilmesi süreci incelenmiştir. Araştırmanın final aşamasında, belediye örgütlenmesinde halkla ilişkiler birimine olan ihtiyacı belirlemek amacıyla Sumgayıt Belediyesi'nde saha araştırması gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, belediyelerin örgütlenme yapısı ve faaliyetleri ile ilgili toplumda bilgi eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, vatandaşların haberdar oldukları faaliyetler bakımından memnuniyet düzeyinin düşük olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, belediyeler ile toplum arasında ciddi bir iletişim eksikliği olduğunu ortaya koymakta ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin hem yetersiz hem de başarısız olduğunu göstermektedir. Bu tespitlere dayanarak, Azərbaycan'daki belediyelere çözüm odaklı bir öneri olarak "halkla ilişkiler birimi" kurulması önerilmiştir, bu sayede iletişim sorunlarının giderilmesi ve toplumun belediyelerle daha etkili bir şekilde etkileşim kurabilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Azərbaycan, Halkla İlişkiler, Belediye, Yerel Yönetim.

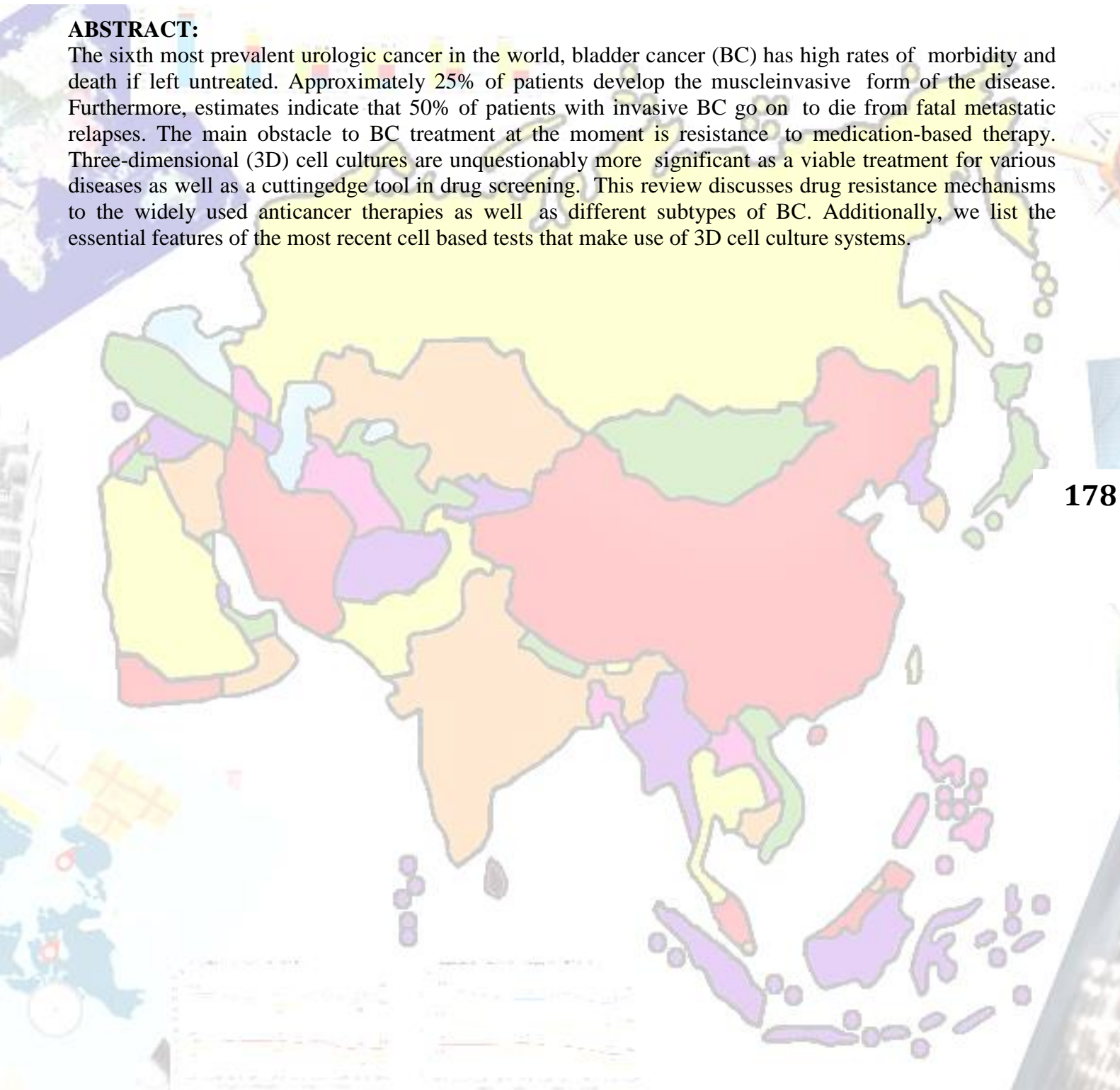


**EMERGING TRENDS IN CANCER THERAPY: 3D CELL CULTURE SOLUTIONS  
AND BLADER CANCER THERAPUTIC CHALLENGES**

*Yuvaraj AR\* J.Jayadurka, Elavarasi E, M.Vasanthkumar, Dr R Srinivasan*  
*Faculty Of Pharmacy, Bharath Institute Of Higher Education And Research Chennai.*

**ABSTRACT:**

The sixth most prevalent urologic cancer in the world, bladder cancer (BC) has high rates of morbidity and death if left untreated. Approximately 25% of patients develop the muscle-invasive form of the disease. Furthermore, estimates indicate that 50% of patients with invasive BC go on to die from fatal metastatic relapses. The main obstacle to BC treatment at the moment is resistance to medication-based therapy. Three-dimensional (3D) cell cultures are unquestionably more significant as a viable treatment for various diseases as well as a cutting-edge tool in drug screening. This review discusses drug resistance mechanisms to the widely used anticancer therapies as well as different subtypes of BC. Additionally, we list the essential features of the most recent cell-based tests that make use of 3D cell culture systems.







## SON SINIF ÖĞRENCİLERİN KARIYER BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRK DÜNYASI İKTİSAT FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

**Öğr. Gör. Magsud Mirzayev**

*Azərbaycan Dövlət İqtisat Universiteti (UNEC), Türk Dünyası İqtisat Fakültesi, ORCID: [0000-0002-0369-3522](https://orcid.org/0000-0002-0369-3522)*

### ÖZET

Son sınıf üniversite öğrencilerinin kariyer beklentileri, gelecekteki iş hayatlarına yönelik planlamalarını ve tercihlerini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, bu araştırmanın amacı Türk Dünyası İktisat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin kariyer beklentilerini demografik değişkenler açısından incelemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, öğrencilerin demografik özelliklerinin (yaş, cinsiyet, eğitim aldıkları bölüm, çalışmak istedikleri sektör) kariyer beklentileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Öğrencilerin kariyer beklentilerini ve tercihlerini anlamak, eğitim programlarının ve kariyer danışmanlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde tasarlanmasına yardımcı olabilir. Aynı zamanda, bu araştırma Türk Dünyası İktisat Fakültesi öğrencilerinin işgücü piyasasındaki rekabet gücünü ve istihdam potansiyelini değerlendirmek için önemli bir bilgi kaynağı olabilir. Bu araştırmanın sonuçları, öğrenci danışmanlarına ve işverenlere, öğrencilerin kariyer beklentilerine ve tercihlerine daha iyi bir şekilde yanıt verebilme ve onları destekleme konusunda bilgi sağlayabilir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalara temel teşkil edebilir ve benzer çalışmaların diğer üniversitelerde ve fakültelerde gerçekleştirilmesini teşvik edebilir.

Araştırma verileri 2021-2022 eğitim öğretim yılının bahar döneminde Azərbaycan Devlet İqtisat Üniversitesi Türk Dünyası İktisat Fakültesinde eğitim alan son sınıf öğrencilerden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket formunda öğrencilerin demografik bilgileri ve kariyer beklentilerini belirlemeye yönelik ifadeler yer almıştır. Verilerin analizi için SPSS 22 programı ile korelasyon, regresyon, t-testi ve Anova analizleri kullanılmıştır. Türk Dünyası İktisat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin demografik değişkenler açısından kariyer beklentilerinin incelenmesi ile önemli bulgular elde edilmiştir.

**Anahtar kavramlar:** Kariyer, Kariyer Beklentisi, Demografik değişkenler



## Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ ve Büyük Veri

*Lect. Khayala Alasgarova*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0000-0002-0217-195X*

### ÖZET

Çalışma, dijital teknolojilerin ilerleyişinin, bireylerin günlük varoluşları üzerindeki etkilerinin ve bunların ticaret alanındaki kullanımının incelenmesini kapsayabilir. Özellikle mobil cihazlar, bulut bilişim ve nesnelerin interneti (IoT) gibi dijital teknolojilerin insan yaşamı üzerindeki dönüştürücü etkilerini inceleyebilir. Bu tartışma aynı zamanda, yapay zekâ ve büyük verinin kesişimine özel bir vurgu yapılarak, büyük veri analizi bağlamında makine öğrenimi, derin öğrenme ve veri madenciliği dâhil olmak üzere yapay zekâ metodolojilerinin kullanımını da kapsayabilir. Büyük ölçekli veri kümelerinin elde edilmesi, saklanması, işlenmesi ve anlaşılmasıyla ilgili zorluklar etrafındaki söylem, bu teknolojilerin kullanıldığı pratik örneklerin gösterilmesiyle açıklanabilir. Çalışma, çeşitli teknolojiler arasındaki etkileşimi aydınlatarak, yapay zekânın büyük ölçekli verilerin işlenmesindeki rolünü aydınlatıyor ve dijital teknolojilerin bu süreçleri kolaylaştırmadaki destekleyici rolünü inceliyor. Dahası, iş, sağlık ve güvenlik dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere çeşitli alanlarda bu teknolojilerin kullanımına ve olası sonuçlarına ilişkin tahminler üretme yeteneğine sahiptir.

**Anahtar Kelimeler:** teknoloji, dijital teknolojiler, yapay zekâ, uzman sistemler, büyük veri

### Digital Technologies, Artificial Intelligence and Big Data

#### ABSTRACT

The study may encompass an examination of the progression of digital technologies, the ramifications they have on individuals' everyday existence, and their utilization within the realm of commerce. Specifically, it can examine the transformative effects that digital technologies, such as mobile devices, cloud computing, and the internet of things (IoT), have had on human life. This discussion may also encompass the utilization of artificial intelligence methodologies, including machine learning, deep learning, and data mining, in the context of big data analysis, with a specific emphasis on the intersection of artificial intelligence and big data. The discourse around the challenges pertaining to the acquisition, retention, manipulation, and comprehension of large-scale datasets can be elucidated by the illustration of practical instances wherein these technologies have been employed. The study elucidates the interplay between various technologies, elucidating the role of artificial intelligence in the processing of large-scale data, and examining the supportive role of digital technologies in facilitating these processes. Moreover, it has the capability to generate prognostications on the utilization and prospective ramifications of these technologies across several domains, including but not limited to business, healthcare, and security.

**Keywords:** technology, digital technologies, artificial intelligence, expert systems, big data

#### Giriş

Teknoloji kavramı çok geniştir ve araçların, malzemelerin kullanımını ve bunların çeşitli endüstrilerdeki uygulamalarını kapsar. Ekonomik kalkınmayı teşvik etmedeki önemi ve küresel ekonomiye önemli katkısı geniş çapta kabul görmüştür (Berkhout ve Hertin, 2004). Bu geniş teknolojik yenilik yelpazesi, ilerleme için bir katalizör görevi görerek bireyleri sürekli olarak yeni bilgiler edinme konusunda güçlendiriyor ve yenilikçi çözümlerin yaratılmasını sağlıyor.

Çağımızda dijital teknolojiler, benzersiz kolaylık ve verimlilik sunarak günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline geldi. Bu teknolojik gelişmeler, süreçleri kolaylaştırmak, el emeğine olan bağımlılığı azaltmak ve genel refahı artırmak için titizlikle hazırlanmıştır. Küresel çapta ortaya çıkan Kovid-19 salgını, dijital teknolojilerin kriz yönetiminde ne kadar etkili olduğunun canlı bir göstergesi oldu. Dünya çapındaki ülkeler, bu teknolojilerin nüfus taramasını kolaylaştırma, etkili enfeksiyon takibini sağlama, kaynak tahsisini optimize etme ve kriz sırasında kritik sorunları ele alma konusunda oynadığı önemli rolü kabul etti (Evangelista vd., 2014).

Matematik ve mantıktaki ilerlemelerin bir sonucu olan Yapay Zekâ (AI), açık bir bilimsel araştırma alanını temsil eder. Evrensel olarak kabul edilen bir tanımlı olmamasına rağmen yapay zekâ, insanın hem canlı hem de cansız olgulara ilişkin anlayışından yararlanır. En karmaşık yapay zekâ sistemleri arasında bilgi tabanları,



çıkarmı alt sistemleri, açıklama alt sistemleri, bilgi edinme alt sistemleri ve diyalog işlemcileri gibi temel bileşenlerden oluşan uzman sistemler yer alır (Budd vd., 2020). Bu karmaşıklık, yapay zekâ araştırma ve geliştirmesinin karmaşık doğasının altını çiziyor.

Çağdaş manzara, büyük miktarda bilgiyle boğuşan ve Büyük Veriyi ön plana çıkaran kuruluşlarla işaretlenmiştir. Bu paradigma değişimi, farklı alanları kapsayan kapsamlı veri kümelerinin işlenmesi ve analiziyle karakterize edilen yeni bir çağın habercisidir. "Büyük Veri" olarak adlandırılan bu kavram, çok çeşitli veri kaynaklarından değerli bilgiler elde etmeyi amaçlayan kritik bir araştırma yönünü temsil eder ve veri analizi metodolojilerinde dönüştürücü bir sıçramaya işaret eder.

Teknolojinin, yapay zekânın ve Büyük Verinin birleşmesi, dijital gelişmelerin doğasında olan dinamizmi temsil ediyor ve bunların hem mevcut hem de gelecekteki manzaralarımızı şekillendirmedeki dönüştürücü potansiyelini ortaya koyuyor.

### Yapay zekâ

Tarihsel zaman çizelgesi üç önemli olayla ortaya çıkıyor: evrenin yaratılışı, yaşamın kökeni ve yapay zekânın (AI) gelişimi. Yapay zeka 1956'da ortaya çıkmasına rağmen, günümüzdeki önemi, verilerin katlanarak büyümesi, karmaşık algoritmalar ve gelişmiş bilgi işlem gücünden kaynaklanmaktadır (Nichols vd., 2019).

Yapay zeka hem matematiksel bir bilim hem de insan mantığını makinelere uygulamayı amaçlayan bir teknolojidir. Bu disiplin, esas olarak insan zekasını inceleyen, geleneksel olarak insanlarla ilişkilendirilen yaratıcı faaliyetleri gerçekleştirebilen akıllı makineler yaratmaya çalışmaktadır (Zhao vd., 2020). Donanım odaklı robotik otomasyonun aksine yapay zeka, öğrenmeyi ve veri keşfini otomatikleştirmeye, yüksek hızlı hesaplama görevlerini verimli bir şekilde gerçekleştirmeye odaklanır. Özellikle Apple'ın Siri'si gibi ürünler, yapay zekânın günlük cihazlara nasıl yeni zekâ kattığını gösteriyor.

Çeşitli algoritmik aşamalara uyum sağlayan yapay zekâ, örneklerden veya özelliklerden bilgi çıkarmak için algoritmalarla entegre olarak veri programlamayı ve akıllı öğrenmeyi mümkün kılar. Yapay zekânın geniş alanı, yapay sinir ağları, evrimsel hesaplamalar, bulanık mantık, bulanık küme teorisi, uzman sistemler, hücrel otomatlar ve çoklu ajan sistemleri gibi alt alanları içerir. Yapay zekânın dördüncü aşaması olarak kabul edilen uzman sistemler 1970 yılında kavramsallaştırıldı ve 1980'de uygulanabilir hale geldi. Stanford Sezgisel Programlama Projesi'nin kurucusu Edward Feigenbaum, uzman sistemlerin babası olarak selamlanıyor (Hanson ve Marshall, 2001).

Yapay zekânın temel amacı, karar verme süreçlerini otomatikleştirmeye odaklanan uzman sistemlerle insan bilişini bilgisayarlar aracılığıyla modellemektir. Bu sistemler planlama, yönetim, tahmin, teşhis ve tasarım gibi çeşitli problem çözme alanlarında uygulama alanı bulmaktadır. Bilgi toplama süreci uzman sistemler için özel bir öneme sahiptir.

Yapay zekânın uygulamaları sağlık, tarım ve bankacılık dâhil olmak üzere çeşitli alanları kapsamaktadır. Yapay zekâ özellikle kişiselleştirilmiş reçetelere, röntgen okumalarına ve hatta COVID-19 gibi hastalıkların tespitine katkıda bulunuyor. Yapay zekânın sanal alışverişe entegrasyonu, kişiselleştirilmiş öneriler ve satın alma tartışmaları yoluyla tüketici deneyimlerini geliştirir. Bankacılıkta yapay zekâ, dolandırıcılık tespitinde, hızlı kredi puanları oluşturmada ve veri yoğunluklu görevleri otomatikleştirmede çok önemli bir rol oynuyor (Pournader vd, 2021).

Yapay zekâdaki çok yönlü araştırma; bilgi gösterimi, karar modelleme, bilgi erişimi, makine öğrenimi, otomatik hipotez oluşturma, akıllı veri analizi, görüntü bilgi işleme, karar desteği, süreç ve sistem yönetimi, dinamik akıllı sistemler ve planlamayı kapsar. Temelde yapay zekânın çeşitli sektörler üzerindeki etkisi gelişmeye devam ediyor ve günümüzü ve geleceğimizi şekillendirmedeki dönüştürücü potansiyelini ortaya koyuyor.

### Büyük veri

Büyük veriye 2011 yılından bu yana artan ilgi, astronomi ve genetik araştırmalara girişle birlikte birçok alanı önemli ölçüde etkiledi. Azerbaycan türkçesinde "büyük verilenler" büyük veri anlamına gelir ve günümüze kadar öne çıkan bir kavram olmaya devam etmektedir. (Sagirolu ve Sinanc, 2013; Ajayı vd., 2020). Bu terim, geleneksel veritabanlarına yönelik geleneksel araçların gerçek zamanlı depolama, yönetim ve işleme konusunda zorluk çıkaracağı büyüklükte ve karmaşıklıktaki veri kümelerini ifade eder.

Büyük veri uygulamasının dikkate değer bir örneği, CERN'de bulunan dünyanın en büyük deneysel tesisi olan Büyük Hadron Çarpıştırıcısıdır. Çarpıştırıcının dedektörleri, milyonlarca sensör aracılığıyla parçacık çarpışmalarını kaydederek muazzam miktarda veri elde edilmesini sağlar. 2010 yılında deneyler sırasında



toplanan veriler 13 Petabayt'a ulaşırken, bugünkü bilgiler saniyede 1 GB'ı aşıyor. Bu kadar devasa verileri yönetmek için CERN, analiz amacıyla dağıtılmış bir bilgisayar ağı teknolojisi olan GRID'yi kullanıyor (Baghirov ve Sarkhanov, 2023; Mohanty, 2015).

Dijital dönüşüm, yapay zekâ, veri bilimi ve internet destekli teknoloji dâhil olmak üzere çeşitli endüstrilerde devrim yarattı. N. Tesla'nın açıklamasıyla büyük miktarda veri toplamanın kolaylığı vurgulanıyor ve bugün 2000 yılından bu yana toplanan aynı miktarda veri sadece 2 günde toplanıyor. Tahminler, mevcut 5 zettabaytın 2020 yılına kadar 50 zettabayta çıkacağını gösteriyor ( George vd., 2014).

Bilimsel verilerin yarattığı zorlukları ele alan, "Elektronik Azerbaycan" çatısı altında, Azerbaycan Cumhuriyeti İletişim ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı'nın desteklediği "e-bilim" projesi sürüyor. Bir e-bilim platformu olan AzScienceNet ağı, önemli miktarda bellek ve bilgi işlem kaynaklarıyla (200 Terabayt bellek, 14 Tflop bilgi işlem verimliliği) donatılmış Veri Merkezi ile birlikte, bilimsel veri sorunlarının çözümü için teknik destek sağlamada önemli bir rol oynar ( Lerman, 2013)

### Sonuç

Dijital teknolojiler, yapay zekâ (AI) ve büyük veriler, başta bilim olmak üzere çeşitli alanlarda yeni olanaklara kapı açıyor. Yapay zekâ ve büyük verinin ustaca yönetimi, bilimsel araştırmaları ve diğer alanları ilerletmek için yeni fırsatlar sunuyor. Devam eden tartışmalar, yapay zekânın bilişsel ve tepkisel yeteneklerinin insan beynininkileri ne ölçüde yansıttığını araştırırken, mevcut gelişmeler kayda değer bir ilerleme işaret ediyor.

Gelişmiş yazılım ve son teknoloji ekipmanların entegrasyonu sayesinde yapay zekâ, yavaş yavaş insan anlayışına benzer bir kavrama düzeyine yaklaşıyor. Bu ilerlemelere rağmen, en üstün entelektüel sistemin sonuçta insan olduğunu vurgulamak esastır. İnsan zekâsının yaratıcılığı, duygusal zekâyı ve incelikli karar almayı kapsayan benzersiz nitelikleri, onu yeri doldurulamaz bir varlık olarak öne çıkarıyor. Gelişen teknolojik inovasyon ortamında, insan zekâsı ile gelişmiş sistemler arasındaki işbirliği, ilerlemenin ve keşfin geleceğini şekillendirmeye devam ediyor.

### Kaynakça

1. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
2. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
3. Berkhout, F., & Hertin, J. (2004). De-materialising and re-materialising: digital technologies and the environment. *Futures*, 36(8), 903-920.
4. Budd, J., Miller, B. S., Manning, E. M., Lampos, V., Zhuang, M., Edelstein, M., ... & McKendry, R. A. (2020). Digital technologies in the public-health response to COVID-19. *Nature medicine*, 26(8), 1183-1192.
5. Evangelista, R., Guerrieri, P., & Melicani, V. (2014). The economic impact of digital technologies in Europe. *Economics of Innovation and new technology*, 23(8), 802-824.
6. George, G., Haas, M. R., & Pentland, A. (2014). Big data and management. *Academy of management Journal*, 57(2), 321-326.
7. Hanson III, C. W., & Marshall, B. E. (2001). Artificial intelligence applications in the intensive care unit. *Critical care medicine*, 29(2), 427-435.
8. Lerman, J. (2013). Big data and its exclusions. *Stan. L. Rev. Online*, 66, 55.
9. Mohanty, H. (2015). Big data: An introduction. *Big Data: A Primer*, 1-28.
10. Nichols, J. A., Herbert Chan, H. W., & Baker, M. A. (2019). Machine learning: applications of artificial intelligence to imaging and diagnosis. *Biophysical reviews*, 11, 111-118.
11. Pournader, M., Ghaderi, H., Hassanzadegan, A., & Fahimnia, B. (2021). Artificial intelligence applications in supply chain management. *International Journal of Production Economics*, 241, 108250.
12. Sagirolu, S., & Sinanc, D. (2013, May). Big data: A review. In *2013 international conference on collaboration technologies and systems (CTS)* (pp. 42-47). IEEE.
13. Zhao, S., Blaabjerg, F., & Wang, H. (2020). An overview of artificial intelligence applications for power electronics. *IEEE Transactions on Power Electronics*, 36(4), 4633-4658.



## DEVELOPMENT OF SHARIA BANKING INFORMATION TECHNOLOGY IN INDONESIA

**Muhammad KURNIAWAN, HendriHermawan ADINUGRAHA**

*Postgraduate Master in Sharia Economics, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan,*

**ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0006-6052-3243>, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8394-5776>

### ABSTRACT

The purpose of this study is to explain the evolution of Indonesian Sharia banking IT. This study is qualitative and descriptive. The research draws upon a variety of sources for its data, including books, the internet, and other publications about the evolution of Sharia banking information technology in Indonesia. Nvivo is an application that academics use for processing and analyzing data from literature reviews and qualitative data. Information technology advancements resulting from the research are influencing the banking industry. Through an online system run by communications and computer technology, clients can withdraw cash from the same bank branch from any location. Future upgrades to the system will include an ATM (Automated Teller Machine) that will enable users to withdraw cash on their schedule outside of regular bank office hours. Based on the similarities in service delivery using current information technology, it is evident that Sharia banking has generally grown significantly throughout Indonesia. Researchers' data regarding the evolution of sharia banking in Indonesia serves as evidence for this.

**Keyword:** Development, Sharia Banking, Information, Technology

### Intoduction

The digital technological advancements of the 4.0 era have undergone several changes. All advancements began with the development of sophisticated computers, smartphones, robots, autonomous vehicles, and many other devices. This quick change is an invention meant to bring about both individual and personal social interactions in the world. The way that electronic information and services are accessed may change as a result of digitalization. Aside from that, digitalization can quickly impact development across a range of industries. One works in the field of economics. According (Rokhmat Subagiyo, 2019), the economic sector is developing more effectively and efficiently.

In the late 1970s, the phrase "information technology" gained popularity. It was previously known to make use of electronic data processing or personal computer technology. Information technology, as defined by the Oxford Dictionary, is any electronic device, particularly a personal computer, or the distribution, analysis, and storage of news, such as text, data, and images (Husni Shabri, 2022).

An (Ahmad et al., 2021) survey found that Indonesians have a strong preference for social media and the internet. It's estimated that 130 million or more Indonesians use social media sites like Facebook, Instagram, and Twitter. According to this report, as of January 2018, 265.4 million people were living in Indonesia. Internet usage, meanwhile, reached 132.7 million users with 4,444 users. Based on this data, it can be concluded that information can be communicated via the Internet very effectively.

To prevent them from being undermined by the passage of time, we can be inspired to keep innovating and releasing new products in the economic sector through the advancement of technology. Players must comprehend the nature of the underlying concept to thrive and prevail in the digital economy, as it differs greatly from the traditional economy that has been in use up to this point. Industries frequently undergo business transformations to make the most of their potential in the digital economy. The result of technological advancements in the business sector, particularly in financial institutions, is fintech, or financial technology. Its goals are to enhance the user experience for customers, increase the effectiveness of the payment system, or help customers meet their financial needs by allowing them to save, invest, and make payments. (Aisyah, 2018).

According to Law No. 21 of 2008 about Sharia Banking, Sharia Banking encompasses all aspects of Sharia Banks and Sharia Business Units, including establishments, commercial endeavors, and procedures and methods for conducting business. By Islamic law, Sharia banking is a type of financial institution that acts as a middleman between parties with excess funds and those in need of them for business ventures and other endeavors. It operates without the use of the interest (riba), speculation (maisir), and uncertainty (gharar) systems. (Riza, 2019).

Through DSN-MUI fatwa no: 117/DSN-MUI/II/2018, which explains information technology-based financing services based on Sharia principles, DSN MUI has also promoted collaboration between fintech



and Sharia banking. This could hasten the rise in the sharia financial market's share in Indonesia. (Winasis et al., 2020).

As per (Rambe, 2021) findings, Sharia banks exert a direct influence on the advancement of national development in the real sector. This is because, following the imposition of the usury (interest) prohibition, funds under the management of Sharia banks will be directed towards the already-existing real sectors. Aside from that, the Sharia banking industry's investment sector can be considered to play a significant role in Indonesia's capacity to draw in foreign capital due to the perception of Sharia investment opportunities as being relatively large in the country.

The government's recognition that the existing regulations regarding Sharia banking have not been specifically formulated into Sharia banking legislation is evidenced by the enactment of Law Number 21 of 2008 concerning Sharia Banking. Several laws, including Law Number 7 of 1992 concerning Banking as amended by Law Number 10 of 1998, have been drafted in the past. The implementation of Sharia banking was made possible by Law Number 7 of 1992, which at the time was regarded as a bank with a profit-sharing system (pro) rather than specifically using Sharia values as the foundation for its operations. (Sardana & Singhania, 2018)

Technology is becoming more and more important, and it needs to be used wisely. Banks can use the latest innovations from various technologies to keep raising the caliber of their current offerings. Because of this, banks all over the world are utilizing banking to develop fresh ideas. For instance, in Indonesia, private and state-owned banks compete with one another to implement banking technology. Excelcom debuted mobile banking at the end of 1995, and since then, it has drawn a lot of interest. The current motivation behind the formation of banks is their attempt to win over the trust of every one of their clients. Using technology is one approach. (Muhammad Ismail Sha Maulana et al., 2022).

One could say that the history of Islamic banking is distinct. The reference for Islamic banking is Baitut tamwil (baitul mal), not conventional banking per se because Islamic banking has unique characteristics that set it apart from conventional banking. Throughout its existence, this establishment exclusively held state-owned assets from taxes, war booty, alms, zakat, and infaq. Another institution known as Baitut Tamwil emerged during its growth, during the friendship period, and the generations that followed, allowing community funds to be invested in lucrative ventures or trade financing. (Krishna Priya & Anusha, 2019).

Demands for Sharia banking managers to raise the standard of financial services based on Sharia values are unavoidable given Indonesia's sizable Muslim population and the support of sufficient Islamic law legislation and fatwas. This kind of demand makes sense, given that the transcendent belief that Sharia banking is important for Muslims to attain both worldly and spiritual prosperity is linked to high expectations for the system. Because of this, the purpose of this article is to examine the framework that Indonesia has developed for Sharia banking IT.

### **Research Method**

This study is a descriptive qualitative study. Here, researchers use literature reviews to gather data from books, the internet, and other literary works to develop a theoretical framework. This study also looks at written materials that are pertinent to the topic under investigation and can be found in print or digital format, such as books, scientific journals, essays, and other written works. Texts or writings that outline and clarify the origins and progression of Sharia banking in Indonesia are the subjects of this study.

### **Findings**

Information technology development has affected business strategies and policies, which in turn promote competition and innovation in the services industry, particularly in bank payment services. The demands of banking clients continue to drive innovation in technology-based banking services. Banks can increase the efficiency of their banking strategies by taking advantage of new business opportunities presented by electronic banking, a development from banking service providers.

The banking industry has changed as a result of information technology. Through an online system run by communications and computer technology, clients can withdraw cash from the same bank branch from any location. Future upgrades to the system will include an ATM (Automated Teller Machine) that will enable users to withdraw cash on their schedule outside of regular bank office hours. (et al., 2020).

In comparison to other industries, national banking uses a comparatively more sophisticated use of information and communication technology. When it comes to all information and communication technology applications used in banking services, Bank Indonesia itself more frequently employs banking



information system technology (TSI). A large range of recently rapidly developing technology is covered by other, more widely used terms.

(Tampubolon, 2015) states that the following technologies are used in banking:

1. ATM Mechanism

It is one of the technologies used by banks in their information systems.

2. Online Banking

Financial services acting as an intermediary for digital media. Mobile and online banking are among the features offered by electronic banking.

3. Online financial services

One type of banking service that makes use of information technology and communication is Internet banking. Fund transfers (between accounts and banks), payments (for credit, electricity, internet, installments, insurance, education, tickets, etc.), credit and auto debit cards, banking data, and transaction history are a few examples of the services offered by online banking.

4. Banking via SMS

Banking services that are accessible through SMS-capable phones. Through SMS (Short Message Service), and a GSM (Global for Mobile Communication) smartphone, one can directly access banking services through mobile banking. Fund transfers, balance inquiries, account modifications, exchange rate data, payments (credit cards, PLN, mobile phones, electricity, and insurance), as well as purchases like top-up credit and other items, are among the various sorts of transactions that can be made through mobile banking.

According to demographic data from the 2020 population census conducted by the Central Statistics Agency (BPS), Indonesia has a population of 270.20 million people. According to the 2010 census, there were 87.18 percent Muslims, 6.9 percent Protestants, 2.9 percent Catholics, 1.69 percent Hindus, 0.72 percent Buddhists, 0.05 percent Confucians, and 0.13 percent adherents to other religions in Indonesia.

These data findings indicate that 87.18 percent of Indonesia's population practices Islam. Thus, this may present a chance for Indonesian Sharia banking to advance. Sharia banking has the potential to establish a banking system free from practices that are detrimental to society, like usury, gharar, maysir, and so forth. In Indonesia, Sharia banking is currently developing very quickly. Conventional banking is the main rival of Sharia banking. Sharia banking needs to be able to adapt by maximizing the ecosystem and Sharia finance. It also needs to have a distinct, fiercely competitive business model that can combine social and commercial financial functions, as well as top-notch human resources and state-of-the-art IT for Sharia banking to be competitive in the modern digital world. (Kholis, 2020).

Sharia banking presents numerous obstacles in the digital age, but it also has a verifiable and compelling appeal, which can lead to tremendous opportunities. Sharia banking has several benefits, including non-discrimination, a focus on inflation, resilience to monetary instability, unity, support for customers and the people's economy, strong emotional bonds, psychological flexibility, soft loans, increased productivity, improved goods flow, and transparency.

In addition, several other factors, such as the steadfast support of numerous Islamic and even non-Islamic mass organizations in Indonesia, can foster the development of Sharia banking in the country while upholding the fundamentals of current banking contracts. Sharia constantly innovates and improves Sharia banking products, which were previously thought to be inflexible. Sharia also promotes justice and prosperity.

**Conclusion**

The study concludes that advancements in information technology are influencing the banking industry. Through an online system run by communications and computer technology, clients can withdraw cash from any location using the same bank branch. Future upgrades to the system will include an ATM (Automated Teller Machine) that will enable users to withdraw cash on their schedule outside of regular bank office hours.

Based on the similarities in service delivery using current information technology, it is evident that Sharia banking has generally grown significantly in Indonesia. Researchers' data regarding the evolution of sharia banking in Indonesia serves as evidence for this.



## Reference

1. Ahmad, I., Iqbal, S., Kamran, M., & Jamil, S. (2021). A Systematic Literature Review of E-Banking Frauds: Current Scenario and Security Techniques Firm-Market volatility comovements View project 3509 LINGUISTICA ANTVERPIENSIA A Systematic Literature Review of E-Banking Frauds: Current Scenario and Security T. *Researchgate.Net*, 2(June), 3509 – 3517. [https://www.researchgate.net/profile/Shahid-Iqbal-29/publication/352668394\\_A\\_Systematic\\_Literature\\_Review\\_of\\_E-Banking\\_Frauds\\_Current\\_Scenario\\_and\\_Security\\_Techniques/links/60d28a5d299bf19b8d9d9446/A-Systematic-Literature-Review-of-E-Banking-Frauds-Curren](https://www.researchgate.net/profile/Shahid-Iqbal-29/publication/352668394_A_Systematic_Literature_Review_of_E-Banking_Frauds_Current_Scenario_and_Security_Techniques/links/60d28a5d299bf19b8d9d9446/A-Systematic-Literature-Review-of-E-Banking-Frauds-Curren)
2. Aisyah, M. (2018). Islamic Bank Service Quality and Its Impact on Indonesian Customers' Satisfaction and Loyalty. Al-Iqtishad. *Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah*, 10(2), 367–388.
3. Husni Shabri. (2022). Transformasi Digital Industri Perbankan Syariah Indonesia. *El-Kahfi | Journal of Islamic Economics*, 3(02), 1–7. <https://doi.org/10.58958/elkahfi.v3i02.88>
4. Kholis, N. (2020). Perbankan Dalam Era Baru Digital. *Economicus*, 12(1), 80–88. <https://doi.org/10.47860/economicus.v12i1.149>
5. Krishna Priya, P., & Anusha, K. (2019). Fintech issues and challenges in India. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(3), 904–908. <https://doi.org/10.35940/ijrte.C4087.098319>
6. Kusumawati, N., & Rinaldi, A. A. (2020). Trust Role in Acceptance of Digital Banking in Indonesia. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 11(1), 13–18. <https://doi.org/10.18178/ijtef.2020.11.1.659>
7. Muhammad Ismail Sha Maulana, Muhammad Firdan, Sofia Rachmah Sabilla, & Abdul Hakam. (2022). Perkembangan Perbankan Syariah Di Era Digitalisasi. *IQTISADIE: Journal of Islamic Banking and Shariah Economy*, 2(1), 85–110. <https://doi.org/10.36781/iqtisadie.v2i1.225>
8. Rambe, L. A. (2021). Perkembangan Perbankan Syariah di Timur Tengah dan Pakistan Laila Afni Rambe Universitas Islam Negeri Sunan Kalijaga Yogyakarta. *Az-Zarqa' : Jurnal Hukum Bisnis Islam*, 13(1), 33–58. <https://ejournal.uin-suka.ac.id/syariah/azzarqa/article/view/2245>
9. Riza, A. F. (2019). Customer acceptance of digital banking in Islamic bank: Study on millennial generation. *Conference on Islamic Management, Accounting, and Economics (CIMA) Proceeding*, 2, 66–74.
10. Rokhmat Subagiyo. (2019). ERA FINTECH : PELUANG DAN TANTANGAN BAGI EKONOMI SYARIAH Rokhmat Subagiyo Pendahuluan. *El-JIZYA: Jurnal Ekonomi Islam*, 7(2), 319–336. <https://ejournal.uinsaizu.ac.id/index.php/eljizya/article/view/3457>
11. Sardana, V., & Singhania, S. (2018). Digital technology in the realm of banking: A review of literature. *International Journal of Research in Finance and Management*, 1(2), 28–32. <https://doi.org/10.33545/26175754.2018.v1.i2a.12>
12. Tampubolon, N. (2015). *Bijak Ber-Ebanking*. Otoritas Jasa Keuangan.
13. Winasis, S., Riyanto, S., & Ariyanto, E. (2020). Digital Transformation in the Indonesian Banking Industry: Impact on Employee Engagement. *International Journal of Innovation, Creativity and Change. Www.Ijicc.Net*, 12(4), 528. [www.ijicc.net](http://www.ijicc.net)





## Endüstri 4.0 ve İşletmeler: Teknolojik Dönüşümün Önemi ve Etkileri

*MSc. Sevil Xanlayeva*

*Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti (UNEC), ORCID: 0009-0001-7437-9135*

### ÖZET

Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışı, rekabet avantajı ve sürdürülebilirlik açısından benzersiz fırsatlar sunarak küresel iş dünyasında devrim yarattı. Çalışma, bu teknolojik devrimin işletmeler üzerindeki dönüştürücü etkisini inceliyor. Endüstri 4.0'ın önemini, ilkelerini ve etkilerini destekleyen temel yönleri inceleyerek önemine ilişkin kapsamlı bir genel bakış sunuyor. Çalışma, geleneksel iş paradigmasını yeniden tanımlayan operasyonel değişiklikleri öne çıkararak dönüştürücü etkileri açıklıyor. Ayrıca çalışma, Endüstri 4.0 ile insan kaynakları yönetimi arasındaki karmaşık ilişkiyi araştırıyor ve teknolojik entegrasyonun iş gücü dinamiklerini ve organizasyon yapılarını nasıl yeniden şekillendirdiğini araştırıyor. Bu kavramsal çalışmanın merkezinde, Endüstri 4.0'ın rekabet avantajını ve sürdürülebilirliği teşvik etmede nasıl bir katalizör görevi gördüğünün araştırılması yer alıyor. Bu devrimden doğan stratejik fırsatları araştırıyor ve işletmelerin rekabet avantajı elde etmek için bu ilerlemelerden nasıl yararlanabileceklerini ve aynı zamanda uzun vadeli çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğe nasıl katkıda bulunabileceklerini açıklıyor.

**Anahtar kelimeler:** *Endüstri 4.0, Endüstri 4.0 uygulanması, teknolojik dönüşüm*

### Industry 4.0 and Businesses: The Importance and Effects of Technological Transformation

### ABSTRACT

The emergence of Industry 4.0 has revolutionized global business, offering unique opportunities for competitive advantage and sustainability. The study examines the transformative impact of this technological revolution on businesses. It provides a comprehensive overview of the importance of Industry 4.0 by examining the key aspects that underpin its importance, principles and impacts. The study describes transformative impacts by highlighting operational changes that redefine traditional business paradigms. Additionally, the study explores the complex relationship between Industry 4.0 and human resources management and explores how technological integration is reshaping workforce dynamics and organizational structures. At the heart of this conceptual work is the exploration of how Industry 4.0 acts as a catalyst in promoting competitive advantage and sustainability. It explores the strategic opportunities arising from this revolution and explains how businesses can leverage these advances to gain competitive advantage while contributing to long-term environmental, social and economic sustainability.

**Keywords:** *Industry 4.0, Implementation of Industry 4.0, Technological Transformation*

### Giriş

Çağdaş iş ortamı, öncelikle Endüstri 4.0 olarak bilinen dönüştürücü gücün yönlendirdiği hızlı ve derin değişikliklerden geçiyor. Endüstri 4.0, iş dünyasındaki teknolojik ilerlemenin getirdiği devrim niteliğindeki ilerlemeleri ve yenilikleri bünyesinde barındırıyor. Bu paradigma değişikliği yalnızca isteğe bağlı olmanın ötesine geçti; işletmeler için vazgeçilmez bir zorunluluk haline gelmiştir. Teknolojik gelişmelerin önemi ve yansımaları yalnızca rekabet avantajı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda iş metodolojilerini, üretim süreçlerini ve küresel ekonomik dinamikleri temelden yeniden şekillendiriyor.

Bu çalışma, Endüstri 4.0'ın işletmeler üzerindeki çok yönlü etkilerini incelemeyi ve bu teknolojik dönüşümün iş dünyasındaki büyük önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Teknolojik dönüşümlerin stratejileri, operasyonel çerçeveleri ve pazarlama yaklaşımlarını nasıl yeniden tanımladığının farkına varmak, günümüzün rekabetçi iş ortamında başarının temel taşı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu araştırma, Endüstri 4.0'ın işletmeler için sunduğu sayısız fırsatı inceleyecek ve bu fırsatlardan yararlanılarak sürdürülebilir başarıya ulaşılacak yolları aydınlatacaktır (Asar ve Esen, 2022).

Endüstri 4.0'ın işletmeler üzerindeki etkilerinin anlaşılması, insan kaynakları yönetiminden üretim metodolojilerine kadar çeşitli alanları kapsayan teknolojik alanların ötesine geçmektedir. Bu araştırma, işletmelerin teknolojik dönüşümün neden olduğu kapsamlı değişiklikleri stratejik hedeflerine nasıl sorunsuz bir şekilde özümseyebileceklerini ve böylece bu yeni ortaya çıkan çağda rekabet avantajlarını ustaca nasıl geliştirebileceklerini araştırarak.



Bu giriş, Endüstri 4.0'ın işletmeler üzerindeki derin etkilerini açıklarken, teknolojik dönüşümün geniş yelpazesini tasvir etmeye çalışmaktadır. Daha sonra bu çalışma, işletmeler üzerindeki dönüştürücü etkiler, fırsat yolları ve uyarlanabilirliğin zorunluluğu gibi çeşitli yönleri açıklayacaktır (Mubarak ve Petraite, 2020).

#### **Endüstri 4.0**

Endüstri 4.0, çeşitli endüstrilerde dijital teknolojilerin, otomasyonun, veri alışverişinin ve ileri üretim tekniklerinin entegrasyonu ile karakterize edilen, devam eden dördüncü sanayi devrimini ifade eder. Bu, endüstrilerin en ileri teknolojilerden yararlanarak çalışma, mal üretme ve hizmet sunma biçiminde önemli bir değişimi temsil ediyor. "Endüstri 4.0" terimi, üretimin dijitalleşmesini teşvik etmeye yönelik bir hükümet girişiminin parçası olarak Almanya'da ortaya çıktı. Daha önceki sanayi devrimlerinin üzerine inşa edilmiştir: İlk devrim su ve buhar gücü yoluyla üretimi makineleştirdi, ikincisi elektrik yoluyla seri üretimi başlattı ve üçüncüsü otomasyon ve bilgisayarlaşmayı birleştirdi. Endüstri 4.0, siber-fiziksel sistemlerin, Nesnelerin İnterneti'nin (IoT), bulut bilişimin, yapay zekanın (AI), makine öğreniminin, büyük veri analitiğinin ve katmanlı üretimin (3D baskı) yakınsamasına odaklanıyor. Bu teknolojiler, makinelerin, ürünlerin ve insanların iletişim kurduğu ve işbirliği yaptığı birbirine bağlı sistemleri etkinleştirerek verimliliğin, esnekliğin, kişiselleştirmenin ve üretkenliğin artmasına yol açar. Endüstri 4.0'ın temel yönleri şunları içerir (Tjahjono vd., 2017; Mubarak ve Petraite; 2020; Dalenogare vd., 2018):

**Ara bağlantı:** Cihazlar, makineler ve sistemler, Nesnelerin İnterneti (IoT) veya Endüstriyel Nesnelerin İnterneti (IIoT) aracılığıyla gerçek zamanlı olarak iletişim kurar ve bilgi paylaşır.

**Veri Analitiği ve Makine Öğrenimi:** Tahmine dayalı bakım, optimizasyon ve karar verme amacıyla büyük miktarda veriden öngörüler elde etmek için büyük veri analitiğini ve makine öğrenimini kullanma.

**Otomasyon ve Robotik:** Süreçleri kolaylaştırmak, hassasiyeti artırmak ve imalattan lojistiğe kadar çeşitli sektörlerde görevleri gerçekleştirmek için gelişmiş robotik ve otomasyondan faydalanma.

**Katmanlı Üretim:** Daha fazla kişiselleştirme, daha az atık ve daha hızlı prototip oluşturma özelliklerine sahip ürünler oluşturmak için 3D baskının kullanılması.

**Siber Güvenlik:** Birbirine bağlı sistemleri ve hassas verileri potansiyel siber tehditlerden korumak için güçlü siber güvenlik önlemlerinin sağlanması.

Endüstri 4.0, işletmelerin çalışma, ürün üretme ve küresel ekonomi içinde etkileşimde bulunma şeklini temelden dönüştürürken, endüstriler arasında verimliliği, üretkenliği ve yenilikçiliği artırmayı amaçlamaktadır. Uygulanmasının, işgücü becerileri, organizasyon yapıları ve hızla gelişen teknolojik ortamda işletmelerin genel rekabet gücü üzerinde etkileri vardır. İşletmelerin faaliyetlerine önemli ölçüde etki eden bir trend olan Sanayi 4.0, ekonomik verimlilik, yüksek hız, etkinlik ve kalite gibi birçok avantajı içinde barındırarak, otomasyonlu iletişim sistemleri ve daha basit işlemlerle birlikte şirketlerin performansına olumlu yönde etki edebilecek potansiyele sahiptir. Sanayi 4.0'a uyumlu olan işletmeler, yeniliklere adapte olabilir, rekabetçi koşullarda pazar paylarını artırabilir ve mevcut müşteri memnuniyetini yükseltebilirler (Dalenogare vd., 2018).

#### **Endüstri 4.0'ın Temel Prensipleri ve İş Dünyasına Etkileri**

Dördüncü Sanayi Devrimi olarak bilinen ve ilk olarak Almanya'da başlatılan Endüstri 4.0, son literatürde büyük ilgi görmüştür. Endüstri 4.0, karmaşık fiziksel makinelerin ve cihazların ağ bağlantılı sensörler ve yazılımlarla entegrasyonu, iş ve toplumsal sonuçları daha iyi tahmin etmek, kontrol etmek ve planlamak için kullanılır. Ürün yaşam döngüsü boyunca değer zinciri organizasyonu ve yönetiminde yeni bir seviye veya değer zinciri organizasyonunun teknolojiler ve kavramlar için ortak bir terim olduğu şeklinde tanımlanmaktadır (Taş, 2018). Son birkaç yılda hızlı teknolojik gelişmeler ve imalat süreçlerindeki yenilikler, küresel endüstriyel manzaranın radikal bir şekilde değişmesine neden oldu (Oztemel ve Gursev, 2020). İlk üç endüstri devrimi, mekanizasyonu, elektriği ve bilgi teknolojilerini insan üretimine getirdi. Sanayide yaşanan gelişme ve değişim, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle paralel olarak yeni bir aşamaya girdi.

Endüstri 4.0'ın küresel ve yerel ekonomiler üzerindeki sonuçlarıyla nasıl başa çıkılacağını tahmin etmek şu anda çok erken. Endüstri 4.0 ile ilgili çalışmaların sadece %7'si sürdürülebilirlik konusuna odaklanmaktadır. Endüstri 4.0'ın işletmelerin operasyonel süreçlerinde gerekli değişiklikleri beraberinde getirdiği bir kavramdır. Ancak, Endüstri 4.0'ın makro ve mikroekonomik açılardan görünümü hala oldukça az araştırılan bir alandır. İşletmelerdeki yenilik süreçlerine, emeğin sermaye ile değiştirilmesine ve artan işsizlik oranları ile küreselleşmenin sonuçlarına odaklanan çalışmalar bulunmaktadır. Genel olarak, şirketler, hanehalkları ve kamu sektörü, önemli ekonomik sonuçları olan bir sonraki nesilde büyük bir zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Ancak, ekonomik büyüme ve süreç değişimi ile ilgili çalışmalarda bir eksiklik bulunmaktadır



(Ghobakhloo, 2020). Amaç bu boşluğu doldurmak ve ekonomi, ekonomik kalkınma, üretim ekonomisi, finans sektörü gibi anahtar kelimelerle tanımlanan ekonomik perspektiften Endüstri 4.0 ile ilgili çalışmalara genel bir bakış sunmaktır (Maresova vd., 2018).

### **Endüstri 4.0'ın İşletmeler Üzerindeki Operasyonel Değişimleri**

Üretim sektörü kendisini, gidişatını şekillendiren çok sayıda seçenek sunan karmaşık ve dinamik bir teknolojik ortamda gezinirken buluyor. Dijitalleşmenin ve otomasyonun hızla hızlanması, sektörü modern bir rekabet çağına doğru iten bir katalizör görevi görüyor. Yaygın olarak Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bu kapsayıcı çerçeve, üretim organizasyonlarının yapısını yeniden tanımlamış, operasyonel boyutlarda derin değişimlerin habercisi olmuş ve dönüşümsel zorluklar ve fırsatlardan oluşan bir yelpaze sunmuştur.

Üreticiler, artan üretkenlik ve uyarlanabilirlik arayışından yola çıkarak, iş ve operasyonel çerçevelerindeki çok sayıda yönün kapsamlı bir şekilde elden geçirilmesine girişiyor. Ancak bu özelemlerin ortasında, hedeflerine ulaşmada zorlu engellerle ve karmaşıklıklarla karşılaşılıyorlar. Endüstri 4.0 yolculuğu, üreticiler yeni ve gelişen teknolojilere geçerken operasyonel verimliliği korumak ile sürdürülebilirliği benimsemek arasında hassas bir denge gerektiren karmaşık ve çok yönlü bir yolu gerektirmektedir (Yılmaz, 2023).

Bu versiyon, imalat sektörünün karşı karşıya olduğu dönüşümlerin karmaşık doğasının ve hedeflenen kalkınmayı amaçlayan uyumlu çabalarla yan yana getirilen, bunların ortaya çıkardığı eşlik eden zorlukların altını çizmeyi amaçlamaktadır (Hughes vd., 2022). Endüstrinin Endüstri 4.0'a doğru evrimi, yalnızca ileri teknolojilerin benimsenmesini değil, aynı zamanda imalat işletmelerinin yapısında çok çeşitli operasyonel ve sürdürülebilirlik kaygılarının ele alınmasını gerektiren stratejik bir adaptasyonu da içermektedir..

### **İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri 4.0**

Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışı, yapay zeka, blockchain ve makine öğrenimi gibi en ileri teknolojilerin entegrasyonu ile karakterize edilen çok önemli bir aşamaya işaret ediyor. Bu gelişmeler iş üretim süreçlerinde birleşerek verimliliği artırmayı ve rekabet gücünü artırmayı amaçlayan yüksek düzeyde otomasyonu teşvik ediyor. Ancak bu teknolojik dönüşüm, insan kaynakları alanında derin bir değişimi tetikleyerek işgücünün rolünü ve dinamiklerini değiştiriyor. Bu dönüşüm Akıllı İnsan Kaynakları (AKI 4.0) kavramının benimsenmesinin önemini vurgulamaktadır (Nalesso vd., 2020; Nagatomo vd., 2020).

İşe alım, eğitim ve performans yönetimi gibi unsurları kapsayan İK 4.0, Endüstri 4.0'ın teknolojik yeniliklerinin yol açtığı aksaklıkları aşmak için teknoloji odaklı çözümlere yöneliyor. Bu yaklaşım, işletmelere maliyet verimliliği, gelişmiş esneklik, sürdürülebilirlik ve kolaylaştırılmış İK departmanı operasyonları dahil olmak üzere çok çeşitli avantajlar sunar (Tutar ve Sarkhanov, 2020; Filizöz ve Orhan, 2018).

Bununla birlikte, bu teknolojik değişim dalgası doğal zorlukları da beraberinde getiriyor. İnsan-makine etkileşimi, iş metodolojilerindeki değişiklikler ve stratejik yönetim adaptasyonu zorunluluğu gibi faktörler, yöneticiler için önemli hususlar olarak büyük önem taşımaktadır (Rana ve Sharma, 2019). Bireylerin bu teknolojik devrimi işlerine yönelik bir tehdit olarak değil, mevcut iş süreçlerini geliştiren ve iyileştiren bir araç olarak algılamaları çok önemli.

Endüstri 4.0'ın teknolojik değişimlerinin insan kaynakları üzerindeki çok yönlü etkisi, işletmelerin proaktif bir yaklaşım sergilemesini zorunlu kılmaktadır. Bu geçişi yönetmek, güçlü insan-makine işbirliğinin teşvik edilmesini, yeni yetkinliklerin geliştirilmesini ve teknolojinin iş süreçlerine kusursuz bir şekilde entegre edilmesini gerektirir. Böylece teknoloji, insan kaynakları için bir tehdit oluşturmak yerine, iş metodolojilerini geliştiren ve işgücünün potansiyelini artıran bir kolaylaştırıcı haline gelir (Sarkhanov, 2021; Srinivasan vd., 2020). Endüstri 4.0 teknolojilerini güçlendirilmiş bir iş gücüyle birlikte benimsemek, işletmelerin bu dönüştürücü çağda başarılı olabilmesi için çok önemlidir.

### **Rekabetçi Avantaj ve Sürdürülebilirlik: Endüstri 4.0'ın Getirdiği Fırsatlar**

Üretim süreçleri ve performansı birçok endüstri için başarı için hayati bir rol oynar. Çalışan, toplum ve ürün güvenliğini artıran hassas ve yetkin bir tasarım süreci, olumsuz sosyal, ekonomik ve çevresel etkiler olmaksızın Sürdürülebilir Üretim'e yol açar. Mevcut endüstrileşme, rekabetçi pazar alanında ürün taleplerini karşılamaya çalışırken, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarının sürdürülebilirlik dengesini sağlamada büyük zorluklarla karşı karşıyadır (Anuşlu ve Firat, 2020).

Endüstri 4.0, şu anda farklı teknolojiler için ortak bir ifade olarak kabul edilmektedir. Endüstri 4.0, siber-fiziksel sistemlerin (CPS), Nesnelerin İnterneti'nin (IoT), bulut bilişimin ve büyük verinin başlatılmasını ima etse de, yapay zeka, otonom robotlar, eklemeli imalat gibi diğer teknolojilerle birlikte kullanılır (Javaid vd., 2022). Bu teknolojiler, farklı türde sensörlerle birleştirilerek fiziksel dünyanın sanal bir kopyasını oluşturur ve siber-fiziksel sistemler (CPS) kullanarak merkezi olmayan çözümler derler.



Sürdürülebilir üretim süreçleri günümüzde tüm üreticiler için kritik bir endişe haline gelmiştir. Artık üreticiler, önemli finansal ve çevresel faydaların farkındadırlar ve bu da rekabetçi olmalarına yardımcı olacak ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği elde etmek istemektedirler (Ajayi vd., 2020). Üreticiler, sürdürülebilirliği elde etmek için çevre dostu süreç tasarımları, verimli üretim uygulamaları gibi farklı yöntemler kullanmaktadırlar. Gerçek yaşamın her organizasyonel unsuru üzerinde derin bir etkiye sahip olan sürdürülebilirlik, modern yaşam tarzının öncelikli bir faktörü olmuştur. Sürdürülebilirlik, artan üretim kirliliği, doğal kaynakların ve hammadde eksikliği, artan enerji ve kaynak maliyetleri, çevresel kirlilikler gibi nedenlerle son zamanlardaki araştırmalarda önemli bir faktör olmuştur (Mian vd., 2020).

## Sonuç

Endüstri 4.0'ın insan kaynakları yönetimi üzerindeki etkisinin incelenmesi, işgücü becerileri ve yapılarının bu teknolojik çağın talepleriyle uyumlu hale getirilmesi için yeniden kalibre edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İşletmeler bu evrime yön verirken, iş gücü potansiyelini ve kurumsal verimliliği optimize etmek için uyarlanabilir stratejileri proaktif olarak benimsemelidir (Özişik ve Şahin, 2022; Marcon, Le Dain ve Frank, 2022).

Endüstri 4.0'ın rekabet avantajı ve sürdürülebilirlik çerçevesinde incelenmesi, işletmeler için dönüştürücü potansiyele sahip bir manzarayı ortaya koymaktadır. Çalışmada Endüstri 4.0'ın temel önemi vurgulandı ve endüstriler arasında benzeri görülmemiş değişikliklere yol açan bir paradigma değişikliği olarak rolü vurgulandı. Bu çalışma, Endüstri 4.0'ın temel ilkelerini ve iş dünyası üzerindeki derin etkilerini açıklayarak, operasyonel değişikliklerin geleneksel modelleri nasıl yeniden şekillendirdiğine ve yenilikçi yaklaşımların önünü açtığına ışık tuttu.

Bu çalışmadan elde edilen en önemli fikir Endüstri 4.0, rekabet avantajı ve sürdürülebilirlik arasındaki simbiyotik ilişkidir. Endüstri 4.0, işletmelerin teknolojik gelişmelerden yararlanmaları için çok sayıda fırsat sunarak, gelişmiş üretkenlik, verimlilik ve yenilik yoluyla rekabet avantajı kazanmalarına olanak tanıyor. Ayrıca sürdürülebilirlik hedeflerinin Endüstri 4.0 çerçevesinde entegrasyonu, sorumlu büyümeye, çevreye duyarlı uygulamaları teşvik etmeye ve toplumsal refaha katkıda bulunmaya yönelik bir yol sunuyor.

Sonuçta Endüstri 4.0'ın yeteneklerinin stratejik iş öngörüsüyle yakınlştırılması zorunludur. Şirketler, bu teknolojik dönüşümün potansiyelinden yararlanarak yalnızca rekabet avantajı elde etmekle kalmayıp aynı zamanda sürdürülebilir uygulamaları teşvik edebilir ve böylece kendilerini dinamik ve birbirine bağlı bir küresel ortamda olumlu değişimin temsilcileri olarak konumlandırabilirler. Endüstri 4.0'ı benimsemek yalnızca uyarlanabilirliği ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda sürekli gelişen iş ekosisteminde sürdürülebilir büyüme ve uzun ömürlülüğe olan bağlılığın da altını çizer.

## Kaynakça

1. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
2. Anuşlu, m. D., & Firat, s. Ü. (2020). Ülkelerin endüstri 4.0 seviyesinin sürdürülebilir kalkınma düzeylerine etkisinin analizi. *Endüstri mühendisliği*
3. Asar, İ., & Esen, Ş. (2022). Endüstri 4.0 ve işletme yönetiminin geleceğine olası etkileri: Kavramsal bir yaklaşım. *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, 7(4), 459-468.
4. Bayraktar, O., & Ataç, C. (2018). The effects of Industry 4.0 on Human resources management. *Globalization, Institutions and Socio-Economic Performance*, 337-359.
5. Dalenogare, L. S., Benitez, G. B., Ayala, N. F., & Frank, A. G. (2018). The expected contribution of Industry 4.0 technologies for industrial performance. *International Journal of production economics*, 204, 383-394.
6. Dalenogare, L. S., Benitez, G. B., Ayala, N. F., & Frank, A. G. (2018). The expected contribution of Industry 4.0 technologies for industrial performance. *International Journal of production economics*, 204, 383-394.
7. Filizöz, B., & Orhan, U. (2018). İnsan kaynakları yönetimi bağlamında endüstri 4.0: bir yazın çalışması. *Cumhuriyet üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 19(2), 11
8. Ghobakhloo, M. (2020). Industry 4.0, digitization, and opportunities for sustainability. *Journal of cleaner production*, 252, 119869.
9. Hughes, L., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P., Williams, M. D., & Raghavan, V. (2022). Perspectives on the future of manufacturing within the Industry 4.0 era. *Production Planning & Control*, 33(2-3), 138-158.
10. Javaid, M., Haleem, A., Singh, R. P., Suman, R., & Gonzalez, E. S. (2022). Understanding the adoption of Industry 4.0 technologies in improving environmental sustainability. *Sustainable Operations and Computers*, 3, 203-217.
11. Marcon, É., Le Dain, M. A., & Frank, A. G. (2022). Designing business models for Industry 4.0 technologies provision: Changes in business dimensions through digital transformation. *Technological Forecasting and Social Change*, 185, 122078.
12. Maresova, P., Soukal, I., Svobodova, L., Hedvicakova, M., Javanmardi, E., Selamat, A., & Krejcar, O. (2018). Consequences of industry 4.0 in business and economics. *Economies*, 6(3), 46.



13. Menon, S., Shah, S., & Coutroubis, A. (2018). Impacts of I4. 0 on sustainable manufacturing to achieve competitive advantage.
14. Mian, S. H., Salah, B., Ameen, W., Moiduddin, K., & Alkhalefah, H. (2020). Adapting universities for sustainability education in industry 4.0: Channel of challenges and opportunities. *Sustainability*, 12(15), 6100.
15. Mubarak, M. F., & Petraite, M. (2020). Industry 4.0 technologies, digital trust and technological orientation: What matters in open innovation?. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120332.
16. Mubarak, M. F., & Petraite, M. (2020). Industry 4.0 technologies, digital trust and technological orientation: What matters in open innovation? *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120332.
17. Nagatomo, M., Yamada, H., Shinozuka, K., Shimoto, M., Yunoki, T., & Ohtsuru, S. (2020). Peritoneal dialysis for COVID-19-associated acute kidney injury. *Critical care*, 24, 1-3.
18. Nalesso, F., Garzotto, F., Cattarin, L., Gobbi, L., Qassim, L., Sgarabotto, L., ... & Calò, L. A. (2020). A continuous renal replacement therapy protocol for patients with acute kidney injury in intensive care unit with COVID-19. *Journal of clinical medicine*, 9(5), 1529.
19. Nosalska, K., & Mazurek, G. (2019). Marketing principles for Industry 4.0-a conceptual framework. *Engineering Management in Production and Services*, 11(3).
20. Özişik, t., & Şahin, b. E. (2022). Endüstri 4.0 teknolojilerinin iş gücü ve işin geleceğine etkileri. *Journal of life economics*, 9(2), 81-96
21. Oztemel, E., & Gursev, S. (2020). Literature review of Industry 4.0 and related technologies. *Journal of intelligent manufacturing*, 31, 127-182.
22. Rana, G., & Sharma, R. (2019). Emerging human resource management practices in Industry 4.0. *Strategic HR Review*, 18(4), 176-181.
23. Sarkhanov, T. (2021). *Personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş: emeğin örgütsüzleştirilmesi stratejisi üzerine bir inceleme* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
24. Srinivasan, R., Kumar, M., & Narayanan, S. (2020). Human Resource Management in an Industry 4.0 Era.
25. Taş, H. Y. (2018). Dördüncü sanayi devrimi'nin (endüstri 4.0) çalışma hayatına ve istihdama muhtemel etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9(16), 1817-1836.
26. Tjahjono, B., Esplugues, C., Ares, E., & Pelaez, G. (2017). What does industry 4.0 mean to supply chain? *Procedia manufacturing*, 13, 1175-1182.
27. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 465).
28. Yılmaz Gezgin, A. (2023). Yönetim 4.0 öngörüsü bağlamında çevresel, kültürel ve teknolojik değişimlerin yönetim fonksiyonlarına etkisinde endüstri 4.0'ın rolü: ISO 1000 işletmeleri üzerine bir araştırma.



## Azerbaycan'da şarap turizmi ve potansiyeli

*MSc. Agshin Abbaszada*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0006-9815-6282*

### ÖZET

Şarap turizmi, küresel seyahat alanında yükselen bir trend olarak, Azerbaycan'ın geliştirmekte olan turizm sektörüne önemli katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu özet, Azerbaycan'ın şarap endüstrisinin benzersiz yönlerine odaklanarak, zengin tarihini, çeşitli teruarını ve giderek artan kalitesini vurgulamaktadır. Geleneksel üzüm çeşitlerinin yanı sıra yenilikçi şarap üretim tekniklerine odaklanarak, Azerbaycan, kendine özgü ve otantik bir deneyim arayan şarap tutkunları için çekici bir destinasyon sunmaktadır.

Özet, Azerbaycan'ın coğrafi çeşitliliğini ele alarak, Kafkas Dağları'nın yeşil vadilerini, Hazar Denizi kıyısının yarı-arak kesim manzaralarını ve Büyük Kafkasların eteklerini içeren, her biri üzüm yetiştirmek için benzersiz bir teruar sağlayan bölgelerini kapsamaktadır. Ülkenin antik Saperavi gibi yerel üzüm çeşitleri ve Madrasa ile Bayanshira gibi yerli beyaz üzüm çeşitleri, Azerbaycan şaraplarının özgünlüğüne katkıda bulunmaktadır.

Ayrıca, özet, Azerbaycan'ın şarap turizminde kültürel mirasın rolünü vurgulayarak, ülkenin birkaç bin yıl öncesine dayanan tarihi şarap yapım geleneğini sergilemektedir. Qvevri (kil kap) fermantasyonu gibi geleneksel şarap yapım yöntemlerinin dahil edilmesi, genel şarap turizm deneyimine otantik bir dokunuş eklemektedir.

Özet ayrıca, Azerbaycan şarap endüstrisindeki son gelişmeleri ele alarak, modern şarap yapımcılarının geleneksel uygulamaları çağdaş yeniliklerle birleştirdiği, uluslararası yarışmalarda tanınan şaraplar ürettiği bir noktaya vurgu yapmaktadır. Her biri kendi öyküsüne ve şarap yapma yaklaşımına sahip butik şaraphanelerin varlığı, turistler için çeşitliliği artırmaktadır.

Buna ek olarak, özet, şarap turizmiyi desteklemek için gelişen altyapıları ele alarak, şarap rotaları, tadım etkinlikleri ve bağ gezileri gibi unsurları içermektedir. Şarap üreten bölgelerde konaklama hizmetlerinin geliştirilmesi ile birlikte hükümetin şarap turizmini teşvik etme çabaları, Azerbaycan'ın bu özel pazarı değerlendirmeye kararlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu özet, Azerbaycan'ın şarap turizminin eşsiz coğrafi özellikleri, yerel üzüm çeşitleri, tarihsel önemi ve geleneksel ve modern şarap üretim tekniklerinin bir karışımını kullanarak büyük bir potansiyele sahip olduğunu savunmaktadır. Küresel şarap turizmindeki artan ilgiyle birlikte, Azerbaycan, kendisini kendine özgü ve ödüllendirici bir şarap tutkunları destinasyonu olarak konumlandırmaya hazır durumda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler : şarap turizmi, üzüm, kültürel miras



## Azerbaycanda Festival Turizmi

*MSc. Ilkin Mammadov*

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0007-6708-8202

### ÖZET

Festival turizmi sahnesinin canlı dokusunu araştırırken, Azerbaycan'ın büyüleyici manzaraları aracılığıyla kültürel bir yolculuğa çıkın. "Bir Festival Senfonisi", ülkenin zengin kültürel mirasını, turizm ortamını tanımlayan kutlamaların kaleydoskopu aracılığıyla ortaya çıkarıyor. Azerbaycan'ın Yeni Yılı Nevruz Bayramı'nın kadim geleneklerinden Bakü Caz Festivali'nin büyüleyici notalarına kadar bu makale, gelenek ile modernliğin kesişimini sergileyen çok çeşitli festivalleri araştırıyor. Azerbaycan'ın festival şöleninin cazibesini ortaya çıkarırken, mirasını benzersiz bir coşkuyla kutlayan bir ulusun kalbine ve ruhuna etkileyici bir bakış sunarken, zaman ve gelenek içinde bir yolculuğa bize katılın.

Anahtar kelimeler: Kültürel macera, Büyüleyici manzaralar, Festival turizmi, Zengin kültürel miras, Gelenek ve modernliğin kesişimi, Festival şöleni

### Festival Tourism in Azerbaijan

#### ABSTRACT

Embark on a cultural journey through the fascinating landscapes of Azerbaijan as you explore the vibrant fabric of the festival tourism scene. "A Festival Symphony" reveals the country's rich cultural heritage through the kaleidoscope of celebrations that define the tourism landscape. From the ancient traditions of the Azerbaijani New Year, Nowruz, to the enchanting notes of the Baku Jazz Festival, this article explores a wide range of festivals that showcase the intersection of tradition and modernity. Join us on a journey through time and tradition as we uncover the charm of Azerbaijan's festive feast, offering a fascinating glimpse into the heart and soul of a nation that celebrates its heritage with unparalleled enthusiasm.

Key words: Cultural adventure, Fascinating landscapes, Festival tourism, Rich cultural heritage, Intersection of tradition and modernity, Festival feast

#### Giriş

Festivaller, çeşitli nedenlerle belirli dönemlerde gerçekleştirilen toplumsal kutlamalar olarak ifade edilmektedir. İçerikleri, amaçları, zamanları, mekânları, organizasyon şekilleri gibi unsurların farklılıklarından dolayı festival kavramı üzerine tam bir tanım verilememektedir. Ayrıca, araştırmacıların düzenlenen festivallere toplumsal, kültürel ve ekonomik olmak üzere farklı açılardan bakması ortaya çıkan tanımlarda ifade birliğinin oluşturulamamasına neden olmuştur. Festivaller, bireysel ve toplumsal kimliğin bir parçası olmakla beraber toplum, kültürel çevre ve bireyler arasında bağları güçlendirmeyi sağlar (Golblatt, 1997:7). Festivaller, toplumun sosyal normlarının ve değerlerinin bir ifadesi olarak görülen toplumsal faaliyetlerdir (Chacko ve Shaffer, 1993). Festivaller, insanlar ve toplumlar arasında ekonomik, sanatsal, kültürel ve sosyal açıdan bir yakınlaşma ve tanıtım sağlamak amacıyla düzenlenen etkinliklerdir (Bilgili vd, 2012: 118). Festivaller, bir ülkenin ya da ülkede yaşayan bir topluluğun tarihini, dünya görüşünü, sosyal ve kültürel kimliğini sergileyen temalı kutlamalardır (Miller, 2004: 5). Festivaller, toplumun yaşam biçiminin değerli yönlerini kutlayan ve kısa süreliğine sahneye konmak için tasarlanan, belirli bir temayı içeren halk olaylarıdır (Dinmock ve Tiyce, 2001: 375). Festivaller üzerine çalışmaları olan Falassi (1987:3-4) ise, festivalleri aşağıdaki gibi özetlemiştir. Festivaller;

- Kutsal veya kültürel, özel gelenek /görenekle belirlenmiş kutlamalar,
- Belirli bir insan ya da olayın veya önemli bir ürünün hasatıyla ilgili yıllık kutlamalar,
- Genellikle tek bir sanatçı veya sanat dalına adanmış bir dizi güzel sanatlar çalışmasının yapılmasını içeren kültürel etkinlikler,
- Fuar ve panayrlar,
- Genel, herkese açık şenlik, ziyafet ve eğlencelerdir (Karagöz, 2006: 23).

Festival tanımı diğer etkinlik tanımları ile karşılaştırıldığında halkı kapsayan bir etkinlik olduğu görülmektedir. Aslında birçok festival genellikle toplumun sosyal normlarının ve değerlerinin bir ifadesi olarak görülen küçük toplumsal etkinlikler olarak ortaya çıkmıştır.



Genel anlamda tipik festivallerin bir toplum tarafından yaratılması ve o toplumu yansıttığı bilindiğine göre; bir festival halk temalı kutlamalar olarak gerçekleşen özel bir etkinlik olarak tanımlanabilir. Bu tanımın odak noktası toplumsal temelli veya toplum tarafından sahiplenilmiş olmasıdır. Karagöz'e göre bir festivalin bir toplumda neden düzenlendiğinin muhtemel nedenleri şöyledir (Karagöz, 2006: 25):

- Toplumun heyecanını ve gururunu arttırmak,
- Toplumun neden eşsiz ve özel olduğunu göstermek,
- Toplumun kültürel becerilerini ve yeteneklerini keşfetmeleri ve geliştirmeleri için fırsat sağlamak,
- Bölge halkının tiyatro, müzik, sanat ve değer yaratıcı alanlarda yeni faaliyetlerle uğraşması için fırsatlar sağlamak,
- Özel projeler için gelir sağlamak,
- Bir insanı, tarihi ya da önemli bir olayı onurlandırmaktır.

Festival turizmi ile genelde kastedilen bir festival dönemi boyunca dışarıdan insanların festival bölgesini ziyaret etmesi olayıdır. Diğer tanımlarda festival turizmi, sınırlı ve sürekli etkinliklerle bir turizm destinasyonunun farkındalığını, çekiciliğini ve kârlılığını arttırarak geliştirilmesini içermektedir (Visser 2005: 156'dan aktaran Kömürcü 2013: 29).

### **Festival turizmi**

Sürdürülebilirlik sorunu festival literatüründe nadiren açık bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak dolaylı olarak festivaller, insanların kimliklerini ifade ettikleri, buldukları yerle bağlantı kurdukları ve dış dünyayla iletişim kurdukları sosyal açıdan sürdürülebilir bir araç olarak ortaya çıkıyor (Ekman, 1999; Farber, 1983; Geertz, 1993). Biraz ironik bir şekilde, festivallerin toplumsal düzeni sürdürme yeteneği, onların potansiyel olarak çekişmeli doğalarına atfediliyor. Bakhtin (1968), karnaval ve festival uygulamalarının dünyanın alt üst olduğu bir dönemi temsil ettiğini düşünmektedir. O, 'karnaval sürdürdüğü sürece onun dışında hayat olmadığını' (s. 7) ve 'karnavalın, karnaval süresince askıya alınan tüm mevcut zorlayıcı sosyo-ekonomik ve politik örgütlenme biçimlerinin dışında ve bunlara aykırı olduğunu savundu. şenlik' (s. 255). Ancak aralarında Eagleton (1981), Hughes (1999), Ravenscroft ve Mateucci'nin (2003) de bulunduğu araştırmacılar, festival uygulamalarının aksi durumda yıkıcı olabilecek toplumsal gerilimleri açığa çıkarmak için lisanslı, sosyal olarak onaylanmış bir forum sağladığına inanıyorlar. (1)Bu literatürden yararlanarak, festivaller ve kamusal ritüeller üzerine yapılan coğrafi araştırmalar, bunları topluluk grupları tarafından sembolik uygulamaların (örneğin belirli rotalarda yürümek, belirli kıyafetler giymek, belirli müzik türlerini çalmak, bayrak ve pankartları sergilemek) kullanıldığı tartışmalı alanlar olarak görmüştür. Hakim kültürel normları ve değerleri ya pekiştirin ya da bunlara direnin. Jackson (1988), Lewis ve Pile (1996), Marston (1989), Quinn (2003), Waterman (1999) ve diğerleri insan popülasyonlarının heterojenliğine dikkat çekerler ve insan topluluklarının sosyal ve maddi olarak nasıl yapılandırıldığını vurgularlar. güce erişim sürekli bir mücadele kaynağıdır. Bu bakımdan festivaller bu gerilimlerin ifade edildiği kültürel pratiklerden birini temsil etmektedir. Festival uygulamalarının sosyal açıdan sürdürülebilir araçlar olarak kavramsallaştırılmasının sürdürülebilir turizm bağlamında dikkate alınması önemlidir. Richards ve Hall'un (2000: 1) işaret ettiği gibi, toplumu sürdürmek, sürdürülebilir turizmin temel bir unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Sürdürülebilir turizm gelişiminin mantığının genellikle topluma yenilenebilir ekonomik, sosyal ve kültürel faydaların güvence altına alınmasına dayandığını ve sürdürülebilirliğe bütünsel bir yaklaşımın, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik refahının sürekli/gelişmiş olmasını gerektirdiğini belirtiyorlar. insan toplulukları. Buna ek olarak, turizm amaçlı festivallerin geliştirilmesinin temelini oluşturan temel prensip, festival uygulamalarının toplulukları ayakta tutmada oynadığı rolü güçlendirmek ve geliştirmek olmalıdır. Bu konuları çok az araştırmacı araştırmış olsa da Klaic (tarihsiz), programlar, yönetmenler, izleyiciler, itibar vb. açısından uluslararası boyutlar geliştirmeye çalışan festivallerin karşı karşıya olduğu tehlikenin, festivallerde yerel kaynaklarını ve kültürel ihtiyaçlarını ihmal etme riski olduğunu ileri sürüyor. süreç. Benzer şekilde Landry ve ark. (1996), bir festivalin dış izleyicilere odaklanmasının, sanatçıların sorgulama, meydan okuma ve eleştiri yeteneklerinin sınırlandırılmasıyla sonuçlanabileceğini öne sürmektedir. Böyle bir durumda festivaller yerel toplumun unsurlarını 'kutlama enerjisini ve dahil etme kapasitesini' kaybeder (s. 34). Klasik Latince şölen anlamına gelen festum sözcüğünden türetilen bir sözcük olan 'festival'in toplumsal, katılımcı doğası bu nedenle tehdit altına giriyor. Klaic'in de iddia ettiği gibi çoğu festival yerel sakinlerden oluşan geniş bir topluluktan ziyade çok küçük bir sanatsal ve entelektüel elit gruba ya da turistler gibi geçici sosyal gruplara hitap ediyor (s. 34).(1)





### Festivallerin Kent Tanıtımındaki Rolü

Dünya genelinde artık bilgi bolluğunun olduğu bir ortamda yaşanmaktadır. İnsanlar kısa sürelerde çok fazla bilgiye rahatlıkla ulaşabilmektedir. Bu nedenle ülke ve ürün tanıtımı noktasında başarılı ve etkili olabilmek için; farklı olmak, diğerlerinden (diğer bir deyişle rakiplerden) ayırt edilir ve dikkat çekici olmak, ayrıca değişik iletişim kanallarının kullanmak gerekmektedir (Rızaoğlu, 2003, 197) Bu kapsamda; özel etkinlikler ülke markalaşmasında alternatif bir yöntem ve farklılaştırıcı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Festivaller, kültürel/sanatsal/sportif organizasyonlar gibi özel etkinlikler modern turizmde imaj inşa etmede kullanılan en önemli araçlarından biri olarak görülmektedir (Smith ve Jenner, 1998, 76). Özel etkinlikler, turizm pazarında talebi artırmak, turistlerin ilgisini çekmek, imaj geliştirmek ve markalaşmak için bir halkla ilişkiler aracı olarak kullanılmaktadırlar. Günümüzde özel etkinlikler bir destinasyonun doğal ve fiziksel özelliklerinin önüne geçmeye başlamıştır. İspanya'da gerçekleştirilen Boğa Güreşleri ve Domates Festivali, Brezilya'daki Rio Karnavalı, Fransa'daki Cannes Film Festivali, Paris, Londra, Milano Moda Haftaları gibi büyük çapta ve dünyaca ünlü etkinlikler, uluslararası basın tarafından ilgiyle takip edilmektedir (Atak, 2009, 42). Festivallerin kentlerin tanıtımına sağladığı katkıya birkaç örnek vermek gerekirse: Her yıl Şubat veya Mart aylarında düzenlenmekte olan Rio Karnavalı, uluslararası festivaller içinde en ünlülerinden biridir. Her yıl binlerce insan bu festivali canlı olarak izlemek için Brezilya'nın Rio de Janeiro kentini ziyaret ederler.(3) Rio de Janeiro karnavalla o kadar özdeşleşmiştir ki, dünyanın neresinde olursa olsun Rio denilince birçok insanın aklına Rio Karnavalı gelmektedir. Rio Karnavalı 15. Yüzyıl'da Portekizliler tarafından düzenlenmeye başlamıştır. Önceleri fakir ve dar gelirli kişilerin sürdürdüğü bir gelenek olsa da daha özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında itibaren dünyaca ünlü hale gelmiş ve Rio kentinin sembolik değeri haline gelmiştir (Rio Services, 2012). Her yıl Mayıs ayının ikinci haftasında düzenlenen Cannes Film Festivali, dünyanın en önemli film festivallerinden birisidir. Fransa'nın güneyinde Akdeniz kenarında bulunan Cannes şehri adeta film festivali ile özdeşleşmiştir. Cannes şehri insanların kafasında film festivali ile birlikte yer etmektedir. Şehrin 65 – 70 bin civarlarındaki nüfusu festival zamanlarında 300 bini aşmaktadır. Otellerde aylar öncesinden boş yer bulunmamaktadır. Binlerce insan festival zamanı dünyaca ünlü film yıldızlarını görmek için büyük masraflara katlanarak şehri ziyaret etmektedir. Festival süresince turistler kente son rakamlara göre yaklaşık 300 milyon dolar döviz bırakmaktadır. 300 milyon dolar, 70 bin nüfuslu küçük bir şehir için oldukça büyük sayılabilecek bir gelir anlamına gelmektedir (Festival de Cannes, 2012). Örneklerden de görüldüğü gibi festivaller kentin tanıtımında önemli roller oynamaktadır. Kentin cazibe merkezi haline gelmesi, isminin dünyaca tanınır hale gelmesi ve önemli miktarda döviz çekmesi noktasında festivaller katkı sağlamaktadır.(3)

### Azerbaycanda festival turizmi

Azerbaycanda Statisiklere bakacak olursak her sene turizm Gelirleri ve Turist sayısı artmaktadır (Aliyev, 2022) Kavramsal açıdan bakıldığında kültür turizmi, merkezi bir bileşen oluşturan ve ziyaret deneyimini tamamlayan bir veya daha fazla kültürel unsuru bünyesinde barındırır. Kültür turizmine ilişkin bu geniş bakış açısının hem pazar hem de tüketici boyutları bulunmaktadır. Korumayı amaçlayan miras tanıtım stratejilerini geliştirmek için yeni dinamikler yaratır. Burada sunulan kavramsal tanımlar, Kültür Rotaları ve Kültür Rotaları gibi kültür turizmi ürünlerinin oluşturulması için gereken uzun süreci açıklayacaktır (Abadov, 2014). İlki festivalin tanımını yapmaktı. Bunu yapmak yeterince kolay görünebilir. Ancak tartışmalara neden olabilir. Festivale geniş bir tanım vermek zor değil: Zaman ve mekan açısından sınırlı, belirli bir sanatsal projeyi geliştiren, belirli aralıklarla gerçekleşen etkinlik. Bu kriterler festival konseptine ilişkin neredeyse evrensel bir fikir birliğini temsil ediyor. Ancak özellikle iki alanda zorluklar yaşandı. Festival sayısındaki artış, etkinlik sektöründe de büyük değişiklikleri beraberinde getiriyor. Bu bağlamda yukarıdaki tanımın içinde yer alan terimlerin her biri artık tartışmalıdır (6). Festivallerin sezon tarihleri dışında etkinlikler sunduğu dikkate alındığında analiz, festivallerin zamansal sınırının göreceli olduğunu göstermektedir. Performansların merkezi olmayan stratejilerinin gelişimi gözlemlendiğinde mekansal sınırlama da anlamını kısmen yitirme eğilimindedir ve belirli festivaller çeşitli mekanlarda düzenlenebilir, mekandan mekana seyahat edilebilir, hatta başka bölge veya ülkelerde tekrarlanabilir. Benzer şekilde sanatsal proje kavramı da modern uygulamalarla değiştirilmektedir. Bir festivalin yarattığı sanatsal niş, festivallerin hibrit programlar kapsamında farklı estetik eğilimleri bir araya getirerek kendilerini yenilemeye çalışması nedeniyle, katılımcıların çoğu için daha sonra yalnızca bir referans noktası haline gelebilir. Yani sanatsal bir proje var ama her zaman belli bir üsluba bağlı olmuyor. Festivalin periyodikliğine gelince, durgunluk dönemlerinde belirli sektörleri veya ülkeleri etkileyen ölüm oranlarının yanı sıra, bir ila iki yıl arasında değişebileceğini belirtiyoruz. Klasik festival tanımına karşı yapılabilecek başlıca eleştiriler bunlardır (9). Bu



kriterlerin her festivali dikkate alacak şekilde yeterli esneklikle uygulanması gerektiği ve dar ya da geniş yorumlanabileceği anlayışıyla karşılanabilir. Bundan sonra belirli etkinlikleri bu sektörde katılımcı olarak tutabilmemizi sağlayacak göstergeler geliştirmemiz gerekiyor. Her ne kadar keyfi kısıtlamalar getirmek zorunda kalsak da aslında bizim yaklaşımımız buydu ve amacımız mümkün olduğu kadar farklı festival formatlarını temsil eden bir örnek oluşturmaktı. Bu amaçlar doğrultusunda, belirtilen kriterleri karşılarken 2011'den önce en az iki sezonu olan etkinlikleri korumayı seçtik. Bir dereceye kadar periyodiklik öneriyoruz. Üstelik en az iki gün içinde en az beş konser planlamış olmalı. Bu, sanatsal program seçimleri üzerinde bir dereceye kadar düşünülmesi anlamına gelir. Sadece müzik ama tüm müzik türleri İkinci seçenek, çalışmayı müzik alanıyla sınırlamaktı. Karşılaştırmalı analizlerdeki çoklu farklılıklar, sonuçların geçerliliğini zayıflatabilir çünkü ampirik sonuçları açıklayan faktörleri belirlemek artık mümkün değildir. Dolayısıyla ilk karar, yönetilemez bir genişlik kalıbından kaçınmak için Pandora'nın dans, tiyatro veya sokak gösterileri kutusunu açmamaktı. Bu karar iki şekilde olumlu bir şekilde gerekçelendirilebilir. Müzik Avrupa'nın en önemli festival etkinliğidir. Sonuç olarak, bu sektör kültürün daha geniş çapta festivalleştirilmesinin en iyi temsilcisidir. Müzik aynı zamanda analiz edilebilecek ve sınıflandırılacak çeşitlilik açısından da özellikle ilgi çekicidir. Klasik müzik, dünya müziği, caz, rock farklı toplumsal alanlara karşılık gelir ve devlet politikasıyla farklı şekillerde kesişir. Bu nedenle birbirinden farklı ama örtüşen birkaç festival dünyasının olup olmadığını düşünmek önemliydi. Dolayısıyla bu çalışmanın seçimi "sadece müzik ama mümkün olan tüm müzik türleri" olacaktır. Böylece ulusal kalıpların her biri, daha sonra döneceğimiz bir nokta olan bu iç çeşitlilik ilkesinin bir işlevi olarak inşa edilmiştir. Müzik birçok farklı düzeyde çalışır. Ancak müzikle ilgili ilginç olan şey, etrafa bakıp müziğin her yerde olduğunu fark etmenin eğlenceli olmasıdır. Herhangi bir nedenle olmasaydı her yerde olmazdı. Asansörlerde ve mağazalarda da mevcuttur. Aslında pek müzikal olmayan insanlar için de müzik var. Geleneksel müziğin kökleri sıradan çalışan insanlara dayanmaktadır. Nadiren soyluların müziği olarak tanımlanan bu müzik, çoğu 20. yüzyıldan önce okuma yazma bilmeyen proletaryaya aittir. Bu onun sözlü geleneğe olan güvenini açıklıyor. Halk müziği halkın hikâyesini anlatır ve tarihsel versiyonunu verir. Gabala Uluslararası Müzik Festivali, 2009 yılından bu yana her yaz Azerbaycan'ın Gebele şehrinde düzenlenen klasik müzik festivalidir. Festival, Haydar Aliyev Vakfı, Bakü Müzik Akademisi rektörü Farhad Badalbeyli ve şef Dmitri Yablonsky'nin desteğiyle düzenleniyor. Bu festivalde müzisyenler açık havada performans sergiliyor. Katılımcılar arasında Avrupa, ABD ve İsrail'den müzisyenlerin yanı sıra eski SSCB cumhuriyetlerinden müzisyenler de vardı. 2009 yılında müzik festivaliyle eş zamanlı olarak genç piyanistlerin katıldığı bir yarışma düzenlendi. Klasik müzik konserlerinin yanı sıra caz ve muğam akşamları da düzenlendi. Festival 2010 yılında ağustos ayında düzenlendi. Festivalin açılış törenine UNESCO Genel Müdürü Irina Bokova katıldı. Festival, 2009 yılında olduğu gibi Üzeyir Hacıbeyov'un "Köroğlu" operasının uvertürüyle başladı. Festivalin açılış töreni Kraliyet Filarmoni Orkestrası'na verildi (7). Uluslararası Muğam Dünya Festivali, Azerbaycan muğam müziğinin yıllık müzik festivalidir. İlk festival Haydar Aliyev Vakfı'nın girişimiyle 18-25 Mart 2009 tarihlerinde Bakü'de düzenlendi. 20 Mart'ta festivalin resmi açılış töreni Azerbaycan Uluslararası Muğam Merkezi'nde gerçekleştirildi. Festival kapsamında uluslararası bilimsel sempozyum, uluslararası muğam icracıları yarışması, çok sayıda muğam operası, senfonik ve klasik muğam konserleri düzenlendi. Festival, 25 Mart 2009'da Haydar Aliyev Sarayı'nda düzenlenen gala konseriyle sona erdi (7). Bakü Uluslararası Caz Festivali, saksofoncu ve Bakü'de yaşayan Rain Sultanov tarafından düzenlenen yıllık bir caz etkinliğidir. Festivalin amacı, Azerbaycan'ın cazın Sovyet otoriteleri tarafından yasaklandığı 1950'li ve 1960'lı yıllarda ülkede kurulan caza olan uzun süreli bağlılığını göstermektir. Festivale Gürcistan, Portekiz, İtalya, İsrail, ABD, Almanya, Kanada ve Rusya'dan müzisyenler katıldı. Nisan 2005'teki ilk etkinlikte sahne alan sanatçılar arasında Joe Zawinul Syndicate, Almanya'dan Christoph Busse Trio ve Rusya'dan Yakov Ok Quartet yer alıyordu. On dört gün süren etkinlikte Azerbaycanlı caz müzisyenleri Rafiq Babayev ve Gaya Quartet'i ile piyanist Vagif Mustafa Zade sahne aldı. İlk festivalin sonunda festivalin her yıl düzenleneceği açıklandı. 2006 yılında festival 19-27 Haziran tarihleri arasında gerçekleşti ve başrollerini Herbie Hancock ve Al Jarreau üstlendi. Eurovision Şarkı Yarışması 2012, her yıl düzenlenen Eurovision Şarkı Yarışması'nın 57.'sidir. 2011 yılında Almanya'nın Düsseldorf kentinde düzenlenen yarışmayı Ell ve Nikki'nin "Running Scared" şarkısıyla kazanmasının ardından Azerbaycan'ın Bakü kentinde gerçekleşti. Yarışma yeni inşa edilen "Bakü Kristal Salonu"nda yapılmış, yarı finaller 22 ve 24 Mayıs 2012'de, final ise 26 Mayıs 2012'de yapılmıştır (7). Büyüklüğüne ve popülaritesine bağlı olarak bir müzik festivali yüzlerce ila binlerce katılımcıyı her yerde toplayabilir. Hepsi aynı sebepten dolayı oradalar; müziğin tadını çıkarmak için. Bir festivale gittiğinizde her gün en az bir yeni insanla tanışmaya çalışın. Eğer düşünürseniz, onlarla zaten ortak



bir noktanız var. Muhtemelen benzer müzik zevklerine sahipsiniz! Asla bilemezsin, yeni en iyi arkadaşınla tanışabilirsin. İnsanlar birbirleriyle ve çevrelerinden iletilen müzikle inanılmaz derecede senkronizedir. Festivaller farklı kesimlerden insanları bir araya getirir. Çeşitliliği müziğin gücüyle birleştirdiğinizde festival deneyimi gerçekten büyük bir sosyal güce dönüşüyor. Müzik beynimizde mutluluk hormonu olan dopaminin salgılanmasını sağlar. Kendinizi mutlu hissederseniz ve diğer mutlu insanlarla birlikte festivalin tadını çıkarırsanız, farklı insanların yaşam deneyimleri ve kültürleri hakkında daha fazla bilgi edinmeye açık olursunuz. Bu kadar kalabalık bir etkinliğe katılmak özellikle sizin için yepyeni bir deneyim olacaktır korkutucu görünebilir. Eğer kararsızsanız, yalnız kalmamak için birkaç arkadaşınızı davet etmeyi düşünün. Beğendiğiniz başlıklarla bir festival bulun ve şansınızı deneyin! Yol boyunca harika anılar yaratacaksınız (5). Müziğin dinleyicilerin zihnini ve genel sağlığını etkilediğini gösteren bir dizi çalışmaya ilişkin mevcut raporlar. Groningen Üniversitesi'ndeki araştırmalar, daha neşeli müzik dinleyen katılımcıların hayata dair daha mutlu algılar yaşadıklarını gösteriyor. Müzik beynimizde, en sevdiğimiz Beyoncé şarkısı her çalındığında size tüm hisleri veren hormon olan dopamini salgılar. Güzel bir ortamda hit şarkıları dinlerken bu güçlendirici duyguyu birbirimizle paylaşmak gibisi gerçekten yok. Dünyada moralinizi yükseltebilecek bir şey daha kaldı. Etrafınızda paylaşılacak tüm rahatlatıcı ruh hali güçlendiriciler dahildir.

### Sonuç

Azerbaycanın Turizm sektöründen yakın yıllarda Gayri safi Milli hasılda önemli pay alacağı barizdir. (Aliyev and Suleymanov 2023). Bu çalışma festival turizminin; yerel yönetimin, turizm ve yiyecek içecek hizmetleri amacıyla faaliyet gösteren işletme sahiplerinin, festivalin gerçekleştiği bölgeye ekonomik anlamda ne gibi etkilerinin olabileceğine yönelik görüşlerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik bölge olarak Mersin ilinin Silifke ilçesi seçilmiştir. Çünkü burada gerçekleştirilen Silifke Uluslararası Müzik ve Folklor festivalinin bölge turizminin gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle bu festivalin yapıldığı bölge baz alınarak festivalin bir araç olarak ekonomik kalkınmadaki önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma amacına yönelik yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve festivalin ekonomik kalkınmadaki önemine yönelik çeşitli bulgular elde edilmiştir. Çalışmanın bulgularından hareketle öncelikle bölgenin turizm durumu değerlendirildiğinde doğal, tarihi, kültürel çekiciliklerin bölgede bulunması ve ikliminin dört mevsim turizm faaliyetlerine elverişli olması sonuçlarına ulaşılmıştır. Ancak tarım ve hayvancılık sektörünün gelişmesi, tanıtım ve hava alanı eksikliği, tesis yetersizliği gibi faktörlerin bölgenin festival turizmi açısından gelişimini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Turizmin geliştirilmesi için doğal, tarihi ve kültürel varlıkların tanıtımının yapılması, çevre düzenlemeleri ve restorasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi, turizmi geliştirmeye yönelik sivil toplum kuruluşları ve bölgedeki turistik tesis sayısının artırılması gerektiği düşünülmektedir. Bölgenin festival turizmine yönelik durumu değerlendirildiğinde ise bölge halkının festivale yönelik talebinin oldukça fazla olduğu ve katılımcıların festivalden genel olarak memnun ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılardan alınan yanıtlar doğrultusunda bölge halkının, Silifke Uluslararası Müzik ve Folklor festivalinden eğlence, şehir hayatında hareket, ekonomik getiri gibi beklentilerinin olduğu tespit edilmiştir. Festival aracılığıyla yöreye özgü ürünlere talep artışının var olduğu ve festivalin azda olsa ekonomik kalkınmaya etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte festivalin bölgede iş istihdamı ve yatırım artışı yaratmadığı ayrıca bölgedeki ürünlerin fiyatında herhangi bir değişiklik oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Araştırma bulguları neticesinde Silifke Uluslararası Müzik ve Folklor festivaline olan talebin artması ve bölgenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlanabilmesi adına pek çok öneri getirilebilir. Öncelikle festivale ilişkin reklam ve tanıtım faaliyetleri artırılmalıdır. Yerel halkın festivale yönelik farkındalık düzeyi daha da artırılmalı ve bilinçlendirilmelidir. Aynı zamanda ünlü sanatçıların daha çok festivale katılmaları/davet edilmeleri sağlanmalı ve festival içerisinde gerçekleşen rekreatif faaliyetlerin artırılması gerektiği düşünülmektedir. Festival etkinlikleri artırılmalı, festival içerisindeki etkinliklerde çeşitlendirilmelidir. Festival düzenleyicileri yerel halkın festivale yönelik düşüncelerini ölçmek amacıyla bir araştırma yapmalı ve yerel halkın beklentilerine göre festivali geliştirmelidir. Festival alanı çevresinde konaklama imkânları geliştirilmelidir. Ayrıca bölgede turistik çekicilik yaratılması ve yer verilmeli buna bağlı olarak bölgenin turistik destinasyonlarının tanıtımı sağlanmasıyla birlikte ve ekonomik kalkınmayı desteklemesi için festivalin niteliği iyileştirilmelidir. Festival Türkiye'nin 3. Büyük festivalidir (Akdeniz Haber, 2019). Yerel yöneticilerin bu durumu fırsat haline dönüştürmeleri ve bölgenin ekonomik olarak kalkınmasında olumlu etkiler sağlanması için festivali daha geniş kitlelere duyurmalıdırlar. Festival kalitesini artırarak festivalin pazar payının artırılması hedeflenmelidir. Bunlara ek olarak konuyla ilgili olarak farklı örneklerde ya da konunun farklı



boyutlarıyla ilgili çalışmalar artırılmalıdır. Ayrıca Silifke Uluslararası Müzik ve Folklor Festivali'ni konu alan ve bölgeye katkı sağlayacağı düşünülen çalışmalar yapılmalıdır. Bu sayede literatüre katkı sağlayacağı düşünülmekle birlikte bölgenin gelişimine katkı sağlanması açısından pozitif etki sağlayacağı öngörülmektedir.

#### Kaynaklar

1. Akpınar, M., (2013). Kuzeydoğu Anadolu Turizm Destinasyonu, Tanıtım Markalaştırma Araştırması.(1)
2. Aliyev, V. (2022). Assessment of Gastronomic Tourism Potential in the Ganja-Gazakh Economic Region of Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 13(4 (60)), 1142-1150.
3. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). THE PROTECTION OF WATER RESOURCES FOR SUSTAINABLE TOURISM UNDER CLIMATE CHANGE IN SOUTH CAUCASUS: IN THE CONTEXT OF AZERBAIJAN. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
4. Arnold, N. (2000) Festival tourism: Recognizing the challenges; linking multiple pathways between global villages of the new century. In B. Faulkner, G. Moscardo and E. Laws (eds) *Tourism in the 21st Century. Reflections on Experience*. London and New York: Continuum.
5. Arpacı, Ö. ve Orta, C. (2013) Karaman's Alternative Tourism Potential and Availability of Tourism. *Jornal of Current Researches on Social Sciences*, 3, 12-24.(5)
6. ATAĞ, Onur, (2009), Türk Turizminin Tanıtımında Festivallerin Yeri Ve Önemi: Antalya Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.(3)
7. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
8. Bakhtin, M. (1968) *Rabelais and his World*. Cambridge, MA: MIT Press.(4)
9. Chacko, H., ve Schaffer, J. (1993). The Evolution of Festival: Creole Christmas in New Orleans, *Tourism Management*, 14/6, 471-479.(2)
10. HKTb (2004b) Dragon Boat Festival. On WWW at [http://www.discoverhongkong.com/eng/heritage/festivals/he\\_fest\\_drag.jhtml](http://www.discoverhongkong.com/eng/heritage/festivals/he_fest_drag.jhtml). Accessed 09.08.04.(6)
11. HKTb (Hong Kong Tourism Board) (2004a) Chinese festivals. On WWW at <http://www.discoverhongkong.com/eng/heritage/festivals/index.jhtml>. Accessed 09.08.04.
12. Soltanova, H. (2015). "Azərbaycan Respublikasında Turizm və Onun İnkişafı". Bakı.(7)



## Azerbaycanda Sağlık Turizmi

*Farid Karimli*

*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0003-6287-1223*

### Özet

Azerbaycan'da sağlık turizmi, turizm türleri arasında en önemli yeri alacak ve aynı zamanda ülkenin sektördeki rekabet gücünü artıracak potansiyele sahiptir. Azerbaycan tedavi edici sağlık kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Halen faaliyette olan Galaaltı Hotel & Spa ve Naftalan Resorts, hem yerli hem de yabancı turistlerin ilgisini çekmekte, turizm sektörüne önemli faydalar sağlamakta, bulunduğu bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasına önemli katkı sağlamaktadır. Bölgelerde mevcut olan, bugüne kadar kullanımını mümkün kılacak gerekli altyapı ve koşullar oluşturulmayan veya inşa edilmiş olsa da tam fayda sağlanamayan şifa kaynakları için gerekli altyapı kurulursa, bu durum hem genel ülke ve bölgesel turizme olumlu etki yaratacaktır, hem de turizm sektöründe farklılaşmayı ve personel uzmanlaşmasını da artıracaktır. Bu çalışma Azerbaycan'da sağlık turizminin önemini vurgulamaktadır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve betimsel istatistik yönteminden faydalanmıştır. Çalışmanın bulguları sağlık turizminin Azerbaycan turizminde en önemli yeri alma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

**Anahtar kelimeler:** turist, sağlık turizmi, turizm



## Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY) Faktörlerinin Yatırım Kararı Verme Üzerindeki Etkisi: Küresel Finansal Piyasaların Kapsamlı Analizi

MSc. Ibrahim Askarov

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), ORCID: 0009-0007-4229-6267

### ÖZET

Çağdaş finans alanında Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) faktörlerinin yatırım kararları üzerindeki etkisi önemli bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavramsal çalışma, ÇSY hususlarının küresel finans piyasalarını, özellikle de bunların varlık fiyatlandırma mekanizmaları üzerindeki sonuçsal etkisini nasıl derinden etkilediğini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Bu kapsamlı çalışma, ESG faktörleri ile yatırım stratejileri arasındaki karmaşık ilişkiyi ele alıyor ve küresel ölçekte ESG yatırımı ortamındaki temel eğilimleri ve değişimleri titizlikle inceliyor. Varlık fiyatlandırmasına odaklanan çalışma, çevre bilinci, sosyal sorumluluklar ve yönetim standartlarının yönlendirdiği gelişen yatırım kararlarını inceliyor. Çalışma, varlık fiyatlandırma dinamikleri üzerinde somut bir etki yaratarak, ESG metriklerinin yatırım fırsatlarının değerlendirilmesinde nasıl ayrılmaz bileşenler haline geldiğini açıklıyor. Yatırımcıların, şirketlerin ve finansal piyasaların ÇSY faktörlerinin artan önemine nasıl uyum sağladıklarını titizlikle inceliyor ve bunların geleneksel varlık değerlendirme metodolojileri üzerindeki dönüştürücü etkilerini gösteriyor. Ayrıca çalışma, ÇSY hususlarının varlık fiyatlandırma modellerine entegre edilmesinin doğasında olan zorluklar ve fırsatlara da değiniyor. Finansal olmayan ÇSY verilerinin ölçülmesi ve fiyatlandırma mekanizmalarına dahil edilmesiyle ilgili karmaşıklıkları ele alıyor ve bu çok yönlü hususları doğru bir şekilde yansıtabilecek geliştirilmiş metodolojilerin gerekliliğini vurguluyor. Sonuç olarak çalışma, varlık fiyatlandırma paradigmasının gelişen doğasına dair derin bir bakış açısı sunmakta ve çeşitli küresel finansal piyasalarda çağdaş yatırım karar alma süreçlerinde ÇSY faktörlerinin vazgeçilmezliğinin altını çizmektedir.

**Anahtar kelimeler:** Yatırım Kararı Verme, Varlık Fiyatlandırma, Portföy Performansı, Çevre Bilinci, Sosyal Sorumluluk

200

### The Impact of Environmental, Social, and Governance (ESG) Factors on Investment Decision-Making: A Comprehensive Analysis of Global Financial Markets

### ABSTRACT

In the field of contemporary finance, the impact of Environmental, Social and Governance (ESG) factors on investment decisions has emerged as an important field of study. This conceptual work comprehensively analyzes how ESG considerations profoundly impact global financial markets, particularly their consequential impact on asset pricing mechanisms. This comprehensive study addresses the complex relationship between ESG factors and investment strategies and rigorously examines key trends and shifts in the ESG investment landscape globally. Focusing on asset pricing, the study examines evolving investment decisions driven by environmental awareness, social responsibilities and governance standards. The study explains how ESG metrics have become integral components in evaluating investment opportunities, creating a tangible impact on asset pricing dynamics. It meticulously examines how investors, companies, and financial markets are adapting to the growing importance of ESG factors and demonstrates their transformative impact on traditional asset valuation methodologies. Additionally, the study addresses the challenges and opportunities inherent in integrating ESG considerations into asset pricing models. It addresses the complexities involved in measuring and incorporating non-financial ESG data into pricing mechanisms and highlights the need for improved methodologies to accurately reflect these multifaceted considerations. As a result, the study offers a deep insight into the evolving nature of asset pricing paradigms and underlines the indispensability of ESG factors in contemporary investment decision-making processes in various global financial markets.

**Keywords:** Investment Decision-Making, Asset Pricing, Portfolio Performance, Environmental Consciousness, Social Responsibility

## Giriş

Son yıllarda yatırımcılar, yatırımlarının finansal getirilerin ötesindeki daha geniş etkisi konusunda daha bilinçli hale geldi. Şirketlerin çevresel ve sosyal uygulamalarının yanı sıra yönetim yapılarının da uzun vadeli sürdürülebilirliği ve performansı önemli ölçüde etkileyebileceğine dair artan bir farkındalık var. Etik değerlere uygun, topluma ve çevreye olumlu katkı sağlayan yatırımlara olan talep giderek artıyor. Yatırımcılar, yalnızca finansal getiri sağlamakla kalmayıp aynı zamanda sorumlu iş uygulamalarına bağlı kalan fırsatları giderek daha fazla arıyor.

ÇSY faktörleri, potansiyel risklerin ve fırsatların önemli göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Güçlü ÇSY performansına sahip şirketlerin genellikle düzenleyici değişiklikler, pazar değişimleri ve sosyal eğilimler konusunda daha donanımlı olduğu düşünülür ve bu da genel yatırım riskini azaltır. Çeşitli bölgelerdeki hükümetler ve düzenleyici kurumlar, ÇSY'nin açıklanmasını ve yatırım karar alma sürecine entegrasyonunu teşvik etmeye başladı. Bu düzenleyici baskı, şirketleri sürdürülebilir uygulamaları benimsemeye teşvik ediyor ve şeffaflığı sağlayarak yatırımcıların bilinçli seçimler yapmasına yardımcı oluyor.

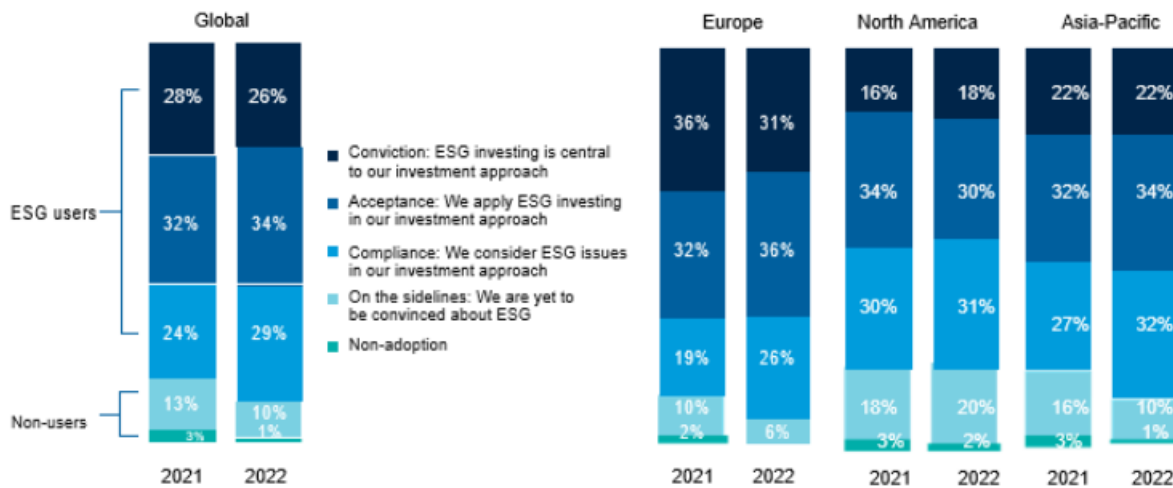
ÇSY yatırımı, uzun vadeli değer yaratmaya yönelik bir strateji olarak görülüyor. ÇSY risklerini etkili bir şekilde yöneten ve sürdürülebilir uygulamalar sergileyen şirketlerin, ekonomik belirsizlikler karşısında daha dirençli ve uzun vadeli başarı için daha iyi konumlanmış olduklarına inanılıyor. Değişen tüketici tutumları ve tercihleri, ÇSY yatırımlarının yükselişinde rol oynuyor. Tüketiciler çevresel ve sosyal açıdan daha bilinçli hale geldikçe, bu değerlerle uyumlu şirketler genellikle daha olumlu algılanıyor ve yatırım kararlarını etkiliyor. Çok sayıda çalışma, güçlü ÇSY performansı ile finansal üstün performans arasında pozitif bir korelasyon olduğunu öne sürüyor. Bu, hem finansal getiri hem de olumlu toplumsal etki arayan yatırımcıların dikkatini çekmektedir.

Kurumsal hesap verebilirlik ve sorumluluğa artan bir odaklanma vardır. Yatırımcılar, işletmelerin küresel zorlukların üstesinden gelmede oynadığı rolün farkına varıyor ve ÇSY kriterleri, şirketlerin etik uygulamalara olan bağlılığını değerlendirmek için bir çerçeve sağlıyor.

Bu faktörlerin birleşimi, ÇSY yatırımının yükselişini hızlandırdı ve onu niş bir yaklaşımdan, daha geniş yatırım karar alma ortamında ana akım değerlendirmeye dönüştürdü.

## ÇSY Yatırımcılığında Küresel Eğilimler

Avrupa, ÇSY çalışmalarına liderlik etmeye devam ediyor. Daha fazla Avrupalı yatırımcı, ÇSY - nin yatırım yaklaşımlarının merkezinde yer aldığını söylüyor (%31'e karşı %18 Kuzey Amerika, %22 Asya-Pasifik). Avrupa aynı zamanda en yüksek ÇSY kullanıcı yüzdesine sahiptir (%93'e karşılık %79 Kuzey Amerika, %88 Asya-Pasifik). Bu, Avrupa'nın daha olgun ÇSY pazarını ve düzenleyici çerçevesini yansıtıyor. Kuzey Amerika bölgesi ise aksine, ÇSY konusunda en az inanca sahip olan ve ÇSY kullanıcılarının yüzdesi en düşük olan bölgedir (Jessica Ground, 2022).



Şekil 1: ÇSY'nin benimsenme seviyeleri. Kaynak: Jessica Ground (2022)

ÇSY'ye dair kanaat, küresel yatırımcıların sadece %13'ünün ÇSY'nin modası geçecek geçici bir moda olduğu konusunda hemfikir olduğu bulgusuyla daha da vurgulanıyor. Bu, çoğu yatırımcının ÇSY'yi yatırım ortamının kalıcı ve seçkin bir parçası olarak gördüğünü gösteriyor (Jessica Ground, 2022).

ESG is a passing fad that will eventually go out of fashion.

13%

26%

61%

● Agree ● Neither agree nor disagree ● Disagree

## Şekil 2: ÇSY'ye güçlü inanç. Kaynak: Jessica Ground (2022)

ÇSY performansının ana itici güçlerini belirlemek için öncelikle ÇSY veritabanını inceleyerek dünya çapındaki sürdürülebilirlik modellerini haritalandırıyor ve anlıyoruz. Genel olarak ÇSY puanları, bir şirketin sürdürülebilirlik bağlamındaki bağlılığını, performansını ve etkinliğini yansıtan üç temel sütunu ifade eder. Her bir sütunda şirketler, geleneksel finansal analizin parçası olmayan ancak yatırımcıların karar verme sürecinde değer taşıyabilecek geniş bir yelpazedeki konulara göre değerlendirilir. Bu, karbon emisyonlarının yönetimini, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını, çeşitliliğe ilişkin işyeri politikalarını, insan hakları konularındaki siyasi duruşu ve yönetici tazminat yönergelerini içerebilir. ÇSY ölçümlerinde iyi puan alan şirketlerin gelecekteki finansal olmayan riskleri ve fırsatları daha iyi öngördüğü ve yönettiği değerlendiriliyor (Daugaard, 2022).

Dünya genelinde ÇSY performansının araştırılması, ÇSY puanlarının bölgeden bölgeye büyük ölçüde değiştiğini ve zaman içinde değiştiğini “coğrafi meselelere” göstermektedir. Şekil 3, ÇSY Risk Derecelendirmesini 2009 ile 2018 yılları arasında farklı coğrafi bölgelerde karşılaştırmaktadır. Bu puanlar, her ülkenin bireysel şirketinin ÇSY politikalarına yaklaşımı, ÇSY raporlama şeffaflığı ve ÇSY etkinliklerine verdiği yanıtlardan derlenmektedir. Genel olarak dünya olumlu bir ÇSY gidişatındadır. ÇSY derecelendirmesi ile incelemeye alınan şirketlerin sayısı artıyor. Veriler, daha geniş kapsamın yanı sıra yıllar içinde toplu iyileşmeler de gösteriyor (Dhaliwal, 2012).



## Şekil 3: ÇSY performansının coğrafi ısı haritası<sup>1</sup>. Kaynak: Sustainalytics (2022)

Şekil 3'deki zıt performans aynı zamanda ÇSY puanlarını neyin yönlendirdiğine dair bazı bilgiler de sağlıyor. Batı Avrupa'nın başarısı (Doğu Avrupa ile karşılaştırıldığında) göreceli zenginlik ve demokratik siyasi ortamlarla uyumludur. Bu koşullar, geniş toplumsal kaygıların, bu kaygıları yansıtacak kaynaklarla temsil edilmesini sağlar. Fransa, düzenleme ile kurumsal yatırımcıların rolü arasındaki etkileşimi göstermektedir. Fransız yatırımcılar, ÇSY faktörlerini ve devletin enerji geçiş stratejisini yatırım stratejilerine nasıl dahil ettiklerini açıklamalıdır. Bu, büyük Fransız kurumsal yatırımcıların ÇSY entegrasyonuna yol açmıştır. Brezilya, güçlü yasa ve düzenlemeler nedeniyle erken dönemde oldukça yüksek bir kurumsal yönetim puanına sahipti. Ancak “Lava Jato” yolsuzluk skandalının ardından yönetim puanı düştü ve bu da güçlü bir kamuoyu tepkisine ve artan siyasi istikrarsızlığa neden oldu. Orta Doğu'nun genel puanları petrol endüstrisinin çevresel etkileri nedeniyle aşağılara çekilmiş olsa da, bu bölgenin sosyal puanları oldukça yüksek. Bu, Şeriat hukuku ve İslami finans kapsamında teşvik edilen iyi toplumsal yönetime atfedilebilir (Friede, 2015).

Özetle, bu farklı puanların incelenmesi, ÇSY performansını etkileyen bazı özelliklerin ekonomik ve sosyal kalkınmayı, politik ve düzenleyici ortamı ve yatırımcıların sosyal açıdan sorumlu yönelimini içerebileceğini göstermektedir. Yani, siyasi sistemlerin yüksek derecede demokratik temsili içerdiği ülkeler, şirketleri sorumlu bir şekilde çalışmaya zorlamak için gerekli düzenlemeye ve toplumsal baskıya sahip görünüyor. Buna karşılık, ülkelerin göreceli ekonomik zenginliği karışık bir etkiye sahiptir. Zenginlik çevresel

<sup>1</sup> Bu ısı haritaları, 2009 ve 2018 yıllarında ülkeler genelinde firma düzeyindeki ortalama ÇSY puanlarını göstermektedir.





performansı destekliyor gibi görünse ve kurumsal yönetimle yüksek düzeyde ilişkili görünse de, etki sosyal puanlar açısından olumsuz görünüyor (Janssen, 2007).

### **Varlık Fiyatlandırmasına Etkisi**

Yatırımcılar ÇSY faaliyetlerinde bulunan şirketleri ne kadar çok tercih ederse beklenen getiriler de o kadar düşük olur (Cornell, 2021). ÇSY faaliyetleri kurumsal faaliyetlere ve uygulamalara ilişkin risklerle ilgiliyse, çeşitli paydaşlarla yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı risk taşıyan yatırımcılar daha yüksek getiri talep edeceklerdir.

İklim değişikliği, kaynakların tükenmesi veya kirlilik gibi çevresel risklere maruz kalan şirketler artan maliyetlerle veya düzenleyici incelemelerle karşı karşıya kalabilir. Yatırımcılar bu riskleri kendi değerlendirme modellerine dahil ediyorlar ve bu da potansiyel olarak kötü çevre uygulamalarına sahip şirketlerin varlık fiyatlarının düşmesine yol açıyor. İşgücü uygulamaları, insan hakları ve toplum ilişkileriyle ilgili konular şirketler için risk oluşturabilir. Yatırımcılar, sosyal sorunların potansiyel mali etkisine göre varlık fiyatlarını ayarlayabilir. Güçlü ÇSY uygulamalarına sahip şirketler riskleri yönetmek, fırsatları yakalamak ve uzun vadeli sürdürülebilirliğe ulaşmak konusunda daha iyi bir konumda olabilir. Bu, varlık fiyatlarını olumlu yönde etkileyebilecek iyileştirilmiş finansal performansa katkıda bulunabilir. Yüksek ÇSY derecelendirmesine sahip şirketler, daha az riskli ve daha sürdürülebilir olarak algılandıkları için daha düşük sermaye maliyetinden yararlanabilirler. Yatırımcılar güçlü ÇSY profillerine sahip şirketlere yatırım yapma konusunda daha istekli olabilir ve bu da varlık fiyatlarının yükselmesine neden olabilir (Ajayi vd., 2020; Baker vd., 2018).

Düzenleyici ortam, ÇSY hususlarını kapsayacak şekilde geliyor. ÇSY sorunlarını ele alma konusunda proaktif olan şirketler gelecekteki düzenlemelere uyum konusunda daha iyi bir konumda olabilir ve varlık fiyatlarını etkileyebilecek yasal ve düzenleyici eylemlerin riski azaltılabilir. Giderek artan sayıda yatırımcı, yatırım stratejilerine ÇSY hususlarını dahil ediyor. ÇSY uyumlu yatırımlara olan talep arttıkça, güçlü ÇSY performansına sahip şirketlerin varlıkları daha yüksek taleple karşılaşabilir ve bu da fiyatların artmasına neden olabilir. Yatırımcılar uzun vadeli değer yaratmanın önemini giderek daha fazla anlıyor. ÇSY faktörlerini iş stratejilerine entegre eden şirketler genellikle daha dirençli ve sürdürülebilir büyüme açısından daha iyi konumlanmış olarak görülüyor ve bu da yatırımcıları bu varlıklara daha yüksek değerlemeler verme konusunda etkiliyor. ÇSY faktörleri bir şirketin itibarı ve marka değeriyle yakından bağlantılıdır. Olumlu ÇSY performansı bir şirketin imajını iyileştirebilir, zayıf ÇSY uygulamaları ise itibarın zedelenmesine neden olabilir. Bu da tüketici davranışlarını ve yatırımcı algılarını etkileyerek varlık fiyatlarını etkileyebilir. ÇSY hususları bir şirketin tedarik zincirine kadar uzanır. Dayanıklı ve sorumlu tedarik zincirlerine sahip şirketler, yatırımcılar tarafından daha olumlu görülebilir ve bu durum, genel iş modelinin algılanan istikrarı ve sürdürülebilirliğine bağlı olarak varlık fiyatlandırmasını etkileyebilir (Pedersen, Fitzgibbons ve Pomorski, 2020).

Özetle, ESG faktörlerinin varlık fiyatlaması üzerindeki etkisi çok yönlüdür; risk yönetimi, yatırım getirisi, sermaye maliyeti, düzenleyici dinamikler, yatırımcı tercihleri, uzun vadeli değer yaratma ve itibar ve marka değeri üzerindeki etkiyi kapsar. Sürdürülebilirliğin ve sorumlu iş uygulamalarının önemi artmaya devam ettikçe, ÇSY faktörlerinin varlık fiyatlandırmasına entegrasyonu muhtemelen daha da önemli hale gelecektir.

### **Zorluklar**

Veri şeffaflığının olmayışı, yetersiz kullanılabilirlik, tutarsızlık ve veri maliyetleri ÇSY yatırımlarında önemli zorluklar yaratmaktadır. ÇSY verileri (ÇSY derecelendirmeleri ve açıklamalar) yatırımcıların sürdürülebilirlik girişimlerine nasıl yatırım yapmaları gerektiğine karar vermelerine yardımcı olur. Ancak çözülmesi gereken bazı zorluklar var (Chidambaram, 2022; Amel-Zadeh ve Serafeim, 2018; Stanley, 2015):

#### *Veri standartları yok*

Tutarlı, doğrulanmış, güvenilir ve geniş çapta kabul görmüş veri standartlarının bulunmaması, yatırımcıların potansiyel bir yatırım hedefi şirketin ÇSY özelliklerini başka bir firmayla karşılaştırmasını zorlaştırır. Çoğu zaman belirli metrikler ve varlık sınıflarına ilişkin veriler eksiktir ve bu da hatalı yatırım analizine yol açar.

#### *Bölgeler Arasındaki Tutarsızlıklar*

Bazı bölgelerde daha az sayıda ÇSY açıklaması mevcut, bu da raporlamanın parçalı olmasına neden oluyor. Ayrıca, ÇSY verileri yıllık rapor, KSS raporu, şirket web sitesi ve düzenleyici dosyalar gibi birden fazla kaynağa yayılmıştır.

#### *veri güvenilirliği eksikliği*



ÇSY veri sağlayıcıları söz konusu olduğunda metodoloji, temel verilerin kapsamı ve inceleme mekanizmaları açısından şeffaflık eksikliği söz konusudur. Pek çok firma, sağlam yatırım kararları almak için hayati önem taşıyan güvenilir verileri sağlamak amacıyla tescilli, dahili ÇSY derecelendirmeleri geliştirmeyi düşünüyor. Ancak bu, küçük veya orta ölçekli varlık yöneticileri için ekonomik açıdan uygun olmayabilir.

#### Veri farklılığı

ÇSY puanları, çerçeveler, ölçümler, temel göstergeler ve ölçümler, veri kullanımı ve niteliksel değerlendirmelerdeki farklılıklar nedeniyle bir ÇSY derecelendirme sağlayıcısından diğerine değişiklik gösterebilir.

#### Önemlilik

Firmalar ayrıca potansiyel itibar etkisi ve finansal önemlilik içeren her türlü tartışmalı bilgiyi de yakalayabilir. ÇSY bağlamında önemlilik, bir şirketin genel ÇSY analizinin bir parçası olarak belirli bir önlemin etkinliğini ve finansal önemini ifade eder.

ÇSY yatırımları yatırımcılara ve işletmelere pek çok potansiyel fayda sunsa da, yaygın olarak benimsenmesi için başlangıçta aşılması gereken birkaç engel bulunmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için ilgili teknoloji müdahalelerine, paydaşlara özel çözümlere ve düzenleyici çerçevelere bakmak gerekir.

Şu anda dünya çapında yatırımcıların kullanımına sunulan 1.200'den fazla ÇSY ve sürdürülebilir ETF ile yatırım yaklaşımlarının, ÇSY ekranlarının ve endeks kompozisyonlarının örtüşmesi, yatırımcıların yöneticiler arasında ayırım yapmasını ve bu yatırım evreninde portföylerini uygun şekilde çeşitlendirmesini zorlaştırıyor. Bu ürünleri ayırt etmek için pazarlama ve markalamaya başvurmak yerine, yatırımcı merkezli inovasyon, bu mevcut sürdürülebilir yatırım seçeneklerinden bazılarını yatırımcılar için yeni bir anlatıya yeniden tasarlamak ve yönlendirmek için gerekli olabilir. ÇSY ve sürdürülebilirliğe yatırım yapma alanının elden geçirilmesi gerekebilir.

#### Sonuç

Sonuç olarak, Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY) faktörlerinin küresel finansal piyasalarda yatırım kararı alma üzerindeki etkisine ilişkin bu kapsamlı analiz, sorumlu ve sürdürülebilir finansın dönüştürücü doğasının altını çiziyor. Çalışma, ÇSY hususlarının yatırım stratejilerine entegre edilmesinin çok yönlü etkilerine ışık tutuyor ve bu faktörlerin varlık fiyatlandırmasını, portföy performansını ve daha geniş pazar ekosistemini nasıl etkilediğine ışık tutuyor.

Temel olarak bu araştırma, ÇSY hususlarının artık ikincil bir konu olmadığını, yatırım kararı alma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Finansal hedefleri daha geniş toplumsal ve çevresel hedeflerle uyumlu hale getirme potansiyelini vurgulayarak daha sürdürülebilir ve sorumlu bir finansal geleceğe doğru bir yol sunuyor. Küresel piyasalar ESG'nin zorunluluklarına yanıt vermeye devam ederken, bu çalışma, paydaşlara giderek etik, sosyal ve çevresel kaygılarla şekillenen bir finansal ortamın karmaşıklıklarında yol alma konusunda rehberlik edebilecek değerli görüşlere katkıda bulunuyor.

#### Kaynakça

1. Amel-Zadeh, A. and G. Serafeim (2018). Why and How Investors use ESG Information: Evidence from a Global Survey. *Financial Analysts Journal* 74(3), 87–103
2. Anand Chidambaram. Tackling the data challenge in ESG investing. Article Tata Consultancy Services Website, 2022
3. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (Vol. 59, No. 4, p. 567).
4. Baker, M., D. Bergstresser, G. Serafeim, and J. Wurgler (2018). Financing the response to climate change: The pricing and ownership of US green bonds. NBER working paper
5. Clark, G. L., Feiner, A., & Viehs, M. (2015). "From the Stockholder to the Stakeholder: How Sustainability Can Drive Financial Outperformance." Oxford University Press.
6. Dugaard, D.; Ding, A. Global Drivers for ESG Performance: The Body of Knowledge. *Sustainability* 2022, 14, 2322. <https://doi.org/10.3390/su14042322>
7. Dhaliwal, D.S.; Radhakrishnan, S.; Tsang, A.; Yang, Y.G. Nonfinancial disclosure and analyst forecast accuracy: International evidence on corporate social responsibility disclosure. *Account. Rev.* 2012, 87, 723–759.
8. Eccles, R. G., & Klimenko, S. (2019). "The Investing Enlightenment: How Principle and Pragmatism Can Create Sustainable Value through ESG." Harvard Business School Working Paper, 19-023.
9. ESG Ratings. Available online: <https://www.sustainalytics.com/esg-ratings> (accessed on 1 January 2022).
10. European and U.S. Asset Owners' Approaches to ESG: What Investment Managers Need to Know. Available online: <https://www.issgovernance.com/file/publications/european-and-u.s.-asset-owners-approaches-to-esg.pdf> (accessed on 1 January 2022).
11. Fiksel, J. Sustainability and resilience: Toward a systems approach. *Sustain. Sci. Pract. Policy* 2006, 2, 14–21.
12. Freeman, R. *Strategic Management: A Stakeholder Approach*; Pitman: Boston, MA, USA, 1984.



13. Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). "ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies." *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210-233.
14. George, G.; Howard-Grenville, J.; Joshi, A.; Tihanyi, L. Understanding and tackling societal grand challenges through management research. *Acad. Manag. J.* 2016, 59, 1880–1895.
15. Global Sustainable Investment Alliance (GSIA). (2020). "Global Sustainable Investment Review 2020."
16. IPCC. Global Warming of 1.5 °C: An IPCC SPECIAL Report on the Impacts of Global Warming of 1.5 °C above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, in the Context of Strengthening the Global Response to the Threat of Climate Change; 2018; Available online: <https://www.ipcc.ch/sr15/> (accessed on 18 January 2022).
17. Janssen, M.A. An update on the scholarly networks on resilience, vulnerability, and adaption within the human dimensions of global environmental change. *Ecol. Soc.* 2007, 12, 9–27.
18. Janssen, M.A.; Schoon, M.L.; Ke, W.; Börner, K. Scholarly networks on resilience, vulnerability and adaptation within the human dimensions of global environmental change. *Glob. Environ. Chang.* 2006, 16, 240–252.
19. Jensen, M.C.; Meckling, W.H. Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *J. Financ. Econ.* 2016, 3, 305–360.
20. Jessica Ground, Capital Group, ESG Global Study (2022). Harvard Law School Forum on Corporate Governance
21. Krosinsky, C., & Robins, N. (2012). "Sustainable Investing: The Art of Long-Term Performance." Earthscan.
22. Stanley, M. (2015). Sustainable signals: The individual investor perspective. Morgan Stanley Institute for Sustainable Investing.
23. Pastor, L. and P. Veronesi (2009). Technological revolutions and stock prices. *American Economic Review* 99(4), 1451–83.
24. Pastor, L., R. Stambaugh, and L. Taylor (2021). Sustainable Investing in Equilibrium. *Journal of Financial Economics* forthcoming.
25. Pedersen, L. H., S. Fitzgibbons, and L. Pomorski (2020). Responsible investing: The ESG-efficient frontier. *Journal of Financial Economics* forthcoming.
26. Principles for Responsible Investment (PRI). (2021). "ESG in Credit Risk and Ratings – Executive Summary."
27. The ESG Risk Atlas: Sector and Regional Rationales and Scores. S&P Global Ratings. Available online: [https://www.spglobal.com/\\_media/documents/ratingsdirect\\_theesgriskatlassectorandregionalrationalesandscores\\_41534468\\_may-15-2019.pdf](https://www.spglobal.com/_media/documents/ratingsdirect_theesgriskatlassectorandregionalrationalesandscores_41534468_may-15-2019.pdf) (accessed on 1 January 2022).